

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
NAMNFORSKNING

UTGIVEN AV KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR

REDAKTÖRER
STAFFAN NYSTRÖM, EVA NYMAN, INGE SÆRHEIM

REDAKTIONSRÅD
TERHI AINIALA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND,
LENNART ELMEVIK, BENT JØRGENSEN, MICHAEL LERCHE NIELSEN,
SVAVAR SIGMUNDSSON

With English summaries

Årg. 111 · 2023

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
eddy.se ab
VISBY

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas
vetenskapliga granskare utanför redaktionen

ISSN 0077-2704

© Respektive författare

Produktion: eddy.se ab, Visby 2023
Tryck: eddy.se ab, Visby 2023

Innehåll

<i>Hagåsen, Lennart</i> : Hälsingska ortnamn på - <i>äck</i> , - <i>uck</i> med sörmländska motsvarigheter	89
<i>Haslum, Vidar</i> : Plurale stedsnavn, genusskiftet og forklaringsproblemet	5
<i>Insley, John</i> : <i>Lox(h)am</i> revisited	125
<i>Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig & Lidsmoes, Ivalu Kristine</i> : Kolonial og postkolonial brug af danske stednavne i Grønland. Med et komparativt udsyn til stednavnepraksis i de øvrige dansk-norske kolonier	137
<i>Mascetti, Samuele</i> : <i>Kvigno</i> . Eit busetnadsnamn frå Lærdal i Indre Sogn.	69
<i>Nyman, Eva</i> : Sakrala ortnamn av förkristen nordisk typ i de nordliga delarna av Norge och Sverige. Ett försök till översikt	13
<i>Strandberg, Svante</i> : <i>Lovö</i> i Mälaren	61

Smärre bidrag

<i>Fridell, Staffan</i> : <i>Lenhovda</i> och ånamnet * <i>Lina</i>	163
— <i>Æiwiisl</i> och <i>Roðwisl</i>	167
<i>Strandberg, Svante</i> : <i>Jultorp</i> i Larv. Marginalanteckningar till <i>Hjul-</i> i svenska ortnamn	171
<i>Særheim, Inge</i> : Bygdenamnet <i>Julabygda</i>	173

Recensioner

<i>Richard A. V. Cox</i> : <i>Ainmean Tuineachaidh Leòdhais / The Settlement Names of Lewis</i> . 1–2 (2022). Rec. av Alan Macniven	177
<i>Danmarks Stednavne 100 år</i> . Jubilæumsskrift i anledning af hundredåret for udgivelsen af bind 1: <i>Samsøes Stednavne</i> . Red. af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen under medvirken af Birgit Eggert (2022). Rec. av Per Vikstrand	182
<i>Vidar Haslum</i> : <i>Stedsnavn i Birkenes</i> (2022). Rec. av Inge Særheim.	185
<i>Sverker Johansson</i> : <i>Hur var namnet? Namntraditioner från alla tider och platser</i> (2023). Rec. av Linnea Gustafsson	188
<i>Names and Naming</i> . Multicultural Aspects. Ed.: Oliviu Felecan & Alina Bugheșiu (2021). Rec. av Alexandra Petrulevich.	189
<i>Praktische Relevanz von Namenforschung und Namenkunde</i> . Festschrift für Albrecht Greule zum 75. Geburtstag. Hrsg.: Roswitha Fischer, Stefan Hackl, Sandra Reimann & Paul Rössl (2021). Rec. av Emilia Aldrin.	193
<i>Stockholms gatunamn</i> . [Av] Nils-Gustaf Stahre & al. under medverkan av Börje Westlund & al. 4 uppl., utökad och reviderad av Staffan Nyström (2022). Rec. av Mats Wahlberg	194
<i>Toponyme</i> . Standortbestimmung und Perspektiven. Hrsg. von Kathrin Dräger, Rita Heuser & Michael Prinz (2021). Rec. av Svante Strandberg	196
<i>Per Vikstrand</i> : <i>Öländska ortnamn och öländsk landskapshistoria</i> (2022). Rec. av Eva Nyman	198
Författarna i denna årgång	201
Förkortningar	203

Plurale stedsnavn, genusskiftet og forklaringsproblemet

Av Vidar Haslum

Namn och bygd 111 (2023), 5–12.

Vidar Haslum, Department of Nordic and Media Studies, University of Agder: Plural place-names, the gender shift, and the explanatory problem.

Abstract

The article discusses an unsolved problem in Nordic name research, namely the reason monosyllabic nouns in neuter take the plural suffix *-ar* or *-ir* in the nominative and accusative when they appear as topographical words in uncompounded place-names, which implies a transition to feminine or masculine inflection. Most scholars who have tried to explain this phenomenon have pointed to various analogies at the morphological level. In this article, it is suggested that such a morphological change can best be explained as a prosodic analogy, as a transition from a monosyllabic to a multisyllabic form is taking place, and this is a prosodic structure that, for a place-name, is much more functional and natural.

Keywords: homonymy, monosyllabic names, morphology of place-names, plural place-names, prosodic structure of place-names.

Plurale stedsnavn i nøytrum og genustilknytning er et problem som norrønfilologer og navneforskere har undret seg over i langt mer enn 100 år. En særegenhet i norrønt språk er at sterke substantiv i nøytrum får pluralisendelse på *-ar* eller *-ir* i nominativ og akkusativ når de opptrer som grunnord i usammensatte stedsnavn (jf. Hellberg 1960 s. 19). På grunnlag av overflateformen kan vi derfor kalle fenomenet for et genusskifte, fordi det viser seg som en overgang til feminin eller maskulin bøyning. Hvis morfologien hadde fulgt det vanlige systemet for sterke nøytrumsord, ville det ha blitt nullmorfem og en enstavet navneform identisk med entall, og altså, *Berg*, *Nes*, *Eið*. Men i norrøne kilder fra både Norge, Sverige og Island er det helt normalt med bebyggelsesnavn som *Bergar*, *Nesjar*, *Eiðar*. Endelsen *-ir* forekommer også, og vekslingen *-ar/-ir* synes ifølge Lars Hellberg å ha vært «tåmligen fri» (Hellberg 1960 s. 62). I moderne skandinavisk gjenfinnes de samme navnene fortsatt med to stavelser, med former som kan være *Berger/Berge/Berga*, *Nesje/Nässja*, *Eide/Eda*, etc. En rekke ulike teorier har blitt framsatt om årsaken til dette morfo-

logiske avviket, men uten at forskerne har klart å enes om hva som er forklaringen (jf. Holm 1990 s. 181, Strandberg 2018 s. 19 ff.).

Den forskeren som har behandlet plurale stedsnavn særlig bredt og inngående, er Lars Hellberg, i sin avhandling *Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick* (Hellberg 1960). Avhandlingen er en studie av pluralformene i sin alminnelighet, der formen *-staðir* og beslekta former får særskilt mye plass, likeledes plurale navn som gjelder bosteder og oppdyrka teiger («ägonamn»). Også Hellberg forsøker å forklare genusskiftet, men uten å komme til bunns i problemet. Et synspunkt hos Hellberg, og som har hatt brei tilslutning blant navneforskere seinere, er at genusskiftet må betraktes som et onomastisk fenomen; det må ha sin forklaring innenfor navnesystemet. Ikke riktig alle har delt denne oppfatningen. I stedsnavnlitteraturen er det enkelte forskere som på ulikt vis har forsøkt å forklare genusskiftet som et slags reliket fra orddannings-prinsipper langt bak i språkhistorien. Denne typen utenom-onomastiske forklaringer stiller Hellberg seg helt avvisende til (Hellberg 1960 s. 21). Det samme gjør Andersson, Halvorsen & Hovda (1979 s. 2) og Gösta Holm (1990). Slike spekulative teorier vant heller ikke noe gehør under Uppsala-symposiet i 2016, som hadde «Plurala ortnamn» som tema, og der syv foredrag ble utgitt i en antologi med samme tittel i 2018.

Antologien *Plurala ortnamn* (2018) åpner med en fyldig og viktig oversiktsartikkel av Svante Strandberg, om forskningen på plurale stedsnavn, der også genusskiftet får en betydelig plass (se spesielt Strandberg 2018 s. 10, 19 f., 25). Andre bidragsytere i antologien som belyser viktige aspekter ved genusskiftet, er Inge Særheim fra Norge og Svavar Sigmundsson fra Island. Inge Særheim viser en mengde eksempler på plurale stedsnavn fra et stort sørvestnorsk navnetilfang, der det framgår at også plurale nøytrumsord i bestemt form kan ha avvikende bøyning. Et eksempel er formen *Bergene* /'berjene/ i Randaberg ved Stavanger. «Fleirtalsforma er her avvikande, for målføret har /'berjá/ som bunden form pluralis av *berg* n.» (Særheim 2018 s. 49). Om årsaken til de avvikende bøyningene mener Særheim at det her er tale om en analogi der en oppnår at pluralisformen blir mer tydelig markert (Særheim 2018 s. 62).

Svavar Sigmundsson finner i et stort islandsk navnetilfang en mengde overganger fra nøytrum til feminin og maskulin bøyning. En svært viktig iakttagelse hos Svavar Sigmundsson er at genusskifte til nøytrum ikke forekommer. Om årsaken til denne restriksjonen skriver Svavar Sigmundsson (2018 s. 70): «Förklaringen till att ändringarna inte sker omvänt, dvs. att maskulina och feminina namn inte får neutruböjning, är att ortnamn i neutrum inte är lika frekventa som de maskulina och feminina.» Svavar Sigmundsson tenker seg altså en litt annen mulig årsak enn Særheim, selv om disse to hypotesene ikke trenger å utelukke hverandre. Både det Særheim framhever og det Svavar Sigmundsson framhever kan være elementer i et større forklaringskompleks.

Det som i seinere tid har preget diskusjonen om genusskiftet, er at den har dreid seg om å prøve å forstå morfologiske vekslinger som utslag av ulike analogiske krefter på det morfologiske planet, og som de siterte bidragene fra Sæverheim og Svavar Sigmundsson også er eksempler på. Som en vil se av Strandbergs oversiktsartikkel (loc. cit), er det tilbakeblikket på diskusjonene han der gir, en komplisert sak å gjøre greie for, påstander fulle av usikkerheter og antakelser med argumenter for og imot. Gösta Holm har i sin tidligere artikkel beskrevet diskusjonen om «Uppkomsten av den plurala ortnamnstypen *Bergar*, *Hultar*, med neutrala grundord» med disse ordene: «Förslagen till problemets lösning är lika många som forskarna, och inget av dem har nått allmän anslutning» (Holm 1990 s. 181).

Når fenomenet her betegnes som et genusskifte, er det utelukkende på grunnlag av overflateformen. Denne forståelsen av genusmarkering blir også tydelig poengtert av Lars Hellberg, som skriver at «de plurala ortnamnens ändelser ha icke appellativisk karaktär, de stå i stället i direkt samband med namnfunktionen» (Hellberg 1960 s. 66). Synspunktet er interessant å parallellføre med den variasjonen mellom ubestemt og bestemt form som kan forekomme i norske og svenske stedsnavn, der endelsene også der må ses i forhold til navnefunksjonen, og ikke til den funksjonen vekslingen mellom indefinit og definit markering ellers har i språket. For egennavn (proprier) er en slik veksling irrelevant; egennavn er inherent definite. Noe flere forskere har pekt på, fra både Sverige, Svenskfinland og Norge, er at rytmiske forhold – altså prosodiske drivkrefter – i en del tilfeller har betydning for om et navn får tillagt et bestemthetsmorfem eller ikke (se f.eks. Drougge 1938 s. 332, Zilliacus 1989 s. 68, Haslum 2003 s. 244). Bestemthetsendelsen i stedsnavn må altså vurderes på en helt annen måte enn den funksjonen definitartikkelen ellers har i språket. Det samme må gjelde pluralisendelsen. Den må være utslag av en underliggende dypstruktur, men som forskerne har hatt vansker med å identifisere.

Noe som synes å gjelde mange diakrone prosesser i språkssystemet, er at det er de fonologiske endringene som er de primære (jf. Torp & Vikør 2014 s. 103 f.). Hvis den prosodiske strukturen i et språk endres, slik det skjedde med trykkmønsteret under og etter den urnordiske synkopen (ca. 500–700 e. Kr.), er det lett å tenke seg at en slik endring av fonologien i neste omgang vil ha virkninger på morfologien. Fra noe seinere tid i språkhistorien er fenomenet jamvekt (svensk ‘vokalbalans’) på samme måten et kjent eksempel på en endring i prosodien som forårsaker endringer i morfologien. Hvis det er mulig å kunne påvise at navnedanning er underlagt drivkrefter der visse prosodiske mønstre blir favorisert framfor andre, kan det være i prosodien at løsningen på problemet ligger. Hvis det videre er mulig å påvise at slike drivkrefter kan kobles til selve navnefunksjonen, vil det kunne styrke en slik teori. Hvis det

også er mulig å påvise at slike fonologiske krefter er svært generelle og universelle, og forekommer på tvers av mange ulike språk, vil det kunne styrke teorien ytterligere. Det som måtte finnes av morfologiske analogier vil i så fall være av sekundær betydning. La oss undersøke en slik mulighet nærmere.

Det som fonologisk sett skjer dersom *Berg, Nes* og *Eið* blir til *Bergar, Nesjar* og *Eiðar*, er en fundamental endring av navneformens prosodiske struktur. Hvis et navn går over fra å ha én stavelse til to, betyr det en økning til det dobbelte. Men det skjer samtidig noe annet viktig, nemlig overgang fra en prosodisk minimal navneform – som bare forekommer sparsomt blant toponymene – til en frekvensmessig mye mer normal navneform, fonologisk sett.

Hvis vi betrakter det totale navneforrådet eller navnetilfanget innenfor et større geografisk område, altså alle mikrotoponymene medregnet, vil dette totale navnetilfanget rette seg etter et mønster som kan formuleres som en regel slik: *Et toponym skal normalt ha to stavelser eller mer. Navneformer på bare én stavelse må bare forekomme i ytterst liten utstrekning, og bør bare brukes i særtilfeller der sterke pragmatiske hensyn taler for det.*

En slik regel burde la seg ganske enkelt forklare ut fra den universelle funksjonen navn har i språket, som er å denotere et unikt eksemplar. For at et inventar av navn skal kunne fungere kommunikativt hensiktsmessig, må det finnes mekanismer som gir rom for ubegrenset stor språklig variasjon og samtidig effektivt forhindrer homonymi. I navngivning er homonymi sterkt uheldig, og noe som det alltid er viktig å unngå. Muligheten for variasjon ligger framfor alt i sammensetning (komposita), og der fortrinnsvis et grunnord danner hovedledd, og med et underledd der alle mulige leksemer i prinsippet har fri tilgang til å kunne koble seg på. Dette er det absolutt mest normale og helt dominerende navngivningsprinsippet over alt på jordkloden – ser det ut til. Samtidig gir mekanismen et viktig bidrag til å holde tallet på enstavete navn nede. For jo kortere et navn er, desto mindre rom for variasjon vil det være, og desto større fare for homonymi. Blant enstavete navn, og i særdeleshet enstavete grunnord brukt som navn, vil faren for homonymi være mest overhengende.

Ikke desto mindre har enstavete toponymer sin selvsagte plass i navnesystemet. Vi kan i fleng nevne *Bryn, Gnarp, Ed, Foss, Fyn, Kinn, Li, Lund, Mo, Rott, Rök, Stöng, Terp, Torp, Ven, Ås...* Slike enstavete navn, gjerne betegnet som 'korte navn' eller 'kortnavn' (Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 228), er prosodiske minstestørrelser. De inneholder bare én stavelses-kjerne, én vokal. Korte navn forekommer, så absolutt. Men i all hovedsak er det prominente og mye brukte navn innenfor en brukerkrets som har en slik minimal form. For en stor del er det bebyggelsesnavn, dessuten enkelte svært gamle øynavn og noen få hydronymer. I det totale tilfanget av stedsnavn utgjør enstavete navn en nesten forsvinnende liten andel, som regel mindre enn en promille, antakelig. I mange bygdesamfunn finnes de ikke i det hele tatt. Lav

frekvens av enstavete toponymer synes å gjelde språk generelt. Dersom vi undersøker de meget store navneregistrene i verdensatlasene, vil vi se at andelen av enstavete navn, selv der – blant viktige og prominente navn – er svært liten.

Enstavete toponymer er det mulig å dele inn i noen hovedtyper etter det leksikalske innholdet: 1) Usammensatte grunnord, 2) Andre usammensatte ord, 3) Synkoperte sammensetninger, 4) Uklare navn og andre spesielle typer. Vi skal nå se nærmere på de ulike typene. (Eksempelene er for det meste hentet fra disse skandinaviske oppslagsverkene: DSt, NSL, SOL).

Den første typen er navn dannet av usammensatte enstavete grunnord (termen 'grunnord' er her å forstå som 'terrengord som opptrer systematisk som hovedledd i navn'). Eksempler er *Dal*, *Foss*, *Li*, *Mo*, *Nes*, *Vik*, *Ås*. Dette synes å være den mest frekvente typen prosodisk minimale navn. Likevel er bruken meget restriktiv. Typen er så å si uten unntak forbeholdt bebyggelsesnavn, og selv blant gamle bostedsnavn innenfor et kirkesokn vil andelen av slike prosodiske minstestørrelser være liten, og ofte helt fraværende. Om en person sier: «I dag har jeg vært på Mo, og i morgen tar jeg en tur til Ås», vil mottakeren uten videre forstå dette som besøk til bosteder. Usammensatte grunnord i ubestemt form (enstavete som tastavete) kan – som en helt klar hovedregel – ikke gjelde noe betydningsprimært navn. «En foss kan ikke hete **Foss*, og en holme kan ikke hete **Holme*» (Haslum 2003 s. 332).

Den andre typen er navn dannet av et annet enstavet ord. Slike andre ord har vi i navn som *Bås*, *Kalv*, *Lort*, *Odd*. Typen forekommer noen steder på fjellformasjoner og skjær i sjøen, ofte er betydningen å forstå som metaforisk. Typen har svært lav frekvens. Over store områder forekommer ikke typen i det hele tatt.

Den tredje typen er synkoperte navneformer, det vil si gamle opphavlig flerstavete navn som er blitt sammentrukne til én stavelse: *Bryn* (< *Brúvin*), *Grøm* (< *Gróheim*), *Mjøs* (< *Miðhús*), *Mols* (< *Molnes*). Typen er fåtallig. Det gjelder stort sett noen svært gamle og mye brukte og velkjente bebyggelsesnavn.

Som en fjerde type kan en regne spesielle elliptiske typer (som *Svart*, *Rolfs*) eller navn der etymologien er uklar; det kan dreie seg om en sammentrekning eller kanskje ord av ikke-nordisk opphav; i navn som *Ba* (uklart), *Gnarp* (uklart), *När* (meget dunkelt), *Mokk* (uklart, mye mulig fra samisk). I tillegg kunne en ha oppført en femte type, navn på enstavet grunnord fra dialekter der fonologiske regler virker slik at skillet mellom ubestemt og bestemt form blir nøytralisert. Enkelte steder gir det navneformer i tilsynelatende ubestemt form, som *Led* /le:/, *Sand* /san/ og *Vad* /va:/. Vi ser vekk fra denne siste, høyst spesielle typen i det videre her.

Når enstavete navn i så liten utstrekning forekommer, må det være fordi det finnes sterke drivkrefter som virker filtrerende slik at bare ytterst få navn slipper igjennom med en prosodisk minsteform. Siden vi her har å gjøre med driv-

krefter som er svært generelle, må en undersøkelse ha utgangspunkt i allmenne innsikter om hvordan stedsnavn blir til og hvordan de fungerer i språket.

Sammensatte stedsnavn med grunnord er som allerede nevnt den navnelagingsmåten som er den aller mest brukte. Av denne dominerende typen følger med nødvendighet prosodiske strukturer som også er de overlegent dominerende, og som derfor må antas å ha en sterk analogidannende kraft. For selv blant usammensatte navn er andelen av enstavete navn uhyre liten. I tilfelle usammensatte navn i singular har de aller, aller fleste slike fått tillagt etterhengt bestemt artikkel. Bestemt form er altså også en mekanisme som motvirker enstavete navn. I tilfelle usammensatte navn i plural blir det flerstavet form, som vi har sett. En tredje mekanisme som gjør sitt til at ytterligere flere enstavete navn blir flerstavete, er epeksege. En slik omforming har skjedd med mange gamle navn, f.eks. *Hinn* > *Hinnøya*, *Rond* > *Randsfjorden*.

Etter urnordisk tid førte synkopen til at ordformene ble kortere, men tallet på enstavete navn økte ikke tilsvarende. Ganske visst skjedde det en økning, kanskje fra et helt minimalt antall i urnordisk, men likevel fortsatte utviklingen slik at tallet på enstavete navn ble holdt nede. Bestemthetsmorfemet brukt på en ekstraordinær måte bidro til det. Pluralismorfemet brukt på en ekstraordinær måte bidro til det. Epeksege bidro til det. Det som i alle disse tre tilfellene skjer, er en tilpasning til en prosodisk form som for et toponym er mye mer normal og naturlig.

Når dette er sagt, kan det som nevnt påvises motkrefter; enkelte tilfeller der et flerstavet navn går over til å bli enstavet, her vist med eksemplene *Brúvin* > *Bryn*, *Gróheimr* > *Grøm*, *Miðhús* > *Mjøs*, *Molnes* > *Mols*. Men en slik endring skjer i svært liten utstrekning, og de navnene det gjelder, synes å rette seg etter et fenomen som lingvister kaller «Zipf's Law of Abbreviation». Denne Zipfs lov sier at lengden på et ord i de fleste tilfeller er omvendt proporsjonal med ordets bruksfrekvens (Zipf 1936 s. 23). En følge av Zipfs lov vil også være at dersom bruksfrekvensen til et ord – eller et navn – skulle øke sterkt, vil det ofte resultere i en kortere form. Overgang fra flerstavet til enstavet navn kan altså være hensiktsmessig der sterke hensyn, altså en meget høy bruksfrekvens, taler for det. Vi kan også merke oss at synkoperte navneformer ikke har noe tilsvarende i leksikonet; mange slike navn er ganske unike som ordformer betraktet, og faren for homonymi blant synkoperte kortnavn blir dermed ikke så stor.

Det som helt konkret gjør plurale grunnord i nøytrum flerstavete, er at de låner et morfem fra en bøyningsklasse innenfor samme ordklasse. Det hektes på et flertallsmorfem. Et slikt valg av utvei for å oppnå en ekstra stavelse skulle enkelt la seg forklare psykologisk som en ganske naturlig analogisk overføring fra et nærliggende mønster. Noe av det samme skjer med grunnordene i singular som usammensatt navn. Når de er betydningsprimære (ikke bebyggelsesnavn), får de bestemt form: typen *Dalen*, *Fossen*, *Myra*, *Berget*, *Eidet*, *Neset*.

Siden den funksjonen et definittmorfem vanligvis tjener, ikke er relevant her, må det på samme måten forstås som en analogisk overføring fra et nærliggende mønster. Nå kan det naturligvis være ulike årsaker til at navn får flere stavelser. For eksempel kan det gjerne tenkes at det var forskjellige drivkrefter som i sin tid skapte en massiv overgang til bestemt form. Like fullt kan det påvises flere mekanismer som virker til at forekomstene av enstavete navn i praksis holdes nede på et konstant, svært lavt nivå.

Det at nøytrale ordformer i plurale stedsnavn får overgang til feminin eller maskulin bøyning i norrønt språk, er som nevnt noe forskere har undret seg over i lange tider, og uten at noen bredt akseptert forklaring har sett dagens lys. I forsøket på å forstå dette såkalte genusskiftet har det vært lansert en rekke analogiforklaringer med morfologien som primær årsaksfaktor, og som i form av tilsynelatende konkurrerende hypoteser har blitt liggende å sirkle rundt et uløst forklaringsproblem. For å komme videre er det betimelig å stille spørsmålet om hva som kom først: overgangen til annet genus eller overgangen til annen prosodisk struktur? Hvis vi angriper forklaringsproblemet fra motsatt ende og betrakter den morfologiske overgangen som sekundær og den prosodiske overgangen fra enstavet til tostavet struktur som primær, baner vi vei for en forklaring som virker plausibel i forhold til navnefunksjonen, og som dessuten passer med mønstre i navngivning som er svært generelle og som sikrer at et toponym i de aller fleste tilfeller får to stavelser eller mer.

Den funksjonen navn har i språket, er å denotere et unikt eksemplar. For at genereringen av navn skal være funksjonell, må det finnes mekanismer som inviterer til stor språklig kreativitet og variasjon og samtidig motvirker faren for homonymi. Det betyr at sammensatte stedsnavn er å foretrekke, at flerstavete stedsnavn er å foretrekke, og at tallet på enstavete stedsnavn alltid må være lite. Slik sett skulle det være mulig å tenke seg at meget sterke prosodiske drivkrefter har oppstått, og at det er i disse drivkreftene at forklaringsproblemet finner sin løsning.

Litteratur

- Andersson, Thorsten, Halvorsen, Eyvind Fjeld & Hovda, Per, 1979: Utlåtande over Eivind Vågslid, Stadnamntydingar 2. 1974. Oslo. I: Vågslid, Eyvind, Stadnamntydingar 3. 1979. Oslo. S. 1–2.
- Christensen, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1972: Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering. København.
- Drouge, Gunnar, 1938: Ortnamnen i Bullarens härad. Göteborg. (OGB 18.)
- Haslum, Vidar, 2003: Artikkelløse stedsnavn i norsk talespråk. En studie i onomastikk og dialektologi. Avhandling for doctor artium-graden. Bergen.

- Hellberg, Lars, 1960: Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1960:1.)
- Holm, Gösta, 1990: Plurala ortnamn. I: ANF 105. S. 105–188.
- Plurala ortnamn. Föredrag från ett symposium i Uppsala 6–7 oktober 2016. Utg. av Staffan Nyström & Mats Wahlberg. 2018. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 148.)
- Strandberg, Svante, 2018: Plurala ortnamn. En forskningsöversikt. I: Plurala ortnamn (se dette). S. 9–37.
- Svavar Sigmundsson, 2018: Plurala ortnamn på Island. Namngivning och morfologi. I: Plurala ortnamn (se dette). S. 65–73.
- Særheim, Inge, 2018: *Ombo, Gilja, Fidja og Bergene*. Fleirtal i stadnamn sett ut frå eit sørvestnorsk materiale. I: Plurala ortnamn (se dette). S. 47–63.
- Torp, Arne & Vikør, Lars S., 2014: Hovuddrag i norsk språkhistorie. 4. utg. Oslo.
- Zilliacus, Kurt, 1989: Skärgårdsnamn. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 558.)
- Zipf, George K., 1936: The psycho-biology of language. An introduction to dynamic philology. Cambridge, Massachusetts.

Summary

Plural place-names, the gender shift, and the explanatory problem

By Vidar Haslum

A peculiarity of the Old Norse language is that monosyllabic nouns in neuter acquire a plural suffix *-ar* or *-ir* in the nominative and accusative when they appear as toponymic words in uncompounded place-names. Such a morphological change will therefore manifest itself as a transition to a feminine or masculine inflection. The cause of this morphological change has been considered an unsolved problem. Most scholars who have tried to explain the phenomenon have pointed to various analogies at the morphological level. In this article it is proposed that the basic causes are rather to be found at the phonological and prosodic level. The name is allocated two syllables instead of one, and this is a prosodic structure that, for a name, is much more functional and natural.

If we consider the total number of names within a larger geographical area, including all the microtoponyms, this total will conform to a pattern that can be formulated in a rule as follows: *A toponym should normally have two syllables or more. Names of only one syllable may only occur to a limited extent, and should only be used in special cases where strong pragmatic considerations so indicate.* Such a rule is most simply justified by the basic function of naming, denoting a unique referent. Therefore, there must be mechanisms that allow for unlimited linguistic variation while effectively preventing homonymy. In naming, homonymy is very unfortunate and something that should be avoided. Thus, the number of very short place-names within a geographical area must always be small.

Sakrala ortnamn av förkristen nordisk typ i de nordliga delarna av Norge och Sverige

Ett försök till översikt

Av Eva Nyman

Namn och bygd 110 (2022), 13–60.

Eva Nyman, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University. Sacral place-names of pre-Christian Nordic type in the northern parts of Norway and Sweden. An attempt at an overview.

Abstract

In this article, the author seeks to outline an overall picture of the sacral place-names of pre-Christian Nordic (North Germanic) type in the northern parts of Norway and Sweden. She first deals with the theophoric names that appear there and discusses which deities are represented in these names. Furthermore, she addresses names that contain or may contain a word for ‘holy place’ or ‘cult place’. Finally, she discusses names containing a word for ‘holy’ or ‘sanctity’. The overview that the article wants to give is intended to offer comparative material for a discussion of Sami sacral place-names in Scandinavia. However, a summary overview of these is still a desideratum.

Keywords: onomastics, North Germanic pre-Christian sacral place-names, northern Norway, northern Sweden.

Inledning

Avsikten med denna uppsats är att ge en översikt över de sakrala ortnamnen av förkristen typ inom företrädesvis de nordligast belägna delarna av det av gammalt germanska språkområdet i Norden. Detta innebär att huvudsakligen norska och svenska namn kommer att diskuteras. Föreliggande översikt är avsedd att erbjuda ett jämförelsematerial vid en diskussion av samiska sakrala ortnamn i Skandinavien, men ännu saknas en sammanfattande översikt över dessa.¹

¹ Uppsatsen bygger på ett föredrag, Sacred place-names within the Germanic language area in Scandinavia, som hölls på symposiet Sacred place-names in Sámi landscapes, 21–22 november 2019 i Tromsø. Föredraget var avsett som ett komplement till diskussionen av det egentliga symposietemat, samiska sakrala ortnamn. I uppsatsen diskuterar jag nästan enbart namn av nordisk (= nordgermansk) härkomst. »Sakralt namn» står i denna uppsats för »förkristet sakralt namn av nordgermansk härkomst», då intet annat sägs.

Översikten i uppsatsen bygger i hög grad på arbeten av Per Vikstrand, den person som i senare tid gjort mest för att lyfta fram de sakrala ortnamnen i ljust. En utmärkt grund för Norges del utgör NG och Magnus Olsens arbeten, främst Hedenske kultminder i norske stedsnavne (Olsen 1915). Olsens intresse koncentrerar sig dock till de sakralnamnsrika centrala delarna av Norge, och han berör ganska flyktigt Norge norr om Trøndelag.

Sakrala namn är med Per Vikstrand sådana namn som innehåller element med sakral lexikalisk betydelse. »Sakrale O[rtsnamn] kann man als Namen beschreiben, die Elemente enthalten, die sich in ihrer gewöhnlichen (lexikalischen) Bedeutung direkt auf relig[iöse] Vorstellungen, Plätze oder Anlagen mit einer betont relig[iösen] Funktion beziehen.» (Vikstrand 2004 s. 167). I denna uppsats kommer jag bara att dryfta förkristna namn, men det relevanta ortnamns materialet är likväl ganska stort. Enligt Jørn Sandnes (1992 s. 16) finns det »et halvt tusen» förkristna, sakrala ortnamn i Norge, och enligt NSL (s. 35) finns i landet mellan 500 och 600 gårdnamn som vittnar om förkristen kult. Botolv Helleland (2002 s. 57) misstänker dock, att 500 namn kommer att visa sig vara en alltför hög siffra. Enligt Helleland skulle vidare Per Vikstrand räkna med »nokre hundre» sakrala ortnamn i Sverige. Aino Naert (1991 s. 258) anser beträffande Finland, att det är osannolikt att forskningen kommer att finna några säkra exempel på ortnamn som berättar om »heden nordisk religion». På sydsandinaviskt (= gammalt danskt) område räknar Bente Holmberg (2003 s. 46) med att det sannolikt inte finns mer än 150 namn (för en karta över ett urval av de sydskanaviska sakrala namnen, se Kousgård Sørensen 1992).

I Sverige uppträder de förkristna sakrala namnen inte längre norrut än i landets geografiska mitt, »Mellannorrland». Närmare bestämt finns de nordligaste namnen i södra Ångermanland samt i Storsjöområdet i Jämtland (Brink 1990a, Edlund 1995 s. 318). På andra sidan Kölen, i det norska Trøndelag, är motsvarande namn någorlunda fylligt representerade. De fylligare förekomsterna sträcker sig på den norska sidan längre norrut än i Sverige, och sakrala namn av olika typer finns i båda Trøndelagsfylkena, men den sakrala ortnamnsskatten i Sør-Trøndelag är rikare än den i Nord-Trøndelag. Emellertid förekommer sakrala namn glest spridda längs den norska kusten så långt norrut som i Troms fylke, och möjligen finns också något exempel i Finnmark. Namn av detta slag är dock sällsynta i de nordligare delarna av Norge, och de är knutna till kusten (se härtill Olsen 1915 passim; för en karta över norska fylken och svenska landskap se fig. 1).²

² I denna uppsats lokaliseras de svenska ortnamnen normalt med angivande av socken (sn), härad (hd) och landskap. När det gäller de norska ortnamnen, har jag av praktiska skäl valt att helt följa NG:s lokalisering till sogn (sn), herred (hd) och amt. NG:s former av gård-, socken- och häradsnamnen används i regel, men om något av dessa namn numera har en annan språklig

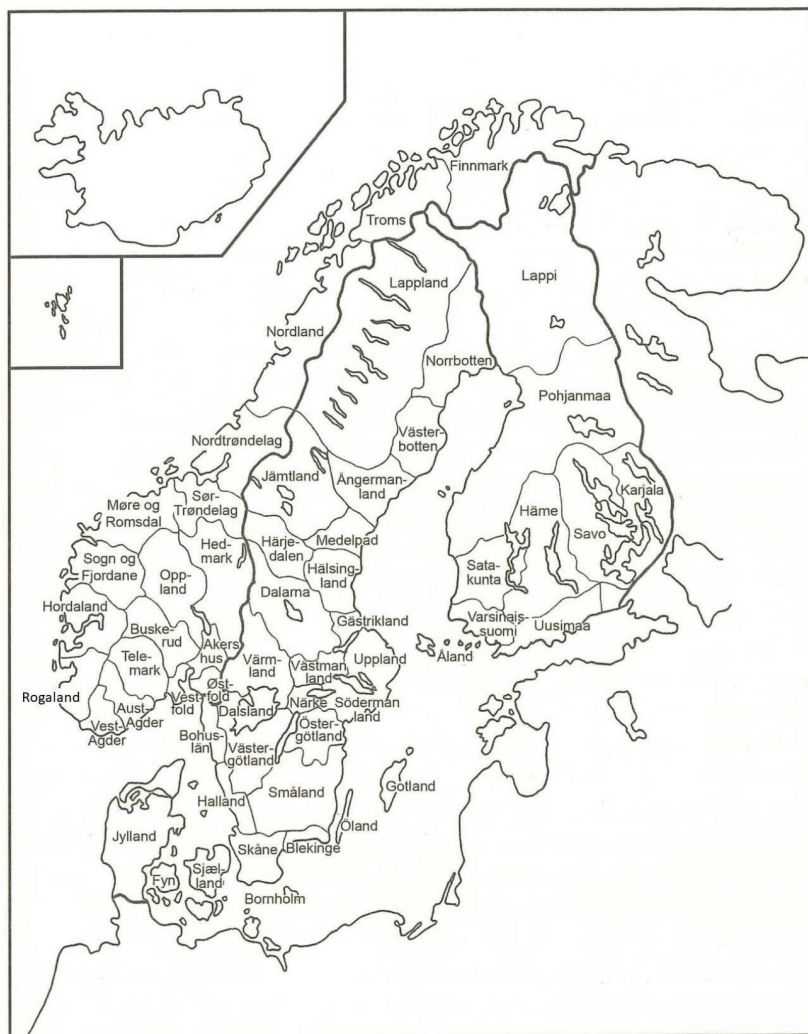

Fig. 1. Karta över Norden, visande bl.a. norska fylken och svenska landskap. Kartan är en lätt reviderad version av Karte 1. Die historischen skandinavischen Provinzen, ritad av Jan-Peer Hartmann. I: Kusmenko, Jurij, 2008: *Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen. Ein Beitrag zur skandinavischen Sprachgeschichte*. Berlin. (Berliner Beiträge zur Skandinavistik. Bd 10.) S. 13.

Bland de sakrala namnen kan man urskilja vissa huvudtyper:

form, meddelas den moderna formen inom parentes. Amtens namn är dock utbytta mot de fylkesnamn, som ersatte dem.

1. En tydlig grupp utgör de teofora namnen, d.v.s. de som i förleden innehåller namnet på en gudom eller en beteckning för gudar eller gudinnor.
2. Vidare finns det en grupp ortnamn som innehåller ett ord för 'helig plats' eller 'kultplats'. Ett klart exempel är ortnamnen av typen no. *Ve*, sv. *Vi*, (*Vē*, *Vä*), som är bildade till ordet fvn. *vé*, runsv. *vi*, som otvivelaktigt betyder 'helig plats'. Det finns ett flertal problematiska och omdiskuterade ortnamnselement inom denna grupp.
3. En tämligen tydlig grupp namn innehåller ett ord för 'helig' (eller 'helgd') i bestämningsleden.

Naturligtvis kan bägge lederna i ett sammansatt namn ha sakral innebörd, som t.ex. *Odensvi* (SOL s. 248) eller *Hellvi* (de ecclesia Helghawie 1277 avskr., SOL s. 125 f.).

Teofora namn

De teofora namnen innehåller namnet på en gudom, som t.ex. *Oden* i det svenska *Odensåker*, eller en beteckning för en eller flera gudomar, som t.ex. fvn. (och motsvarande) *goð*, *guð* n. pl. 'gudakollektiv' e.d. i den vitt spridda typen *Gudum*, *Gudme*, *Gudhem* o.d., företrädd i Danmark, Norge och Sverige (se SOL s. 106 art. Gudhem, Vikstrand 2017). Enligt Vikstrand (2002 s. 123, 2004 s. 167) ger de teofora ortnamnen en ganska pålitlig bild av vilka gudomar som var relevanta i de germanskspråkiga områdena i Skandinavien under järnåldern. De gudomar, vilkas namn uppträder i de sakrala ortnamnen, är till största delen sådana som är kända från de fornvästnordiska litterära källorna, såsom edda- och skaldediktning. De därifrån kända manliga gudarna Óðinn, Þórr, Freyr, Ullr, Týr och förmodligen Baldr är mer eller mindre väl representerade i nordiska ortnamn. Att (den manlige) guden Njörðr är företrädd i ortnamn är högst sannolikt, men frågan är i vilka. Vad beträffar främst de svenska ortnamn, som tolkats som innehållande ett gudomsnamn *Njörðh/Njærdh*, har det diskuterats, huruvida det är fråga om den från norröna källor kände guden Njörðr eller den gudinna Nerthus, som är känd genom den romerske historikern Tacitus. Frågan kan inte avgöras på språkvetenskaplig grund (se nedan). Traditionellt har man vidare räknat med att åtminstone två gudinnor, Frigg och framför allt Freyja, är representerade bland ortnamnen. På senare tid har emellertid Lennart Elmevik bestämt hävdad att Freyja är högst osäkert styrkt i norska ortnamn (Elmevik 2003b, 2005) samt att inga gudinnenamn alls uppträder i det svenska ortnamnsförrådet (se sammanfattande Elmevik 2012 m. hänv.; se vidare nedan).

Oden

I den norröna mytologin, sådan vi möter den hos Snorre, är Oden (*Óðinn*, gen. *Óðins*) huvudguden, han kallas *Alföðr*, 'allfader', han är äldst, högst och mäktigast (Vikstrand 2002 s. 124, 2004 s. 169). Ett sådant intryck av Odens ställning bland gudarna ger emellertid enligt Vikstrand endast ortnamn i de södra delarna av Skandinavien. I dessa sydliga delar avser ortnamn innehållande Odens namn ofta platser som var centrala under järnåldern.

I det danska *Odense* (Odansue ca 1075 avskr., DSt s. 218) är Odens namn sammansatt med fdan. *wæ* 'helig plats', motsvarande fvn. *vé*, runsv. *vi* n. Formellt identiska är t.ex. de danska *Oddense* (Otthensæ 1479, DSt s. 218) och *Vojens* (Wodens 1421, Odensz 1501, DSt s. 338). Enligt Per Vikstrand (2002 s. 124) var Odens ställning inte lika framträdande längre norrut i Skandinavien. I det ortnamnsmaterial från Mälardalskapen i Sverige som Vikstrand undersökt, överskuggas Oden av Ull och framför allt av Tor. På liknande sätt förhåller det sig i Norge, där ortnamnsmaterial inte stämmer med bilden av Oden som huvudguden (se Olsen 1915 s. 73 ff.). Det har föreslagits att Odenskulten skulle vara relativt ung i Norden och ha spritts söderifrån, med påföljd att såväl kult som ortnamn vore av yngre datum i de nordligare delarna av Skandinavien (se Vikstrand 2001 s. 134 ff., 2002 s. 124 f.). Vikstrand betonar dock, att de ortnamn som innehåller Odens namn framstår som ålderdomliga även i Mälardalskapen, och enligt hans mening stödjer ortnamnen inte tesen att Odenskulten skulle vara jämförelsevis ung. Vikstrand menar att förklaringen till den bristande överensstämmelsen mellan å ena sidan norröna litterära källor såsom skaldediktningen och å andra sidan det nämnda ortnamnsmaterial kunde vara den, att guden Oden vuxit i betydelse under den sena järnåldern. Det skandinaviska ortnamnsmaterial skulle därmed vara för gammalt för att återspegla denna Odens ökade betydelse. En annan förklaring kunde enligt Vikstrand (2002 s. 125) vara den, att den aristokratiske gudens betydelse har överbetonats av skalderna, som ju verkade i en aristokratisk omgivning.

Ortnamn innehållande Odens namn finns spridda över största delen av det gamla germanska språkområdet i Skandinavien, även om de förekommer glest i de nordligare delarna av detta område. I Sverige är det nordligaste namnet *Odensala* (i Odhinsal 1410) i Brunflo sn i centrala Jämtland. Efterleden i detta namn är enligt SOL (s. 18 art. al, 247 f. art. Odensala) troligen fvn. *salr* m., ursprungligen 'byggnad med ett rum', här kanske snarare '(fest)hall', men även ett ortnamnelement **al* är tänkbart (se för *Odensala* Vikstrand 1993 s. 56, Nyman 2014 s. 194 ff. med karta s. 195). Se vidare om **al* och *sal* nedan.

I Norge uppträder det nordligaste med *Oden* sammansatta ortnamnet vid Beitstadfjorden, en nordlig utlöpare av Trondheimsfjorden. Där utgör det försvunna bygdenamnet **Óðins(s)alr* (i *Odenssall* 1345, Sandnes 1969 s. 63 ff.,

jfr NG 14 s. 286, 290 med felaktig lokalisering) ett motstycke till det jämtska *Odensala* (se Vikstrand 1993 s. 56 m. hänv.). I området strax söder om Trondheimsfjorden ingår Odens namn i två gårdnamn på fvn. *-vin* f. 'äng, betesmark', *Onsøien* (Onsøya) (pa Otthensø 1520[–21], NRJ 2 s. 153, Odennseo, Odensøy Cap. 1559, NG 14 s. 323) i Byneset sn och hd, och *Onsøien* (Onsøya) (af nørdrå Odinsyn, af Odinsyn, af sydra Odinsyn 1430-tal, AB s. 57, NG 14 s. 315) i Buviken (Buvika) sn och hd. Ett stycke längre söderut, i Orkladalen, har det funnits ytterligare ett formellt identiskt namn, belagt som *Odensøn Cap.* (NG 14 s. 164). För efterledens utveckling i de tre *-vin*-namnen, se Jansson 1951 (s. 213 ff., 362, 376).

Tor

Ortnamn med guden Tors (fvn. *Pórr*, gen. *Pórs*) namn i förleden finns spridda över större delen av det gamla germanska språkområdet i Norden. I Sverige rör det sig ofta om namn på centrala och viktiga platser, namn som kommit att bevaras som sockennamn och i något fall som häradsnamn, såsom *Torsåker* och *Torstuna* (SOL s. 335 f., Vikstrand 2002 s. 124). Enligt Magnus Olsen (1915 s. 66) är ortnamn med förleden *Tors-* ganska jämnt fördelade över de södra och centrala delarna av Norge, men ortnamn som visar på Torskult skulle enligt Olsen inte uppträda norr om Nordmøre. Exempelen från Nordmøre, *Torset* i Rindalen (Rindal) sn och hd (Torsætes [gen.] 1504, DN 1 s. 729, pa Torsed 1520[–21] NRJ 2 s. 61, Torsett 1559, NG 13 s. 428, 472), respektive *Torset* i Aure sn och hd (af nørdrå thorsætre 1440-tal, AB s. 65, NG 13 s. 433, 472), förefaller dock ej helt säkra. I NG (13 s. 428, 433) har de båda namnen i första hand tolkats som sammansatta med personnamn, och en sakral tolkning framförs i NG (13 s. 472) endast som en möjlighet. I det sydligare grannfylket Sogn og Fjordane finns vidare ett *Torsæter* (J. þorlfætre³ före 1381, BK s. 76, NG 12 s. 273) i Holmedal sn, Ytre Holmedal hd. Säkrare förefaller *Totland* (i. þothlandí före 1381, BK s. 18, NG 12 s. 423) i Rugsund sn, Daviken (Davik) hd. Den tidiga övergången av *sl* till *tl* i ursprungligt **Þorsland* uppvisas i flera parallella fall, och den grava accenten pekar på att tvåstavigheten är gammal (NG 12 s. 423). Vidare finns i Sogn og Fjordane ett *Torsnes* (paa Torness 1522, NRJ 3 s. 410, Tosnnes 1567, NG 12 s. 141 m. hänv.) i Tjugum sn, Balestrand hd, (NG 12 s. 141 m. hänv.). Det bedöms i NG som teofort.

Detta för in på ett intressant namn i Troms, *Torsnes* (Thorßnes 1614, NG 17 s. 81) i Hillesø (Hillesøy) hd. I NG 17 (s. 81 f.) nämns, att det finns teofora *Torsnes*-lokaler i Norge samt att platsen har ett gott läge. Att det på denna plats skulle röra sig om ett gammalt, teofort **Þorsnes*, framstår enligt NG dock som

³ I utgåvan är namnets första r ett r rotunda, som här ej kan återges.

högst osäkert, och att namnet återgår på ett **Þórisnes* till mansnamnet *Þórir* anses sannolikare. Emellertid får idén ett visst stöd av att inte helt få andra namn på *-nes* 'udde'⁴ längs Atlantkusten med större säkerhet kan förklaras som sakrala, i vissa fall teofora. Sett »i ett vidare europeiskt perspektiv» är enligt Per Vikstrand (2001 s. 86 m. hänv.) *näs* och *uddar* som heliga platser inget ovanligt fenomen. »Ett känt exempel är det isländska *Þórsnes*, bekant från Eyrbyggja saga, och i Sverige uppträder en rad namn på *-näs* med sakral ytstruktur, såsom *Torsnäs*, *Vinäs* och *Ullnäs*.» Se även NG 1 s. 275, Rygh 1901 s. 260 f., 270 f., BØ 14 s. 137 m. hänv., Helleland 2002 s. 83 ff.; jfr nedan om *Helnes*, *Balsnes* och *Ulsnes*.

Alltnog, för att finna ett ovedersägligen sakralt namn som *Torshov* < **Þors-hof*, får man söka sig än längre söderut, till trakten av Mjøsa och Randsfjorden (se NG 3 s. 84, 108, 4:2 s. 122).

I Sverige är sockennamnet *Torsåker* (De Thorsakir 1314 avskr. 1344, de Thorsaker 1345, SOVn 2 s. 56) i Ångermanland det nordligaste ortnamn, som säkert innehåller gudanamnet. I socknens centralbygd finns vidare såväl ett *Hov* som ett *Harv* (< **Hargh-*, se nedan). Vidare är ett försvunnet *Torsåker* sent belagt från Ångermanlands sydliga grannlandskap Medelpad (se vidare Nyman 2014 s. 181 f., 196 m. hänv.).⁵ Flera formellt identiska namn finns längre söderut i Sverige samt i Danmark. De är sammansatta med *åker* (fvn. *akr*), syftande på något slags helig åker.⁶

Magnus Olsen (1915 s. 66 f.) har gjort iakttagelsen, att norska ortnamn som innehåller gudanamnen *Tor* och *Ull* verkar uppträda inom samma områden, och han förklarar denna samvariation med de bägge gudarnas mytiska släktskap. Enligt Olsen skulle ingetdera gudanamnet vara belagt i ortnamn norr om Nordmøre, den nordligaste delen av Møre og Romsdals fylke. I Trøndelag, som sträcker sig än längre norrut och där sådana ortnamn enligt Olsen saknas, är

⁴ I äldre nordiska ortnamn synes ordet *näs*, fvn. *nes* genomgående uppträda i betydelsen 'udde', inte i den i modern svenska gängse betydelsen 'förbindande landtunga', se Lindén 1967, Nyman 2018.

⁵ I äldre forskningslitteratur förekommer uppgifter om ett **Torsåker* i Myssjö sn i Jämtland (se Lundgren 1878 s. 59, Olsen 1915 s. 91, 205, Wessén 1921 s. 100 n. 3). Här rör det sig säkerligen om ett missförstånd.

⁶ Än nordligare än det ångermanländska *Torsåker* finns, vid den finska Österbottenskusten, *Torsön* (Torsö udd 1558, Torsö 1620, Karsten 1921 s. 306). *Torsön* är belägen i Nykarleby skärgård nära en numera landfast ö med namnet *Frösön* (frössöen 1649, Frösöen 1652, Ahlbäck 1977 s. 53; enligt T. E. Karsten 1921 s. 306 skulle ön tidigast vara nämnd 1620). T. E. Karsten (1923 s. 361 ff.) anser att *Frösön* svårligen kan förklaras ur ett mansnamn och vidare att just önamnens uppträdande i par visar, att det är fråga om gamla, teofora namn. Att det i de finländska fallen skulle röra sig om förkristna, sakrala namn betvivlas av Olav Ahlbäck (1977 s. 52 f.), som anser det troligare att mansnamn ingår. Aino Naert (1991 s. 257 f.) anser att *Torsön* och *Frösön* fortfarande är intressanta och att de kräver en grundlig undersökning under jämförelse med det svenska materialet. Hon föreslår dock, att det skulle kunna röra sig om medeltida uppkallelser.

emellertid teofora ortnamn inte särskilt väl företrädade över huvud taget (Olsen 1915 s. 67).⁷

Ull

Guden Ull (fvn. *Ullr*, gen. *Ullar*), som är föga känd från fornvästnordiska och forndanska källor, är väl representerad i ortnamnsmaterial, särskilt i de sydligare delarna av Norge och östra Sverige. Ull har ofta uppfattats som en »gam-mal» gud, vars kult huvudsakligen omvittnas av ålderdomligt ortnamnsma-terial. Emellertid verkar inte de ortnamn som innehåller Ulls namn vara äldre än andra teofora ortnamn. Vikstrand kan tänka sig att skillnaden kan bero på att Ullkulten gått tillbaka under sen vikingatid. En annan förklaring kunde enligt hans mening vara den, att kulten av Ull inte var framträdande på norska Vest-landet, där hans namn inte är väl företrätt bland ortnamnen. Då de isländska landnamsmännen av hävd har ansetts komma huvudsakligen från Vestlandet, kunde detta förklara varför Ull inte spelar någon roll i den isländska mytologin (Vikstrand 2002 s. 127).

I Norge finner man de nordligaste med Ulls namn sammansatta ortnamnen i Nordmøre, tre antagna **Ullarland*, nämligen *Ulleland* (Ullaland) i Øre sn och hd (af vllarlande 1440-tal, AB s. 70, NG 13 s. 361), *Ulleland* (Ullaland) i Volden (Volda) sn och hd, (or Vllarlande 1324, NG 13 s. 71) samt ett osäkrare *Ulleland* (Ullaland) i Kleive sn, Bolsø (Bolsøy) hd (Ullelandt 1610, NG 13 s. 287 f.). I inlandet synes det nordligaste, något osäkra exemplet vara ett *Ulland* (Ulleland 1604, NG 4:1 s. 223) i Faaberg (Fåberg) sn och hd, inte långt från sjön Mjøsas nordligaste ände.

I Sverige är det nordligaste ortnamnet **Ullvi* (< **Ullarvi*) 'Ulls heliga plats', i Hackås sn i centrala Jämtland, ett försvunnet namn som kunnat rekonstrueras ur ägonamn (se Brink 1990a s. 472 f., 476, Vikstrand 1993 s. 57, 63; för karta se Nyman 2014 s. 195). Detta tydligt sakrala namn är i Norrland det enda säkra exemplet på att Ulls namn ingår i ortnamn (Brink 1990a s. 476). Det har flera formellt identiska motsvarigheter, men först betydligt längre söderut i Sverige. Liksom t.ex. *Odensvi*, *Torsvi* och *Frösvi* är *Ull(e)vi*, fsv. **Ullarvi*, typiskt för centrala Sverige (Vikstrand 1993 s. 57, SOL s. 359 f. art. *vi*). Från Norge är denna namntyp inte känd, och det mot *vi* svarande ortnamnselementet fvn. *vé* förekommer där bara som simplex och som förled (NSL s. 484 art. *vé*).

⁷ I Sørli sn, Lierne hd, Nord-Trøndelag, finns namnen *Ulland* and *Totland*, avseende två gårdar. Lierne, belagt som *Finli* och *Finlierne* (i Fynnelydh 1520[–21] NRJ 2 s. 239, NG 15 s. 286) till no. *finn* 'same', är beläget i inlandet och glest bebyggt. I NG 15 (s. 289) förklaras *Ulland* och *Totland* övertygande som sena och uppkallade efter två teofora *Ulland* och *Totland* i Hordaland. Vidare nämns i NG (16 s. 407), att Sophus Bugge föreslagit, att ett fjordnamn *Tosen* i Nordland skulle återgå på ett **Þórsær* 'Tors sjö/hav'. Detta framstår som en mycket djärv rekonstruktion. Jfr Nes 1970 s. 19 not 28, NSL s. 459.

Njord, Njård

I ett antal ortnamn ingår ett gudomsnamn i genitivformen fvn. *Njarðar*-, fsv. *Niærdha(r)*- o.d. *Njorðr*, gen. *Njarðar*, är en manlig gud i den norröna mytologin. Gudens namn är dock språkligt identiskt med det gudinnenamn *Nerthus*, som nämns av Tacitus, ca 55–120 e.Kr. Förhållandet mellan dessa bägge gudomar har diskuterats mycket (se Vikstrand 2001 s. 101 ff., 2002 s. 125). Man har i svenskt ortnamnsmaterial sett en geografisk förbindelse mellan Ull och en gudom Niordh, Niærdh, och detta har tolkats som att dessa gudomar bildat ett kultiskt par, bestående av den manlige Ull och den kvinnliga Niærdh (se Vikstrand 2001 s. 102 ff., 2002 s. 125). En kultisk förbindelse mellan den manlige Frö (fvn. Freyr) och en kvinnlig Niærdh har också föreslagits. T.ex. finns i Storsjön i Jämtland öarna *Frösön* (til Fræseyiar 1200-tal) och *Norderön* (j nærdro 1438) 'Njords/Njårds ö' (se Vikstrand 1993 s. 51 ff.). Som nämnt är det emellertid inte på språkliga grunder möjligt att avgöra huruvida Niordh/Niærdh är en gud eller en gudinna. Vikstrand (2001 s. 101 ff.) anser att åtskilligt talar för att en gudinna uppträder i de svenska namnen, men han understryker (s. 106) att »ortnamnen inte kan användas som ett självständigt argument för att en kvinnlig gudom Njård varit dyrkad i Skandinavien». SOL (s. 360 art. vi) skriver försiktigt »gudomsnamnet Njård». En avvisande position intar Lennart Elmevik (2008 s. 42, 2012 s. 120 ff.), som inte anser att resonemangen om geografiska förbindelser och kultiska par är vetenskapligt hållbara. Han är ytterst skeptisk till en gudinna Njård och anser, att det är gudens namn som ingår i de diskuterade ortnamnen.

NG och likaså Magnus Olsen tolkar vissa sammansättningar utan genitivmorfem, t.ex. typerna **Njarðvík* och **Njarðøy*, som innehållande gudanamnet *Njorðr* i stamform *Njarð*- (se Olsen 1915 s. 52 ff.). Det finns ett stort antal ortnamn som till följd av sena belägg kan tolkas som innehållande antingen ett *Niarðar*- eller ett *Niarð*- i förleden. Namnbildningen problematiseras normalt inte i NG, utan namnen tolkas genomgående som teofora. Olsen (1915 s. 50 ff.) vill dock i första hand se normala genitivsammansättningar och diskuterar ljudhistoriskt hur ett ursprungligt *Njarðar*- kan ha utvecklats framför olika efterleder, innan de ofta sena beläggen uppträder. Han anser sig dock tvungen att ansätta ett antal ursprungliga **Njarðvík* och **Njarðøy* (s. 52 ff.).

Tanken att gudanamn i stamform kunde utgöra förled i ortnamn har tidigt rönt motstånd från t.ex. Adolf Noreen (1911 s. 273 ff.), som anser att gudanamn i ortnamnsförleder alltid står i genitiv. Han påpekar att redan Oluf Rygh (i NG 2 s. 362) uttalat, att gudanamn i ortnamnsförleder har genitivform, men att trots detta t.ex. Hjalmar Falk (i NG 5 s. 7) och Magnus Olsen (t.ex. i NG 11 s. 92, 95) ansatt gudanamn i stamform. Vad beträffar **Njarðvík* och **Njarðøy* anser Noreen (1911 s. 276), att ett ord för förträngning ingår i ortnamnen i fråga, ett ord som

skulle utgöra förled i det i Eddan uppträdande fvn. *njarðláss* m., avseende ett slags lås (se för annan tolkning av *njarðláss* Andersson 1979 s. 130, Strid 1981 s. 58 f., båda m. hänv.). Olsen (1915 s. 53 ff.) tillbakavisar Norens tolkning beträffande **Njarðvík* och **Njarðøy*; han anser dels att de diskuterade namnlokaler inte uppvisar terrängbildningar, som kan betraktas som förträngningar,⁸ dels att Noreen utgår från en osäker språklig basis i det på endast ett ställe uppträdande ordet *njarðláss*, där förleden enligt Olsen sannolikt har en helt annan betydelse. Senare har Thorsten Andersson (1979 s. 126 ff.) diskuterat frågan om gudanamnens form i teofora ortnamn, och han betonar, att genitivsammansättning föreligger i alla säkra fall, där gudanamn utgör förled i ortnamn (s. 131). I fallen *Njarðvík* och *Njarðøy* vill han pröva om inte ändå ett adjektiv urg. **nerp-* 'eng, schmal' kan ingå, ett adjektiv som ansatts i sjönamn som det jämtska *Nærdhe* och det uppländska *Närdingen* (Andersson 1979 s. 130 f.; se om sjönamnen Strid 1981 s. 173 ff. med liknande tolkning). Andersson (1979 s. 129 f., 131) ställer sig dock ej fullständigt avvisande till möjligheten att stamsammansättning kunde föreligga i de särskilt ålderdomliga norska fallen. Han påpekar emellertid, att om gudanamnet skulle ingå i de två isländska *Njarðvík*, finge dessa ses som uppkallade efter norska namn, eftersom de isländska ortnamnen måste vara jämförelsevis unga. I NSL (s. 332, 338 f. art. Njærheim, Nærøy[a]) godtas inte bara de ovan diskuterade stamsammansättningarna utan även några andra namn, där en förled **Njarð-* ansätts, som teofora.

Om de antagna stamsammansättningarna lyfts bort från NG:s och Olsens material, reduceras antalet teofora namn innehållande *Njorðr* betydligt. Två nordnorska namn bortfaller, dels det mer osäkra *Nærøen* (Nærøya) (Nierdøn 1567) i Øksnes sn och hd i Nordland (NG 16 s. 383), dels det från forntiden kända och välbelagda *Nærø* (Nærøy) i Nord-Trøndelag. Detta uppträder som önamn, gårdnamn, sockennamn och häradsnamn (i Niarðœy ca 1293, NG 15 s. 354, nierdøy kk. 1440-tal, AB s. 85, NG 15 s. 358). Under medeltiden gav *Nærøy* dessutom namn åt en syssla (Njarðøyjar sýsla, NG 15 s. 354). Det bör i sammanhanget nämnas, att det på fastlandet finns en gård med namnet *Lundring*, en gård som i NG förmodas vara ett »Underbrug» till den större gården *Nærøy*, och till *Lundring* har kyrkan sedermera förlagts. Namnet återförs på ett **Lundareng* (NG 15 s. 354 f.). Intressant nog har Per Vikstrand (1993 s. 70 ff.) utförligt behandlat ett litet centralt område på den jämtska Norderön, 'Njords/Njårds ö', med namnet *Lunderänget*, ett område som har nära samband med kyrkan och som enligt Vikstrand kan omvittna en tidigare helig lund.

Magnus Olsen (1915 s. 56, 60 f.) försöker förklara skillnaden mellan stamsammansättningar och genitivsammansättningar så, att orter med namn som

⁸ T.ex. har Olsen (s. 54) en kartsbild som visar en ö, Næløen (Næløya) (af nierdøy 1440-tal, AB s. 62, NG 14 s. 90), som inte är hopträngd utan rund och som inte ligger vid någon förträngning.

**Njarðvík* och **Njarðøy* skulle vara lösare förbundna med guden än orter som bär namn med genitivsammansättning. Detta framstår inte som särskilt troligt, då paralleller saknas (se Andersson 1979 s. 145 m. hänv.). Däremot har enligt min mening Olsen gjort troligt att namn på *Njarð*-, särskilt påtagligt flera **Njarðøy*, ofta har avsett viktiga centralplatser med anknytning till ledung och skeppsfart (se Olsen 1915 s. 52 ff.). Sakligt sett framstår det som troligt att dessa platser skulle kunna bära mycket gamla namn.

Odiskutabla genitivsammansättningar med en förled *Njarðar*- uppträder först ganska långt söderut i Norge,⁹ såsom de tydligt sakrala *Norderhov* (a *Nærdrhofue* 1370, NG 3 s. 106) i Løiten (Løten) sn och hd, Hedmark, mellan Hamar och Elverum, och *Norderhov* (Niærder... 1329, Nierdarhofs s. RB s. 268, Nyærdærofue 1345, NG 5 s. 22), prästgård, sn och hd, Buskerud. Vidare finns i Hordaland det omdiskuterade *Njarðarløg*, det gamla namnet på Tysnesøy utanför Hardangerfjordens mynning (Olsen 1905, NG 11 s. 181 ff., Andersson 2014 s. 97 ff. m. hänv.). Enligt Olsen (1915 s. 67) har *Njorð*-namnen sitt centrum i Hordaland och Rogaland.

I Sverige är det nordligast belägna namnet det ovannämnda *Norderön* (j *nærdrø* 1438), avseende en mindre ö sydväst om Frösön, 'Frös ö' i Storsjön i centrala Jämtland. Förekomsten är isolerad i Sverige och har tidigare förklarats ha samband västerut med Norge, där dock i det angränsande Trøndelag inga säkert genitivsammansatta namn finns (se Vikstrand 1993 s. 52 f. m. hänv.).¹⁰ De närmaste svenska namnen finns mycket längre söderut (se Vikstrand 1993 s. 51 ff.). De nordligaste uppträder i Mälارlandskapen, *Närtuna* (ecclesie Nerthetunum 1291, [de] Nierdhatunum 1298) sn, Långhundra hd, Uppland (SOL s. 245) och *Närlunda* (i Nerdalunda 1386 SRAp, i Nærdhalunda 1392 SRAp) Badelunda sn, Siende hd, Västmanland, det senare i en utpräglad aristokratisk miljö (Vikstrand 2001 s. 94 ff., 99; med en karta över alla de svenska namnen s. 98).

⁹ Ett gårdnamn, sedermera stadsnamn i Nordland, *Narvik* (Narduigh, Noruigen 1567, Naruigen 1610) i Ankenes sn och hd, diskuteras i NG (16 s. 285, se också NSL s. 325) som möjligen återgående på ett **Njarðarvík*. Det sent belagda namnets etymologi framstår dock som oviss.

¹⁰ Att döma av Magnus Olsens (1915 s. 52 f.) sammanställningar skulle typen **Njarðarøy* (och **Njarðarvík*) inte vara känd från Norge, och 'Njords ö' skulle endast representeras av stamsammansättningen *Njarðøy*. Om så är, borde likväl vissa av de norska namnen kunna vara yngre bildningar enligt ett gammalt mönster, på samma sätt som man måste anta beträffande de isländska *Njarðvík*-namnen, om dessa verkligen innehåller Njords namn (se Andersson 1979 s. 129 f. med hänv.). Det jämtska *Norderön*, som tycks sakna förbindelse med de svenska *Njorðh*-/*Njærdh*-namnen, torde snarast hänga samman med det norska kulturområdet. Det uppvisar emellertid genitivsammansättning. Kan man tänka sig att detta namn har de till sin typ ålderdomliga norska *Njarðøy*-namnen som semantiskt mönster men uttrycker samma sak med en i något yngre namn gängse bildningstyp?

Frö

Frö (fvn. *Freyr*, gen. *Freys*) är väl betygd i det nordiska ortnamns materialet (Vikstrand 2002 s. 125). I centrala Sverige uppträder Frös namn ofta i sammansättningar, där senare leden har en sakral innebörd eller åtminstone en sakral touche, såsom *Frösvi* (flera exempel, se Vikstrand 2001 s. 69), *Fröslunda* (De Fröslundum 1344), med syftning på en helig lund (SOL s. 90), *Frösåker* (in Frösakir skiplag 1344) åsyftande en helig åker (SOL s. 91), *Fröseke* (Frösseke 1539) till sv. *eke*, fvn. *eiki* n. 'ekdunge', här troligen 'helig eklund' (SOL s. 90) men också i namn på *-biærgh* 'berg' såsom *Fredsberg* (Frösbærgh 1279, SOL s. 88).

Dessa namn har inte många motstycken i Norge, men där finns t.ex. två namn på *-akr*, *Frøsaaker* (Frøysåk) (Frøbagger 1592, NG 4:2 s. 212), i Torpen (Åmot) (Torpa, Åmot) sn, Nordre Land hd, Oppland och *Frøisaaker* (Frøysåk) (Frøisaack 1528, NG 5 s. 106) i Gol sn och hd, Buskerud. Vidare finns ett klart sakralt *Frøshov* (Frøyshof 1391, BØ 18 s. 148 f.) i Trøgstad sn och hd i Østfold, där efterleden är fvn. *hof* n. 'helig plats, kultplats' (om ordet *hof*, se nedan).

Enligt norröna källor ansågs Frö vara särskilt en sveagud »blótgoð Svía» (Vikstrand 2001 s. 57),¹¹ och Magnus Olsen (1915 s. 68 f. med hänv.) förmodar, att kulten av Frö kommit relativt sent till åtminstone Trøndelag; han är dock inte så säker på hur det förhåller sig i sydligare delar av Norge. I Norge finns i Trøndelag flera *Frøset*, namn som Olsen (1915 s. 27, 44, 67 ff., 86) utförligt diskuterar och som han ser som teofora, tämligen unga namn. Det går dock enligt hans mening ej att språkligt avgöra om det är Frös eller Fröjas namn som ingår, utom i ett fall där en feminin genitivform är belagd, som alltså pekar mot gudinnan. Olsen (1915 s. 67) håller emellertid religionshistoriskt-kultmässigt samman de båda gudomarna, och han anser sig därför utifrån *Frøset*-namnen kunna säga att kulten av Frö och Fröja i Norge är starkast betygd från Trøndelag.

I Møre og Romsdal synes Frö vara säkrare betygd i *-vin*-namnet *Frøise* (Frøysa) (af frøysin 1440-tal, AB s. 81), Sunnelven (Sunnylven) sn och hd (NG 13 s. 106, Olsen 1915 s. 106 not 1), som har ett motstycke, Øvre, Nedre *Frøyse* (Frøisen) (Frøysynar [gen.] 1329, a Frøsene 1459, NG 4:1 s. 192) Gausdal sn, Østre Gausdal hd, Oppland. Det sent belagda *Frøise* (*Frøyse*) (Ffrösso 1520, Frøse 1668), Lom sn och hd, Oppland, kan vara formellt identiskt (NG 4:1 s. 51). Klara genitivsammansättningar med tydligt sakrala efterleder, som i de två ovan nämnda *Frøysåk*, uppträder först än längre söderut.

¹¹ Vikstrand (2001 s. 57 ff.) har funnit att Frökulten i centrala Sverige enligt ortnamnens vittnesbörd inte tycks ha haft sitt centrum i (Gamla) Uppsala utan snarare i västra Uppland och Västmanland, och han pekar på Badelunda i Västmanland, åtta mil sydväst om Uppsala, som ett möjligt centrum.

I Sverige är de nordligaste kända namnen *Frösön* (til Fræseyiar 1200-tal), avseende den största ön i Storsjön i Jämtland, (se Vikstrand 1993 s. 51) och *Fröstland* (i fröslunda 1500 avskr., i ffreslwnd 1519 avskr., j ffrosland 1520, MÄU s. 143, 171, 174) 'Frös heliga lund' i Bjärträå sn, Ångermanland (se Brink 1990a s. 476, Nyman 2014 s. 194 f. med karta).¹²

Balder

Ortnamn som innehåller gudanamnet *Balder* (fvn. *Baldr*, gen. *Baldrs*) har antagits vara begränsade till Danmark och Norge, men Per Vikstrand har funnit några möjliga exempel i södra Sverige (se Vikstrand 2002 s. 127 ff. m. hänv.). Vad beträffar Norge har ganska många exempel presenterats, och Magnus Olsen (1915 s. 67) anser, att *Baldr*-namn är ganska jämnt spridda längs kusten. Där finns flera *Balsnes* som framstår som mer eller mindre säkra sammansättningar med *Baldr* (se Olsen 1915 s. 20 ff., 37), däribland två namn i Sør-Trøndelag, nämligen *Balsnes* (på Balenes 1520[–21], NRJ 2 s. 47, Baldsnes 1618, NG 14 s. 53) i Ørlandet (Ørland) sn och hd samt *Ballsnes* (NG: *Balsnes*) (Balldrnsnes 1342) i Sandstad sn, Fillan hd på ön Hitra (NG 14 s. 79 f.).

Förekomsten av ett *Balsnes* (Baldesnes 1567, NG 17 s. 139), i Tromsøsundet (Tromsøysundet) hd, beläget ytterst i Ballsfjorden, nordsamiskt *Báhccavuotna* (NSL s. 83), i Troms kan i sammanhanget nämnas. Enligt NG 17 (s. 139) och NSL (s. 83) kan detta *Balsnes* vara bildat till namnet *Ballsfjorden* eller till ett äldre namn på denna. I NSL skisseras även en samisk etymologi till fjordnamnet. Enligt Samuli Aikio (2017 s. 36 f.) är förhållandet mellan det samiska *Báhccavuotna* och det norska fjordnamnet oklart. I NG 17 (s. 125) nämns emellertid möjligheten att såväl *Ballsfjorden* som *Balsnes* kunde vara sammansatta med gudanamnet, och möjliga formella motsvarigheter till ett så bildat *Balsnes* nämns.

Det är svårt att bedöma förhållandet mellan namnet på näset och namnet på fjorden, men teofora och i övrigt sakrala namn på *-nes* (*-næs*) utgör en tydlig grupp bland de sakrala ortnamnen; se ovan om *Torsnes* (avsnittet Tor) och nedan om *Frønes* (avsnittet Fröja) samt *Ulsnes* (avsnittet Andra gudomar). Namnet *Ballsfjorden*, sakralt tolkat, saknar paralleller, vilket också gäller *Ullsfjorden*, även den belägen i Troms (se nedan). Det är betydligt lättare att finna sakrala namn på näs och uddar än på fjordar, även om sådana finns, som t.ex. *Gullmarn* (fvn. goðmarr 1300–1325, til Goðmars ca 1300) i Bohuslän, se Falck-Kjällquist 2014 (s. 139, 143 ff. m. hänv.). Det borde åtminstone övervägas

¹² Än nordligare belägen är Frösön i närheten av Torsön vid Österbottenskusten i Finland, men som ovan nämnt har man på senare tid ej varit så säker på namnens förkristna ursprung. Se närmare om båda namnen ovan, avsnittet Tor.

om inte ett sakralt namn på *-nes* kunde ligga till grund för ett sakralt fjordnamn snarare än tvärtom.

Några av de förmodade *Baldr*-namnen har nedtecknats tidigt, som t.ex. det norska *Balleshol* (a Balldrshole 1356), gd och sn, Nes hd, Hedmark (NG 3 s. 56 f.) och det ovannämnda *Ballsnes* (Balldrnes 1342) i Sør-Trøndelag (NG 14 s. 79 f.). Vikstrand (2002 s. 127 f.) är emellertid något skeptisk inför såväl det danska som det norska materialet, och han understryker, att det som ser ut som genitiv *Baldrs* av *Baldr* inte i ett enda fall är sammansatt med en efterled med sakral innebörd eller sakral touche som *-vi/-vé*, *-hof* eller *-lundr*. Det danska *Bollesager* innehåller visserligen *ager*, motsvarande fvn. *akr* m., ett element som ofta kombineras med en teofor förled, men Vikstrand påpekar, att namnet är mycket sent belagt. Vikstrand betonar möjligheten att vissa namn kan vara sammansättningar med mansnamn på *Bald-*, som *Baldrekr*.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det språkligt sett inte är något som hindrar att Balders namn ingår i ett antal norska ortnamn. De framdragna exemplen synes vara, om inte beviskraftiga, så dock starka indicier.

Týr, *Ti

Ortnamn som innehåller gudanamnet *Tyr* (fvn. *Týr*, gen. *Týs*, fda. **Ti*, gen. **Tis*) är säkert kända endast från Danmark, särskilt från Jylland (Holmberg 1986, se även Vikstrand 2002 s. 127). Enligt Magnus Olsen (1915 s. 67, 196 f.) skulle det också finnas ett säkert norskt exempel, nämligen *Tysnes* (Tysnes 1330, NG 11 s. 169) gd, sn och hd, på Tysnesøy i Hordaland. Magnus Olsen (i NG 11 s. 171, 182 f., 1915 s. 67) betonar den sakralt präglade omgivningen på Tysnesøy, den ö som tidigare burit namnet *Njarðarløg* (se om namnet Olsen 1905, NG 11 s. 181 ff., Andersson 2014 s. 97 ff. m. hänv.). Namnet *Tysnes* godtas i NSL (s. 468 f.) som ett teofort **Týsnes*. Enligt Bente Holmberg (1986 s. 109) är *Tysnes* det enda säkra norska exemplet på sammansättning med detta gudanamn.

Att en typ av namn som kännetecknar Jylland även skulle ha en representant på det norska Vestlandet vore inte så överraskande, och namnet *Tysnes* bör inte av geografiska skäl betraktas som isolerat och därför misstänkt. Västra Danmark och västra Norge uppvisar vissa gemensamma språkliga drag, såsom att *a*-omljud av *u* är starkt genomfört (Bandle 1973 s. 25 f.). En västlig, dansk–norsk spridningsbild kännetecknar vidare utbredningen av ortnamn med *-s*-suffix (se Hald 1965 s. 214 ff., Nyman 2004, 2007 s. 172 ff.). De äldre namnen på *-he(i)m* uppvisar också en västlig spridningsbild, innefattande Norge liksom Danmark, särskilt norra Jylland (Bandle 1997 s. 40 med karta s. 41).

Fröja

Diskussionen om huruvida gudinnenamn alls förekommer i ortnamn har varit livlig de senaste decennierna. Två gudinnor, kända från eddalitteraturen, har tidigare ganska allmänt ansetts ha lämnat spår i ortnamnsmaterial, nämligen Fröja (*Freyja*, gen. *Freyju*) och Frigg (*Frigg*, gen. *Friggjar*).

Den största kontroversen rör Fröja. Det har sedan länge varit en spridd uppfattning att denna gudinna omvittnas i ganska många ortnamn med efterleder såsom i Sverige *-vi*, *-tuna*, *-lund* och i Norge *-hov*, efterleder som ofta sammanställs med teofora förleder (Sahlgren 1963 s. 58, Pamp 1988 s. 32, DSt s. 85 art. Frøbjerg, Frølunde, NSL s. 35, 160 art. Frøyset). Men det har tidigt påpekats, att det är mycket svårt att förklara den tidiga förlusten av genitivmorfemet, vilken man i så fall måste räkna med i de svenska namnen och i allra största delen av de norska. T.ex. skrivs, som belägget visar, det uppländska sockennamnet *Frötuna* (parochia Frötunum 1311, SOL s. 91), *Frötuna* och *Länna* skg, tidigt utan det genitivmorfem som man skulle vänta, om förleden vore gen. **Frøyju-*. En liknande diskussion har förts om det norska *Frøihov* (*Frøyhov*) (a Frøyfue 1325), Udenes (Udnes) sn, Nes hd, Akershus (NG 2 s. 362), även om det här av fonetiska skäl är lätt att tänka sig ett tidigt bortfall (se Korslund 2005).

I Sverige har meningarna varit mycket delade om huruvida gudinnans namn verkligen är betygat i några ortnamn. Det säkraste beviset för Fröjas förekomst har man funnit i en vitt spridd namngrupp på *-al*, ett omdiskuterat namnelement, som i nordiska språk inte är belagt som appellativ. Då det språkligt skulle motsvara gotiskans *alhs* 'tempel', har en sakral innebörd antagits, något som skulle göra en teofor förled mycket trolig (se SOL s. 18 art. *al*). Namngruppen utgörs av sockennamnen *Friel* (Frøial 1305, SOL s. 88), Åse hd, Västergötland, *Fryele* (de Frøal ca 1220, SOL s. 89) Östbo hd, Småland, *Fröjel* (Frøale 1300-tal, avskr., SOL s. 90), Gotland, och det försvunna bynamnet *Frea* (Frøal 1546–49, SOVn 2 s. 15 f.) Dals sn, Ångermanland (om *Frea* se Nyman 2014 s. 193 f.). Sakraliteten hos **al* har dock ifrågasatts (se SOL s. 18 art. *al* samt nedan om **al*), vilket medför att *Friel* m.fl. inte längre är ett så säkert bevis för Fröjas förekomst i ortnamn.

Flera svenska forskare har ansett det svårt eller rentav omöjligt att i ortnamn på *Frö-* finna Fröjas namn eller något slag av teofor förled (se härom Elmevik 1997 s. 109 f.). Lennart Elmevik, som är den som på senaste tiden klarast formulerat problemen, betonar, med hänvisning till Noreen (1904), att man i de tidigt belagda svenska namnen borde finna förledsformen *Frøiu-* eller åtminstone spår därav:

Äldre antesonantiskt *ōyi* har i fornsvenskan regelrätt utvecklats till *ōi*: *dōia* 'dö', *gōia* 'skälla', plur. *ōiar* till *ō*, *mōiar* till *mō* (A. Noreen, Altschwedische grammatik, 1904, § 126:2, Anm. 3). Former som inf. *dōa*, *gōa* är att förklara som

beroende på analogisk utjämning efter pres. *dōr*, *gōr*. Påfallande är därför, om man verkligen har att räkna med en förled **Frōiu-* i *Frölunda* etc., den nästan totala avsaknaden av gamla skrivningar som ger stöd för antagandet av ett sådant ursprung. (Elmevik 1997 s. 108.)

Elmevik (1997 s. 108) understryker, att det som möter så gott som genomgående är ett *Frø-*. I belägg som *frøial* 1305, avseende det ovannämnda sockennamnet *Friel*, Åse hd, Västergötland, skall i enligt Elmevik betraktas som ett sekundärt inskottsljud. Enligt Elmevik (2003a s. 7 ff., 2012 s. 122, 126) kan förleden i alla de förment sakrala namnen på *Frø-* i Sverige förklaras som innehållande ett adjektiv **fraiwia-*, vilket han återfinner i sv. dial. *frö* 'fruktbar' och *ofrö* 'ofruktbar' samt i fsv. *ofrør* 'ofruktbar', forngutniskt *froy* 'fruktbar, frodig' och no. dial. *frøy*. Adjektivet skulle syfta på platsens fruktbarhet, bördighet. Han anser, att gudinnenamnet därmed utifrån rent formella skäl kan avföras från diskussionen och utmönstras ur förrådet av svenska sakrala ortnamnselement (Elmevik 1997 s. 114, 2012 s. 122 ff.). Elmevik (2012 s. 122) anser vidare, att det saknas spår efter Fröja i det danska ortnamnsförrådet (jfr DSt, t.ex. s. 85 art. Frøbjerg, Frølunde).¹³ Gudinnans namn kan enligt hans uppfattning inte heller anses styrkt i det norska ortnamns materialet (Elmevik 2003b, 2005).

Om så är, återstår emellertid frågan varför så många centralt belägna orter, som bär namn, vilkas förleder börjar på *Frø-*, *Frøi-* och liknande och har efterleder som i Sverige *-tuna*, *-lund* och i Norge *-hov*, har fått namn som kännetecknar orterna som just fruktbara, frodiga? Samma fråga kan ställas beträffande många andra ortnamn på *Frø-*, *Frøi-*, vilka avser fordom centrala platser eller som uppträder i en namnmiljö där snarare ett teofort namn än ett som åsyftar frodighet, bördighet kan te sig förväntat. Skiljelinjen kan sägas gå mellan å ena sidan dem, som av sakliga och inte minst namntypologiska skäl anser att ett gudomsnamn måste antas utgöra förled i ett större eller mindre antal av de ortnamn på *Frø-*, *Frøi-* som har gamla belägg utan genitivmorfem, och å andra sidan dem, som anser att språkliga (ljud- och formhistoriska) skäl förbjuder ett sådant antagande.

I NG uppmärksammas problemet med det saknade genitivmorfemet. I NG 5 (s. 7) hävdar Hjalmar Falk, att gudanamn kan uppträda i stamform som förled i sammansatta ortnamn och att detta skulle gälla bl.a. stamformen *Frøy-* av gudanamnet *Frøyr*, vilken enligt hans mening skulle ingå i t.ex. namn av typen *Frøyhov*, i vilka ett **Freyju-* tidigare har ansetts utgöra förled (se NG 2 s. 362), trots att genitivmorfemet ej är belagt. Falk (i NG 5 s. 7) åberopar bl.a., att gudanamn i stamform skulle ingå i ortnamn som *Þórin*, *Njarðeimr* och *Frøylund* (jfr Noreen 1911 s. 275, Olsen 1915 s. 48, 61 f.). Vidare anser Falk, att

¹³ Bent Jørgensen rekonstruerar i DSt (t.ex. s. 85 art. Frøbjerg, Frølunde) det i danskan obelagda gudinnenamnet som **Frōā*.

det faktum att förleden *Frø-* är mycket vanligare än *Frøs-*, vore »paafaldende, ifald den første Form indeholdt Gudindens Navn».

Adolf Noreen (1911 s. 275 f.) avvisar tanken att gudanamn i stamform kan utgöra förled i ortnamn och förklarar förlederna i Falks exempel *Þórin* och *Njarðeimr* ur appellativ. Vad beträffar förleden *Frøy-* anser Noreen, att denna i åtminstone vissa av de diskuterade namnen skulle vara adjektivet fvn. *frjór*, *frær* (< **fraiwa-*) 'frodig, fruktbar', närmare bestämt en gammal, sedermera i litteraturen undanträngd sidoform **frøyr*, bevarad i no. dial. *frøy* med liknande betydelse. Noreen söker förklara de svenska *Frö*-namnen på olika sätt, och han påpekar att beläggen ibland pekar mot adjektivet fvn. *frær*, *frjór*. Men när han vänder sig »till de ortnamn, som på grund av senare ledens beskaffenhet dels med säkerhet, dels med stor sannolikhet ha såsom förra led ett gudanamn, så föreligga flera möjligheter att förklara **Frø-** såsom en till ett dylikt hörande genitivform». Noreen föreslår i första hand att *Frös* namn skulle ingå här: detta gudanamn kan ha haft *-ar*-genitiv, vilken förlitterärt fallit, eller också kan namnet »i urgammal tid» ha böjts svagt liksom gotiskans *frauja*.¹⁴ I »ett ock annat» ortnamn kunde enligt hans mening gudinnans namn ingå, då i sin genitivform »**Frøio-**, varav (genom anslutning till mask. **Frø**) **Frøo-** ock så **Frø-**»¹⁵ (Noreen 1911 s. 278).

I sitt stora verk om Hedenske kultminder går Magnus Olsen (1915 s. 26 ff.) utförligt igenom de norska namn som i förleden kunde tänkas innehålla genitiv av gudinnenamnet. I sitt material finner han genitivmorfem belagda blott i ett fåtal fall. Han anställer emellertid en stor jämförelse mellan skriftliga belägg och uttalsformer och finner därvid, att uttalet av många av de namn, som är belagda utan genitivmorfem, pekar mot att en stavelse fallit bort i dem, något som enligt beläggen ibland måste ha skett mycket tidigt (se Olsen 1915 s. 33 ff.).

Olsen (1915 s. 28 f., 32 ff.) undersöker även frågan om huruvida ett adjektiv **frøyr* enligt Noreens förslag skulle kunna ingå i förleden i vissa ortnamn på *Frøy-* o.d., och han kommer fram till att detta ibland synes vara fallet. Han ansätter dock för **frøyr* en utgångsform **fraiwia-*, inte **fraiwa-* (s. 41).

Emellertid finner Olsen gamla skrivningar, som t.ex. belägget *a Fræiubærghi* 1399, avseende *Frøberg* i Furnes sn och hd, Hedmark (se NG 3 s. 80), där förledens form ej stämmer med den form ett svagt böjt adjektiv skulle ha haft. Här, liksom i några ytterligare namn, anser han sig med säkerhet kunna slå fast att gudinnenamnet ingår (Olsen 1915 s. 29 f.).¹⁶

¹⁴ Sedan *-ar*-genitivens *r* fallit, skulle enligt Noreen ljudutvecklingen hos genitivformerna i sina avslutande faser i båda fallen bli likartad: **Frøia-* > **Frøa-* > **Frø-*.

¹⁵ Som jämförelse anför Noreen (s. 278) »fsv. **husfrø** 'husfru, hustru' av **-frøa** ock **-frøo** (fgutn. **husfroyia**, **-froyiu**)».

¹⁶ Olsens noggranna undersökning av skriftformer och uttal leder till viktiga resultat, men utifrån dessa för han sedan olika analogiresonemang, vilka stundom kan leda väl långt och

Per Vikstrand (2001 s. 74 f.) har i sin mönstring av sakrala namn i Mälarskapskapen undersökt bl.a. namn som *Frötuna* utifrån både språkliga och sakliga aspekter och sökt bemöta de språkliga betänkligheterna. Med hänvisning till Lars Hellberg (muntligt) och Staffan Fridell (1999 s. 27 not 1) har han skisserat en ljudutveckling för det – nota bene – i fornsvenskan obelagda gudinnenamnet. Hellberg utgår från ett antaget urnordiskt **Fraujōn*:

Genom *i*-omljud får man därav *Frøjjōn*, där *j* inte kan bibehållas som självständig komponent i ljudbilden utan assimileras med *y*. Efter monoftongeringen hamnar således slutvokalen i hiatusställning, nom. **Frōa*, gen. **Frōu*, en position i vilken *-u* inte kan upprätthållas, särskilt inte i sammansättningar. Den normala fsv. kompositionsformen blir därför *Frø-*. (Hellberg hos Vikstrand 2001 s. 74.)

Vikstrand (s. 75) diskuterar även de associationer, som bör ha bundit samman fruktbarhetsgudinnan och hennes namn med ord som *frō* n. 'frökorn' och adjektivet *frō*, *frōdd* 'grobar, fruktsam' o.d., associationer som kan ha bidragit till att stabilisera mönstret nominativ **Frø(a)*, genitiv **Frø*. Han kommer fram till slutsatsen att det finns alltför många olösta gåtor kvar »för att man på ljudhistoriska grunder ska kunna räkna bort möjligheten av att gudinnenamnet *Frōja* kan uppträda med en genitivform fsv. **Frø-* i svenska ortnamn». Se även Vikstrand 2002 s. 125.

Lennart Elmevik (2003a s. 10), som för gudinnenamnet ansätter nominativformen fsv. **Frōia*, betecknar kort Hellbergs och Vikstrands försök att skissera en ljudutveckling som resulterar i de belagda förledsformerna såsom mindre lyckosamma. För ett stöd till den av Hellberg och Vikstrand antagna ljudutvecklingen se Fridell 2004, särskilt s. 37 f.; jfr dock Elmevik 2012 s. 125 f.

I Sverige har den skeptiska inställningen varit starkare än i Norge. Där har auktoriteter som NG räknat med gudinnenamnet, även om diskussion funnits, och specialundersökningar som Magnus Olsens generalgenomgång har fört till stor säkerhet. Mot denna bakgrund kan NSL (s. 35) utan diskussion räkna med gudinnenamnet i ortnamn; t.ex. kan man i art. *Frøyset* läsa, att namnet innehåller »gudenamnet *Frøy* eller gudinnenamnet *Frøyja*» (s. 160). Senare har Botolv Helleland (2002 s. 83 ff.) företagit en grundlig granskning av *Frøyenes* (j. *frōiu*¹⁷ nefi före 1381, BK s. 348) i Ullensvang sn, vilken tydligt pekar åt samma håll.

Lennart Elmevik (2003b, 2005) har emellertid ifrågasatt även de norska exempel, där genitivmorfemet synes vara belagt, och han anser att förleden

därför lett till kritik. I en uppsats Hednisk gudalära och nordiska ortnamn uttalar sig Jöran Sahlgren (1950 s. 16 ff., 22 ff., 37), tongivande inom svensk ortnamnsforskning, raljant och skningslöst om bl.a. Magnus Olsens arbeten, något som i Sverige kommit att skymma de stora förtjänster, som dessa verk uppvisar (jfr om Olsens betydelse Sandnes 1992).

¹⁷ Utgåvans *f-* och *ø-*typer kan här inte återges.

också i dessa namn bör vara ett adjektiv **fraiwia* > **freyr* 'frodig, bördig'. Frode Korslund (2005) har försvarat linjen att ortnamnen i fråga innehåller gudinnans namn.

Harald Bjorvand (2019 s. 40) godtar det ovan diskuterade *Frøberg* (a *Fræiubærghi* 1399) i Furnes som en säker sammansättning med gudinnenamnet. Bjorvand (2019 s. 38 ff.) dryftar vidare namngruppen *Frøland/Frøyland*. Han avvisar helt förslaget att förleden skulle vara ett adjektiv **fraiwiija/ō*¹⁸ – vars existens han för det första inte tror på – och som för det andra enligt hans utredning inte skulle ha givit den förväntade ljudföljden utan ett **Frævi-* (s. 42). Den norska dialektform *frøy*, som återopas av bl.a. Magnus Olsen, betraktar han som ung och lokal (s. 42 m. hänv.); Elmeviks arbeten nämns ej. Bjorvands slutsats blir, att de äldsta namnen i namngruppen återgår på ett urnordiskt **Frauja-landōr* (s. 39), där förleden urn. **Frauja-* kunde vara stamform av såväl ett urn. **Frauja-* m. som av ett urn. **Fraujōn-* f. Bjorvand (s. 43) väljer den maskulina formen och tänker sig att förleden i de äldsta namnen ännu varit det till grund för gudanamnet *Freyr* liggande appellativet med betydelsen 'härskare, herre', och ortnamnet skulle betyda 'hövdingens, herskerens land'. Frø/Freyr skulle enligt Bjorvand ännu inte ha blivit upphöjd till gud då detta skedde.

Här förefaller det som om Bjorvand ansätter en profan betydelse 'hövdingens, härskarens land', hur detta nu rent sakligt skall fattas. Troligare rent sakligt vore det väl att gudens namn ingår i den relativt stora namngruppen, och att det rör sig om 'Frös land' i någon bemärkelse, men att namnen är så gamla att gudanamnet ännu stod så nära appellativet att stamformen naturligen kunde användas (se här till Andersson 1979 samt ovan om Njord/Njård). Kanske har jag dock missförstått Bjorvand, för utifrån sammanfattningen (Bjorvand 2019 s. 32) tycks det nämligen vara hans mening att *Frøyland*-namnen som grupp är teofora; i alla fall nämner han där bara att guda- eller eventuellt gudinnenamnet utgör förleden.

Men det finns ett viktigt problem, som Bjorvand alls inte kommenterar, och det rör betoningen. Genom att jämföra gruppen *Høyland* med gruppen *Frøyland* har Magnus Olsen (1915 s. 34 f.) funnit, att *Høyland* uppvisar grav accent (accent 2) medan *Frøyland* uppvisar akut (accent 1), vilket tyder på att en stavelse fallit bort i *Frøyland*. Om böjda former av ett adjektiv **freyr* < **fraiwiija/ō-* efter Bjorvands utredning skulle vara ute ur räkningen, anmäler sig gudinnenamnet *Frōja*, fvn. *Freyja*. Bjorvand (s. 40) anser, att det knappast finns underlag för att anta, att gudinnenamnet ingår i *Frøyland*-namnen. Men om accenten måste beaktas och det svagt böjda adjektivet bortfaller, vad återstår eljest?

¹⁸ Jfr att Olsen och Elmevik skriver **fraiwia-*.

För att återgå till de nordligt belägna namnen, så är, såvitt jag kan bedöma, Fröja påvisad i ortnamn i Trøndelag. Där finns ett försvunnet *-hov*-namn, (*af*) *frøhofue* (1440-tal, AB s. 36) i Stjørdalens (Stjørdal) hd. Platsen var belägen i Hovs skeppsreda (NG 15 s. 38, Olsen 1915 s. 45, 47 f., Korslund 2005). Ett namn som detta, med en efterled som redan i sig själv kan vara sakral, förefaller mig övertygande. Det mer osäkra *Frøset* (*af* frøyasætre 1440-tal, AB s. 14, Af. Frøyesæter 1400-talets slut, Gjb s. 118), Mære sn, Sparbuens (Sparbu) hd (NG 15 s. 204, Olsen 1915 s. 24, 46 f.) kan utan svårighet förstås som en sammansättning på *Frøyyju*-. Det sent belagda *Frønes* i Aa (Åfjord) sn och hd, Sør-Trøndelag, förs i NG (14 s. 23) med tvekan till Frø,¹⁹ men Magnus Olsen (1915 s. 27, 37) för detta tillsamman med bl.a. det säkra *Frøynes* i Ullensvang (se ovan) till Fröja. Såvida namnet alls är teofort, vilket läget under prästgården kunde tyda på, måste det enligt min mening vara Fröjas namn som ingår.

I Mellannorrland finns två ortnamn, *Frea* och *Frötuna*, i vilka Fröjas namn skulle kunna ingå. Deras sakralitet är dock inte lika säker som den hos det nämnda norska *af Frøhofue*. *Frea*, (Fröal 1546–49, SOVn 2 s. 15 f.) f.d. by, Dals sn, Ångermanland, hör till de ovan diskuterade namnen på *-al*. Såvitt Fröjas namn skulle ingå som förled i namngruppen i fråga, vore detta den nordligast belägna namnlokal i Sverige, där gudinnan är betygd (se karta hos Nyman 2014 s. 195). Det försvunna *Frea* har legat centralt, nära kyrkan i Dals sn, en grannsocken till Torsåker.

Frötuna (j frøtwnom 1409, avskr. 1513, MÄU s. 166) ligger i centrum av Ljustorps sn i östra Medelpad. Socknen har i sin centrala del en ålderdomlig namnmiljö, och där finns bl.a. förutom *Frötuna* ännu ett *Tuna*. *Tuna*-namnen kännetecknar det östligaste Medelpad, och de får betraktas som en utlöpare av centralsvealändskt namnskick. *Frötuna*, det enda sammansatta namnet, har exakta motsvarigheter i Svealand och bör kunna bedömas på samma sätt (se ovan samt Nyman 2014 s. 197 f. m. hänv.).

Frigg

Efter gudinnan Frigg (*Frigg*, gen. *Friggjar*) finns inte många spår i ortnamnen, men man har återfunnit hennes namn i det *Friggeråker* som uppträder på två ställen i Västergötland. Det ena, *Friggeråker* i Saleby sn, Skånings hd, har emellertid ansetts vara uppkallat efter sockennamnet *Friggeråker* (Frigiær aker 1311) i Gudhems hd (SOL s. 88 art. Friggeråker, 275 art. Saleby). Lennart Elmevik (1995 s. 73 ff.) anser emellertid, att man inte kan lita på att ens *Frig-*

¹⁹ I vissa delar av NG anses det möjligt att Frös namn kan ingå i sammansättningar i stamformen *Frey-* (t.ex. NG 1 s. 371 f., NG 5 s. 7). Magnus Olsen (1915 s. 28 ff., 48 f., 61), som betraktar *Frønes*-namnen som sakrala, räknar dock i sådana fall med att det är gen. *Freyju-* av gudinne-namnet *Freyja* som ingår, fast med bortfallet genitivmorfem.

geråker i Gudhems hd verkligen innehåller gudinnenamnet, eftersom ortnamnet synes vara enastående. Mot en sakral tolkning skulle enligt hans mening också det faktum tala, att enligt Magnus Olsen endast (manliga) gudar är företrädare i sakrala ortnamn på *-åker*, och detta har förklarats med att guden vid det heliga bröllopet befruktar kultåkerns feminina jord (se Olsen 1915 s. 207 ff.).²⁰ Elmevik (1995 s. 74) förklarar namnet ur ett fsv. **Friðgærð(ar)-akr*, åsyftande en åker, kanske en helig sådan, »där tvister bilagts, förlikning ingåtts». Per Vikstrand (2017 s. 23 m. hänv.) drar emellertid uppkallelseteorin i tvivelsmål och räknar alltså med två meningsfulla *Friggeråker*. Vidare påminner Vikstrand (2017 s. 22 ff. m. hänv.) om, att ett icke lokaliserat ortnamn, skrivet *friggiärroue* (*friggiärone?*), vilket kan tolkas som **Friggiarhof*, är betygat från Västergötland. Därmed skulle *Friggeråker* i Gudhem inte längre vara så enastående.

Vikstrand (2017 s. 23 f.) kan visserligen också tänka sig att *Friggeråker* kan ha ett icke-sakralt ursprung, och han föreslår att det skulle kunna ha utvecklats ur ett fsv. **Friðgarðaaaker* > **Friðgarðaker* 'the fenced-in cultivated field'. Emellertid anser han i sin närmare diskussion av *Friggeråker* i Gudhems hd att den teofora tolkningen är enklast och naturligast, inte minst eftersom Friggs make Oden är väl företrädare i grannskapets ortnamn.

Om vi har att räkna med två meningsfulla *Friggeråker*, tycks mig den sakrala tolkningen vara den enda rimliga. Att ett **Friðgarðaaaker* skulle uppträda på två ställen och utvecklas på samma sätt, förefaller inte sannolikt.

Magnus Olsen (1915 s. 37, 65, 68) finner ett norskt tecken på Frigg i beläggat *af fryggiosætre* (1440-tal, AB s. 39), avseende ett försvunnet namn i Hegre (Hegra) sn och hd, Nord-Trøndelag, okommenterat i NG (15 s. 19).²¹ Detta exempel kan dock inte bära några bevis, ty genitivmorfemet har inte den starka form som man skulle vänta, och efterleden saknar sakral touche i sig, även om gudanamn sammansatta med *-setr* är betygade från Nord-Trøndelag. Detta namn nämns ej av Vikstrand 2017.

Vare sig uppkallelseteorin är riktig eller ej, förefaller det som om Frigg åtminstone i Västergötland varit en gudom av viss vikt. Teorin om att ett kultbröllop på åkern skulle ligga till grund för de teofora namnen på *-åker* framstår inte som oförenlig med att ett gudinnenamn uppträder i namnets förled; varför skulle inte den kvinnliga parten någon gång ha setts som så viktig att just hennes namn fästes vid åkern?

²⁰ Magnus Olsen (1915 s. 207 f.) påpekar, att *Friggeråker* är det enda säkra undantaget från denna »regel», och han underkänner alltså inte namnet.

²¹ Enligt NE (s. 59) torde namnets förled innehålla (genitiv av) ett älvdamn **Fryggja*.

Andra gudomar

Ortnamnen ger upplysningar om gudar som inte är kända från eddalitteraturen. Den i vårt nordliga sammanhang viktigaste av dessa okända gudar är Ullinn (gen. *Ullins*). Att det verkligen rör sig om en gud, visas av att namnet ingår som förled i ortnamn med klart sakral nimbus och centralt läge som *Ullensaker* (Vllinssakærs sokn 1337, Ullinsakrs kirkja 1337, NG 4:2 s. 203 f., 218), Torpen (Aamot) (Torpa [Åmot]) sn, Nordre Land hd, Oppland, och *Ullinshof* (a Vllinshofwe 1341, NG 3 s. 51) Nes sn och hd, Hedmark. *Ullinshof* är det gamla namnet på Nes prästgård, belägen på en stor udde i Mjøsa, norr om Helgøya (se NG 3 s. 47, 51 f.). *Ullensvang* (i Vllinuangs sokn 1335, DN 12 s. 64, j Vllinsuangs kirkju sokn 1375, DN 1 s. 325), gd, sn och hd, Hordaland, behandlas ingående av Botolv Helleland (2002 s. 68 ff.). Ullinn är i den norska ortnamns-skatten ungefär lika väl representerad som Oden, men han är inte företrädd i ortnamn utanför Norge,²² och han är inte omvittnad i några litterära källor. Det har föreslagits att Ullinn skulle vara identisk med någon av de kända gudarna, och Magnus Olsen (1915 s. 179 ff.) anser *Ullinn* vara ett annat namn på Ull, men denna näraliggande identifikation godtas inte av alla (se om diskussionen Helleland 2002 s. 73 ff. m. hänv.). Det nordligaste ortnamnet där Ullinns namn säkert ingår synes vara *-vin*-namnet **Ullinsyn* (a Vllinsin 1354, NG 4:1 s. 74), Vaage (Vågå) sn och hd, Oppland, det gamla namnet på Vågå prästgård.

Det har antagits (NG 17 s. 163 f., NSL s. 472) att Ullins namn skulle kunna ingå i *Ullsfjorden*, fjordnamn i Troms. Namnet avser en stor fjord öster om den ovan nämnda Ballsfjorden. Vid Ullsfjorden finns vidare ett *Ulsnes* (Vlsnes 1567, NG 17 s. 163 f.) i Karlsø (Karlsøy) sn och hd, och detta namn anses samhörigt med fjordnamnet. Dessa namnlokaler ligger dock mycket långt från de trakter där säkra sammansättningar med gudanamnet *Ullinn* finns. Medan *Torsnes* och *Balsnes* kunde tänkas vara »inspirerade» av sydligare *Torsnes*- och *Balsnes*-lokaler, har det såvitt jag vet inte dragits fram något sydligare teofort mönster för *Ulsnes*.²³

Gudakollektiv, makter

Till de teofora namnen räknas även de, som har en beteckning för icke namngivna gudar i förleden, och dit hör *Godøya* (fno. Goðey, NSL s. 178) gd, Strømmen (Straum) sn, Bodin (Bodø) hd, (NG 16 s. 209). Det plurala önamnet fno. *Goðeyjar* sammanfattade öarna Straumøya (förr *Gylling*) och Knapplundsøya

²² Uppgiften i NSL (art. Ullensaker s. 472), att Ullinn skulle vara känd från svenska ortnamn, stämmer ej.

²³ Namnen på de lokaler, som i sydligare nejder heter *Ulsnes*, anses vara bildade till djurbeteckningen *ulv* eller i något fall till det motsvarande mansnamnet. *Ullsfjorden* och *Ulsnes* i Troms kan dock enligt uttalet inte återgå på ett **Ulv*- (se Rygh 1901 s. 270 f., NG 17 s. 164).

(förr *Hæring*), ön på vilken gården Godøya ligger. Öarna är belägna vid Saltstraumen, en känd »malström» mellan Skjerstadvfjorden och Saltfjorden. Enligt NG (16 s. 209) är förleden *god* »m. og n., hedensk Guddom». NSL (s. 178) anser att förleden är fvn. *god*, *guð* m. 'heiden gud' och förmodar att namnet vittnar om hednisk gudadyrkan. NG (a.st.) anknyter till att gården på Olav Tryggvasons tid beboddes av en känd blotman och förmodar, att där stått ett »Hov». Som Per Vikstrand (2001 s. 398, 401 f.) nämner vid sin behandling av förkristna ortnamn med förleden fsv. *gudh* (fvn. *god*, *guð*), bör ordet vara neutrum pluralis och syfta på 'gudakollektivet', 'makterna'. Namnet har flera motsvarigheter i Norge, liksom i Mälardalskapen (se Vikstrand 2001 s. 401 m. hänv.).²⁴

I Nord-Trøndelag finns en gård *Gudding* (af gudiniom 1440-tal, AB s. 18, NG 15 s. 133) Stiklestad sn, Værdalen (Verdal) hd, och ett stycke nordligare en gård *Gudin* (Guin) (af gudiniom 1440-tal, AB s. 10, NG 15 s. 261) Kvam sn, Stod hd, vilka båda i NG (s. 133, 261) återförs på ett **Guðinjar*, en sammansättning på -vin. Om *Gudding* sägs, att gården stått i något förhållande till »den hedenske Gudsdyrkelse», medan *Gudin* ej kommenteras närmare. Att förleden är fvn. *god*, *guð* anses förmodligen vara så självklart att det inte behöver nämnas.

I Mellannorrland finns inga så tydligt sakrala namn av denna typ som de ovan nämnda norska. Det som främst diskuterats är det ångermanländska ånamnet *Gådeån*, avseende en å, som kommer från *Gussjön*. Ånamnet finns bevarat i bynamnet *Gådeå*, (Ghodhoo 1535, SOVn 1 s. 70) Säbrå sn, och sjönamnet i ett bynamn, skrivet *Gussijö* 1535 (SOVn 1 s. 61) i Stigsjö sn. I SOVn (1 s. 70 f.; se även Bucht 1966 s. 143) föreslås att ån hetat **Gup-ā*, ett namn med norska paralleller. Som ett stöd för en sakral förklaring nämns, att ån nära sin mynning passerar byn Helgum (se nedan). Alternativt förknippas dock namnet med det dialektala verbet *gåda* 'stimma, stoja, svamla' (a.st.). Lennart Elmevik (1999 s. 65 ff.) avvisar inte den sakrala möjligheten men ansätter i första hand ett ånamn **Gudha*, bildat till det nämnda verbet i en ursprungligare betydelse 'ånga, ryka', något som passar den forsande ån. Sjönamnet återför Elmevik på ett **Gudhusior*, en sammansättning med ånamnet.

Teofora namn i Nordland och norrut?

Typiskt för Norges nordligare delar, Nordland, Troms och Finnmark, är att ortnamn med gudomsnamn av nordisk typ i förleden inte säkert kan påvisas. De namn på -nes och liknande som lyfts fram ovan är vanligen sent belagda

²⁴ Nordligare än Godøya, på Langøya, finns ett möjligen teofort *Guvåg* (Gudeninuog, Gudinguog, Gudinguough 1567, NG 16 s. 372) gd, Bø sn och hd, Nordland. I NG framförs som ett alternativ att förleden i namnet skulle kunna vara ett försvunnet gårdnamn **Guðinjar*, en sammansättning på -vin, där *guð* är förled. Detta sent belagda namn kan inte bära några resonemang.

och därmed synnerligen osäkra och diskutabla. De kan alla förklaras på något annat sätt. Det är dock tydligt att verkligt gamla nordiska (= nordgermanska) ortnamn går att finna längs den nordnorska kusten och att därmed inget skäl finns för att avvisa tanken att också teofora ortnamn kan finnas. Vid diskussionen måste man också ta hänsyn till att namn kan spridas längs en farled, längs en kust, som den norska. Att ålderdomliga namnelement såsom t.ex. **anгр* och **trums* finns i norr, trots att de flesta bebyggelsenamnen gör ett mycket ungt intryck, visar att en sådan spridning tidigt skett.

Namn som **Baldrsnes* och **Porsnes* kunde på liknande sätt ha spritts norrut. Emellertid måste man härvid också räkna med spridning genom uppkallelse, kanske betingad av någon form av likhet med sydligare belägna lokaler i utseende, läge eller i något annat avseende. Det är inte alltid så enkelt att finna idén bakom ett namn (se härtill Nyman 2010).

Es kann sich herausstellen, dass gleichlautende Namen nicht immer vom gleichen semantischen Ausgangspunkt gegeben worden sind. Eine Lokalität kann ihren Namen durch Nachbenennung nach einer anderen bekommen haben. Dabei braucht es sich keineswegs um eine bewusste Nachbenennung zu handeln. Durch die Vorstellung oder Idee, die Name und Namenlokalität über den Sinn des Namens hervorgerufen haben, hat eine neue Bedeutung entstehen können, die sich durch neue Namen hat verbreiten können. (Nyman 2010 s. 79.)

Även om namnen *Balsnes* och *Torsnes* skulle återgå på fvn. **Baldrsnes* och **Porsnes*, bör det alltså t.ex. inte ses som givet att en helig plats funnits där eller att näset i sig uppfattats som heligt i något avseende. Men det kan å andra sidan inte betraktas som otroligt att bakom namnen skulle ligga idén om det heliga näset, se nedan.

Ortnamn som innehåller ett ord för 'helig plats' eller 'kultplats'

Det finns ett antal ord som brukar anses betyda eller kunna betyda 'helig plats' eller 'kultplats', två begrepp som man i tidigare forskning inte alltid höll isär. Vikten av att inte automatiskt förutsätta att alla heliga platser varit kultplatser har påpekats av Håkan Rydving (1990 s. 168 ff.).

vi

Det enda ortnamnselement som är klart kultplatsbetecknande är *vi* 'helig plats, helgedom' (Andersson 1992 s. 83). Ordet, runsv. *vi*, fvn. *vé*, fda. *wi*, *wæ*, (< urn. **wītha-*) har motsvarigheter i västgermanska fornspråk och är bildat

till ett adjektiv urg. (**wéiha/ō-* >) **wīha/ō-* 'helig', bevarat i got. *weihs* 'helig' samt i äldre tyska, jfr ty. *Weihnachten* 'jul', egentligen 'de heliga nätterna' (se Andersson 1992 s. 77 ff., Vikstrand 2001 s. 208, Bjorvand & Lindeman 2019 s. 1433 ff.).²⁵

Namnelementet uppträder i svenska Mellannorrland. I de östliga, centrala delarna av Medelpad uppträder *Vi* i två fall som simplex, och det finns osäkra spår av ett tredje. I Storsjöområdet i centrala Jämtland finns ett *Vi* samt tydliga spår av ett med gudanamnet *Ull* sammansatt **Ullvi* < **Ullarvi* (se ovan) (Nyman 2014 s. 181 f. m. hänv., karta s. 184). Ortnamnselementet *vi* är vanligt i centrala Sverige både som simplex och som sammansättningsled, inte sällan som senare led i ortnamn med ett gudomsnamn i förleden (SOL s. 359 f. art. vi).

I Norge uppträder namnelementet inte som senare led, och simplex *Ve* finns endast på sex à åtta platser (NSL s. 484). Det ingår som förled i ö- och senare socken- och häradsnamnet *Veøy(a)* (i Veøy 1343, NG 13 s. 244), nu i Molde kommun, Møre og Romsdal (NSL s. 490). Norrut i landet uppträder det sällan, men det utgör troligen förled i *Vedul* (*Vedølan*) (af vedalom 1440-tal, AB s. 29) i Åsen sn och hd vid Trondheimsfjorden, ett namn som härleds ur ett *Védalir* (NG 15 s. 78 f.). Det finns emellertid en ensam, mycket nordlig förekomst: Ordet ingår som förled i *Vebbestad* (af Vebolstad ca 1440, a Vebolsstodum ca 1450, Gammeltoft 2001 s. 71) i Kvæfjord sn i Troms. Namnet härleds ur ett **Vébólstaðr* eller **Vébólstaðir* (NG 17 s. 7). Enligt Gammeltoft (2001 s. 71 f.) är förleden förmodligen *vé* 'a holy place where sacrifice takes place'.

Huruvida namnet har en motsvarighet, *Veibust* (af Vebolstadum ca 1440, Vigbostad ca 1521, Veidebostad ca 1530) Borgund sn, Møre og Romsdal, framstår enligt Gammeltoft (2001 s. 72) som rätt ovisst, då bara det första belägget tyder härpå, och uttalet med diftong i förleden pekar åt annat håll. Betydelsemässigt närliggande är dock den stora grupp namn som kan återföras på fno. **Helgibólstaðr* (Gammeltoft 2001 s. 53 ff.), eller **Helgabólstaðr* (se Vikstrand 2001 s. 389); se nedan.

Ordet *vi* har i urnordisk form **wīha-* lånats in i samiskan, varvid *h* efter långt *i* övergått till *-ddj-*. Det ligger till grund för ett antal samiska namn såsom *Viddjá*, namn på ett fjällmassiv norr om Rávttasjávri/Rautasjaure, en stor sjö inom Kiruna stad, Lappland. På sydsidan av en sydlig utlöpare, *Viddjáčohkka*, finns en mycket gammal offerplats som är en av den samiska fjällvärldens fyndrikaste. Flera lappländska ortnamn börjande på *Viddjá-*, *Vidjá-* sätts i samband med kult, men offerplatserna har inte alltid kunnat återfinnas (se Korhonen & Anderson 2010 s. 132 f.).

²⁵ Detta adjektiv anses ingå i ett antal ortnamn, men det är svårt att alltid skilja det från det substantiviska ortnamnselementet *vi* (se Vikstrand 2001 s. 333 f., SOL s. 360 art. vi).

hov

Det omdiskuterade ortnamnselementet *hov* (fvn. *hof* n.) anknyter starkt till den sakrala sfären. I äldre litteratur sågs betydelsen i allmänhet som kultisk i ortnamn, och i exempelvis utgåvan av Ångermanlands bebyggelsenamn, SOVn (1–4, 1955 ff.) översätts ordet med '(hedniskt) gudahus', en betydelse som det till grund liggande appellativet uppvisar i fornvästnordiskan (NO art. *hof*, Andersson 1986 s. 1 f., Vikstrand 2001 s. 253), men som ej är känd från fornsvenskan, där bara den inlånade betydelsen '(furste)hov' o.d. är betygd (Andersson 1986 s. 2).

Appellativets grundbetydelse är enligt allmän uppfattning 'höjd', och denna betydelse är klart betygd i norska dialekter. I bestämd form *Hovet* föreligger den i åtskilliga ortnamn i sydöstra Norge samt i ett par yngre västgötska namn. Man har även räknat med en betydelse 'gård, stormannagård', jfr ty. *Hof* 'gård' (Sandnes 1992 s. 14 f., NSL s. 225, SOL s. 134, jfr NG Indl s. 55 f.). Såväl den naturbetecknande som den sakrala betydelsen är väl belagda, men förbindelsen dem emellan är enligt SOL (s. 134) inte klarlagd. Att de med gudomsnamn sammansatta har sakral betydelse anses säkert. På att platsen i gammal tid haft sakrala funktioner, tyder också att *Hov* i Norge ofta blivit sockennamn eller att namnet bärs av gårdar/byar i kyrkans närhet (NSL s. 225).

I de norska *Hov*-, *-hov*-namnen är i NG en sakral, kultisk innebörd 'hedensk tempel' ansatt, och det ingående ordet skiljs från *hov* 'höjd' som endast anses förekomma som ortnamn i formen *Hovet*, avseende yngre bebyggelser (NG Indl s. 56). Magnus Olsen har enligt NSL (s. 225) gjort sannolikt, att platser med namnet *Hov*, *-hov* har varit centra i offentlig kult. Under senare tid har dock ortnamnselementets betydelse alltmer problematiserats. I BØ ses den sakrala betydelsen i många fall som den troliga, men en kritisk diskussion förs i enskilda fall; se t.ex. om *Hov* (a Hofue, wm Hof 1435) i Onsøy, där höjdbetydelsen föredras (BØ 11 s. 219 f.).

Ortnamnselementet har i stort sett en västlig spridning i Norden. Det är vanligt i Norge, och den sakrala sidan av betydelsen understryks av namn som *Norderhov* < **Njarðarhof*, *Torshov* och *Ullinshov*. I Norge är simplex *Hov* (*Hof*) väl spritt. Det är vanligt i Trøndelag, och det finns flera exempel norr därom, i Nordland. I detta fylke, där säkra teofora namn ej är betygade, anför NG fyra *Hov*. Alla är belägna på öar i havet, ett på Løkta utanför Ranafjorden (NG 16 s. 110), de övriga på olika öar i Lofoten (NG 16 s. 306, 317,²⁶ 365).

²⁶ Vid *Hov* (Hoff 1567) på Gimsøya finns en »isoleret, høi Fjeldtop, som kaldes Hoven» (NG 16 s. 317). I NG anses fjället vara nämnt efter gården, inte tvärtom. Man framhåller att fjällnamnet är maskulint men att gårdnamn bildade till höjdbeteckningen är unga, alltid står i bestämd form neutrum och endast finns i den sydligaste delen av Norge. Vid *Hov* på Gimsøya har funnits flera gravhögar, och fynd från äldre järnålder har gjorts i dessa (NG 16 s. 317).

I Sverige når *Hov*-namnen inte så långt norrut, utan de nordligaste exemplen finns i bygderna kring Storsjön i Jämtland och i södra Ångermanland (se karta hos Nyman 2014 s. 184). Per Vikstrand betraktar de jämtska *Hov*-namnen som mycket gamla, samtidiga med bebyggelseetableringen, och de – liksom de norrländska *Hov*-namnen överhuvud – hänger enligt hans mening samman med de norska namnen genom en västlig kulturström. För de jämtska namnen anses en sakral innebörd säkerställd, och den verkar högst sannolik i de ångermanländska och de angränsande medelpadska fallen (se Vikstrand 1993 s. 54, 63 ff., 2001 s. 261, SOVN 1 s. 105, 2 s. 59, Nyman 2014 s. 184 ff., SOL s. 134).

harg, horg

Ett synnerligen problematiskt ortnamnselement är fvn. *hōrgr* m., nyn. *horg* f., sv. dial. *harg*, *horg*. Ordet *hōrgr* kan i fornvästnordiskan ha sakral såväl som profan betydelse. I NO anføres för appellativet betydelserna »opplødd, oppkasta stein/haug el. steinaltar; gudehus av stein el. tre» samt »fjell». I betydelsen 'fjell' jämför man med nynorskt *horg* f. »fjellknatt med bratte sider og flat topp». Ordet är känt från Setesdal och Vestlandet, och i den betydelsen ingår det i ortnamn (Sandnes 1964 s. 113 ff., NSL s. 223).

I fornsvenskan är ordet inte belagt men bör ha lytt **hargher* (Rostvik 1967 s. 93). I svenska dialekter är det i formerna *harg* och *u*-omljutt *horg* känt i betydelserna 'stenig mark, stenanhopning, stenröse', och i dessa betydelser ingår det också i ortnamn. Men det finns inget stöd för att de svenska namnen skulle åsyfta berg eller fasta hållar (SOL s. 121). Äldre bebyggelsenamn uppträder i Sverige från Skåne till Ångermanland (se karta hos Rostvik 1967 s. 65; för karta kompletterad med hithörande namn på *Harv*[-] se Nyman 2014 s. 189). Naturnamn, »ofta halvappellativiska benämningar på stenbundna eller på annat sätt oländiga områden» uppträder i Götaland, dock ej i Skånelanden (Rostvik 1967 s. 14).

I västgermanska språk är det motsvarande ordet endast belagt i sakral betydelse: fornhögtyska *harug* glosserar lat. *lucus* och *nemus*, avseende heliga lunder, *delubrum* och *fanum*, avseende tempel och helgedomar, *ara* 'altare' och *capitolium*, *Capitolium*, tempelkullen i Rom. Det fornengelska *hearh*, *hearg* används på samma sätt men kan också avse gudabilder (Andersson 1992 s. 83, se även Olsen 1915 s. 293 ff.).

Ordet *hōrgr*, **hargher*, fhty. *harug/harag*, feng. *hearh*, *hearg* har vanligen ansetts återgå på ett urg. **haruza-*, en avledning till ett ord motsvarande sv. dial. *har* 'stengrund i sjö' o.d. (Vikstrand 2001 s. 207 f. med hänv.). Allan Rostvik (1967 s. 148 ff. med hänv.) och Eldar Heide (2014, särskilt s. 10–15 med hänv.) antar däremot en ursprunglig *u*-stam, ett urg. **harguz*. Heide förbinder detta ord med lat. *carcer* 'an enclosed place, prison, barrier or starting-place in the

race-course'. Denna härledning avvisas dock av Bjorvand & Lindeman (2019 s. 532). Själva finner de härledningen av *horg*, *harg* mycket komplicerad; bl.a. skulle de västgermanska formerna inte kunna rekonstrueras ur samma form som de nordiska (Bjorvand & Lindeman s. 530 ff.). Som utgångspunkt för de nordiska formerna ansätter de med någon tvekan ett adjektiv urn. **harhuga/ō-*, som skulle kunna anknytas till germanska ord för '(att) skära' och möjligen ha grundbetydelsen 'skarp og ut- el. oppstikkenjde stein el. berg(formasjon)', att jämföra med betydelsen hos fvn. *sker* n. (Bjorvand & Lindeman s. 532).

Som ordets grundbetydelse har ansatts 'stenhop', 'klippa', 'berghäll' o.d. (Rostvik 1967 s. 94, Andersson 1992 s. 83), men Per Vikstrand (2001 s. 215) drar betydelsen 'klippa', 'berghäll' i tvivelsmål. Denna får sitt bästa stöd av västnorskt material, men detta kan enligt Vikstrand representera en särutveckling. Han anser att de båda betydelserna 'stenbunden mark' och 'röse' är äldst och att det är dessa som »i första hand bör övervägas för ortnamnsmaterialen». Eldar Heide (2014 s. 9, 13 f., 20 ff., passim) tar i stället fasta på den betydelse av 'hinder, oländig, oframkomlig terräng', som uppträder i svenskt dialektmaterial liksom i naturnamnsmaterialen. Klippformationer, stenrösen och stenbunden mark o.d. räknar han in under dessa hindrande, avdelande företeelser, liksom även hägnader kring heliga platser. Heide anser (t.ex. s. 37) att man utifrån en grundbetydelse 'barrier', 'enclosure', alltså 'något hindrande', 'något avdelande' och rimliga semantiska utvecklingar kan komma till rätta med det norska *horg*-materialen i stort.

Den ovan nämnda, sakrala betydelsen hos fvn. *hōrgr* 'opplodd, oppkasta steinhaug el. stenaltar; gudehus av stein el. tre' förbinder ordet med fhty. *harug*, feng. *hearh*, *hearg*. Enligt SOL är också den sakrala betydelsen mycket gammal:

Det vida sammanhang i vilket dessa ord uppträder tyder på att de går tillbaka på en samgermansk term för kultplats, vars ursprung ligger mycket långt tillbaka i tiden och där den sakrala betydelsen sannolikt har utvecklats på kontinentalgermanskt område. Betydelsen har också tidigt diversifierats och hithörande ord har kunnat användas om heliga platser av högst skiftande slag. (SOL s. 121.)

Mot denna bakgrund bör vi enligt SOL (s. 121) se källornas ganska motstridiga uppgifter om vad som menas med en sakral »*hōrgr*». Emellertid anser man på grundval av eddadikten Hyndluljóð sig kunna fastslå, att det ursprungligen rört sig om en stenkonstruktion.

Av tradition har forskningen räknat med att en sakral betydelse kan uppträda i de svenska namnen på *-harg*, *Harg* med biformer. Därvid har man kunnat stödja sig på att ordet ingår i klart teofora namn, det uppländska socken-namnet *Odensala* (Ecclesie Othinsharg 1286) Ärlinghundra hd, och det sörm-ländska stadsnamnet *Torshälla* (Thorsharcum 1252) (se SOL s. 121, 248, 335).

Per Vikstrand (2001 s. 224) utesluter inte att alla ortnamn på *-harg*, *Harg* i Mälardalen kan vara sakrala. Enligt hans mening är flera av dessa namn tämligen unga, vilket, liksom det faktum att många blivit sockennamn, skulle tyda på att »hargen» som kultplats varit känd och levande i dessa trakter inemot kristen tid.

Magnus Olsen (1915 s. 286 f.) finner att så gott som alla norska ortnamn som återgår på ett **Horgr* är profana och syftar på berg, fjäll. Det enda ortnamn av denna typ, som han ser som sakralt, nämligen *Horg*, gd, sn och hd, Sør-Trøndelag, förklaras av Jørn Sandnes (1964 s. 114 f.) ur läget nedanför ett brant fjäll. Sandnes (s. 115 ff.) härleder på likartat sätt *Horjem* (Horren 1520, Huorgenn 1550, Horium, Hørim 1559) i Snåsa, en sammansättning på *-heimr*, ur läget nära ett brant berg. I Norge skulle därmed de nordligaste namnen som innehåller *horgr* vara profana och utan intresse i vår diskussion.

En helt annan syn på de norska *horg*-namnen företräder Eldar Heide (2014 s. 20 ff.). Han finner att en stor del av dessa namn, ofta avseende berg, kan knytas till naturföreteelser som inneburit hinder för äldre tiders samfärdsl. Heide (2014 s. 25 ff.) förbinder andra *horg*-namn med gränser, forna eller nutida, och sammanhåller dessa gränser med den antagna betydelsen av 'barriär'. När han uppfattar gränser som barriärer, finner jag det inte helt lätt att följa honom.

Heide (2014 s. 14, 35 f.) knyter samman den ovannämnda 'barriär'-betydelsen med den betydelse av 'enclosure', som han anser ligga bakom benämningen på de av människohand framställda kultplatserna, eftersom en inhägnad måste ses som ett hinder, en barriär. Heide poängterar, att en inhägnad av något slag, som avskiljer det heliga, är en naturlig del av en kultplats. Visserligen är det endast i ett par fall i Skandinavien som bevarade eller omvittrade stenringar har påvisats vid *harg*/*horg*-namn, men Heide påminner om att inhägnaden ingalunda har behövt vara av sten.

Heide uppfattar en mycket stor del av de norska *horg*-namnen som sakrala och härrörande från äldre järnålder. Att bebyggelsenamn av typen **Horgheimr* eller **Horgvin* kan ha denna ålder är okontroversiellt, men enligt min mening lyckas Heide inte bevisa deras sakrala status. Heide påpekar visserligen att vissa berg, som bär eller kan åsyftas med namn i vilka *horg* ingår, i historisk, ofta sen tid förknippats med övernaturliga företeelser. Detta kan enligt min mening inte bevisa deras forntida sakralitet.

En anledning att i detta nordliga sammanhang ta upp det omdebatterade *horg*/*harg* utgör främst fyra svårbedömda ortnamn i Mellannorrland, de nordligaste namnen av denna typ i Sverige. I Medelpad finns *Harv* (i Harfue 1451, Rostvik 1969 s. 75) by, Attmars sn, och *Harvom* (i harfföm 1535, MÅU s. 203) by, Indals sn. I Ångermanland finns *Harv* (Harff 1535, SOVN 2 s. 58), by, Torsåkers sn, och *Hurjom* (Hörghijm, Herghijöm 1535, Horgem 1542–1555, SOVN 2 s. 74) före detta by, Överlänns sn (se karta hos Nyman 2014 s. 189). I de tre

förstnämnda ingår ett ur **hargh-* utvecklat **harv-* (Rostvik 1969) och i *Hurjom* det omljudda *horg-*.

Det är svårt att finna något drag i terrängen som är gemensamt för de mellannorrländska *horg-/harg*-lokalerna. *Harvom* och *Hurjom* är båda namn på *-hem* och bör därför vara av aktning svärd ålder. Namnlokalerna företer dock inga tydliga yttre likheter. *Harvom* ligger, liksom de angränsande byarna, på en lång avsats i åsslutningen ned mot Indalsälven. Byn kännetecknas inte av berg eller branter eller av någon påfallande stenighet. Terrängen är lättframkomlig. *Hurjom* har haft ett egendomligt läge uppe på en ganska kal bergavsats ovanför sina ägor, vilka sträckt sig ner mot Ångermanälven. Berget är inte högt men ställvis rätt brant, men några höga stup är det inte fråga om. Platsen där byn har legat är stenig (se nedan). *Harv* i Torsåker ligger vid övergången mellan kraftigt sluttande berg och rätt plana åkrar som sluttar svagt mot Ångermanälven. Byn *Harv* i Attmar ligger på en kort, markerad men mjukt rundad åsbildning vid en sjö. De lokaler, som är bergsanknutna och därmed företer likhet med de norska, av Olsen och Sandnes beskrivna lägena, är *Harv* i Torsåker och i viss mån *Hurjom*. *Harvom* och *Harv* i Attmar gör det avgjort inte.²⁷ Påfallande stenighet – här menar jag lösa stenar och smärre block – kännetecknar bara *Hurjom*, och då endast byplatsen, men jag kan inte avgöra om detta kanske bara är grundstenar o.d. från den nedrivna byn. Några speciella kommunikationshinder kännetecknar inte heller platserna.

Hurjom bedöms i SOVn (2 s. 74) som snarast profant. Rostvik (1967 s. 14, 1969 s. 76 ff.) ser alla de mellannorrländska namnen som profana, men Vikstrand (2001 s. 215) har kritiserat Rostviks tolkningsramar, som enligt hans mening är så vida att nästan alla »bebyggelselägen inom namnelementets spridningsområde» kan fås att passa in där. Stefan Brink (1990a s. 483) anser att alla namnen utom *Harv* i Torsåker snarast kan betraktas som profana. (Se vidare Nyman 2014 s. 190 f. med karta s. 189.)

Harvom i Indal är beläget ca 1 km söder om Indals kyrka, och *Hurjom* i Överlänäs var närmaste granne med (Över)länäs by och kyrka. *Harv* i Torsåker ligger drygt 1 km norr om Torsåkers kyrka och prästbostället Hov, något som föranleder Stefan Brink (1990a) att betrakta en sakral tolkning som trolig. *Harv* i Attmar ligger inte i kyrkbygden vid sjön Marmen utan i en något sydligare bygd, i vilken *Harv* bedömts vara den äldsta byn (om *Harv* i Attmar, se Palm 1937 s. 47 f.).

²⁷ När Torsten Bucht (i SOVn 2 s. 58) diskuterade *Harv* i Torsåker, hade ännu inte Allan Rostvik visat, att *Harv*-namnen skall hållas samman med *Harg-* och *Horg*-namnen. Bucht drar vid diskussionen av *Harv* i Torsåker bl.a. in de medelpadiska *Harvom* i Indal och *Harv* i Attmar som jämförelsematerial, men han har inte besökt de sistnämnda platserna, utan beskrivningen är gjord utifrån kartbilden, och uppgiften att platserna ligger på eller vid berg stämmer inte, även om terrängen är kuperad.

Ett försök att bedöma de fyra namnen som grupp är svårt, men att dela upp dessa inte särskilt vitt spridda namn är mindre tilltalande. Mot en profan tolkning talar den uppenbara svårigheten att finna en gemensam topografisk bakgrund till namnen; inte ens de två *hem*-namnen *Harvom* och *Hurjom* företer någon tydligare yttre likhet. För en sakral tolkning av de fyra namnen talar det mer eller mindre centrala läget, men det är inget starkt argument.

*al

Ett annat, synnerligen problematiskt ortnamnselement är det **al*, som förekommer i namn som stadsnamnet *Motala* i Östergötland. I vårt sammanhang har det intresse då det ingår i det tidigare i samband med Fröja nämnda *Frea* (Fröal 1546–49), Dals sn, Ångermanland. Det kan möjligen ingå i de ovan nämnda *Odensala* och det norska **Óðins(s)alr* (i *Odenssall* 1345), men huruvida senare leden är **al* eller *sal* (se om *sal* nedan) går ej att avgöra, då förleden slutar på -s.

Man har av gammalt räknat med ett sakralt **al*, oftast uttytt 'helgedom', vilket skulle vara en nordisk motsvarighet till det från gotiskan kända *alhs* f. 'tempel', vilket motsvarar feng. *ealh* m. och fsax. *alah* m. 'tempel'. Men på forntyskt område står *alah*, *alach* också för 'gård, hus', och den likaså belagda betydelsen 'kyrka' har betraktats som yngre, icke ursprunglig. Som substantivets grundbetydelse brukar ansättas 'skydd'. Utomgermanska besläktade ord finns i fornlitauiska *elkas*, *alkas* m. 'helig lund, helig plats, ställe på höjd, där offer förrättas' och lettiska *elks* 'gudabeläte', *ēlka kalns* 'tempelberg' (Andersson 1992 s. 88; Vikstrand 2001 s. 191 m. hänv.).

Det har diskuterats vilken betydelse, den »världsliga» eller den sakrala, som är den ursprungligare. Thorsten Andersson (1992 s. 88 m. hänv.) anser, att det germanska materialet pekar mot en rätt allmän betydelse »med tonvikt på bebyggelsernas genom inhägnad rättsligt skyddade, fredade status» och att betydelsen 'tempel' utvecklats ur denna. Han utesluter dock inte att en gammal betydelse 'helgedom' kan ha funnits; på detta skulle det baltiska materialet tyda. Per Vikstrand (2001 s. 192) tolkar det germanska materialet annorlunda och kommer fram till att den sakrala betydelsen är bäst styrkt och inte framstår som en yngre utveckling. Han understryker vidare att betydelserna 'skyddad' och 'helig' står nära varandra. Han uppfattar den bebyggelsebetecknande innebörden som avvikande gentemot det samlade baltiska och germanska materialet och enklast förklarlig ur betydelsen 'skydd', 'skyddad plats'. Staffan Fridell (2001 s. 97) anser att ortnamnen av *Friel*-typen, »som sannolikt utgår från **Frøyial*, med gudinnenamnet *Frøya* i förleden» ger ett gott stöd åt tanken att **al* på nordisk botten kan ha betecknat kultplatser.

Etymologin för ordet **al* är 'skydd, värn', och att en betydelseutveckling från 'skyddad, fredad eller inhägnad plats' till 'plats som skyddats, fredats eller inhägnats för kult' (märk väl inte nödvändigtvis en byggnad, ett tempel) är en möjlighet att räkna med, visar besläktade ord i litauiskan [...]. (Fridell 2001 s. 97.)

I SOL (s. 18) betraktar man det som omöjligt att säkert avgöra frågan om huruvida ett sakralt **al* funnits i Norden, men man påpekar, att ett antal bygde- och distriktsnamn lättast kan förklaras, om ett sådant **al* får antas ha funnits. Det kan enligt SOL inte uteslutas, att en motsvarighet till gotiskans *alhs* 'tempel' kan ingå i ett antal svenska ortnamn.

Det ångermanländska *Frea* tyds i SOVn (2 s. 15 f.) som sammansatt av Fröjas namn och en efterled *-al* 'helgedom'. Namnet hör till den ovan nämnda *Friel*-gruppen, i vilken Lennart Elmevik (2004, 2012 s. 124) ser en sammansättning med adjektivet sv. dial. *frö*, fgotn. *froy* (< **fraiwia-*) 'fruktbar, frodig'. Efterleden *-al* betraktar han inte som sakral utan tänker sig en betydelseutveckling 'skydd, värn' → 'stängsel, inhägnad' → 'skyddad, inhägnad plats' (Elmevik 2004 s. 41 ff., 51):

Jag tänker mig att **al* betecknat en med stenmurar och/eller träpalissader omgärdad lokalitet som tjänat som samlingsplats för folket inom en bygd för aktiviteter av olika slag, sannolikt främst rätts- och kulthandlingar, men kanske också som tillflykt i ofredstider. (Elmevik 2004 s. 51 f.)

Förleden i *Friel*-namnen skulle syfta på »frodig växtlighet inom det med *al* betecknade området», och i dessa namn skulle *al* avse ett slags tillflyktsort för folket i en bygd, dit de kunde föra med sig boskap. »Särskilt god tillgång till bete har säkert varit något som uppmärksammas och kunnat få genomslag i namngivningen.» (Elmevik 2004 s. 52, 2012 s. 124.)

Frea hör, trots de sena beläggen, otvivelaktigt till (*Frøal*->) *Friel*-namnen. Denna vitt spridda namngrupp bör – alldeles särskilt om den inte skulle vara teofor – innehålla en lexikaliserad sammansättning, och en betydelse 'frodig, skyddad plats', 'frodig tillflyktsort' förefaller mig mot denna bakgrund inte särskilt sannolik. Allt nog: den försvunna byn låg centralt i bygden, nära kyrkan i Dals socken. Platsen kan ha burit god gräsväxt, men den ligger öppet och oskyddat och erbjuder inga naturliga försvarsmöjligheter. Det kan nämnas att fornborgar finns på höjder i grannsocknarna. Däremot är läget gott för en samlingsplats, och Elmeviks förslag om en plats för »främst rätts- och kulthandlingar» är tilltalande. Jag ser dock inte någon tydlig skillnad mellan en dylik plats och en »helgad», »fridlyst» plats. Om *al* har använts om centrala platser främst avsedda för rätts- och kulthandlingar, ligger det synnerligen nära att tänka sig att ortnamnselementet haft en sakral touche (se Nyman 2014 s. 193 f.).

Enligt Torsten Bucht (i SOVn 2 s. 55) kunde det sakrala **al* möjligen ingå i ett annat ångermanländskt namn, *Sångal* (Svngall 1542, Svngal 1543, 1544, SOVn 2 s. 55), avseende en by i Sångå sn, belägen nära kyrkan och kyrkbyn Sångå (in Sungu 1303 SOVn 2 s. 54). Sångå är enligt Bucht känt för sin hälsobringande källa, och han föreslår att denna skulle vara den ursprungliga bäraren av namnet *Sångå* (< **Sōndga* 'den sandiga') samt att källan »varit föremål för kult», vilket skulle kunna vara bakgrunden till ett sakralt *Sångal*, men han föreslår dock i första hand att efterleden i bynamnet skulle vara fsv. *hali* m. 'svans', avseende en terrängbildning, kanske en bergsformation i byn (SOVn 2 s. 52, 54 f.). Stefan Brink (1990b s. 269 med not 7) antar också ett vattendamn bakom namnet *Sångå* och pekar på ett vattendrag som rinner förbi Sångal; någon källa nämner han ej. Han ser svårigheter med att sakligt motivera en efterled med betydelsen 'svans' i *Sångal*; detta är även mitt intryck av platsen.

sal

Det är en gammal tanke att ortnamnselementet *sal* förutom sin profana innebörd också skulle kunna uppvisa en sakral sådan. I SOVn (1 s. 36) yttrar Torsten Bucht om fyra norrländska *Salom/Salum*, en sammansättning av *sal* och *-hem*: »*Salom*-byarnas läge i närheten av orter, som trol[igen] varit gamla hemvist för heden kult, kan möjl[igen] tyda på att namnen haft samband med denna.»

Ortnamnselementet *sal* är omdebatterat, men viss enighet har uppnåtts. Ordets ursprungsbetydelse har ansetts vara 'hus med *ett* rum', men den kan passa många olika slags byggnader, och såväl en betydelse 'tillfällig bostad, härbärge, bod' o.d. som 'festsal, hallbyggnad' o.d. tycks ha utvecklat sig (se SOL s. 275 art. *sal*). I SOL (a.st.) nämns inte möjligheten att ett sakralt innehåll skulle kunna finnas i *sal*, och inom norsk forskning förefaller man inte heller uppfatta *sal* som i sig sakralt (se NSL s. 379, BØ passim). Man tycks alltså inom svensk och norsk forskning knappast räkna med, att ordet *sal* förutom de ovan nämnda betydelserna också kunde ha utvecklat en sakral innebörd. Ett undantag utgör Jan Paul Strid (1999 s. 101), som med hänvisning till Kousgård Sørensen (1989) anser att man måste pröva, om inte *sal* i somliga namn som t.ex. *Uppsala* och *Sala* kan ha haft en innebörd 'sal för kultiska sammankomster; helgedom', liknande den som har antagits beträffande *hov*.

I Danmark är synen på *sal* annorlunda. John Kousgård Sørensen (1989 s. 13, 1992 s. 232) anser att *sal* i ortnamn åtminstone i Danmark och Norge kan ha betytt 'kulthus, helligdom'. Han nämner att det motsvarande ordet i fornsaxiskan kan ha betydelsen 'Götterhaus' (1992 s. 232). Thorsten Andersson (1992 s. 90) betraktar dock det tyska materialet annorlunda:

I fornhögtyskan möter *sal* som översättning av lat. *templum* [...], och i den lågtyska Heliandsdikten förekommer *seli*, följt av ett förtydligande tillägg, *helag hus godes*, en gång som beteckning för 'kyrka', svarande mot lat. *ecclesia* [...]. Dessa enstaka exempel på hur latinska beteckningar återgetts i forntyska språk tillåter oss emellertid inte att räkna med att *sal* i nordiska eller överhuvudtaget germanska språk har betytt 'helgedom' e.d.

Andersson (s. 90) framhåller emellertid, att detta inte hindrar att *sal* i sin mer allmänna betydelse också kan ha använts om kultbyggnader.

Bente Holmberg (2003 s. 49 f. m. hänv.) anser att en eventuell sakral innebörd i *sal* måste diskuterar, inte minst mot bakgrund av att elementet ingår i namn som (Gamla) *Uppsala* och i det försvunna bynamnet *Sala*, till vilket (Gamla) *Uppsala* står i relation.

Bent Jørgensen räknar i sitt danska ortnamnslexikon från 2008 med att *sal* kan ha någon av betydelserna 'hus af særlig art, stormandsgård, gudehus' (se DSt s. 243 f., art. Sahl, Salby, Sall, Salløv m.fl.).

I vårt sammanhang blir *sal* intressant, bl.a. eftersom det kan ingå i de tidigare nämnda *Odensala* i Jämtland och det norska **Óðins(s)alr* (i *Odenssall* 1345) i Nord-Trøndelag. Här är det dock som nämnt ej klart huruvida *sal* eller möjligen det ovan diskuterade **al* ingår (se för *Odensala* Vikstrand 1993 s. 56; jfr Hoel 1985, Holmberg 2003 s. 49). De av Bucht nämnda *Salom*-bebyggelserna innehåller däremot säkert ordet. Såsom namn på *-hem* är de minst förvikingatida; *hem*-namnen torde enligt SOL (s. 126, art. hem) i huvudsak vara från romersk järnålder och folkvandringstid. Tre av namnen finns i sydöstra Ångermanland: *Salom* (de Saleme 1314 avskr., Salem 1535, SOVn 1 s. 36) i Nora sn, *Salum* (i Salem 1489, SOVn 2 s. 61) i Torsåkers sn och *Salum* (Salöm 1535, Salim 1542–1599, SOVn 1 s. 85) i Ullångers sn. Vidare finns i Jämtland ett *Salom* (ij saleem 1394, salem, i saleems lægdæ 1450, Devine 2021 s. 55) i Hackås sn.

De ångermanländska *Salom/Salum* ligger centralt i sina socknar, nära kyrkan. I *Torsåker* finns förutom det teofora sockennamnet både ett *Hov* och ett *Harv* (se ovan) och i Nora gränsade *Salum* till *Höven*, som sannolikt är en sammansättning av *hov* och *vin* (se om *Höven* Nyman 2014 s. 185 ff. m. hänv.). I Ullånger är däremot veterligen inget sakralt namn känt. Bucht (i SOVn 1 s. 80) diskuterar visserligen om sockennamnet *Ullånger* (Vldanger 1316 avskr. 1344, jfr Vllångirs fiärden 1482, SOVn 1 s. 80) kan innehålla Ulls namn, men finner detta mindre troligt (se också SOL s. 348). *Salom* i Hackås ligger litet längre från kyrkan, vid vilken det finns en by *Hov*, men *Saloms* läge är likväl centralt i gammal bygd. Jag har tidigare uttryckt, att det såvitt jag kan bedöma inte har uppvisats några »starka indicier för att *sal* i mellannorrländska ortnamn skulle kunna ha en sakral färgning» (Nyman 2014 s. 203). Josefin Devine (2021 s. 58) hänvisar till Buchts resonemang i SOVn och finner det »frestande att sakligt

tolka namnet [*Salom* i Hackås] som att det syftar på en plats med en byggnad, vilken fyllt någon slags funktion i utövandet av makt och religion i förkristen tid». Hon stannar dock inte för denna tolkning utan låter problemet vänta på en djupare analys.

Kanske att arkeologin skulle kunna hjälpa oss att nå vidare, särskilt om *sal* här har avsett mer spektakulära byggnader såsom hallar eller kulthus, vilka väl borde ha kunnat lämna spår.

lund

Att heliga lunder spelat en viktig roll i förkristna sakrala sammanhang i Norden är väl känt (se Vikstrand 2001 s. 278 f.). Det är inte ovanligt att namn på *-lund* har ett gudomsnamn i förleden (se Vikstrand 2001 s. 274 f., 280). Ett ensamt norrländskt exempel på detta lämnar det ovan nämnda *Fröstland* (< Fröslund-) 'Frös (heliga) lund' i Bjärträ sn, Ångermanland. Den intressanta frågan är, vilka gamla icke-teofora namn innehållande *lund* som kan syfta på just heliga lunder. Och har *lund* rentav utvecklat en betydelse 'helig lund'?

Vikstrand har betonat att den heliga lunden är synnerligen väl betygd genom ortnamn i hela hans undersökningsområde. Enligt hans iakttagelser är det inte fråga om ett »exklusivt namnelement, knutet till särskilda sociala miljöer». Det tycks däremot finnas »en stark koppling mellan den sakrala lunden och den enskilda bebyggelsen» (Vikstrand 2001 s. 276). Detta tyder väl på att heliga lunder kan ha funnits litet varstans vid bebyggelser från förkristen tid. Vikstrand (s. 276) finner emellertid också exempel i materialet som pekar mot en »central och kollektiv kultplats», mer i linje med vad antika och medeltida författare meddelar.

I anslutning till Kousgård Sørensen tar Vikstrand (2001 s. 282 f.) upp frågan huruvida *lund*, som så ofta använts om just heliga lunder, med tiden utvecklat en lexikaliserad sakral betydelse vid sidan av den profana. Han diskuterar i anslutning till Staffan Nyström det förhållandet, att ett ord kan ha en annan betydelse som ortnamnselement än det har i det allmänna ordförrådet. Han kommer dock fram till att det likväl kan vara så, att *Lund*-namn endast ibland har sakral betydelse, men att det inte alls är endast i kombination med en sakral led som ortnamnselementet kan ha sakral syftning.

Staffan Fridell (2002 s. 757) uttrycker sig med större övertygelse:

We know from other sources and traditions that groves, especially oak groves, have been considered holy and the scene of cultic acts. It is probably true that in principle every pre-Christian place-name in *Lund*- or *-lund(a)* has a sacred reference, i.e. denotes a grove with a cultic function.

Fridell har sedermera förklarat sin tanke närmare. I en recension diskuterar han Krister Vasshus (2015, se nedan) uppsats om norska *lund*-namn och yttrar därvid:

Undertecknad har själv tidigare i olika sammanhang argumenterat för hypotesen att i princip alla ortnamn, som innehåller elementet *lund*, och som kan dateras till förkristen tid och lokaliseras till förkristen bygd, är sakrala, dvs. syftar på heliga lundar. Frågan hänger delvis samman med etymologin, där betydelsen 'liten skog, tråddunge' knappast är primär, eftersom ordet brukar antas vara avljudande till *land* och *linda*. (Fridell 2016 s. 176 f.)

Angående härledningen av det särnordiska *lund* (urn. **lundiz*, fsv. *lunder*) anser Fridell (2021 s. 184), att ordet, som är besläktat med *land*, kanske haft grundbetydelsen »'öppen mark, öppen plats, glänta' som har utvecklats till 'träd som omger öppen plats'».

I NG synes man ha förtvivlat om möjligheten att kunna skilja de heliga lunderna från de profana. I NG Indl. (s. 66) sägs, att *lundr* är ett mycket vanligt ortnamnselement, men att peka ut någon säkert helig lund utöver dem, som omvittnas av teofora namn, bedöms knappast som möjligt. Detta är kanske inte överraskande, om den heliga lunden varit så allmänt förekommande som Vikstrands framställning ger anledning förmoda.

Vissa norska simplexnamn *Lund/Lunde* har emellertid sedermera tolkats sakralt på grund av sitt läge vid sockencentra. NSL (s. 296, art. Lund) uttrycker saken så: »Når gardsnamnet L[und] finst nær kyrkje eller kultstad [...] eller har gjeve namn til sokn eller bygd [...], er det truleg at det siktar til ein 'heilag lund' frå heiden tid.» Man betonar dock, att en sådan innebörd annars inte måste föreligga.

Krister Vasshus (2015) har undersökt namn av typen *Lund-*, *-lund* från Sør- och Vestlandet i Norge, norrut till och med Møre og Romsdal. Hans ställer upp kriterier för att avgöra huruvida ett namn kan betraktas som sakralt, och de faktorer, som han därvid tar hänsyn till, är närhet till tidigmedeltida kyrkplats, närhet till sakrala/sakralindicerande ortnamn, centralitet samt ålder, och han diskuterar även kritiskt sin metod (Vasshus 2015 s. 292 f.). Författaren resonerar försiktigt, och såvitt Fridells hypotes om ortnamnen innehållande *lund* stämmer, torde de sakrala namnen på Sør- och Vestlandet vara fler än Vasshus vågar anta.

Fylkena norr och öster om Møre og Romsdal, intressanta i vårt sammanhang, faller utanför Vasshus undersökningsområde. Utan en grundlig undersökning är det kanske förmätet att söka peka på sakrala *lund*-namn, men *Lund* (j. Lunde 1327, NG 15 s. 228) i Egge sn och hd, Nord-Trøndelag, granngård till Egge, gården där kyrkan legat alltsedan medeltiden (NG 15 s. 227) förefaller intressant. Ca 2 km från gården Lund, i grannsocknen Solberg, Beitstaden (Beitstad) hd, ligger Melhus, 1345 belagt som *i Medalhusom i Odenssal* (Sand-

nes 1969 s. 63). Enligt Sandnes (s. 64) var *Oðins(s)alr* ett bygdenamn avseende Beitstad eller en del av den bygden.

Som nämnt ovan har ett ägomässigt samband förmodats mellan Nærøy (< Niarðey) gd, sn, hd i Nord-Trøndelag och *Lundring* (< **Lundareng*), den gård på fastlandet, där en ny kyrka byggdes sedan kyrkan på Nærøy förstörts (NG 15 s. 353 ff., 358). Ett med *Lundring* i det närmaste formellt identiskt *Lunder-änget* finns på Norderön i Jämtland (se nedan) och kan kanske vara mer än en bestickande parallell.

Det finns vidare ett flertal gårdnamn *Lund* norr därom, i kustbandet i Nordlands fylke, men någon sakral miljö kring dessa kan jag vid en hastig undersökning utifrån NG och kartan inte finna. Men också de klart sakrala ortnamnen i Nordland, såsom *Godøy*, *Hov* m.fl., tycks uppträda glest och utan nämnvärda sakrala namnmiljöer.²⁸ Givetvis kan grundliga undersökningar nå andra resultat.

Per Vikstrand (1993 s. 49) nämner kort några namn på *Lund(-)* från Brunflo och Åre i Jämtland, vilka möjligen kunde vara sakrala.²⁹ Som det säkraste exemplet på ett sakralt *lund*-namn anför han *Lunderänget*, en liten enhet, troligen en gammal allmänning, mellan Hov och Prästbordet i Norderö sn. *Lunderänget* ligger centralt och skiljer ut sig såväl genom sitt topografiskt anslående läge som genom de ägomässiga förhållandena (se Vikstrand 1993 s. 49, 70 ff. m. hänv. och kartsnitt).

Bertil Flemström (1959 s. 106, 129 f.) anför från Medelpad två bynamn *Lunde*, ett i Timrå sn (i lundh 1535, MÄU s. 202) och ett i Tuna sn (i lunde 1451, MÄU s. 88), som han uppfattar som möjliga men ingalunda säkra sakrala namn. Stefan Brink (1990a s. 477) framhåller av dessa *Lunde* i Tuna, då byn är ovanligt fornlämningsrik. I Ångermanland finns åtminstone två gamla bynamn av denna typ, *Lunde* (Lundhe 1535, SOVn 1 s. 111) i Gudmundrå sn och *Lunne* (Lundhe 1535, SOVn 4 s. 29) i Arnäs sn. Torsten Bucht (i SOVn 1 s. 111) yttrar dock om det förstnämnda: »Ingen känd omständighet talar för att Lunde i hednisk tid varit en helig lund.» Vad beträffar *Lunne* diskuterar Bucht (i SOVn 4 s. 29) ingen sakral betydelse. *Lunne* har dock haft ett centralt läge nära Ström, där en viktig hamn och marknadsplats har funnits (SOVn 4 s. 33 f.). Även om landskapet på grund av landhöjningen ändrat sig mycket, förefaller *Lunnes* läge att ha varit såväl havsnära som centralt.

²⁸ På Knapplundsøya, den ö där gården Godøy ligger, finns vid Saltstraumen en gård *Knapp-lund* (aff knappalund efter 1440, AB s. 128, NG 16 s. 209).

²⁹ Enligt Bertil Flemström (1983 s. 41 f.) kunde *Lund* (j Lundh 1444) by, Hällesjö sn i Jämtland vara ett sakralt namn. Per Vikstrand (1993 s. 49) anser emellertid att detta *Lund* ligger utanför järnåldersbygden. Då ett vikingatida depåfynd av mynt gjorts på Prästbordet, granne till Lund, bör dock bygden räknas som järnåldersbygd (upplysning från Olof Holm; se Holm 2012 s. 178 tabell 4 med not 2).

åker

Åker 'odlad mark' utgör efterled i ett betydande antal teofora, och därmed säkert sakrala, namn i Norden. Även icke teofora distriktsnamn, i vilka elementet *åker* ingår, har räknats som sakrala, när ingen namnlåtande bebyggelse är känd. Man har då räknat med att namnet utgår från en helig åker vid distriktets samlingsplats. I Per Vikstrands mälardalska undersökningsområde finns ett starkt samband mellan namn på *åker* och den distriktsindelning i hundaren/skeppslag och socknar, som är känd från historisk tid. (Vikstrand 2001 s. 367 f., SOL s. 383 f., art. åker, Åker, Åkerbo härad, Åkers härad). Sakrala namn på *-akr* tycks i Norge vara typiska för Østlandet och Oppland (se Olsen 1915 s. 205 ff.).

Åker tycks inte ha någon framträdande roll i Trøndelag eller i norr därom belägna delar av Norge. Det finns där några bebyggelser med namnet *Åker* som verkar tämligen gamla. T.ex. finns en gård *Åker* (af akre 1440-tal, AB s. 87) i Dønnes sn och hd, på ön Dønna (NG 16 s. 108) i vad som verkar vara ett centralt läge. Magnus Olsen (1915 s. 211) betraktar emellertid detta namn som profant.

Åker är i vårt sammanhang ett intressant ortnamnselement, eftersom det är vanligt i namn på Södra Norrlands och Mellannorrlands kyrkplatser. Torsten Bucht (i SOVn 3 s. 55) har lagt märke till ett samband mellan kyrkor/prästgårdar i Ångermanland och ortnamn på *-åker*:

Namn på *-åker* stå i Ång[ermanland] ofta i förbindelse med kyrkor och ecklesiastika boställen eller beteckna byar nära dessa, t.ex. namnen på socknen *Torsåker* (SOVn 2: 56), prästboställena *Byåker* i Säbrå (SOVn 1: 68), *Västerhållan* och *Storåker* i Boteå samt byarna *Nordan-* och *Sunnanåker* i Ytterlännäs (SOVn 2: 9, 69 ff.).

Bucht (i SOVn 3 s. 55, SOVn 4 s. 84) nämner vidare *Näsåker*, en by nära kyrkan i Ådals-Lidens sn och *Bredåker* i Sidensjö sn.

Detta material kan jämföras med Stefan Brinks iakttagelser från Hälsingland, nämligen att bebyggelser med namn på *-åker*, ibland stelnade i typen *Åkre*, ofta ligger mycket centralt och inte sällan avser den by som är belägen närmast kyrkan. Brink nämner även ett *Åkre* i Arbrå sn, beläget som närmaste granne till en by med namnet *Hov*, ett namn som enligt Brink tyder på förkristen kult (Brink 1990a s. 470 m. hänv., karta s. 469).

Ortnamn som innehåller ett ord för 'helig' e.d. i bestämningsleden

Det finns ett stort antal ortnamn i Norden som innehåller ett ord för 'helig; helgd' i bestämningsleden; det normala ordet för detta är fvn. *heilagr*, fsv. *helagher*; i några namntyper kan även avledningar som fvn. *helgi*, fsv. *hælghe*, *hælghe* uppträda. Då det är klart att ordet *helig* med avledningar haft en vidare betydelse än det nutida ordet, t.ex. 'skyddad, okränkbar, fredad' (se t.ex. Sandnes 1992 s. 16, 19) har man diskuterat vilka företeelser som egentligen inbegreps i 'helighet, helgd'; för en redovisning av detta se Vikstrand (2001 s. 226 ff.).

En spridd ortnamnstyp utgör önamn av typen *Helgö*, troligen återgående på ett *Helgh(a)ø* 'den heliga ön' eller 'ön där det råder helgd (fred)' (Calissendorff 1964, Andersson 1999 s. 286, Vikstrand 2001 s. 236 ff., 2004 s. 176).³⁰ Om dem uttalar SOL (s. 125) sammanfattande: »Dessa öar var avsatta för särskilda aktiviteter i samband med t.ex. varuutbyte, kult och sjöfart, och åtnjöt därigenom en särskild, fredad status.» I Sverige är Mälaren *Helgö* (curiam nostram *Helghø* 1287 [avseende en gård]), Ekerö sn, Färentuna hd, Uppland, den ryktbaraste lokalen, och där har omfattande utgrävningar påvisat »öns funktion som hantverks- och redistributionscentrum för metallprodukter» (SOL s. 125). Man har på *Helgö* funnit platser för kult såväl utomhus som inomhus liksom betydande spår av rituella aktiviteter (se t.ex. Zachrisson 2014 s. 102 ff.).

Det har inte i Sverige påvisats några exempel på typen *Helgö* norr om Häl-singland, landskapet söder om Medelpad, men i det nordliga Norge finns ett möjligt exempel i *Helgøya* (*Helgøø* 1567, NG 17 s. 174) ö, gd och sn i Karlsøy kommun, Troms (NG 17 s. 169, 174, Calissendorff 1964 s. 127 f., NSL s. 206). Ön bär även ett samiskt namn, *Áilu*, vilket enligt NSL (s. 206; se även NG 17 s. 174 m. hänv.) emellertid skulle motsvara ett fno. **Heiløy*. Samuli Aikio (2017 s. 26 f.) räknar namnet *Áilu* till dem som uttrycker 'helighet'. Förhållandet mellan de bägge betydelsemässigt snarlika namnen förefaller oklart.

På Magerøya i Finnmark finns ett *Helnes* (Helliness 1520, Helgenes 1567, NG 18 s. 170), Kjelvik hd, om vars härledning man i NG (a.st.) är osäker, och såväl utgångsformen **Helganes* som **Hellunes* föreslås. Emellertid kompletterar man i ett tillägg (NG 18 s. 364) med belägget i *Helganæsi* 1385. Därmed bör namnet verkligen vara »det nordligste af de talrige Exempler, som i vort Land haves paa Sammensætning med 'hellig'», vilket tveksamt uttalas på det första

³⁰ Mindre vanlig är en liktydig konstruktion med efterställt adjektiv, vilken uppvisas av t.ex. medeltidsformen *Eyin helga*, avseende *Helgøya* i Mjøsa i centrala Norge (NSL s. 206). Ett annat exempel på konstruktionen ger *Enhälga*, avseende en (halv)ö i Mälaronrådet, på vilken Trögds hd hade sin tingsplats, Øbolund (in trögbothing, habito apud villam ønahelghu; de ønnihelgho; de ønnihelghu 1318, Calissendorff 1964 s. 133).

stället i NG 18 (s. 170). Helnes har haft en kyrka (NG 18 s. 168) och är nu känt för sin fyrplats. Bebyggelsen är belägen på nordspetsen av ett mycket stort näs på östra sidan av Magerøya. Formellt identiska är två namn i Nordland, *Helnes* (Helgenes 1567, NG 16 s. 356) i Hadsel sn och hd och *Helnes* (paa Helgenessz 1521, NRJ 2 s. 560, NG 16 s. 250) i Ledingen (Leiranger) sn, Steigen hd. I ett vidare nordiskt sammanhang kan också nämnas de tre danska *Helgenæs* (DSt s. 115), *Hellenæs* och *Helnæs* (DSt s. 116), som alla förklaras utifrån adjektivet da. *hellig* 'helig'; jfr också det svenska *Helgenäs* (SOL s. 125). Typen *Helganes*, *Hælghanæs*, syftande på ett heligt/helgat näs är alltså vida spridd i Norden.³¹ Se här till med fler exempel på ortnamn innehållande *helig* Vikstrand (2004 s. 176).

Vidare finns i Troms och Nordland ett antal mer eller mindre säkert belagda **Helgaland* (se NG 17 s. 74, NG 16 s. 238, 266, 280, 313). Ortnamn som uttrycker 'helighet' är inte något ovanligt i norra Norge. NG 16 (s. 221) anför vid diskussionen av *Helskog* i Nordland, som bedöms som sakralt, förutom *Helgø* och *Helgenes* även *Helgaa* som exempel på sakrala namntyper.³²

De ovannämnda, nordligt belägna ortnamnen framstår alla som svårdate-rade. Vissa skulle kunna vara från kristen tid och t.ex. syfta på att ett kapell funnits på platsen. En tydligt förkristen namngrupp utgör dock enligt Peder Gammeltoft (2001) de norska ortnamnen på *-bólstaðr*. Gammeltoft (2001 s. 75) tidfäster dessa namn på såväl språkliga som kulturella grunder till en period från sent 700-tal till in på 1000-talet, och han kommer fram till att flertalet av namnen bildats under 800- och 900-talen. För kartor över namntypens utbredning i stort respektive i Norge, se Gammeltoft (2001 s. 15, 40). I Norge finns ett ganska betydande antal namn som kan härledas ur ett **Helgibólstaðr* (Gammeltoft 2001 s. 53 ff.). Denna namntyp sträcker sig norrut till Trøndelag, och i Nord-Trøndelag finns två exempel, *Helbostad* (Helboste 1559) i Høylandet sn samt *Helbostad* (Helgebostadt ca 1550) i Ås sn, och i Sør-Trøndelag finns *Helgebostad* (Helgabolstadh ca 1440) i Dolm sn.

Per Vikstrand (2001 s. 389, 394 f., båda m. hänv.) diskuterar den norska namngruppen samman med de svenska motsvarigheterna *Häljebolstad* (j helg-habolstaþum 1356) Västeråkers sn, Hagunda hd, Uppland och *Hällbostad* (Hälliebostada 1540) Södra Ny sn, Näs hd, Värmland. Han föreslår, att det inte är adjektivet *heilagr*, *helagher* i bestämd form mask. *helgi*, *hælghe*, som ingår i

³¹ Formellt sett skulle ett sådant namn kunna vara bildat till mansnamnet fvn. *Helgi*, fsv. *Hælghe* (Vikstrand 2004 s. 168), men personnamn tycks inte vara särskilt vanliga som förleder i namn på *-nes*, *-næs*. Att **helgi*, **hælghe* som beteckning för en kultfunktionär (se nedan) skulle ingå, förefaller inte sannolikt sakligt sett.

³² Vissa namn är sentida översättningar från samiskan. Det gäller t.ex. *Helligskogen*, avseende en fjällstuga m.m. i Skibotndalen, som enligt NSL (s. 208) är en översättning av samiskt *Base-vuovdi*, som innehåller en förkortad genitiv av *bassi* 'heilag stad, offerstad' samt *vuovdi* 'skog; skogsdal'.

dessas namn, utan (genitiv av) ett substantiv fvn. **helgi*, fsv. **hælghe* m. 'den helige', 'den åt gudarna vigde', bildat till den bestämda formen och avseende en kultfunktionär.³³ Utgångsformen för ortnamnen bleve då **Helgabólstaðr* respektive **Hælgabolstadher*.

Vikstrand lägger fram sina tankar mycket försiktigt. Men om den senast skisserade härledningen är riktig, skulle ortnamnen av den ovan diskuterade typen **Helgabólstaðr*/**Helgabólstaðr* inte ha den – åtminstone för eftervärlden – obestämt sakrala innebörden 'den heliga bostaden', utan sakraliteten skulle ha klar anknytning till förkristen kult; se också Vikstrand 2004 (s. 176 f.).

En tydligt förkristen namntyp utgör vidare namnen på *-hem*. Namntypen betraktas som en av de äldsta, och majoriteten av namnen dateras till romersk järnålder och folkvandringstid, men namn av denna typ har kunnat bildas under lång tid. Namntypen anses dock vara i stort sett förvikingatida (se SOL s. 126). I det svenska Mellannorrland finns fyra namn på *-hem*, där adjektivet *helig* anses utgöra förleden, nämligen i sydöstra Ångermanland *Helgum* (Helghum 1535, SOVn 1 s. 71) i Säbrå sn, *Helgum* (Helgom 1542–1545, SOVn 1 s. 109) i Gudmundrå sn samt *Helgum* (Helgom 1543–1570, SOVn 3 s. 23), kyrkby i Helgums sn (Helghijöm 1535, SOVn 3 s. 22). I det sydliga grannlandskapet Medelpad finns *Häljom* (i helgym 1439, MÅU s. 80) i Njurunda sn. Tre av dessa namn avser odiskutabelt platser som av gammalt varit centrala, men ett av dessa, namnet *Helgum* centralt i Gudmundrå, har likväl föreslagits kunna vara uppkallat efter namnet i Säbrå (SOVn 1 s. 109). Det fjärde namnet, som avser kyrkbyn i Helgums sn, har också föreslagits vara uppkallat efter *Helgum* i Säbrå (SOVn 3 s. 23), något som enligt min uppfattning inte förefaller vara ett nödvändigt antagande (se Nyman 2010 s. 91 f., 2014 s. 199 f. med karta s. 200, SOL s. 125 f. art. *Helgum*, *hem*). Namnen har inga formellt identiska motsvarigheter i Sverige, men i Norge finns i Sogn og Fjordane gård- och sockennamnet *Helgheim* i Jølster hd och i Oppland gårdnamnet *Helgum* i Gran sn och hd (NG 12 s. 309 f., NG 4:2 s. 143 f., NSL s. 206 art. *Helgheim*). Per Vikstrand (2001 s. 333) jämför *Helgum*-namnen med det sörmländska *Viad* (j wiem 1407), såvitt detta betyder 'den heliga boplatsen' och inte 'boplatsen med helgedomen' (se SOL s. 360 art. *vi*, jfr s. 126 art. *hem*; om *vi* se även ovan). Om någon speciell funktion bakom de norrländska *Helgum*-namnen – alla centrala i sin bygd och i goda kommunikationslägen – skall här inte spekuleras. Se även Vikstrand 2004 (s. 176 f.).

Adjektivet *helig* har i sin urnordiska form **hailagaz* lånats in i samiskan och ingår i många samiska ortnamn, inte minst i namn på heliga fjäll, se NSL (s. 66 f. art. Áilegasjohka, Ájládde, Ájluokta), Korhonen & Anderson (2010

³³ Denna kultfunktionärsbeteckning skulle för övrigt vara ursprunget till mansnamnet fvn. *Helgi*, fsv. *Hælghe* (se Vikstrand 2001 s. 389 m. hänv.).

s. 24 art. ájlis), Aikio (2017 s. 25 ff. med karta s. 26 över nordsamiska ortnamn innehållande elementet). Samuli Aikio (2017 s. 26) upptar bland dessa ortnamn även det samiska *Áilu*, avseende det ovannämnda *Helgøya* (Helgø 1567, NG 17 s. 174, se även s. 196). Som ovan nämnt anser NSL, att de bägge namnen inte kan ha samma ursprung och menar att *Áilu* endast kan förklaras ur ett fornnorskt **Heiley*, en form som ansatts av Qvigstad (1893 s. 85 art. ai'lo). Varken Qvigstad eller Aikio diskuterar förhållandet mellan *Áilu* och belägget *Helgø* 1567.

Då namnen är så lika till såväl ljudskick som innebörd måste ett samband rimligen finnas. Kan ön av såväl samisktalande som germansktalande ha betraktats som i någon bemärkelse helig eller helgad och har denna helgd funnit sitt uttryck på båda språken?

Slutord

Den föregående framställningen syftade till att på grundval av tidigare forskning teckna en samlad bild av de nordiska (= nordgermanska) förkristna sakrala namnen i de nordligare delarna av Sverige och Norge. I Sverige är namn av denna typ inte betygade längre norrut än i landets geografiska mitt, i »Mellannorrland». På den norska sidan är de någorlunda fylligt representerade i Trøndelag, särskilt i Sør-Trøndelag. Norr om Trøndelag förekommer inga säkra teofora namn, men det finns en gles spridning av andra typer av sakrala namn längs Atlantkusten så långt norrut som i Troms och kanske också i Finnmarks fylke. Sakrala namn av nordgermansk typ är dock sällsynta i Norge norr om Trøndelag, och de är knutna till kusten.

En utbredningskarta över namn av den typ som ovan behandlats skulle visa en gles spridning med mycket stora vita områden i de norra delarna av Sverige och Norge. Men som ovan framgått måste bilden för att bli intressant kompletteras med sakrala samiska ortnamn. En samlad bild av dessa, av deras typer, karakteristika, liksom givetvis av deras utbredning, saknas ännu. En översikt av den art som jag i denna uppsats sökt göra, bleve verkligt intressant först under jämförelse med en samlad behandling av de sakrala ortnamnen av samisk typ. Här är behovet av en sammanfattande översikt starkt.

Litteratur

- AB = Aslak Bolts Jordebog. Fortegnelse over Jordegods og andre Herligheder tilhørende Erkebiskopsstolen i Nidaros ... udg. af P. A. Munch. 1852. Christiania.
- Ahlbäck, Olav, 1977: Österbottnisk medeltid. I: Svenska Österbottens historia 1. Utg. av Svenska Österbottens landskapsförbund. Vasa. S. 45–56.
- Aikio, Samuli, 2017: Davvisámi báikenamat oktan čilgehusaiguin. Kárášjohka.
- Andersson, Thorsten, 1979: Eigennamen als erstes Glied nordischer Ortsnamen. Stamm- und Genitivkomposition. I: NoB 67. S. 123–146.
- 1986: Germanisch *Hof* – Hügel, Hof, Heiligtum. I: Sprache und Recht. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag. Hrsg. von Karl Hauck & al. Berlin–New York. S. 1–9.
- 1992: Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn. I: Sakrale navne. Rapport fra NORNA:s sekstende symposium i Gilleleje 30.11–2.12.1990. Red. af Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. (NORNA-rapporter 48.) S. 77–105.
- 1999: Helgö. Namenkundliches. I: RGA 14. S. 286.
- 2014: *Bergslagen* och andra områdesnamn på *-lag*. I: SaoS. S. 93–102.
- Bandle, Oskar, 1973: Die Gliederung des Nordgermanischen. Basel–Stuttgart. (Beiträge zur nordischen Philologie 1.)
- 1997: Ortsnamn och kulturgeografi i Norden. I: Ortsnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica. Arkiv för germansk språkforskning 22.) S. 37–59.
- Bjorvand, Harald, 2019: *Mo* og *Frøland*. I: NN 36. S. 31–45.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.)
- Brink, Stefan, 1990a: Cult sites in Northern Sweden. I: Old Norse and Finnish religions and cultic place-names. Based on papers read at the symposium on Encounters between religions in Old Nordic times and on cultic place-names held at Åbo, Finland, on the 19th–21st of August 1987. Ed. by Tore Ahlbäck. Åbo. (Scripta Instituti Donneriani Aboensis 13.) S. 458–489.
- 1990b: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 57. Studier till en svensk ortnamnsatlas 14.)
- Bucht, Torsten, 1966: Några ångermanländska ånamn. I: NoB 54. S. 141–155.
- Calissendorff, Karin, 1964: Helgö. I: NoB 52. S. 105–152.
- Edlund, Lars-Erik, 1995: Namn och dialekter. I: Norrländsk uppslagsbok. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund om den norrländska regionen. Chefred.: Lars-Erik Edlund. 3. Umeå. S. 317–320.
- Elmevik, Lennart, 1995: *Härnevi* och *Friggeråker*. I: NoB 83. S. 67–77.
- 1997: Svenska ortnamn med förleden *Frö-*. I: Ortsnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 22.) S. 107–115.
- 1999: Gussjön. I: I hast hälsar... Festschrift till Göran Hallberg på 60-årsdagen den 7 oktober 1999. Red.: Stig Isaksson & al. Lund. (Skrifter utg. av Språk- och folkminnesinstitutet. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 9.) S. 64–69.
- 2003a: *Freyr*, *Freyja* och *Freyfaxi*. I: SAS 21. S. 5–13.

- 2003b: Kan gudinnenamnet *Fröja* säkert spåras i norska ortnamn? I: NoB 91. S. 142 f.
- 2004: Till diskussionen om ett sakralt **al* i nordiska ortnamn. I: *Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht*. Red.: Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin & New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 44.) S. 38–56.
- 2005: Till frågan om existensen av gudinnenamnet *Fröja* i norska ortnamn. I: NoB 93. S. 136–138.
- 2008: *Ludgo, Luggavi, Luggude härad* – och *Locknevi*. I: *Namn från land och stad. Hyllningsskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008*. Red. av Eva Brylla & Svante Strandberg. Uppsala. (Namn och samhälle 21.) S. 37–46.
- 2012: De gamla gudar leva än – men hur är det med gudinnorna? Något om ortnamn och hednisk kult. I: *Kyrka, kultur, historia – en festskrift till Johnny Hagberg*. Red.: Markus Hagberg, Lena Maria Olsson & Sven-Erik Pernler. Skara. (Skara stiftshistoriska sälls-kaps skriftserie 69.) S. 119–128.
- Falck-Kjällquist, Birgit, 2014: Fjordnamnet *Gullmarn*. I: *Den heliga platsen* (se detta). S. 139–152.
- Flemström, Bertil, 1959: Ortnamn i Medelpad. En översikt av Bertil Flemström. I: *Medelpad – drag ur bygdens historia.Handledning för lärare i enhetsskolan*. Red.: Lisa Jansson & al. [Timrå]. S. 93–140.
- 1983: Ortnamn i Jämtland. Stockholm.
- Fridell, Staffan, 1999: Öjaby. I: *Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999*. Red. av Lennart Elmevik & Svante Strandberg (huvudred.) samt Eva Brylla, Mats Wahlberg & Henrik Williams. Uppsala. (Namn och samhälle 10.) S. 29–35.
- 2001: *Alböke och Arbelunda*. I: NoB 89. S. 95–100.
- 2002: The development of place-names from Ancient Nordic to Old Nordic. I: *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages*. Ed. by Oskar Bandle (huvudred.), Kurt Braunmüller & al. 1. Berlin & New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:1.) S. 753–761.
- 2004: *Ø(i)ar* och *Ø(i)a*. Två fornsvenska personnamn och en ljudutveckling. I: SAS 22. S. 29–41.
- 2016: Rec. av Innovationer i namn och namnmönster. Handlingar från NORNA:s 43:e symposium i Halmstad den 6–8 november 2013. Red. av Emilia Aldrin & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 92.). I: NoB 104. S. 175–177.
- 2021: *Ordklok. Svenska ords släktskap och ursprung*. Stockholm.
- Gammeltoft, Peder, 2001: The place-name element *bólstaðr* in the North Atlantic area. Copenhagen. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 38.)
- Gjb = Erkebiskop Gautes jordebøger. I: *Olav Engelbrektssøns jordebog. Register paa St. Olavs jorder forfattet under erkebiskop Olav Engelbrektssøn. Anhang: Erkebiskop Gautes jordebøger*. Udg. af Norges Rigsarkiv ved Chr. Brinchmann & Johan Agerholt. 1926. Oslo. S. 113–128.
- Hald, Kristian, 1965: *Vore Stednavne*. 2. reviderede og forøgede Udg. København.
- Heide, Eldar, 2014: *Høgrgr* in Norwegian names of mountains and other natural features. I: NN 31. S. 7–51.

- Den heliga platsen = Den heliga platsen. Handlingar från symposiet Den heliga platsen. Härnösand 15–18 september 2011. Red.: Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elżbieta Strzelecka. Härnösand. (Skrifter i humaniora vid Mittuniversitetet 1.)
- Helleland, Botolv, 2002: Stadnamn og religionsskiftet. Ei problematisering med utgangspunkt i *Ullensvang*. I: NoB 90. S. 53–107.
- Hoel, Kåre, 1985: Huseby-garders gamle navn. Huseby – Tesal, Huseby – Odinssal, Huseby – Skiringssal. I: Institutt for namnegransking. Årsmelding. S. 119–132.
- Holm, Olof, 2012: Självvägarområdenas egenart. Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordäggande 900–1500. Stockholm.
- Holmberg, Bente, 1986: Den hedenske gud Tyr i danske stednavne. I: Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985. Red. af Vibeke Dalberg & Gillian Fellows-Jensen. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 27.) S. 109–127.
- 2003: Gudarnas platser. I: NoB 91. S. 35–57.
- Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala & København. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
- Karsten, T. E., 1921: Svensk bygd i Österbotten nu och fordom. En namnundersökning. 1 Naturnamn. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 155.)
- 1923: Svensk bygd i Österbotten nu och fordom. En namnundersökning. 2 Kultur-namn. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 171.)
- Korhonen, Olavi & Anderson, Hans, 2010: Samiska ortnamn vid vägar och färdleder i Lule lappmark. En liten bok om lulesamiska natur- och bebyggelsenamn vid gamla och moderna färdvägar i Lule lappmark, som är en del av *Sábme*, där Lapponia, Lapplands världsarv, ligger. Jokkmokk.
- Korslund, Frode, 2005: Kommentar til et bidrag av Lennart Elmevik. I: NoB 93. S. 135.
- Kousgård Sørensen, John, 1989: Om personnavne på -vi/-væ og den førkristne præstestand. Med nogle overvejelser over en omstridt passage i Glavendrup-stenens indskrift. I: Danske studier. S. 5–33.
- 1992: Haupttypen sakraler Ortsnamen Südschandinaviens. Mit einem Anhang zur Kartierung der exemplarisch erörterten Sakralnamen auf einer Faltafel. I: Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter. Bericht über das Colloquium vom 28. 11.–1. 12. 1988 in der Werner-Reimers-Stiftung, Bad Homburg. Hrsg. von Karl Hauck. Göttingen. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. Dritte Folge. 200.) S. 228–240.
- Lindén, Bror, 1967: Näs och Näs. En studie rörande två besläktade ords användning och betydelser i ortnamn, särskilt på övredalskt område. I: NoB 55. S. 91–108.
- Lundgren, Magnus Fredrik, 1878: Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige. Göteborg. (Göteborgs kongl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar. Ny tidsföljd 16:7.)
- MÄU = Medelpads äldre urkunder. Utg. av Medelpads fornminnesförening [genom] Algot Hellbom. 1972. Sundsvall. (Det gamla Medelpad 8.)
- Naert, Aino, 1991: Finns det teofora ortnamn i Finland? I: Nordisk hedendom. Et symposium. Red. av Gro Steinsland & al. Odense. S. 245–259.
- Nes, Oddvar, 1970: Stadnamn som er laga til ei germansk stamme **streun-*. Forskingshistorie og tolking. I: MoM. S. 1–25.

- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- 1911: Tiveden ock tibast. I: Fästskrift till H. F. Feilberg från nordiska språk- och folklivsforskare på 80-års-dagen den 6 augusti 1911. Utg. av Svenska landsmål, Maal og Minne (Bymaalslaget), Universitetsjubilæets Danske Samfund (Danske Studier). Stockholm, København & Kristiania. S. 273–284.
- NRJ = Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede. Udg. for Det Norske historiske Kildeskriftsfond ved H. J. Huitfeldt-Kaas. 1–3. 1887–1905.
- Nyman, Eva, 2004: Das *s*-Suffix in nordischen Ortsnamen. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 61–73.
- 2007: Några suffixavledda ortnamnstyper i Norden. Reflexioner utifrån spridningsbilderna. I: Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNA's 35. symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006. Red. af Birgit Eggert, Bente Holmberg & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 82.) S. 171–190.
- 2010: Sekundäre Namenbildung oder Nachbenennung? Ein Problem bei der Beurteilung alter nordischer Ortsnamen. I: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von Lennart Elmevik & Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112.) S. 79–94.
- 2014: Sakrala ortnamn i Mellannorrland. En översikt. I: Den heliga platsen (se detta). S. 179–209.
- 2018: *Mjönäs* i Älvsbacka socken och andra namn på *-näs* i Värmland. I: OUÅ. S. 81–90.
- Olsen, Magnus, 1905: Det gamle norske ønavn Njarðarlög. Christiania. (Christiania Videnskabs-selskabs forhandling for 1905. 5.)
- 1915: Hedenske kultminder i norske stedsnavne 1. Kristiania. (Videnskapsselskabet skrifter 2. Hist.-filos. klasse 1914. 4.)
- Palm, David, 1937: Bynamn och bebyggelse i Attmar. I: Ålsta. Medelpads folkhögskolas elevförbunds årsskrift. S. 45–49.
- Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap serie B 2.)
- Qvigstad, J. K., 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandling for 1893. 1.)
- Rostvik, Allan, 1967: Har och harg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 44. Studier till en svensk ortnamnsatlas 11.)
- 1969: Ortnamnet *Harv*. I: NoB 57. S. 75–82.
- Rydving, Håkan, 1990: Ortnamn som religionshistoriskt källmaterial. I: NoB 78. S. 167–177.
- Rygh, Oluf, 1901: Gamle Personnavne i norske Stedsnavne. Efterladt Arbeide. [Utg. av Sophus Bugge & K. Rygh.] Kristiania.
- Sahlgren, Jöran, 1963: Vad våra ortnamn berättar. 2 uppl. Stockholm. (Studentföreningen Verdandis småskrifter 351.)
- 1950: Hednisk gudalära och nordiska ortnamn. Kritiska inlägg. I: NoB 38. S. 1–37.
- Sandnes, Jørn, 1964: Gno. *hørgr* i gardsnavn. I: MoM. S. 113–120.
- 1969: Öðinssalr i Trøndelag. I: MoM. S. 63–65.

- 1992: Norske stedsnavn og hedensk kultus. En vurdering av Magnus Olsens teorier i lys av nyere forskningsdebatt. I: Sakrale navne. Rapport fra NORNAs sekstende symposium i Gilleleje 30.11–2.12.1990. Red. av Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. (NORNA-rapporter 48.) S. 9–21.
- Strid, Jan Paul, 1981: Nären, Njärven och Njurhulten. Studier över en grupp svenska sjönamn och därmed samhöriga ord i nordiska språk. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology. New series 15.)
- 1999: Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen. 2 uppl. Stockholm.
- Særheim, Inge, 2012: Sakrale stadnamn. I: NoB 100. S. 181–200.
- Vasshus, Krister SK, 2015: Ikkje-teofore stadnamn som inneheld *lund*. I: Innovationer i namn och namnmönster. Handlingar från NORNAs 43:e symposium i Halmstad den 6–8 november 2013. Red. av Emilia Aldrin & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 92.) S. 291–305.
- Wessén, Elias, 1921: Forntida gudsdyrkan i Östergötland. I: Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening. S. 85–147.
- Vikstrand, Per, 1993: Förkristna sakrala ortnamn i Jämtland. I: NoB 81. S. 49–84.
- 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- 2002: Sacral place-names in Scandinavia. I: Onoma 37. S. 121–143.
- 2004: Sakrale Namen. I: RGA 26. S. 167–179.
- 2017: Gudhem in Västergötland, Sweden. I: NoB 105. S. 15–37.
- Zachrisson, Torun, 2014: De heliga platsernas arkeologi – materiell kultur och miljöer i järnålderns Mellansverige. I: Den heliga platsen (se detta). S. 87–126

Summary

Sacral place-names of pre-Christian Nordic type in the northern parts of Norway and Sweden An attempt at an overview

Eva Nyman

In this article, the author seeks to outline an overall picture of the sacral place-names of pre-Christian Nordic (North Germanic) type in the northern parts of Norway and Sweden. She first addresses the theophoric names that appear there and discusses which deities are represented in these names. Furthermore, she discusses names that contain or may contain a word for ‘holy place’ or ‘cult place’. Finally, she addresses names containing a word for ‘holy’ or ‘sanctity’.

In Sweden, sacral place-names of the pre-Christian Nordic type do not appear further north than in the geographical centre of the country, in Jämtland and Ångermanland. On the Norwegian side, these names reach much further north. Sacral names are reasonably well represented in Trøndelag, especially in Sør-Trøndelag. North of Trøndelag no certain theophoric names occur, but there is a sparse distribution of other types of sacral names along the Atlantic coast as far north as in Troms and perhaps also

in Finnmark county. However, sacral names of North Germanic type are rare in the more northern parts of Norway; they are tied to the coast. The overview presented in the article offers comparative material for a discussion of Sami sacral place-names in Scandinavia. However, a summary overview of these is still a desideratum.

Lovö i Mälaren

Av Svante Strandberg

Namn och bygd 111 (2023), 61–68.

Svante Strandberg, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University:
Lovö in Lake Mälaren.

Abstract

Lovö (*logø* 1289, *lofuø* 1438) is the name of a parish in the province of Uppland. The parish took its name from the island of Lovön (*Loghø* 1357, *lofføøn* 1483) in Lake Mälaren. *Lovö* may contain an adjective stem Proto-Scandinavian **lauhuz-* formed from Old Scandinavian **lō* f. (< **lauhō*). Supposed meanings of **lō* are ‘meadow by a waterside’ and ‘glade, open place’. Another possible starting-point when studying the place-name *Lovö* is Proto-Germanic **wlōh-* in Norwegian and Swedish *lo* ‘nap’.

Keywords: island names, etymology, phonology, morphology, semantics, prehistoric topography.

Ett välkänt ö- och sockennamn i Stockholmstrakten är *Lovö* i Mälaren. Som sockennamn framträder det redan i källor från 1200-talet: *ecclesie logø* 1289 17/4 Karlsberg SRAp or. (SD 2 s. 71), *de loghø* 1296 8/9 Stockholm SRAp or. (SD 2 s. 686), *de loghø* 1298 5/6 Tuna SRAp or. (SD 2 s. 265), *Ecclesie loghø* 1299 u.d. u.o. SRAp or. (SD 2 s. 280), *De loghø* 1314? u.d. u.o. SD 3 s. 148 avskr. 1344, *loghø* 1331 u.d. u.o. SD 4 s. 192 avskr. 1344, *lofuø sokn* (2 ggr) 1438 e. 1/5 Färentuna ting SRAp or. (SMR 727), *loffuø* 1450-talet C 11 f. 16 v.

Äldre skrivningar av önamnet (*Lovön* T 10I NV) är bl.a. *Loghø* 1357 23/11 Stockholm DN 6 s. 276 or., *loghø* 1425 24/6 Stockholm SRAp or., *lofføøn* 1483 14/5 Stockholm SRAp or., (*vppa*) *loghønne* 1489 27/5 Stockholm SRAp or., *lofføøn*, *loffø* 1504 15/2 Lovön Vikp or., *Lofföö* 1530 AL 3 s. 146.

Bengt Hesselman upptecknade 1905 socknens namn som *lovö* med grav accent, huvudtryck på första stavelsen och med samma långa *o*-ljud som i *bo* och *tova* (DOR).

Ett i Ynglingatal förekommande (*á*) *Lófund*i (Den norsk-isländska skalde-diktningen 1 s. 7) har förknippats med Lovön, men en sådan identifiering är mycket vanskelig (se bl.a. Lindroth 1918 s. 54 f., Hellquist 1948 s. 585, Nyman 2000 s. 394).

Namnet *Lovö* ger exempel på konsonantförändringen *gh* > *w* (Noreen 1904 s. 218; jfr Brøndum-Nielsen 1957 s. 149, 152 ff.). I en runinskrift omtalas den

stora sörmäländska sjön Båven med dativformen *bagi* (SRI 3 s. 293 ff.), men i RL 1560 (f. 18 r.) möter formen *Båffuen*; se om denna hydronym (till **bāgh-* 'motsträvig, hindersam, besvärlig' e.d.) bl.a. Nyström 1985 s. 11 ff. med litteraturhänvisningar och SOL (s. 57).

Elof Hellquist (1948 a.st.) betraktar toponymen *Lovö* som oklar, och i SOL (s. 207) ges namnet omdömet »dunkelt». Svårigheten i att härleda *Lovö* på övertygande sätt är påtaglig. Jag skall ändå våga mig på ett tydningssök.

Namnet *Lovö(n)* kan ha använts redan före Kristi födelse. Det är ingalunda självklart att vårt *Lovö* har varit sammansatt redan i begynnelsen. I svenska önamn har slutvokalen i oblika former av *-ön*-stamsbildningar kunnat uppfattas som eller övergå till *-ö* (som i fallet *Aspa*, *-u > Aspö*); se Ståhl 1960 s. 115 f., dens. 1976 s. 121 f. Ett **Lōgh(a)* f. kan ha utvidgats epexegetiskt med *-ø*. Se Strandberg 2015 s. 113 f. med exempel och litteraturhänvisningar om sådan utvidgning.

Formen *Loghø*, betygad redan från 1200-talet, kan måhända leda tanken till *loge* 'loge, tröskgolv' (om vilket Hellquist 1948 s. 585 f., SAOB L 1030). Den nutida formen av detta ord återgår emellertid på ett fsv. *loe* m.; det enda i Sdw anförda belägget med *-gh-* hänför sig till medeltidens slutskede. Möjligheten att *Lovö* innehåller *loge* ter sig mycket oviss från både språklig och saklig synpunkt.

Terrängförhållandena på Lovön är av stort intresse vid undersökningen av namnets härkomst. I en topografisk beskrivning från 1800-talet av Lovö socken sägs att de »östliga smärre öarne bestå mestadels af skogiga, mer eller mindre höga bergkullar, den högsta å Kungshatt; de vestligare, Lofön och Malmön, hafva mer omvexling af kullar, åkrar och ängar». Om Lovön, den näst största av Mälarens öar, heter det vidare att den »har synbarligen fordom varit sönderskuren af vattendrag och hade ända in i sednare tider betydliga träsk, som genom mensklig flit blifvit förvandlade till bördiga marker» (HGSL 4 s. 505).

Den topografiska kartan (T 10I NV, 1997) ger en bild av Lovön som inte strider mot beskrivningen i HGSL 4. Öns många höjdparter växlar med intilliggande lägre stråk som en gång varit öppet vatten eller sumpmark. Det närliggande fastlandets strandterräng norr och öster om Lovön har inte samma karaktär och inte heller de invid Lovön belägna öarna Kungshatt och Kårsön (jfr glk Aa 6). Denna topografiska skillnad är en tänkbar saklig utgångspunkt för den forntida namngivningen av Lovön.

Lovöns forntida topografi kan leda tanken till det fornnordiska **lō* f. som hos Fritzner (1891 s. 550) översätts med »lavtliggende og fladt Engstykke som strækker sig langs Vandbredden», som i yngre norska motsvaras av *lo* f. »Græsplan. Engslette (?)» (Aasen 1918 s. 455), »engslette», »innsving i landskapet ved vatn el elv» m.m. (NO 7 sp. 600; jfr Torp 1919 s. 386) och som anses ingå i de bekanta norska ortnamnen *Lom* och *Oslo* (NSL s. 291 f., 294, 347 f.).

Detta **lo* f. har antagits kunna föreligga i det uppländska sockennamnet *Lohä-rad* med innebörden 'öppen plats, glänta' (SOL s. 206); i sammanhanget kan vidare nämnas bl.a. det ångermanländska bynamnet *Lo* i Styrnäs socken, som förmodats vara en motsvarighet till no. dial. *lo* f. 'ängsslätt (vid vatten)' (Torsten Bucht i SOVn 2 s. 47 f.), och tre västgötska bebyggelsenamn vid eller nära sjön Anten i Västergötland: *Lo* (nu *Gräfsnäs*) i Erska socken (SOÄ 3 s. 4 f.; Linde 1997 s. 30: 'glänta, öppet land; ängsmark', dens. a.a. s. 105: 'strandäng, lund'; SOL s. 105: troligen 'långt liggande äng' eller 'glänta, öppen plats' e.d.), *Lo* i Långareds socken (SOÄ 8 s. 188 f.) och *Upplo* i Magra socken (SOÄ 3 s. 34 f., Linde 1997 s. 100). Vid tolkningen av ett **Lø* i Rydaholms socken, Småland, som ett äldre **Lauhiō* f. eller möjligen **Lauhia* n. utgår Staffan Fridell (1999 s. 65 ff.) från *lo* (< **lauhō*) med grundbetydelsen 'ljusning, glänta, öppen mark'; jfr dens. 2011 s. 31 ff. om **Lø* och om *Mossle* i Värnamo socken. Terrängappellativet **lō* återförs i olika arbeten på ett urgerm. **lauhō* besläktat med bl.a. sv. *ljus* och lat. *lucus* 'lund'; se Torp 1919 s. 386 (»Egtl. 'lysning [i skogen]'»), Hellquist 1948 s. 584, Magnússon 1989 s. 570 och jfr Pokorny 1959 s. 687 ff. (ie. **leuk-* 'lysa; ljus'). Motsvarigheter till **lō* är feng. *lēah* 'äng; skog' och fhty. *lōh* 'dunge' (Ekwall 1960 s. 292, Holthausen 1963 s. 196, Johansson 1975 s. 8 f., Kluge & Seebold s. 583). Se om ljudutvecklingen av urnord. *-auh-* Noreen 1904 s. 78, Brøndum-Nielsen 1950 s. 175 f., Wessén 1968 s. 33 och närmast nedan anförda arbeten av Lennart Elmevik.

Elmevik har i viktiga undersökningar (1980 s. 72 ff., 2000 s. 163 ff.) behandlat utvecklingen av ljudförbindelsen *auh* i bl.a. ortnamnsselementet **lō* (1980 s. 85: »har som nämnt oftast återgivits med 'långt liggande äng, ängsmark vid vatten' o. dyl.»). Han räknar (1980 s. 85) däri med en omvandling från **lauhu* över **louhu* till **lō*, och han tänker sig (1980 s. 84, 2000 s. 168) att urgerm. **lauhō*, med grundbetydelsen 'ljusning, glans', på nordiskt område åtminstone huvudsakligen har avsett glänsande vatten.

Samma ursprung, **lauhō* 'ljusning, glans', tillskriver Elmevik (1980 s. 78 ff., 2000 s. 168 ff.) fvn., nyisl. *lá* f., i danska, norska och svenska dialekter *lå*. För hithörande belägg kan här ur Elmeviks material återges anförda betydelser som »'Søen, Vandet hvor det skyller op mod Strandbredden'» (fvn.), »'det bøl-gende Vand i Stranden'» (nyisl.), »'Sumpevand, mørk eller ureen Vædske [...]» (no. dial.), »'rende ved kysten, især rende, som havvandet ved flodtid løber op igennem [...]» (da. dial.) och 'instängt, lugnt vatten vid strandlinjen' (Skåne). Skillnaden mellan *lá* f. och *ló* f. kan vara »resultatet av olika utjämningar inom paradigmet **lauhō* (med utveckling *-ō-* > *-u-* redan i tidig urnordiska)» (Elmevik 2000 s. 168; se även dens. 1980 s. 83 f.).

Namnet *Lovö* kan sammanhånga med det nu nämnda **lō* (< **lauhō*) och åsyfta sidlänta, mer eller mindre översköljda strandmarker – eller öppna platser, gläntor – som fordom funnits i öns dalgångar. Två morfologiskt tänkbara

utvecklingslinjer – med ett *-gh*-adjektiv **lauhuʒ-* 'rik på, sammanhängande med *lo*-mark (sidlänta strandängar, vattenfyllda sänkor e.d.)' – är **Lauhuʒō(n-)* > fsv. *Lōgh(a)* och **Lauhuʒa(ʒ)wiō* (sammansatt med **a[ʒ]wiō 'ō'*) > fsv. *Lōghø*. Se om *-gh*-suffix Barber 1932 s. 131 ff., Meid 1967 s. 188 ff., Wessén 1971 s. 59 ff., Torp 1974 s. 28 och om *ö* t.ex. Hellquist 1948 s. 1451 f. och Magnússon 1989 s. 158 s.v. *ey*.

Mot bakgrund av forntidens topografiska förhållanden kan namnet *Lovö* också tänkas höra samman med det urgerm. **wlōh-* som antas föreligga i sv. *lo* m., no. *lo* f. 'lugg på kläde e.d.', nyisl. *ló* f. 'ludd på kläder; avfall vid vävning och valkning, lump', fsax. *wlōh* 'lugg, ludd' och feng. *wlōh* 'frans'. Detta *lo* har återförts på ett urgerm. **wlōhō-* (se om ordet Torp 1919 s. 386, Hellquist 1948 s. 584, Jóhannesson 1956 s. 159, SAOB L 1007, Holthausen 1963 s. 403, Magnússon 1989 s. 570, NO 7 sp. 600). Julius Pokorny (1959 s. 1139) redovisar nyisl. *ló* 'ludd på kläder' som exempel på gutturalutvidgning av roten ie. **uel-* »in Worten für ‚Haar, Wolle‘, auch ‚Gras, Ähre, Wald‘».

Namnet *Lovö* i Mälaren kan tänkas innehålla en sidoförm till **wlōhō-* med vernersk växling, **wlōʒ-*. Ett appellativ **wlōʒō(n)* kan utgöra förleden i ett redan i begynnelsen sammansatt *Lovö*. Tänkbar är också en osammansatt primär namnbildning, **Wlōʒōn-*. Jfr fsv. *skiaelgher*, fvn. *skjalgr* 'sned', en vernersk växelform till fhty. *scelah* (**skelh-*), feng. *sceolh* 'sned'; det germanska adjektivet redovisas av Pokorny (1959 s. 928) som *-ko*-avledning (»*skjalgr* [**skelkó-*]») under ie. **skel-* 'böja; krokig' (jfr Hellquist 1948 s. 931, Holthausen 1963 s. 275, Kluge & Seebold s. 798 s.v. *scheel*).

Charles Clyde Barber (1932 s. 51 ff.) ger en mängd exempel på germanska *ō*-stammar (ie. *ā*-stammar) med antagen tidigare ändelsebetoning. Sådan betoning kan ha lett till vernersk växling. Anförda former med vernersk växling *h* > *ʒ* är bl.a. *lauʒō* »Lauge» (fvn. *laug* f., jfr Pokorny 1959 s. 692: ie. **lou-kā*), *saʒō* »Säge» (jfr Pokorny 1959 s. 895 s.v. *sēk-* 'skära') och *waiʒō* »Kraft» (jfr Pokorny 1959 s. 1128 f.). Det maskulina fvn. *lagðr* 'ulltött, hårtött' återförs (s. 84) på ett **wlaʒapa-* »Wollflocke» med ändelsebetoning, besläktat med **wlōhō-*; se vidare om *lagðr* (no. *lagd[e]* »sammenfiltret lokk», »tött av gräs») Torp 1919 s. 360, Hellquist 1948 s. 584, Jóhannesson 1956 s. 159 f., Magnússon 1989 s. 541 f.

Barber (1932 s. 91 ff.) anför en mängd *a*-stamsbildningar med både ändelsebetoning (och vernersk växling) och betoning på första stavelsen (»Schwankend betonte Stämme»). Även för *ōn*-stammar anföras (s. 171 ff.) fall med »Anfangsbetonung» och »Endbetonung». Hans exempel på den sistnämnda typen är talrika.

För vissa nordiska ordstammar har man räknat med både former med vernersk växling och sådana utan denna övergång: se Hellquist 1948 s. 1369, 1376, Magnússon 1989 s. 498, 501, 736, 742, 1095, 1103, SAOB V 1606 om nordiska

fall som *krå* : *krång-*, *vrå* : *vrång* och *vå* : *vång*. Jfr Moberg 1949 s. 150 ff. om germ. **wih-* : **wiz-* 'böja' – och även Elmevik 2012 s. 69 ff. om *Sya* (*svig-* : **swih-* eller **swih-*) och Strandberg 2020 s. 192 ff. om *Svånö* (*sveig-* : **swaih-*).

Även med **wlōhō* som utgångspunkt kan ett adjektiv tänkas föreligga i Lovö, ett **wlōhu3-* 'luddig, full av lugg, tofsar' e.d.

En fornspråklig namnbildning till **wlōh-* eller **wlō3-* 'ludd på kläder' e.d. kan åsyfta dun-, ull- eller luddliknande vegetation. Jfr t.ex. Rietz 1867 s. 105 om *dunkärr* 'träsk övervuxet med starr (*Carex*) och *Eriophorum*', Sahlgren 1912–35 s. 96 ff. om *Testen*, Brevner 1942 s. 56 f. om *Dunsjö*, Moberg 1947 s. 12 om *Luddet* (»den med säv, vass o. d. beväxta»), Ståhle 1954 s. 3 ff. om *Lidingö*, *Lydinge*, *Lådeby* och »den täta och rika vegetationen i grunda sjöar och vattendrag», Ivar Lundahl i SOSk 17 s. 17 om *Lodhne* (Hornborgasjön) och Strandberg 2012 s. 70 ff. om *Lyan*. Av intresse vid undersökningen av Lovö är inte minst Carl Ivar Ståhles (1954 s. 7) tolkning av önamnet *Lådna* i det uppländska Värmdö. Han sammanhåller önamnet med *ludhen*, *lodhen*: »under vikingatid ha grunda vikar skjutit in mot öns mitt, varför det finns alla förutsättningar för att det är vassruggar eller gräsrika strandsluttningar, som givit ön dess namn». Ett bohuslänskt *Lönnekärr* har antagits innehålla fvn. *loðinn* 'luden, gräsrik'. Detta bebyggelsenamn har, framhåller Maria Löfdahl i OGB 14:1 (s. 120), »sannolikt primärt syftat på frodigt bevuxen ('luden') sumpmark vid sjön Öнна vatten». Jfr vidare SOV 6 s. 113 om *Tofstjärnet*, SOV 9 s. 97 om *Luggetjärn* och *Luggetjärnet* (»Anledningen till namnen uppges vara att det växer sävluggar 'sävruggar' här och där i tjärnarna») och SOV 9 s. 231 om *Porseluggen*, namnet på en mosse (»Namnet avser väl egentl. ett luggliknande bestånd av *pors*»). Den lilla sjön Ludden (*Ludden* 1635 Rhez. s. 146) öster om Malsta kyrka i Norrtäljetrakten (T 11J NV) beskrivs i en uppteckning av Jöran Sahlgren (1937, OAU) som nästan igenväxt och full av sävruggar; se om dess namn Hellquist 1903–06 1 s. 358, 382.

Ett bakom nutidens Lovö liggande, osammansatt urgerm. **Wlō3ōn-* eller, framför **-a(3)wiō* 'ö', en förled innehållande **Wlō3-* eller **Wlōhu3-*, kan ha givits med syftning på forntida grunda vattenarmar eller sidlänta strandmarker, utmärkta av »luddig» eller luggliknande vegetation.

I min framställning har jag sålunda sökt visa på två tänkbara tolkningsvägar för namnet Lovö(n), ä. fsv. *Loghø*. Den ena utgår från **lauhō* bakom det fornordiska **lō* f. som antagits betyda 'låglänt ängsmark vid vatten' och 'öppen plats, glänta'. Ä. fsv. *Loghø* kan innehålla ett till **lauhō* bildat *-ugh-*adjektiv. Den andra tolkningsvägen utgår från det **wlōh-* som antas ligga bakom sv., no. *lo* 'lugg på kläde e.d.' Ä. fsv. *Loghø* kan innehålla ett **wlō3-*, en sidoform med vernersk växling till **wlōh-*, men tänkbart är också ett till **wlōh-* bildat *-ugh-*adjektiv. Med såväl **lauhō*-alternativet som **wlōh-*-alternativet får nam-

net *Lovö(n)* antas åsyfta forntida terränginslag i det område som kommit att utgöra våra dagars Lovön.

Mot bakgrund av det forskningsläge rörande nordiska ortnamn på *Lo-*, *-lo* som för närvarande är mig bekant finner jag utgångspunkten **lauhō* ligga något närmare till hands vid tolkningen av *Lovö(n)*.

Med nu framlagda förslag utgående från **lauh-* och **wlōh-* anser jag mig inte ha givit namnet *Lovö* en så säker tolkning att ytterligare undersökningar i ämnet är överflödiga. I bästa fall är dock förslagen språkligt möjliga och sakligt rimliga.

Källor och litteratur

- Aasen, Ivar, 1918: Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Fjerde uforandrede Udg. Kristiania.
- AL 3 = Almquist, Joh. Ax., 1917: Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen 3:1. Stockholm. (Meddelanden från Svenska riksarkivet. Ny följd 2:6.)
- Barber, Charles Clyde, 1932: Die vorgeschichtliche Betonung der germanischen Substantiva und Adjektiva. Heidelberg. (Indogermanische Bibliothek 3. Untersuchungen 12.)
- Brevner, Erik, 1942: Sydöstra Närkes sjönamn. Sjönamnen i Askers, Sköllersta och Kumla härader. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 9.)
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1. Indledning. Tekstkildernes Lydbetegnelse. Vokalisme. 2. ændrede Udg. København.
- 1957: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 2. Konsonantisme. Anden, fotografisk Udg. med et Tillæg. København.
- C 11 = Karl Knutssons (Bonde) jordebok över Färingö, SRA. (Se om dateringen DMS 1:7 s. 35 f.)
- Ekwall, Eilert, 1960: The concise Oxford dictionary of English place-names. 4th ed. Oxford.
- Elmevik, Lennart, 1980: Utvecklingen av urg. *au* framför *h* i nordiska språk. I: Festskrift till Carl-Erik Thors 8.6.1980. Red. av Olav Ahlbäck, Lars Huldén & Kurt Zilliacus. Helsingfors. (SNF 62.) S. 72–88.
- 2000: Till diskussionen om den urgerm. *au*-diftongens utveckling på nordiskt område, särskilt i förbindelsen *auh*. I: Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia. Umeå 20–22 november 1997. Utg. av Lars-Erik Edlund. Umeå. (Nordsvenska 11.) S. 163–174.
- 2012: *Sya* och *Normlösa*. Två dunkla svenska ortnamn. I: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C Torensjö & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Ser. B. 12.) S. 69–75.

- Fridell, Staffan, 1999: *Lø. I: NoB 87. S. 65–70.
- 2011: Några ortnamn i Värnamo socken. I: OUÅ. S. 31–37.
- Fritzner, Johan, 1891: Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarbeidet, forøget og forbedret Udg. 2. Hl–P. Kristiania–New York–Leipzig–London–Paris–St. Petersburg.
- Glk Aa 6 = Sveriges geologiska undersökning. Ser. Aa. Blad 6. 1863.
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- HGSL 4 = Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige 4. I–L. 1863. Stockholm.
- Holthausen, F., 1963: Altenglisches etymologisches Wörterbuch. 2., bis auf das Literaturverzeichnis unveränderte Aufl. Heidelberg. (Germanische Bibliothek 2. Wörterbücher.)
- Jóhannesson, Alexander, 1956: Isländisches etymologisches Wörterbuch. Bern.
- Johansson, Christer, 1975: Old English place-names and field-names containing *leah*. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in English 32.)
- Kluge & Seebold = Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Elmar Seebold. 25., durchgesehene und erweiterte Aufl. 2011. Berlin–Boston.
- Linde, Gunnar, 1997: Ortnamn i Västergötland. 2, reviderade uppl. Skara.
- Lindroth, Hjalmar, 1918: Värend och virdar. I: NoB 6. S. 41–76.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Meid, Wolfgang, 1967: Krahe, Hans: Germanische Sprachwissenschaft 3. Wortbildungslehre von Wolfgang Meid. Berlin. (Sammlung Götschen 1218/1218a/1218b.)
- Moberg, Lennart, 1947: Ortnamnen i Tjust. En översikt. I: Tjustbygdens kulturhistoriska förening. Meddelanden 5. S. 5–68.
- 1949: Nordiska ortnamn på Vin-. I: NoB 37. S. 112–153.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Den norsk-isländska skaldediktningen. Reviderad av Ernst A. Kock. 1. 1946. Lund.
- Nyman, Eva, 2000: Nordiska ortnamn på *-und*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 70. Studier till en svensk ortnamnsatlas 16.)
- Nyström, Staffan, 1985: Önamn i Båven. En studie över önamnsskicket i en sörmäländsk insjö. Uppsala. (Folklivsskildringar och bygdestudier utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 11.)
- Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.
- Rhez. = Ion. Haquini Rhezelii Monumenta Uplandica. Reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638. Utg. af C. M. Stenbock & Oskar Lundberg. 1915–17. Uppsala. (Bil. till Uplands fornminnesförenings tidskrift 7.)
- Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. Malmö–Köpenhamn–Leipzig–London.
- RL 1560 = Rasmus Ludvigssons register och memoriall [om sjöar och strömmar] ... till anno etc. [15]60. Strödda kamerala handlingar 61, KA.
- Sahlgren, Jöran, 1912–35: Skagershults sockens naturnamn. Vatten ock vattendrag. Stockholm. (SvLm B 32.)

- Strandberg, Svante, 2012: *Fansjön, Gisen och Lyan*. Tre sjönamn i Edsbro socken. I: OUÅ. S. 59–75.
- 2015: Järö (Margretelund) vid Åkersberga. I: OUÅ. S. 111–120.
- 2020: *Vingra och Svånö*. I: Namn och namnvård. Vänskrift till Annette C. Torensjö på 60-årsdagen den 18 november 2020. Red. av Staffan Nyström, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. (Namn och samhälle 31.) S. 189–196.
- Ståhl, Harry, 1960: Trögd och Veckholm. Två uppländska ortnamn. I: NoB 48. S. 104–119.
- 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.
- Ståhle, Carl Ivar, 1954: Lidingö under forntid och medeltid. En namn- och bebyggelsehistorisk studie. I: OUÅ. S. 3–31.
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- 1974: Gamalnorsk ordavledning. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm. Lund. (Studier utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1973–1974:2.)
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- 1971: Svensk språkhistoria 2. Ordbildningslära. 5 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- Vikp = Pergamentsbrev i Viksamlingen, SRA.

Summary

Lovö in Lake Mälaren

By Svante Strandberg

Lovö (*logø* 1289, *lofuø* 1438) is the name of a parish in the province of Uppland. The parish took its name from the island of Lovön (*Loghø* 1357, *lofføøn* 1483) in Lake Mälaren. The older form *Loghø* became *Lovø* as a result of the Old Swedish consonant shift *gh* > *w*.

The meaning of *Lovö* is considered obscure. The present author discusses different morphological and semantic possibilities to explain this place-name. In that connection the prehistoric topography of the island is important.

Lovö may contain an adjective stem Proto-Scandinavian **lauhu3-* formed from Old Scandinavian **lō* f. (< **lauhō*). Supposed meanings of **lō* are ‘meadow by a waterside’ and ‘glade, open place’. An original meaning of **lauhō* may be ‘clearing, brilliance, brightness’.

Another possible starting point when dealing with the place-name *Lovö* is Proto-Germanic **wlōh-* in Norwegian and Swedish *lo* ‘nap’.

Kvigno

Eit busetnadsnamn frå Lærdal i Indre Sogn

Av *Samuele Mascetti*

Namn och bygd 111 (2023), 69–88.

Samuele Mascetti, Department of Language, Literature, Mathematics and Interpreting, Western Norway University of Applied Sciences: *Kvigno*. An oeconym from Lærdal in Indre Sogn.

Abstract

This article explores the methodological challenges posed by the toponym *Kvigno* from Lærdal municipality in Indre Sogn (Western Norway). The name has no known appellative counterpart, and the evidence for it is limited to only two, slightly uncertain attestations: a farm name in Erdal and the name of an abandoned shieling (summer dwelling) in Råsdal. Therefore, the analysis of the primary sources relies on a qualitative approach supplied by several secondary sources. The results indicate that *Kvigno* could be traced to a form originally derived from the river name **Kvig(a)*, from the same stem as ON *kviga* f. ‘heifer’ (ultimately ‘livestock’). The insertion of *-n-* can be explained by analogy to the semantically similar hydronym-type **Yxn(a)* ‘ox[en]’ and its appellative counterpart *yxn-* (plural stem of *uxi* m. ‘ox’). Moreover, proximity to the prominent pre-historic farms *Mo*, *Rå*, *Sæbø* and *Tøri* suggests that both attestations of *Kvigno* as proper names can be dated to the period 1–800 CE.

Keywords: Western Norway, Indre Sogn, farm names, field names, river names, micro toponyms.

1. Bakgrunn for granskinga

Namnet *Kvigno* /²kvignu/ er heimfesta berre to stader i Noreg, begge i Lærdal kommune i Indre Sogn. Det eine er namnet på ein tvibølt høgdegard i Erdalen, det andre er namnet på ein gamal vårstøl under garden Mo i Råsdalen (sjå fig. 1 og 2). *Kvigno* vart altso valt som forskingsobjekt fordi det er eit sjeldsynt og tilsynelatande uforklarleg namn med få og ikkje so sikre belegg. Metoden nytta i artikkelen er ein kvalitativ djupneanalyse av belegga og namnemiljøet kring dei. Arbeidet har deduktive trekk, ettersom drøftinga av tidlegare språklege og reale tolkingar av *Kvigno* er ein direkte implikasjon av undersøkinga, men føremålet har i utgangspunktet ikkje vore å granska nokon spesifikk hypotese eller koma fram til éi eintydig tolking av belegga. Tilnærminga kan seiast å ha vore mest induktiv, og det overordna forskingsspørsmålet har vore korleis ein

Fig. 2. Kart over Råsdalen i Lærdal. Pila syner lægjet til stølen Kvigno. Utsnitt frå norgeskart.no (06.08.2023).

Språksamlingane, UiB, men Fylkesarkivet i Vestland har kopiar av oppskriftene sende inn av barneskular i gamle Sogn og Fjordane fylke). Ulike band av bygdeboka for Lærdal og annan lokalhistorisk litteratur har ogso vore nyttige supplerande kjelder for å kartleggja bruken og utbreiinga av dei ulike mikrotoponyma i namnemiljøet kring hovudbelegga. Ein tydeleg føremon har vore at *Kvigno* berre er heimla i Indre Sogn, noko som har gjort det mogeleg å granska belegga ut frå eit felles og eintydig talemålsgrunnlag. Dessutan er eg kjend på dei aktuelle stadene og har kunna gjennomført feltundersøkingar direkte.

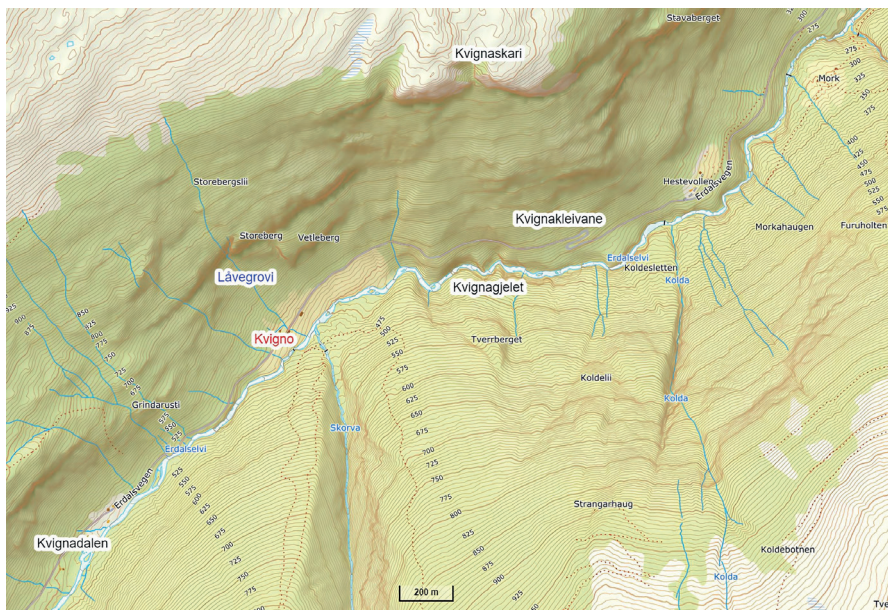

Fig. 3. Detalj frå kartet over Erdalen: namnemiljøet kring garden Kvigno. Utsnitt frå norgeskart.no, mine markeringar (08.08.2023).

2. Belegg og tidlegare vurderingar

Garden Kvigno i Erdalen lyt vera gamal, men det er uråd å vita akkurat kor gamal, sidan det ikkje er gjort arkeologiske funn utanom ei skaftholøks frå steinalderen (Hovland & Espe 2005 s. 114). I dag er han fråflytt, men husa står framleis. Informasjonen om stølen Kvigno i Råsdalen er endå ringare. Han vart lagd ned kring år 1900 og har berre vorte nytta som slåttemark sidan (Espe & Hovland 1990 s. 321), men tuftene etter sela synest framleis godt.¹ Etter stoda å døma er bae belegga på *Kvigno* eigne former som lyt analyserast som parallele, men sjølvstendige proprium. Inga opplysing frå kjeldene tyder på noka form for oppkalling, særleg kontakt mellom namngjevarane eller innverknad namna imellom.

Gardsnamnet vart skrive *Kvigne* før, men dette er ei form frå dansketida berre nytta som etternamn i dag. Det gamalnorske namnet var tvillaust ei fleirtalsform og har fleire belegg i BK (med noko ulik skrivemåte): *j kuignum* (2x, s. 198), *j kuighinum* (s. 200), *j kuighnum* (s. 202), *j kuighnum*, *j kuignum* (s. 208). Alle andre belegg er frå etter år 1500. Det nedervde nynorske namnet på tradisjonelt nedrelærdalsmål er òg ei fleirtalsform med grunnform *Kvignane* ²*kvignadn*/,

¹ Ogso på flyfoto, koordinatar: 61.0156314 N, 7.6804432 Ø. norgeskart.no (15.12.2022).

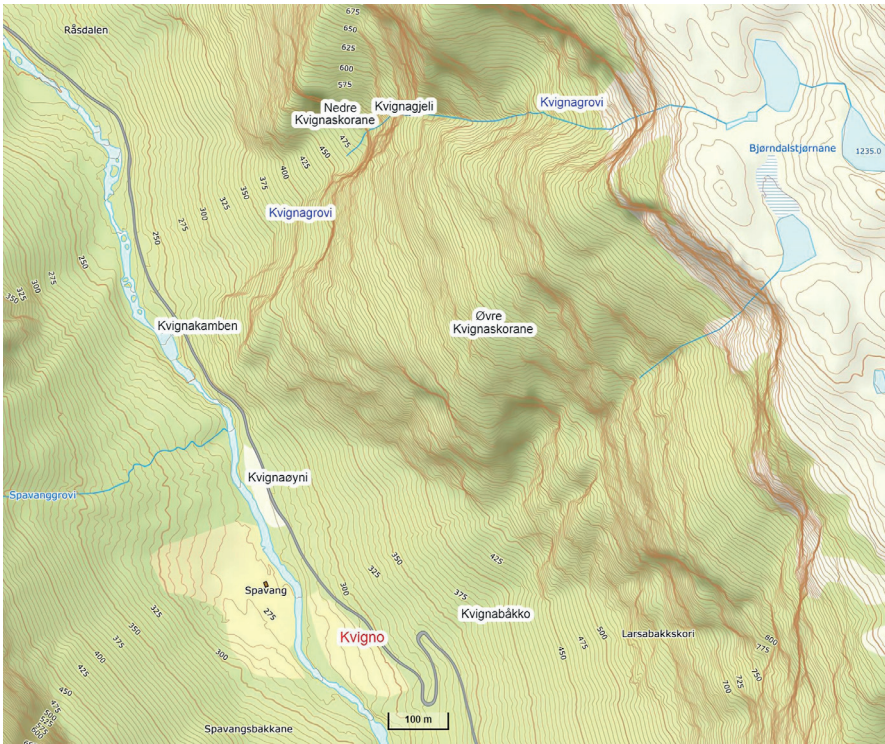

Fig. 4. Detalj frå kartet over Råsdaalen: namnemiljøet kring stølen Kvigno. Utsnitt frå norgeskart.no, mine markeringar (08.08.2023).

dativ *Kvigno* /²kʷignʊ/ med påstad-funksjon og genitiv *Kvigna* /²kʷigna/ med tilstad-funksjon (Bjørkum 1974 s. 246, Hovland & Espe 2005 s. 114). Soleis rekna Albert Kjær med ei opphavleg fleirtalsform **Kvignar* (NG 12 s. 69). Denne forma må alltid ha hatt ei viktig rolle som proprium i det nære namnelandskapet, det synest blant anna i fjellnamnet *Kvignaskari* og i *Kvignadalen*, det kvardagslege namnet på delen av Erdalen der garden ligg. Ogso den gamle vårstølen til Kvigno heitte *Kvignadalen* og låg ca. 1 km lenger fram i dalen (sjå fig. 3), men då snakka ein om å vera på *Kvignadalen* – stølen – til skilnad frå i *Kvignadalen* – dalføret (jf. Hovland & Espe 2005 s. 114, 135, 167, 186).

Stølsnamnet i Råsdaalen lyt òg ha hatt ei markert rolle som proprium, noko som gjorde at det vart førelekk i fleire samansetjingar på staden (sjå fig. 4): elvenamnet *Kvignagrovi*, terrengnamna *Kvignakamben*, *Kvignagjeli*, *Nedre Kvignaskorane* og *Øvre Kvignaskorane* i fjellsida og teignamna *Kvignaøyne* og *Kvignabakke* ved stølsgjerdet (Fylkesarkivet i Vestland). Sjølve stølsnamnet er overlevert berre i dativ fleirtal (*Kvigno* /²kʷignʊ/) til liks med svært mange lokale smånamn i det øvre lærdalsdalføret, medan andre gamle bøyingsfor-

mer (genitiv og eventuelt grunnform) finst berre hjå gardsnamn, slik som stort sett på Vestlandet elles (jf. NG Indl. s. 14). Slike dativnamn i Lærdal er i tråd med allmenn stadnamnlære, men vert ogso forklarte ved at talemålet i Øvre Lærdal og Borgund hadde produktiv dativbøying fram til vår tid takk vere hopehav med dativområda Valdres og Hallingdal. Blant substantiva med mest konservativ og konsekvent dativbøying fann ein høgfrekvente terrengord nytta i preposisjonsfrasar med påstad-funksjon (sjå Bjørkum 1974 s. 249–252). Dette galdt både appellativisk og i proprium, til dømes (*opp*)i *båkk*o ‘(opp)i bakkane’ (sjå Larsen 1926 s. 244) kontra i *Båkk*o ‘i Ulvisbakken’ (ein gard i Borgund, sjå Espe, Gram & Hovland 1987 s. 672). Fleirtalsforma i slike busetnadsnamn som eigentleg viser til eitt namneobjekt lyt skuldast både det ibuande kollektive preget deira – som allereie Oluf Rygh la merke til (NG Indl. s. 11) – og det Kjær kalla for «den Tilbøielighed til at give opr. Entals-Navne Flertalsform, som viser sig mængstedes i disse strøg [...]» (NG 12 s. 142).²

Tydinga til *Kvigno* er uvis. Anders Skogen (2020 s. 215) prøvde å forklara fleirtalsforma i gardsnamnet med at det alltid har vore to bruk der, men eit slikt tilhøve rekna allereie Rygh som «meget tvilsomt» (NG Indl. s. 11). Skogen meinte òg at «[n]amnet må koma av *kviknad*, *kn* > *gn* (etter D.A. Seip). Såleis kjem *gn* inn i namnet». Kjelda etter Seip nemnd her er truleg kapittelet om gamalnorsk i Norsk språkhistorie til omkring 1370 (Seip 1955), kanskje spesielt s. 282, der det mellomalderske belegget *Kuignum* på gardsnamnet *Kvikne* i Midt-Gudbrandsdalen vert nytta som døme. Ein slik overgang er likevel lite sannsynleg i tradisjonelt sognemål, fordi konsonantsambandet *-kn-* anten vart til *-tn-* eller fekk vokalinnskot.³ Om konsonantsambandet *-gn-* i *Kvigno* skreiv dessutan allereie Kjær (NG 12 s. 69):

Sognavnet Kvikne i Gudbrandsdalen og i Nordre Østerdalen samt Gaardnavnet Kviknan i Orkedalen maa vel være et ganske forskjelligt Navn, uagtet det første, som skrives a K u i k n o m DN. I 531, 1432. AB. 106, a H w i k n o m DN. I 621, 1460, ogsaa findes skr. a K u i g n u m DN. XV 7, 1321, a K w i g n a DN. VIII 416, 1473; efter Udtalen (*kvi`kkne*) at slutte, kunne de sidste Former neppe være rigtige [...].

Av same grunnen er det lite rimeleg å sjå føre seg ein eller annan samanheng mellom *Kvigno* og gardsnamna *Kvitno* (fleire), *Ukvitno* og *Såkvitno* frå Voss og

² I tradisjonelt sognemål kan ogso appellativ i bunden fleirtalsform ha kollektiv tyding, særskilt i preposisjonsfrasar: *julene* (alltid i *juladn*) er allment brukt i indre strok om romjula (sjå Bjørkum 1974 s. 219), *snøane* (til dømes *ut i snøadn*) er brukt i Luster og Sogndal om snø generelt eller eit større snødekt område, *skogane* (til dømes *frami skogadn*) er nytta sameleis, og i Sogndalsfjora har eg høyrte uttrykket *oppi skuladn* nytta om høgskulecampusen på Fosshaugane.

³ Jf. den eldre uttalen /²matna/ for *marknad* m. (Larsen 1926 s. 362) og gardsnamnet *Heltn*e /²heltnadn/ i Luster, frå gno. **Helknar* og belagt som *j helknum*, *jhælknum* i BK (s. 176, 178). Jf. òg dei eldre uttalane /²søken/ for *sokn* f. og /²teken/ for *teikn* n. (Larsen 1926 s. 410).

Hardanger: Desse kjem truleg frå gno. **kvipnir*, kanskje ein eldre vestlandsk variant av **kviknir* (NG 11 s. 447 f.). Elles har tolkingsforslag med bakgrunn i formell likskap med anna språkmateriale vanlegvis andre rimelegare og tryggare forklaringar, til dømes verbformer med avgrensa utbreiing som *kviga* ‘gå ustøtt’ frå Hallingdal eller *kvigra* ‘virra, vingla’ frå Hardanger (begge frå gno. *hvika* ‘vingla’ > nyno. *kvika* ‘vera uroleg’, sjå NO 6 s. 1454). Med bakgrunn i desse førebelse vurderingane vil eg no sjå nærare på den mogelege morfologiske og semantiske utviklinga av forma *Kvigno* som anten opphavleg teignamn eller opphavleg elvenamn.

3. Teignamn: formelt enkelt, men pragmatisk vanskeleg

Kjeldeopplysingane tyder tydeleg på at *g*-innljoden i belegga er nedervd og ikkje resultat av nyare ljodendringar eller feilskrivingar, difor kan ein formelt sett leggja gno. *kvíga* f. ‘kvige’ til grunn for ei førebels tolking av namna. *N*-innskotet i dei overleverte formene kan grunngjevast ved samanlikning med til dømes stølsnamnet *Bersetno* /²bersetno/ (tilstad-genitiv *Bersetna*) frå Hafslo i Luster. Kjær (NG 12 s. 40) førte gode bevis på at etterlekken i dette namnet er gno. *seta* f. ‘sitjing’ og ikkje **seti* m. (overlevert i nyno. *sete* m. ‘sess, berghylle’), og at *n*-innskotet i dativforma skuldast påverknad frå genitivforma **setna*. Til liks med *seta* f. var *kvíga* f. eit lint hokjønnsord med genitiv fleirtal på *-na*, soleis kan dativ- og nominativforma òg ha fått eit liknande konsonantinnskot ved paradigmeutjamning. Dette er formelt uproblematisk og høver med det einaste belegget på førelekken *Kvign-* utanfor Lærdal – skogteigen *Kvignaholten* /²kvigna.holtn/ ved garden Styvi i nabokommunen Aurland – som truleg er utvikla av den eldre genitivforma *kvíga*.⁴ Hovudutfordringa med ei slik tolking er den reale bakgrunnen for namngjevinga. Usamansette dyrenemne er svært sjeldne som samanlikningsnamn på busetnad, medan dei er ganske vanlege i elvenamn, fjellnamn og andre terrengnamn, særskilt namn i skjergarden og langsmed kysten når det gjeld *kvige* f.

Det freistar å leggja fram ei semantisk tolking av gno. **Kvínar* som ‘kalvebeita’, ‘kalvegardane’ eller liknande – ein velkjend type teignamn i dag – og ei slik tolking kan òg høva med lægjet til lokalitetane. Garden *Kvigno* ligg langt framme i Erdalen, medan dei viktigare namnegardane *Sæbø* og *Tøri* (samansett med gno. *vin* f.) er å finna heimst i dalen (sjå fig. 1). Det er altså godt

⁴ I stadnamnsamlinga til Fylkesarkivet i Vestland er dette namnet skrive opp som *Kvignaholten*, medan uttaleopplysingane tyder på *e*-fuge (/²kvigne.holtn/). Dette er truleg eit forsøk på normering av uttalen etter standardmålet i skrift. Slike tilfelle er ikkje uvanlege i materialet til Fylkesarkivet, sidan namna vart lesne inn på band berre etter intervju- og nedskrivingsfasen av innsamlingsarbeidet (sjå Ølmheim 2008 s. 12).

mogeleg at Kvigno var hamnegang for desse gardane fyrst, og brukstilhøvet mellom stølen Kvigno i Råsdalen og storgardane *Mo* og *Rå* (< gno. [v]rá f. ‘krå, hyrne’) kan peika på det same (sjå fig. 2). Likevel er det uråd å grunngje korleis ei fleirtalsform av gno. *kvíga* f. ‘ung ku’ metonymisk skal ha gått over til å tyda ‘beite/inngjerding for unge kyr’, sidan ei slik semantisk utvikling er ukjend i gamalnorsk og nynorsk. Dersom det var tilfellet, ville utviklinga truleg skjett frå germansk til urnordisk og gamalnorsk. Jamfør til dømes gno. *kvi* f. ‘kve, inngjerding for fe’, truleg utvikla metonymisk av det germanske kollektivet **k^wiō* eller **k^wiǰō* ‘fenad, buskap’, opphavleg ‘fe, husdyr’, ettersom det ser ut til å vera laga til ei verbalrot med tydinga ‘å leva’ (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 678–679, same rota som *kvik(k)* adj. ‘livleg, frisk’). Gno. *kvíga* f. synest å gå attende til germansk **k^wi-g-ōn*, ei avleiing av nett same verbalrota (eller av sjølv **k^wiō*/**k^wiǰō* i tydinga ‘husdyr’, Bjorvand & Lindeman 2019 s. 686);⁵ tydingsinnhaldet ser altso ut til å ha gått gjennom ei rimeleg innsnevring frå germansk ‘husdyr/livdyr’ til urnordisk og gamalnorsk ‘ungt hodyr av storfe’, men inga metonymisk forskuving, ettersom gno. *kvíga* f. støtt peikar på eit særskilt husdyr.

4. Elvenamn: pragmatisk sannsynleg, men formelt komplisert

Ei anna mogelegheit er å sjå på *Kvigno* som opphavleg elvenamn, sjølv om Kjær allereie i 1919 stilte seg tvilande til ei slik tolking. «[...] da der ikke ellers findes noget Spor af et saadant Elvenavn» (NG 12 s. 69). Sameleis som *Kvigno* er eit hapax som busetnadsnamn, kan det i prinsippet vera det som elvenamn òg. Dei mange og godt dokumenterte elvenamna laga til gno. *uxi* m. ‘okse’ (NE s. 304–305, NSL s. 505) fungerer som eit trygt semantisk samanlikningsgrunnlag, og *kvíga* f. kan ha vore bakgrunn for elvenamn ved sida av *uxi* m. slik som hannen og hoa hjå andre dyr (til dømes i elvenamna *Bera/Bessa/Binna*, NE s. 12–13). Dessutan er *naut* n. ‘ku/okse/kalv’ eit kjent ledd i elvenamn med liknande tydingsinnhald.

Lægjet til stadene talar heller ikkje mot ei tolking som elvenamn. I Råsdalen renn *Kvignagrovi*, ei mindre tverrelv til hovudelva *Nivla* (sjå fig. 2 og 4). Det er nærliggjande å tru at *Kvignagrovi* kan ha vore det opphavlege namneobjektet til *Kvigno*, og i stadnamnsamlinga til Fylkesarkivet i Vestland (frå 1985–86) er nokre gamle slåtteteigar i bakkane nedom grova registrerte med namnet *Kvigna*

⁵ Torp (1919 s. 349), Hellquist (1948 s. 535), de Vries (1977 s. 338) og Ásgeir B. Magnússon (1995 s. 527) tolkar *kvíga* f. som avleiing av rota til *ku* f., altso **k^wi-g-ōn*, men Bjorvand & Lindeman imøtegår denne tolkinga på overtydande vis.

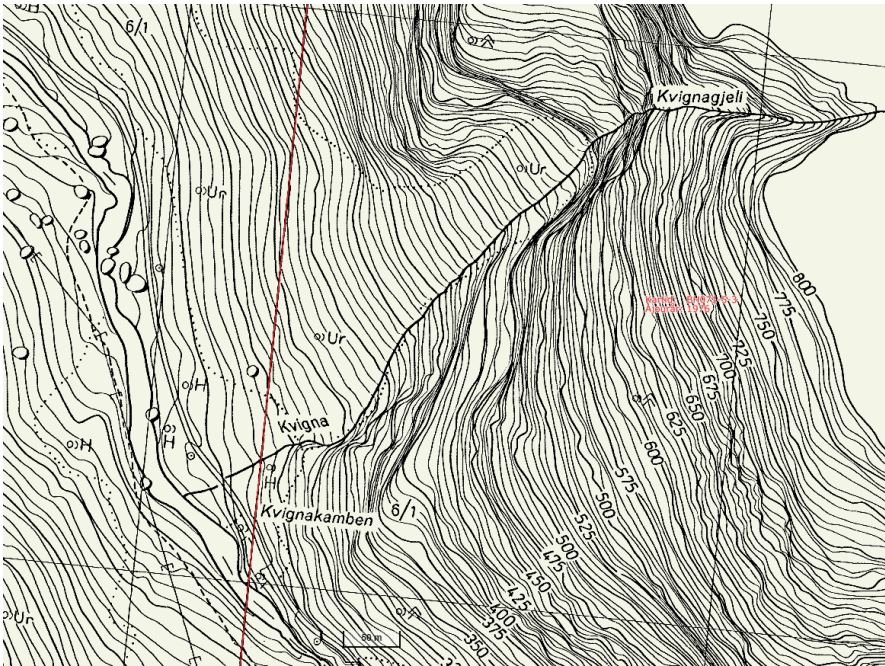

Fig. 5. Kvigna, Kvignakamben og Kvignagjeli på Øk-kartblad frå 1976. Utsnitt frå norgeskart.no (15.12.2022).

/²kvigna/, noko som kan tyda på eit eldre elvenamn. Dette belegget er likevel noko usikkert, sidan teigane ikkje er førte under noko gards- og bruksnummer, uttalen av namnet er transkribert, men ikkje teken opp på band, og informant og oppskrivar er ein og same personen. Her kan det ogso vera snakk om ein viss *Kvigna-teigen* som husmennene på Brønnarhaugen under Mo hadde i oppdrag å slå (Espe & Hovland 1990 s. 306), altso endå ei samansetjing med stølsnamnet. Eventuelt kan det dreia seg om den gamle genitivforma av stølsnamnet, men ikkje lenger oppfatta som preposisjonsfrase med tilstad-funksjon av informanten og soleis reanalysert som nytt teignamn. Ein indikasjon på at den usamansette forma *Kvigna* likevel kan ha noko for seg, kjem frå fyrsteutgåva av Økonomisk kartverk (aktuelle kartblad frå 1976), der forma er med som eit tydeleg elvenamn i lag med samansetjingane *Kvignagjeli* og *Kvignakamben* (sjå fig. 5). Denne opplysinga er vidareført i namneregisteret for ei eldre utgåve av den topografiske hovudkartserien over Noreg i skala 1:50 000, likevel svarar koordinatfestinga (61°01' 07°41') ikkje til Kvignagrovi, men til bakkane ovanfor stølsgjerdet på Kvigno (Navneregister s. 335). Sidan 1998 har forma *Kvigna* for *Kvignagrovi* vore registrert som avslegen og ikkje tilrådd i SSR. Grunnen til avslaget er uklart, og korkje Kartverket eller stadnamntenesta i Språkrådet

har særlege opplysingar om grunnlaget for dette vedtaket utanom teksten til vedtaksbrevet. Det ser likevel ut til at det kan vera resultat av intern praksis i SSR seint på 1990-talet, då det ikkje var vanleg å tilrå å operera med eit undernamn i tillegg til eit hovudnamn. *Kvignagrovi* må difor ha vorte valt av di det var mest brukt i nyare kart og av lokalfolket.⁶ I det gamle NRK-arkivet er forma *Kvigna* registrert som «[b]ekk i Lærdal kommune» med koordinatar som svarar til Kvignagrovi (61.02195 N, 7.67757 Ø). Dette arkivet vart laga på 1960-talet og er soleis jamgamalt med fyrsteutgåva av Økonomisk kartverk, men belegget er likevel usikkert, sidan den opphavlege registreringa på kartotekkortet er *Kvignan* /kvig`nan/ (Norvegia-ljodskrift). Namneskildringa på den aktuelle sida av det digitaliserte NRK-arkivet seier at «[s]tadnamnet på kortet er feilstava eller har fått endra skrivemåte. Korrekt namn i dag er Kvigna» utan at det er vist til noka kjelde for dette, og det er elles ukjent kven som var namnekonsulent(ar) då NRK stifta dette stadnamnarkivet. Her lyt det ha skjett ei samanblanding med namnet til rikstelefon- og oppsynsstasjonen på Kvigno i Erdalen, som offisielt heitte *Kvignan* (etter grunnforma /²kvignadn/) etter at telefonlina vart bygd i 1901 (Hovland & Espe 2005 s. 124). Transkriberinga /kvig`nan/ i NRK-arkivet lyt vera ei attgjeving av den skriftnære uttalen, medan den nedervde lokaluttalen vart nytta ved sida av forma *Kvignan* i andre publikasjonar frå same perioden (til dømes band 7 av Norsk allkunnebok frå 1956, s. 770). Det er diverre uråd å finna fleire eldre skriftfestingar av stølsnamnet i Råsdaalen utanom ei registrering i stadnamnarkivet til Universitetet i Bergen. Heller ikkje skulebarnoppskriftene frå 1930-talet kjem til gagns her, av di berre elleve av over førti gardar i Nedre og Øvre Lærdal er dekte av dei spørjeskjemaa som faktisk vart fylte ut og returnerte av skulekrinsane i tidlegare Lærdal herad (Fylkesarkivet i Vestland).

Opplysingane om *Kvigno* i Råsdaalen er altso temmeleg dunkle – noko som vitnar om at dette stølsnamnet har vore forelda ei stund – men trass avslaget i SSR ymtar dei på at det faktisk kan dreia seg om eit opphavleg elvenamn. Slikt denotasjonsbyte er eit kjent fenomen, og sikre tilfelle av denne utviklinga i Indre Sogn er til dømes stølsnamnet *Elda* /²eldaʊ/ på Veitastrondi i Luster og teignamna *Rjoande* /²ru:ande/ og *Fljugande* /²flu:gande/ i Aurland (gamle lauv- og slåtteteigar i utmarka, attgrodde no),⁷ opphavlege namn på høvesvis *Eldelvi*, *Rjoandefossen* og *Flugandefossen*/*Flugandegrovi*. Namnemiljøet i Råsdaalen syner dessutan spor etter gamal namngjeving med fleire usamansette elvenamn (sjå fig. 2), jf. den ovannemnde *Nivla* (< **Nyvla*, fordi tradisjonelt øvrelærdalsmål har itakisme, sjå Bjørkum 1974 s. 36–42, til [k]nyvle f. < gno.

⁶ Sakshandsamar Christian Mathiesen ved Kartverket og rådgjevar Kjell Erik Steinbru ved stadnamntenesta i Språkrådet (personleg kommunikasjon på e-post, 29. november 2022).

⁷ Approksimanten /j/ frå gno. -jó- og -jú- dett oftast vekk i tradisjonelt aurlandsmål, sjå Breisnes 1991 s. 128.

knýfill m. ‘hornstubb’) og tverrelvane *Ia* (< gno. *iða* f. ‘ide, bakevje’) og *Ingåna* (kanskje opphavleg **Ing[a]*, sjå NSL s. 238–239). Om elvenamnet *Kvigna* faktisk fanst, må *Kvignagrovi* vera ei ny form laga til stølsnamnet *Kvigno* heller enn ei semantisk dobling av elvenamnet. Hadde dette siste vore tilfellet, skulle ein venta *e-fuge* (**Kvignegrovi*) til liks med linne hokjønnsførelekkar i samansetjing elles. Det er lite sannsynleg at elva fekk namnet frå stølen, endå om nokre fåe elvar og grøver i Lærdal vart namngjevne etter busetnaden på staden (til dømes *Kvemma* ved gardane Nedre Kvame og Øvre Kvame i Borgund). Ein liten vårstøl som *Kvigno* er langt frå like gamal og dominerande i kultur- og namnelandskapet som ein storgard, difor kan namnet fyrst ha gått over frå elva til området ikring, som seinare fungerte som grunnlag for dei yngre samansetjingane på *Kvigna*-.

På same vis kan gardsnamnet *Kvigno* i Erdalen koma frå eit eldre elvenamn. Garden ligg svært avsides og vart truleg rudd seinare enn gardane ved sjøen (*Sæbø* og *Tøri*), soleis kan han ha vorte kalla opp etter eit eldre namn som alt fanst på staden. Ei eller anna tverrelv til *Erdalselvi* kan ha vore det opphavlege namneobjektet, og ei lita grov renn gjennom tunet på *Kvigno* (kalla *Låvegrovi* av lokalfolka, sjå fig. 3). Ho er likevel ikkje særleg markert i terrenget og ser heller ikkje ut til å ha hatt ei tydeleg kategorisering, til skilnad frå til dømes tverrelvane *Skorva* og *Kolda* i nærmiljøet, som er mykje større og ber tydeleg eldre namn. Det er snarare eit parti av sjølve hovudelva som tykkjest vera det opphavlege namneobjektet til *Kvigno*. Erdalsdalføret kan nemleg delast i tre. Den heimste luten (der flestalle gardane ligg) strekkjer seg frå sjøen til stølane Mork og Hestevollen (sjå fig. 1), framom desse var dalen mest stengd av eit djupt gjel og fleire bratte kleivar (*Kvignagjelet* og *Kvignakleivane*, sjå fig. 3) før vegen vart bygd i 1912 (Hovland & Espe 2005 s. 115). Den fremste luten (*Kvignadalen*) går frå *Kvignagjelet* til Sluppen (eit åmot), og framom denne strekkjer *Horndalen* seg til Flatbotnen (sjå fig. 1). Denne siste dalen fekk namn frå elva *Horna* ^{ʰhɔdnɑ/} (i dag ogso *Horndalselvi* eller *Hornelvi*), namngjeven etter dei mange krikane i elvefaret. Ved Sluppen renn *Horna* saman med den mindre *Modlaugselvi* og tek soleis til å heita *Erdalselvi*. På liknande måte kan elva ha heitt **Kvigna* i *Kvignadalen* (mellom Sluppen og *Kvignagjelet*), som heilt til våre dagar låg ganske isolert frå resten av bygda og kan ha vorte oppfatta som eit sjølvstendig område i kultur- og namnelandskapet. I so fall spørst det kva elva kan ha heitt i den heimste Erdalen, og Kjær (NG 12 s. 72–73) førte gode argument for at dei mellomalderske belegga i *Elridali/Elridale* ikkje vitnar om eit eldre elvenamn laga til gno. *qlr* m. ‘or’, men om ei samansetjing med gno. *elri* n. ‘oreskog’. Det er likevel ikkje slik at elva må ha heitt noko spesielt i den heimste dalen, ettersom busetnaden der etter alt å døma er eldre og meir kontinuerleg. Det einaste vesentlege brotet i busetjingsmønsteret kom etter svartedauden, då Erdalen låg delvis i øyde, men alt i byrjinga av 1500-talet

Fig. 6. Kvignadalen i Erdalen sett frå vegen over Kvignakleivane, tunet på Kvigno kan skimast i bakgrunnen. Foto: Samuele Mascetti (18.05.2023).

var fleire gardar heimst i dalen i bruk att (Hovland & Espe 2005 s. 19, 49–50, 87–88). Dette kan tyda på at namnebrukarane støtt hadde eit direkte tilhøve til elva og ikkje trong å identifisera henne med anna enn vanlege appellativ som å f. og *elv* f.

Den reale bakgrunnen for eit opphavleg elvenamn ser i alle fall ut til å vera tryggare enn bakgrunnen for tolkinga som opphavleg teignamn, medan den formelle grunngjevinga vert vanskelegare. Ein kunne teke utgangspunkt i den germanske stamma **k^wī-g-* (sjå del 3) og tenkt seg ei avleiing på *-n(a)* **Kvīgn(a)* slik som i mange andre elvenamn (Hovda 1966 s. 13). Dette er formelt sett ikkje umogeleg, og ein kunne tenkt seg eit semantisk innhald i tråd med den eldste tydinga til stamma **k^wī-g-* (‘levande/livleg’). Dette gjev mening dersom ein går ut frå at elvenamn utgjer det eldste namnesjiktet i Noreg, at *n*-avleiing truleg var produktiv i både germansk og urnordisk (Særheim & Kruken 2018 s. 276) og at «[e]lvi renn stri under Kvignakleivane» (Skogen 2020 s. 215). Med tanke på at namngjevinga i vestlandsk fjord- og dalslandskap som regel skjedde nedanfrå, er det spesielt elvepartiet i Kvignagjelet nedom Kvignakleivane som står fram som aktuelt opphavleg namneobjekt, av di elva renn raskast der i mange fossar og stryk (sjå fig. 6). Dette stemmer overeins med landskapet i den tronge og bratte Råsdalen. Her er det mange grøver som styrtar nedover fjellsida, og Kvignagrovi renn i to åtskilde og markerte fosse-

Fig. 7. Kvignagrovi i Råsdalen tidleg om våren. Vassføringa er lita, og den øvste delen av grova er framleis mest frosen, likevel synest dei to falla gjennom Kvignagjeli tydeleg. Foto: Samuele Mascetti (18.05.2023).

fall gjennom kvar si kløft (*Kvignagjeli*) heller enn i ein samanhengande og beinare foss (sjå fig. 7). Dette gjer at grova får ein meir spretten og sundriven utsjånad jamført med grøvene ikring, særskilt om sumaren når vassføringa er stor. Dessutan ligg Kvignagrovi og Kvignakamben ved overgangen mellom *Ettre Dalen* – den heimste luten av Råsdalen – og *Fremre Dalen* – resten av Råsdalen forbi Kvignakamben, der stølane låg (Espe & Hovland 1990 s. 346). Mellom desse snevvar dalen seg inn, og dei bratte hamrane nedst i Kvignakamben hindra ferdsla før den noverande stølsvegen vart bygd (sjå fig. 7). Kvignagrovi står soleis fram som landskapsmarkør mellom det nære valdet til gardane og stølsområda deira, noko som kan vera med på å underbyggja hypotesen om at grova ligg til grunn for stølsnamnet *Kvigno*.

Ei formell tolking med bakgrunn i den germanske stamma **k^wī-g-* ‘levande/livleg’ er altso pragmatisk sannsynleg, likevel inneber ho fleire usikre steg, fordi denne stamma alt i urgamal tid synest å ha peikt på husdyr, særskilt livdyr til skilnad frå slaktedyr (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 686). Det er difor uråd å grunngje kvifor elvenamnet skulle lagast til nett denne stamma og ikkje direkte til verbalrota **k^wei-/k^wī-* ‘å leva’. Det er dessutan usannsynleg at namnet kunne vorte laga til same stamma som *kvik(k)* adj. ‘livleg’ (jf. til dømes *Kvikke(åi)* i Telemark), sidan denne forma alltid har *k*-innskot i nord- og vestgermansk (< **k^wikwa-*). **Kvīgn(a)* < **k^wī-g-n* hadde føresett den eldre forma **k^wiwa-*, men ho er heimla berre i austgermansk (Kroonen 2013 s. 320, Bjor-

vand & Lindeman 2019 s. 687–688), og det tykkjast vera metodisk urimeleg å rekna med to ugrunngevrne nordgermanske relikte avgrensa til Lærdal. Ei mogeleg løysing kan vera å rekna med ei opphavleg form **Kvíg(a)* ‘kvigeelva’ frå germansk **k^wi-g-*, som seinare av ein eller annan grunn fekk *n*-innskot. **Kvíg(a)* kan ha vore eit samanlikningsnamn med semantisk grunnlag i åtferda til livleg ungfenad, sameleis som dei mange elvane som heiter *Øksna* (< gno. **Yxn[a]*), eller er laga til dette leddet. Slike avleiingar er relativt vanlege blant vassdragsnamn i Indre Sogn; i Nedre Lærdal finn ein til dømes *Øksnvatnet* og *Øksnelvi* fremst i Oftedalen. Desse namna kan ogso peika på at staden var nytta som hamnegang for oksekalvar, soleis kan **Kvíg(a)* eventuelt tolkast som ‘elva ved (kvige)kalvebeitet’ òg (jfr. moderne former som *Kyrelvi* og liknande). Eit slikt syn høver dessutan med allmenne mønster i gamal namngjeving av vassdrag i Skandinavia: Her vart usamansette dyrenemne ikkje beinveges nytta som elvenamn, men avleidde til nye namn med bakgrunn i visse eigenskapar til det aktuelle dyret. I Europa elles ser det derimot ut som direkte namngjeving av vassdrag med usamansette dyrenemne var vanlegare, kanskje med bakgrunn i personleggjing av rennande vatn eller liknande førestillingar (sjå Kousgård Sørensen 1992 s. 224–227). Vidare kan *n*-innskotet i **Kvíg(a)* ha skjett på ulike måtar:

1. Resultat av semantisk slektskap med og formell påverknad frå **Yxn(a)*-namna. *N*-innljoden i desse vanlege elvenamna er nedervd, og gno. *uxi* m. var ei opphavleg *n*-avleiing (Kroonen 2013 s. 558, Bjorvand & Lindeman 2019 s. 902), jfr. den gamalnorske fleirtalsstamma *yxn-* < urnordisk **uhsni-*.
2. Alternativt kan ein rekna med påverknad frå dei tilsvarande appellativa i leksikonet til namnebrukarane: *kvíga* f. hadde forma *kvígna* i genitiv fleirtal, som kan ha valda *n*-innskot i resten av fleirtalsformene etter bøyingsmønsteret til *uxi* m. (NØ s. 695) og i elvenamnet òg med bakgrunn i formell og semantisk likskap.

Slike ovringar er ikkje formelt usannsynlege når *n*-innskot ved paradigmeutjamning eller påverknad frå liknande leksem er heimla i gamalnorske kjelder frå Vestlandet (Hægstad 1916 s. 170–171), og ei tilsvarande utvikling i proprium er påvist i stølsnamnet *Bersetno* < **-setnum* etter genitiv fleirtal **setna* (sjå del 3). Stammeutviding ved semantisk og formell assosiasjon er elles kjend, jfr. til dømes gno. *hams* m. ‘skal kring frø eller frukt’, opphavleg frå *hamr* m. ‘ytre klednad eller form’ ved påverknad frå *ax* n. ‘blomestand med einskildstående blomstrar’ (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 454). Diakront ser det likevel ikkje ut som utviklinga *kvíga* > *kvígna* kan ha vore særleg utbreidd eller konsekvent gjennomført: Ingen gamalnorske belegg av *kvíga* f. (og *kvígr* m. ‘oksekalv’) syner *n*-innskot utanom genitiv fleirtal (ONP), og det synest heller ikkje å ha

funnest noka form med *n*-innskot i nynorsk (korkje i Sogn, sjå Larsen 1926 s. 316, eller i resten av landet, sjå NO 6 s. 1454). Den eldre genitiven *kvígna* har vorte jamna ut ogso i moderne øynordisk, og i dag er *kvíga* eineform i færøysk og valfri form attmed *kvígna* i islandsk. Dette tyder likevel ikkje at *n*-innskotet i det heile teke ikkje kan ha funnest – appellativet *seta* f. ‘sitjing’ har heller ikkje belegg på *n*-innskot i genitiv fleirtal i gamalnorske kjelder eller i islandsk og færøysk i dag. Det kan ha vore eit mogeleg, men lite utbreitt eller lite konsekvent gjennomført fenomen synkront på namngjevingstidspunktet.

Ein kombinasjon av faktorane frå punkt 1 og 2 ovanfor er eigentleg det som kan forklara *n*-innskotet best. Ut frå allmenn stadnamnlære må elvenamnet ha vore ei eintalsform, truleg **Kvíg(a)*. Assosiasjonen med eintalsnamn på **Yxn(a)* kan ha verka analogisk på elvenamnet og valda forma **Kvín(a)*. Gards- og stølsnamnet *Kvigno* < gno. **Kvínar* er derimot ei fleirtalsform, noko som ser ut til å alltid ha vore eit ibuande trekk hjå dette namnet. Overgangen frå elvenamn i eintal til busetnadsnamn i fleirtal er i seg sjølv uproblematisk (sjå del 2), likevel meiner eg at innverknad frå både fleirtalsstamma *yxn*- av appellativet *uxi* m. og genitivforma *kvígna* av appellativet *kvíga* f. bør takast høgd for i overgangen til fleirtalsnamnet **Kvínar*. Ei presisering kan vera at elvenamnet sannsynlegvis var **Kvígna* (snarare enn **Kvín*) før overgangen til busetnadsnamn, og at dativforma *Kvigno* vart proprialisert før grunnforma *Kvignane*. Dette lét seg undersøkje ved å samanlikna *Kvigno* med andre former frå Indre Sogn tolka som svakt bøygde elvenamn nytta som busetnadsnamn, til dømes *Ottane* /²otadn/ i Luster (SSR: *Ottom*). Dette gardsnamnet er trygt tolka ut frå elvenamnet **Ótta* (NG 12 s. 14) og er støtt bøygt i dativ fleirtal i mellomalderkjelder (vidareført i den vedtekne SSR-forma), men den generaliserte grunnforma *Ottane* er eineform i dag (genitiven *Otta* med tilstad-funksjon fanst før). Den nedervde dativforma datt nok ut or bruk då dativbøying vart uproduktiv i talemålet i Luster, noko som ikkje skjedde i (heile) Lærdal, so trekasussystemet i gardsnamn vart halde oppe til i dag. Det er altso ikkje om å beinveges leggja saman punkt 1 og 2 ovanfor, forklaringa ligg heller i ein nyansert og ikkje-lineær kombinasjon av faktorane frå begge punkta, men det er uråd å klarleggja nøgnare korleis dei konkrete utviklingsstega ovra seg. Det er heller ikkje råd å drøfta vidare om og i kva grad denne utviklinga kan ha gjeve seg utslag i *n*-innskot i fleirtalsformene til *kvíga* f. Diakront ser dette appellativet ut til å vera nokso motstandsdyktig mot paradigmeutjamning etter genitiv fleirtal, men den synkrone språkinterne stoda i gamalnorsk var i alle fall lagleg for det. Kor som er, namnet *Kvigno* er svært lite utbreitt, og dette kan kanskje tyda på at det frå gammalt av var eit særeige proprium med bakgrunn i lokale talemålstilhøve og utan tydelege appellativiske motsvar. Den avgrensa utbreiinga av belegga (begge heimla i Lærdal) kan ha hjelpt med å halda namna oppe i onomastikonet til namnebrukarane trass manglande motsvar i leksikonet elles.

Tidsperspektivet i namngjevinga er litt enklare å granska, men det er òg avhengig av språkinterne tilhøve når det ikkje finst brukande førhistoriske funn frå lokalitetane (bergartøksa frå garden Kvigno er altfor gamal). Namngjevinga av elvane er umogeleg å tidfesta, men ein kan setja den tidlegaste tidsgrensa for *n*-innskotet til urnordisk med bakgrunn i analogi til stamma **úhsni-* (opphavleg *n*-avleiing). Det same kan gjelda på det germanske språkstadiet, men det synest ikkje å vera naudsynt å setja grensa so langt attende i tid når germansk **k^wigō-* ser ut til å berre ha gjeve nordgermanske produkt. Garden og stølen må ha fått namn ei god stund før skriftfestinga av dei eldste belegga for både propriet *Kvigno* (i BK) og appellativet *kvíga* f. (i eit handskrift av den islandske lovboka Grágás frå ca. 1250-talet, ONP). Ein kan spekulera på om propriet gjekk frå elvenamn direkte til busetnadsnamn, eller om det fungerte som teignamn ei stund. Det fyrste kan vera tilfellet dersom namngjevinga skjedde i samband med gardsryddinga eller etableringa av stølen, men det andre er kanskje rimelegare med tanke på lægjet til namneobjekta og busetjingsmønsteret i Erdalen og Råsdalen (jf. del 3). Kvigno i Råsdalen er framleis funksjonelt underordna garden Mo, men tidlegare kan det ogso ha lege under grannegarden Rå (eventuelt Rikheim, grannegard til Rå, sjå fig. 2). Kvigno i Erdalen kan ha vore underordna garden Sæbø eller Tøri. Desse tilhøva kan tala for ein kortare overgangsfase som teignamn i utmarka til desse storgardane og ei tidfesting til år 1–800 evt., då både usamansette naturnamn, *vin*-namn og *bø*-namn var produktive.

5. Avrunding

I denne artikkelen har nokre nye vurderingar om busetnadsnamnet *Kvigno* i Lærdal vorte lagde fram. *Kvigno* kan tolkast som teignamn laga til eit opphavleg elvenamn **Kvíga*, og *n*-innskotet kan grunngjevast ut frå semantisk og formell påverknad frå elvenamntypen **Yxn(a) > Øksn-* (der *-n-* i innljod er nedervd). Både den tilsvarende appellativstamma *yxn-* (fleirtal av gno. *uxi* m.) og forma *kvígna* (genitiv fleirtal av *kvíga* f.) kan ha fungert som ytterlegare morfologisk og semantisk grunnlag for analogi. Det funksjonelle tilhøvet mellom namneobjekta og førhistoriske storgardar i nærleiken kan tala for at desse namna oppstod under den produktive perioden for det eldste sjiktet i busetnadsnamn, det vil seia dei fyrste hundreåra etter vår tidsrekning. Likevel er dei einskilde stega i overgangen **Kvíga > *Kvígna > *Kvígna* uråd å forklara vidare. Mangelen på fleire belegg kan kanskje grunngjevast ved at *Kvigno* alt i fyrstninga var eit sjeldan proprium.

Desse vurderingane må reknast for hypotetiske, særskilt fordi det skortar på fleire nærskyldde namneformer å samanlikna med, og fordi namna synest å vera svært gamle. Likevel tykkjer eg at det er sannsynlegare påstandar enn tolkinga på grunnlag av adjektivet *kvik* (eller andre nærskyldde leksem), som ikkje kan stemma. Utanom den språkinterne drøftinga av formene har det nemleg vorte synt at *Kvigno* i Erdalen og *Kvigno* i Råsdalen har fleire samsvarande trekk som kan tala for at eit eldre elvenamn gjekk over til busetnadsnamn:

- a. Begge lokalitetane er eller tykkjest ha vore underordna førhistoriske storgardar → namngjevinga ser ut til å ha skjett nedanfrå dalen.
- b. Begge lokalitetane ligg avsides og har vorte oppfatta som åtskilde frå storgardane (ikkje noko direkte tilhøve til gardane) → det gjev grunnlag for at lokalitetane fekk eigne namn.
- c. Ei elv er tydeleg landskapsmarkør ved begge lokalitetane → elva/elvenamnet var utgangspunkt for namngjevinga då lokalitetane vart bygde.

Litteratur og kjelder

- Ásgeir Blöndal Magnússon, 1995: Íslensk orðsifjabók. 3. prentun með leiðréttingum. Reykjavík.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.)
- Bjorkum, Andreas, 1974: Generasjonsskilnad i indresognsmål. Talemålet i industribygdi Årdal og dei fire næraste jordbruksbygdene. Oslo. (Skrifter frå Norsk målførearkiv 30.)
- Breisnes, Rolf, 1991: Aurlandsmålet. I: Glimt frå Aurlandssoga. Samling av artiklar frå Aurland. Red. Anders Ohnstad. Aurland. (Aurland bygdebok 3. Tillegg 1.) S. 120–151.
- Espe, Alfred, Gram, Ola & Hovland, Kåre, 1987: Lærdal bygdebok 1. Heim og ætt. Borgund sokn. Lærdal.
- Espe, Alfred & Hovland, Kåre, 1990: Lærdal bygdebok 2. Heim og ætt. Tønjum sokn. Galdane–Bø. Lærdal.
- Fylkesarkivet i Vestland: Webarkiv for stadnamn. <https://stadnamn.fylkesarkivet.no/>
- Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3. uppl. Lund.
- Hovda, Per, 1966: Norske elvenamn. Eit tillegg til O. Rygh «Norske elvenavne». Oslo–Bergen. (Skrifter frå Norsk stadnamnarkiv 3.)
- Hovland, Kåre & Espe, Alfred, 2005: Lærdal bygdebok 5. Heim og ætt. Hauge sokn. Erdal, Strendene, Vindedal, Frønningen. Lærdal.
- Hægstad, Marius, 1916: Vestnorske maalføre fyre 1350. 2. Sudvestlandsk. 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Kristiania. (Videnskabsselskapets skrifter 2. Hist.-filos. Klasse.1915:3.)

- Kousgård Sørensen, John, 1992: Stednavne og folketro. I: Sakrale navne. Rapport fra NORNAs sekstende symposium i Gilleleje 30.11. – 2.12.1990. Red. af Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 48.) S. 221–234.
- Kroonen, Guus, 2013: Etymological dictionary of Proto-Germanic. Leiden–Boston. (Leiden Indo-European etymological dictionary series 11.)
- Larsen, Amund B., 1926: Sognemålene. Oslo.
- Navneregister = Navneregister for kart i 1:50 000 over Norge. Serie M711 (Topografisk hovedkartserie). 2. Mellom 60°30'N og 65°30'N. 1991. Hønefoss.
- Norgeskart.no. <https://www.norgeskart.no/#!?project=norgeskart>
- Norsk allkunnebok. 7. Red.: Arnulv Sudmann. 1956. Oslo.
- NRK-arkivet: Kvigna – Sogn og Fjordane. <https://sprak.nrk.no/ordbok/kvigna/> (18.12.2022).
- NØ = Heggstad, Leiv, Hødnebø, Finn & Simensen, Erik: Norrøn ordbok. 5. utg. av Gamalnorsk ordbok. 2008. Oslo.
- ONP = Ordbog over det norrøne prosasprog. <https://onp.ku.dk/> (19.12.2022).
- Seip, Didrik Arup, 1955: Norsk språkhistorie til omkring 1370. 2. utg. Oslo.
- Skogen, Anders, 2020: Lærdalsmålet. Ord og uttrykk frå 1900-talet. Oslo.
- Språksamlingane, Universitetet i Bergen.
<https://www.uib.no/ub/spesialsamlingane/160666/om-språksamlingane>
- SSR = Sentralt stadnamnregister. <https://kartverket.no/til-lands/stadnamn>
- Statens kartverk: <https://www.kartverket.no/>
- Særheim, Inge & Kruken, Kristoffer, 2018: Namn. I: Norsk språkhistorie 2. Praksis. Red. av B. Mæhlum. Oslo. S. 257–363.
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- Universitetet i Bergen (UiB), Stedsnavnarkivet. <https://inger.uib.no/perl/search/search.cgi?appid=93&tabid=1383>
- de Vries, Jan, 1977: Altnordisches etymologisches wörterbuch. 3. aufl. Leiden.
- Ølmheim, Per Arvid, 2008: Frå Gygrekjeften til Gygrarøvi. Ei nettreise i natur og kultur. Stadnamnprosjektet i Sogn og Fjordane. Leikanger. (Rapport 4 frå prosjektet “Nettbasert kultur- og kunnskapsformidling” i Sogn og Fjordane.)

Summary

Kvigno

An oeconym from Lærdal in Indre Sogn

By Samuele Mascetti

This article discusses the toponym *Kvigno* from Lærdal municipality in Indre Sogn (Western Norway). This is a farm name from Erdal in Lærdal, first attested as *kuíg(h)i num* in the 14th century, and traditionally considered difficult to explain because of its limited attestation and unknown morphological and semantic content. Nonetheless, it can be studied through the only other attested form, the very scarcely documented name of an abandoned shieling (summer dwelling) from Råsdalen in the same municipality. The main objective of this research has been to investigate whether a thorough analysis of both attestations of *Kvigno* allows for a satisfactory explana-

tion, despite the generally unfavourable conditions. The results show that an in-depth breakdown of both internal linguistic aspects and external factors (landscape features and pragmatic relations within the local toponymic environments) does in fact allow probable explanations, although there is no full certainty due to the lack of attestations and sources. *Kvigno* can be interpreted as a field name originally derived from the river name **Kvíg(a)*, ultimately going back to the same stem as ON *kvíga* f. ‘heifer’, earlier ‘livestock’. The insertion of *-n-* can be seen as analogy to the semantically and formally similar hydronym-type **Yxn(a) > Øksn-* ‘ox(en)’, where *-n-* is etymologically motivated. This is a well-known toponymic element that incidentally is attested in Lærdal as well; moreover, the corresponding appellative stem *yxn-* (plural of ON *uxi* m. ‘ox, bull’) could have functioned as additional morphological and semantic basis for analogy, possibly together with *kvígna* (genitive plural of *kvíga* f.). The functional relationship of the name referents to nearby farms with archaic names such as *Mo*, *Rå*, *Sæbø* and *Tøri* indicates that the two attested forms of *Kvigno* could have originated in the 1–800 CE period. A comparison with other oeconyms from Indre Sogn that originally were weak feminine stems used as hydronyms (like *Ottane* in Luster) implies that the actual hydronym in Lærdal must have been **Kvígna* rather than **Kvígn* at the time of the transition to oeconym, and that the dative plural form *Kvigno* was likely propriarised earlier than the definite plural form *Kvignane*. Still, the actual development from **Kvíg(a)* to **Kvígn(a)* and finally **Kvígnar* does not allow further exploration without supplementary sources, first and foremost more attestations. Such a conspicuous lack of attestations outside of Lærdal could be explained by *Kvigno* being an infrequent proper noun in the first place, while the limited distribution of the surviving forms (both in Lærdal) could have contributed to counteracting the expected name loss, despite the lack of appellative counterparts.

Hälsingska ortnamn på *-åck*, *-uck* med sörmländska motsvarigheter

Av Lennart Hagåsen

Namn och bygd 111 (2023), 89–124.

Lennart Hagåsen, Uppsala: Hälsingland place-names in *-åck*, *-uck* with Södermanland parallels.

Abstract

This article aims to demonstrate how the final element of some place-names with a modern or reconstructed older pronunciation [-ɔk], [-ok], [-øk] can be traced back phonetically to the appellative *vik* ‘bay, inlet, cove’. In the province of Södermanland there are six place-names in which [-ɔk] appears in both modern pronunciation and in older spellings, rendered there as *-aak*, *-ack*, etc. In a majority of cases the names later took the form *-åker* (*åker* ‘arable land’). In the province of Hälsingland the final element of three of the names was phonetically replaced by [-ik], and given an orthography accordingly. The [-ik] element occurs in several place-names throughout the region, all of which can be traced back to *vik*. The older spellings of the two remaining names – now lost – seem to indicate an [-ɔk], [-ok] pronunciation. Certain appellatives, personal names and other place-names appear to have undergone a similar phonological development and are presented here as evidence. The first elements of the majority of the Södermanland place-names were previously discussed by another onomastician, and in the current study the first elements of the Hälsingland names have been scrutinised by the author. All of the eleven Hälsingland and Södermanland names occur quite close to bays or inlets that either still exist or have dried up owing to land uplift.

Keywords: Sweden, place-names, *-vik*, *-uck*, *-åck*, *-i(c)k*, non-etymological *-åker*, orthographical misinterpretation of final elements.

1. Inledning

Ortnamnsforskare har länge ansett att elementen *-ick*, *-ik* och *-icka*, *-ika* i flera ortnamn som företrädesvis uppträder längs kusten av Bottniska viken utgörs av appellativet *vik*, men också andra röster har hörts; så har exempelvis Jan Paul Strid (1984 s. 64 ff.) i stället föreslagit trädbenämningen *ek* i de uppländska namnen. Själv har jag i en uppsats med utgångspunkt från ett *-vik(a)* försökt belysa framför allt de ljudhistoriska förhållandena bakom bortfallet av *v* i denna efterled (Hagåsen 2013 s. 81 ff.).

I föreliggande arbete återkommer jag med ett mer djupgående resonemang kring tre av de hälsingska namnen i uppsatsen från 2013 (*Hudik, Hånick, Ungrick*) och tar dessutom upp två namn till från samma landskap. Alla fem namnen avser platser i nordöstra Hälsingland och kännetecknas av att de av äldre skrivformer att döma i skiftande omfattning slutar eller har slutat på *-åck* eller *-uck*, i skrift också *-ok/-åk*, *-uk* med ytterligare några stavningsvarianter. Hit hör också några sörmländska namn vilkas efterled uttalas *-åck* i genuin dialekt.

2. *-åck*, *-uck* < *-vik*?

I sin uppsats om uppdiktade och verkliga namn i August Strindbergs roman *Hemsöborna* nämner Lennart Moberg (1990 s. 9 ff.) slätterkarlen Svinnockarn från byn Svinåker (namnet ibland skrivet *Svinnock*) i den sörmländska skärgårdssocknen Ornö. Detta *Svinåker* och några andra bebyggelsenamn i grannsocknarna, *Vinåker* i Dalarö och *Liåker*, *Lännåker* och *Käveråker* i Österhaninge, i vilka efterleden uttalas *-åck*, för Mobergs resonemang vidare till det hälsingska bynamnet *Hånick* i Harmångers socken, vars efterled skrivs *-ok* o.d. i de äldsta beläggen från 1500-talet.

I behandlingen av de fem namnen i Sörmland utgår Moberg från Folke Hedbloms omnämnande och diskussion av dem i dennes avhandling om *säter*-namnen (1945 s. 81 f.). Fyra av namnen har belägg från 1400-talet, i ett fall också från 1397, men det är endast i *Lännåker* som efterleden hela 1400-talet igenom skrivs som om den vore *-åker*; i *Liåker*, *Svinåker* och *Vinåker* förekommer under samma tid skrivningar som *-aak*, *-ack* osv. I dessa tre kommer efterleden i allmänhet att utvidgas till *-åker* först under 1500-talet. *Käveråker* är äldst belagt 1636 och då med skrivningen *-åker*. Ännu ett namn från trakten med efterleden uttalad *-åck* kan här tillföras, nämligen bebyggelsenamnet *Skälåker* i Österhaninge vid Skälåkersviken nära Gålö havsbad. Jag känner inte till några äldre belägg för detta namn.

Vad gäller bortfall av *-er* inte minst i *säter*-namn men också i några *ånger*-namn, diskuterar Hedblom (s. 80 f.) också bynamnen *Söråker* i Hässjö socken, Medelpad, och *Smöråker* i Stigsjö socken, Ångermanland, samt sockennamnet *Undersåker* i Jämtland, alla påträffade med uttalet *-åk*, varvid han även nämner bynamnet *Åsak* i Högs socken, Hälsingland, i vilket appellativet *åker* uppenbarligen ingår i efterleden; se om *Åsak* senast Hagåsen (2014 s. 211 ff.). Hur de sörmländska namnen än skall förklaras, hör de enligt Hedblom (s. 82) inte samman vare sig geografiskt eller historiskt med den mellannorrländska

gruppen av namn på -åker.¹ Bortfallet av -er i de norrländska namnen på framför allt -sätter och i viss mån -ånger var enligt Hedblom (s. 85) fullbordat först på 1500-talet.

Det är uppenbart att Moberg (1990 s. 11) har tvekat, innan han bestämde sig för att utifrån 1500-talsskrivningar som *Honok* m.fl. ansätta -åker som efterled i *Hånick*. (*Åsak* i samma trakter berörs inte av Moberg.) Han är medveten om Hånicks och de sörmländska bebyggelsernas läge vid upplandade eller ännu existerande vikar men finner inget språkligt dokumenterat underlag för en »medeltida utveckling -vik (> -vīk > *-vek >) -ok, -åck». Han påpekar att det visserligen finns exempel på liknande utvecklingar, nämligen fvn., fsv. *hinnug* (-ugh) < -veg(h) 'där(borta)' och mansnamn på -un, -on < -vin, t.ex. fvn. *Auðun* och fsv. gen. *Rikona*- i ortnamnet *Rickomberga*, dock, skriver Moberg, »knappast användbara som paralleller i detta sammanhang». Emellertid stannar han vid två tolkningsförslag för efterleden i det dittills otolkade *Svinåker*, nämligen att det kan innehålla djurordet *svin* + åker eller terrängordet *svin* 'upptorkat eller av grunt vatten betäckt ställe' + eventuellt *vik*; jfr Stahre (1986 s. 237) som vill se djurbenämningen *svin* i förleden men lämnar efterleden utan kommentar.

I sin skrift om ortnamn i Haninge konstaterar Staffan Nyström (1990 s. 24 ff.) att efterleden i Hedbloms och Mobergs fem Sörmlandsnamn med åck-uttal inte innehåller åker utan har något annat, obekant ursprung. Däremot lämnar han tolkningsförslag för namnens förleder. Några år senare redogör Nyström (1996 s. 81 f.) i sitt arbete om Ornös ortnamn mer ingående för den tänkbara topografiska bakgrunden till namnet *Svinåker* och kommer då in på byns läge vid vikingatida vikar, varvid de fyra i tidigare forskning berörda åcknamnen i Dalarö och Österhaninge också tas upp. Han finner det fortfarande svårt, »för att inte säga omöjligt», att förutsätta ett ljudförlopp -vik > -åck men förordar ändå det enligt honom sakligt tilltalande vik-alternativet. Beträffande *Svinåker* föreslår han utifrån förleden *svin(d)* tolkningen 'den (för)svinnande viken; viken som omges av uppgrundande och vattentäckt mark'.

Enligt min mening kan elementet -åck, -uck mycket väl ha utvecklats ur ett -vik, och stöd för den uppfattningen kan hämtas i de strax ovan nämnda både propriella och icke-propriella exemplen, också i dem som av Moberg har fränkänts bevisvärde. Till dessa kan läggas mansnamns efterleden -undr, en sidosform till -vindr, i t.ex. *Anundr/Qnundr* (NRL s. 23 f., 242). Se också exempel i de följande styckena.

¹ Moberg (1990 s. 10) finner »Hedbloms [1945] försiktiga hållning motiverad» men frågar sig: »På en senmedeltida norrländsk kolonisation i Dalarötrakten är väl inte att tänka?» Tveksamheten i denna undran förefaller välgrundad.

Noreen (1923 s. 138, 165) ser i fall såsom fvn. *hinnog* bredvid *hinn(v)eg* 'där', *þannog* bredvid *þanneg* (*þann veg*) 'dit', *huernog* (*huern veg*) 'vart', *døgorþr* bredvid *-verþr* 'frukost' m.fl. en sonantisering av efterledens uddljuds-*w* med bortfall av den följande vokalen; se också Wessén (1966 s. 31). Att Noreen förlägger ljudförändringen till urnordisk tid utgör enligt min mening inte något hinder för att *w* kan ha genomgått ett liknande förlopp också senare i tiden. Då Lundahl (1956 s. 34 ff., särskilt s. 36 n. 1) behandlar *Rickomberga* framhäver han Noreens synsätt men omnämner inte explicit sonantisering av *w* i mansnamnet *Rikvin* när dess genitivform uppträder som *Rikona-* i ortnamnet.

Vad åtminstone gäller ljudutvecklingen i namnefterleden *-vik*, bedömer jag det som sannolikare att *w* inte har sonantiserats och slagit ut den följande vokalen utan i stället påverkat denna kvalitativt och absorberats av den. Förloppet kan något schematiskt tecknas $[wi:k] > [wik]$, väl snarast $[wɪk] > [wuk] > [uk] > [ok] > [ok] (> [ok])$. (Om IPA:s symboler, se Handbook IPA s. 140 ff. [svenska] och 18 ff., 166 ff., 201 ff. [allmänt].) Alltså skulle *i*-ljudet i *-vik* efter förkortning ha genomgått en av $[w]$ förorsakad rundning med samtidig tillbakadragning, så småningom följt av sänkning. Äldre och yngre faser i förloppet torde under längre tid ha förekommit jämsides. Ombildningen av *-vik* har säkert underlätats av att efterleden i talet ofta har utsatts för försvagat tryck.

Här skall nämnas några ortnamnsexempel med till synes fonetiska särutvecklingar av liknande slag som de inledande faserna i det nyssnämnda ljudförloppet; i de flesta exemplen bör $[wɪ]$ -förbindelsen till och med ha uppburit själva huvudtrycket. Om det nu försvunna *Kudberga* i Roslags-Bro socken i Uppland skriver Lars Hellberg (1973b s. 47) i en uppsats om ordlängdsbalans att en »övergång *ui* till *u*» kan påvisas utifrån belägg som (*j*) *quidbergha* 1409 och (*i*) *qwidbergge* 1493. Hos Stähle (1946 s. 394) hämtar Hellberg (s. 50) de två bebyggelsenamnen *Kullinge* i socknarna Björskog i Västmanland och Husby-Sjutolft i Uppland med de äldre beläggen *Quillingaby* 1403 resp. (*J*) *Quillinge* 1535 (Stähle a.st.). Stähle (s. 394 f. n. 1, s. 513) har även försett Hellberg (a.st.) med det östgötska sockennamnet *Kvillinge*, där förloppet *Kvill-* > *Kull-* finns betygat i något enstaka senmedeltida belägg och i äldre dialektuttal. Stähle (s. 513) leder namnet tillbaka på *kvill* '(plats för) sammanflöde av vattendrag' (betydelseangivelsen efter SOL s. 188 *Kvillinge*). Om ordlängdsbalansens roll härvidlag, se Ståhl (1950 s. 18) och Hellberg (1973b s. 50 f. med n. 31); för snarlika utvecklingar av kombinationen $[w] + \text{vokal}$, se Ståhl (s. 46 n. 1 med hänv.) och Hellberg (s. 50). Varken Hellberg, Stähle eller Ståhl redogör för själva ljudförloppet, vilket torde ha sin förklaring i att både utgångsform och slutresultat är kända i deras exempel. Ännu ett hithörande exempel kan nämnas. Utvecklingen *kvill* > *kull* i efterled uppvisas av det småländska socken- och bynamnet *Ramkvilla* (Ramqwilla sokn 1407, rankulla 1549), upptecknat bland annat

som (här grovt återgivet) »Ra`ngk(u)la» 1932 (Ståhl s. 19; se också Fridell 2006 s. 95, SOL s. 256).²

Såsom har framgått finns fall av särutvecklingar av *w* + främre vokal såväl bland person- och ortnamn som bland icke-propriella ord. Att ortnamnsefterleden -*vik* inom några avgränsade områden har genomgått ett liknande förlopp må vara en i viss mån egenartad men därmed inte otänkbar företeelse.

Det kan tilläggas att Staffan Fridell (2017 s. 32 f.) noterar att tre medeltida belägg för bynamnet *Lerike* i Tjureda socken, Småland, skrivs med *o* (1347 avskr., 1424) eller *ø* (1470-talet) i mellanstavelsen. Han uppfattar namnet som en stelnad dativform, ger tolkningen 'Lerviken' (ännu idag namn på viken vid byn) och förmodar att det är fråga om hyperkorrekta skrivningar i syfte att återge ett uttal **Lereke*. Om så är fallet, är *Lerike* ingen parallell till de berörda hälsingska och sörmländska namnen.

3. De hälsingska *äck*- och *uck*-namnen

På grundval av olika skriftformer i de äldre beläggen kommer de fem namnen i nordöstra Hälsingland att omtalas som *äck*- och *uck*-namn, även *Hudik*, *Hånick* och *Ungrick* där efterleden uttalas -*ick*. De återstående två, *Bålock* och *Håcksäck*, brukas inte längre och saknar genuina uttalsformer. *Håcksäck* påträffas 7 kilometer nordöst om Hudiks läge inom dagens Hudiksvall; idag kallas området vid Håcksäck för *Håckse*. Byarna *Hånick* och *Ungrick* är belägna på ett avstånd av 4,5 kilometer från varandra. Gården *Bålle* (*Båle*), det tidigare *Bålock*, ligger 6 kilometer nordväst om *Hånick* och 4,5 kilometer väster om *Ungrick*. Se fig. 1. Avståndet mellan *Hudik*, *Håcksäck* och de nordligare belägna *Hånick*, *Ungrick*, *Bålle* är 2–2½ mil.

Alla de fem namnen återfinns vid vikar, varför inget topografiskt sakförhållande kan anföras mot tanken att efterleden -*äck*, -*uck* här återgår på -*vik*. Däremot infinner sig en fråga av fonologisk natur, nämligen huruvida *Båle* och *Håckse* skulle kunna vara direkta utvecklingar från *Bålock* och *Håcksäck*, i så fall uppkomna företrädesvis där namnen har bildat förled i sammansättningar, varvid den svagbetonade efterleden har slipats av, alltså *Bålock(s)*- > *Båle(s)*-, *Håcksäck*- > *Håckse*-, med åtföljande påverkan på simplexnamnet. Jag törs inte vara helt säker på att så inte kan vara fallet, men det tycks mig ändå rimligt att bedöma *Håcksäck*, *Håckse*, *Bålock* och *Båle* som skilda namn med den följden att de fyra skall behandlas vart och ett för sig. För övrigt må påpekas

² En av uppsatsens båda referentgranskare har i sin rapport vänligen uppmärksammat mig på exemplet *Ramkvilla*.

fall från 1987, förvaras i OAU men är – i skrivande stund – i väntan på skanning ännu ej insorterade i samlingarnas topografiska register.

3.1. Bålock

Detta nu försvunna namn avsåg en gård i Bergsjö socken, under senare århundraden kallad *Båle* ['bø:ɫə] och *Bålle* ['bø:l:ə], sistnämnda numera officiellt namn.

Båålok 1542 jb (b. 106), Bålok 1543 jb (b. 137), Bålok 1543 saköreslängd (b. 17), 1544 jb (b. 56), Bolåc 1545 jb (b. 63), Belok 1546 jb (b. 107), Belung 1547 jb (b. 81), Belok 1548 jb (b. 75), Bålock 1549 jb (b. 95), Balock 1551 jb, Böledh 1568 jb, Barluck 1569 jb, Bagchloch 1590 jb, Bålock 1610 jb, Borglock 1619 jb, Båle 1625 tl (b. 22), 1627 jb (b. 47), Bååle 1629 jb (b. 200), 1640-talet ÅGK V3 (b. 49), Båle 1650-talet LSA V 4–1:1 (b. 1),³ Båhle 1683 jb, 1715 jb, Bolle, Bålle 1737 LMA 21-ber-6 (b. 1), Båle 1700-talets första hälft Broman 1 s. 204 f., 1761 jb, 1773 LMA 21-ber-40 (b. 8), Stenklyft-Delin (1688) 1782, Bålle 1825 jb, 1880 jb.⁴

Uttalsformen för *Båle* är av mig transkriberad till IPA efter Nordlinder (1909 s. 43) och E. Burman 1933. Uttalet av *Bålle* har 1986 meddelats mig av Björn Wannberg, Alfta, född 1943 och bördig från Bredåker, Bergsjö. Belägget *Belung* 1547 kan vara en förväxling med bynamnet *Båling* i grannsocknen Jättendal. Det bör påpekas att jag har funnit det svårt att utifrån webb-bilder av också uppförstorade jordebokssidor avgöra huruvida *å* eller *ä* uppträder i 1540-talsbeläggen. I vilket fall som helst är *ä* i *Bålok* m.fl. att uppfatta som en felskrivning för *å*.

3.1.1. Bålock → Båle → Bålle

Det har veterligen inte gjorts några vägande försök att tolka *Bålock* och *Båle*. Under vilka omständigheter *Bålock* har ersatts av *Båle*, ovan äldst belagt 1625, har jag ingen kännedom om. Vad gäller ändringen av *Båle* till *Bålle* (*Bolle*), äldst noterat 1737, är följande att märka. År 1695 hade en änka avyttrat gården till Hälsinge regemente, som där inrättade ett löjtnantsboställe under Forsa kompani (Sundin 1984 s. 5). Kanske har det juridiska språkets bruk av uttrycket *å båle/i båle bränna(s)*, ofta förekommande vid utdömande av döds-

³ Enligt Jörgen Schönning (2019 s. 45) är kartan ett verk från 1650-talet av Anders Börjesson Gadd. I Historiska kartor saknas här uppgift om datering och kartograf.

⁴ Min läsning av belägget 1542 avviker från den i OAUjb: Båålok. – I OAU:s ortnamnssamlingar för Bergsjö, Harmångers och Jättendals socknar uppges på excerpter, skrivna 1967, med hänvisning till karta LSA Y 3 u.å., att ett där påträffat *Bålen* skulle syfta på Storsjön (så också hos Brink 1984 s. 124). Vid kontroll av digitala tydligaregjorda utsnitt av kartan, framtagna och mig tillsända av Lennart Dehlin, Lantmäteriet, har jag i stället läst namnet som *Bålek* eller *Båle*, följt av en för mig otydlig symbol, dock inte *n*. Vid kartnamnet finns en gårdssymbol så placerad att den bör avse Bålle. Intrycket styrks av att man på kartan – om än vagt – kan urskilja de inritade men icke namngivna Kyrk- och Storsjöarna.

straff inte minst under det sena 1600-talets häxprocesser, lett till att *Båle* i officiella sammanhang befanns olämpligt som namn på ett militieboställe, varför detta har avhjälpits med en lätt modifiering av namnet till *Bålle*. I folkspråket har *Båle* levt kvar fram till vår tid.

Till skillnad från de andra fyra hälsingska namnen hänför sig *Bålock* och *Båle* vid Kyrksjön till en bebyggelse eller ett område som ligger på mark längs med en vik, Bålleviken, inte som i de andra fallen i det inre av en vik, men den omständigheten kan knappast diskvalificera *-vik* som äldre efterled i *Bålock*. Att namnet i stället skulle innehålla det hälsingska ortnamnsbildande dialektordet *lock* n. 'inhägnad äga' vore förstås en tanke, men förekomsten i samma sjösystem av två efter min bedömning säkra *äck/-uck*-namn, båda vid Storsjön, som är förenad med Kyrksjön genom ett sund, och Bålocks (Bålles) läge vid en vik framstår som en rimligare utgångspunkt för tolkningen. Se fig. 2 och 3. (Att *Båle* och *Bålock* betraktas åtskilda, se ovan avsnitt 3.)

3.1.2. Bålleberget och dess bål

Sydväst om Bålle reser sig två höga berg, Västra och Östra Bålleberget. Bergnamnet är upptecknat som *Bålberget* med uppslagsformen *Bålleberget* (*Västra, Östra*) (Nordlinder 1909 s. 43, E. Burman 1933, Lennart Hagåsen 1986 ['bò:ɾ.berjə], sistnämnda uttalsform meddelad av ovannämnde Björn Wannberg) och skrivs *Bålberget* (1688) 1782 Stenklyft-Delin. Andra äldre namnformer är bildade till gårdsnamnet *Båle/Bålle*: Bålesberge 1650-talet LSA V 4–1:1 (b. 1; datering, se n. 3), Båle-Bärg 1700-talets första hälft Broman 1 s. 205, Bolle-bärg 1790–91 Bringéus 1961 s. 253 punkt 13, Båhleberget 1808–09 Brun 1937 s. 9, Bolleberget 1846 LSA V 4–1:4 (b. 1), 1848 Widmark karta.

Det påstås att det på det västra berget har varit rest ett »bål» som brändes »1720 [skall vara: 1721] under ryssarnas härjningar å kusten» och av vilket rester ännu var synliga 1880 (Högström 1974 s. 54; så också Pettersson 1974 s. 294 f.). Från 1790-talets början meddelas om »Bolle-bärg»: »Där upreses

Fig. 2. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: ca 2,5 km. Bålle med del av Östra Bålleberget i sydväst. © Lantmäteriet. Hämtat 13.3.2023.

Fig. 3. Utsikt mot söder från Kyrk(by)berget med Bergsjö kyrka, Kyrksjön och längst bort Storsjön. Till höger Bålleviken och Bålle. Foto (här beskuret): Göte Pettersson 1973 (Bergsjö – en hembygdsbok, 1974, försättsblad). Skanning och beskärning av fotot har ombesörjts av forskningsarkivarie Elin Pihl vid Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala, Isolf.

ock vårdkasan i ofredliga tider» (Bringéus 1961 s. 253 punkt 13). Sven Brun (1937 s. 9) omtalar att det vid upprättandet av en förteckning över hälsingska vårdkaseplatser i 1808–1809 års krig uppgavs att Bålleberget i Bergsjö var ett gammalt vårdkaseberg. Dock är det slående att den välunderrättade Olof Bro-man (1 s. 205) under 1700-talets första hälft inget nämner om någon vårdkase på berget utan i stället kryptiskt skriver om »thet höga och namnkuniga *Båle-Bärget*, som ofta kastar eld och damb ifrån sig». Högström (a.st.) sätter inte vårdkasan på berget i förbindelse med bebyggelsen Bålle på udden i Kyrksjön – avståndet härifrån till berget är drygt 2 kilometer – utan kastar fram tanken att det kan ha stått ett »bål» också på udden. Enligt vissa uppgifter ovan skulle alltså en vårdkase ha varit rest på Västra Bålleberget. Men, skall anmärkas, det är det östra som ligger närmast Bålle.⁵

⁵ I RAÄ:s digitala söktjänst Fornsök markeras för en vårdkase på Östra Bålleberget. Det framgår att ingen antikvarisk bedömning har gjorts, och under uppslaget Dokument och bilder upplyses (Inventeringsbok 1) att det är oklart om kasan har stått på Västra eller Östra Bålleberget, enligt inventeraren troligen på sistnämnda.

Appellativet *bål* n. har definierats som »brinnande l. för antändning afsedd uppstaplad hög af ved l. andra brännbara ämnen; särsk. om större dylik hög af stockar l. dyl. som vid antändning brinner med höga, flammande lågor» (*bål*^B SAOB B 4698). Det kan alltså inte uteslutas på formella grunder att Bålberget skulle ha fått namn efter en vårdkase, men frågan är om *bål* i betydelsen 'vårdkase' har förekommit i äldre namn. Sålunda kan noteras att Ivar Modéer (1937 s. 81 ff.) inte nämner *bål* i sin översikt över äldre nordisk vårdkasterminologi, där i stället andra ord tas upp, t.ex. svenskans *böte*, norskans *vite* och *varde* (sistnämnda, se dock för andra tolkningsmöjligheter a.a. s. 82 n. 1) och från Norrland dialektordet *vätte* 'vårdkase' i Jämtland och Medelpad med namn-exempel som *Vättaberget* i Jämtland och Härjedalen samt *Vätaberget* på flera håll i Medelpad. Namn på *Vård-*, *Var-*, *Vål-* med syftning på vårdkasar och med stor spridning i landet tillhör – såsom jag läser Modéer (s. 88) – ett yngre vårdkasskikt, där även namn på *Vårdkas-* och *Kas-* kommer in. Karin Calissendorff (1987) nämner från Hälsingland *Vårdberget* och *Kasberget* (s. 170) liksom de i grannsocknar till Bergsjö förekommande vårdkasbergen *Gnarps Vettberg* och *Jättendals Vettberg* (s. 173, 175); hon hänvisar (s. 173) också till ett hälsingskt och medelpadskt dialektord *väta* 'vårdkase'. Likt Modéer för inte heller Calissendorff *bål* på tal som ortnamnselement eller benämning på vårdkase.

Det kan uteslutas på inte minst geografiska grunder att Bålle (Bålock/Båle) skulle ha fått namn efter en vårdkase på Västra Bålleberget 2 kilometer därifrån, och det kan ifrågasättas om det över huvud taget var rest en kase, kallad *bål*, på berget före mitten av 1500-talet, då namnet *Bålock* är äldst betygt. De äldre beläggen visar snarare att Östra och Västra Bålleberget har namn efter bebyggelsen Bålle. Dialektens namnform *Bålberget*, tillika kartform (1688) 1782, är nog motiverad av vårdkasen på berget och därmed att uppfatta som en ombildning av det från andra källor kända *Båle(s)berg(et)*. Förleden *Båles-* i 1650-talsbelägget tycks vara en äldre form av det *Båls-* som uppträder i nutida namn med anknytning till Bålle (*Bålsholmen* osv.); om denna förled, se också nedan.

3.1.3. Båle och Bålock – namntolkningsförslag

I avsnittet skall undersökas om det i *Båle* kan ingå ett fsv. *bardh* n. eller **bardhe* m. 'kant, rand'. Det förra motsvaras av fvn., fisl. *barð* n.; för några betydelser av dessa ord, se t.ex. Cleasby (1957 s. 51: 'the verge, edge of a hill'), Fritzner (1886 s. 113 f.: 'Brem, Kant; paa Hat'), Magnússon (1989 s. 41: 'brún, brysti eða bakki [í landslagi]', dvs. ett bergskrön, en höjd, backe eller strandbrädd) och NorrO (s. 61: 'bard, kant, brem [t.d. hattebrem]', 'bakkekant, bakke').

Både *bard* n. och *barde* m. finns i norska dialekter; se Aasen (1873 s. 41 *Bard* [*Bar*]: 'Kant, Rand, Bred', 'Side, Bordkant paa en Baad eller Færge', *Barde*: 'Kant, Bred af en Elv eller Grøft') – samma eller liknande hos dens.

(2000 s. 38 *Bar* [för *Bard*] n., *Bar* [og *Bare*] m.) och i NO (1 sp. 418 f. III *bard* n., I *barde* eller *bard* m.). I nynorskan förekommer *bard* och *barde*, båda maskuliner, med samma betydelser som i dialekterna; se Nynorskordboka (s. 70). Från svenska dialekter redovisar Rietz (1867 sp. 70a) ett *bård* n. (hos Rietz *bål* 4) 'brätte, skygge på en hatt' från västra Närke. Nämnas kan att *bård* n. eller m. är känt från övre Dalarna med syftning på bland annat den övre kanten på ryggstöd och den långsgående kanten eller hyllan efter spismuren eller rökfånget (OÖD s. 266).⁶

I bynamnet *Bålsta* (in bardestum 1316) i Yttergrans socken, Uppland, numera också tätorts- och kommunnamn, har alternativt fsv. **bardhe* föreslagits ingå i förleden åsyftande läge på en brant och långsträckt sluttning (Vikstrand & Zachrisson 2006 s. 184 ff.; se också Brylla 1989 s. 9 och jfr SOL s. 56). I ett annat *Bålsta* (j bardhastum 1411), bynamn i Harakers socken, Västmanland, skulle **bardhe* enligt Vikstrand & Zachrisson (s. 187) ha kunnat avse en stenig, några meter hög sluttning som bildar en påfallande kantlinje mot slätten. Samma ord tycks ingå i by- och sockennamnet *Båraryd* (bardhærydh 1311) i Småland, i första hand åsyftande en framträdande åsrygg och sluttning vid sockenkyrkan (Fridell 1992 s. 39, SOL s. 56 f.). För *Bålen/Bålsjön*, namn på en sjö vid en stupande bergsida i Västra Vingåkers socken, Sörmland, föreslås som »både sakligt och språkligt tilltalande» tolkningen 'sjön vid den höga kanten' (Strandberg 2008 s. 90 f.; jfr dens. 2018 s. 95). Hithörande är också bynamnet *Bälinge* i Närtuna socken, Uppland, som med äldsta belägg *berdthingi* 1331 enligt Ståhle (1946 s. 383 ff.) ytterst utgår från »ett markerat höjdparti, som på två håll sluttar ner mot vattendrag» (s. 385). På sist anförda ställe för han fram det sörmländska gårdsnamnet *Sibble* (i sæbardhum 1423) i Grödinge socken och föreslår tolkningen 'sjökanten' med hänvisning till läget i sluttningen ner mot Kaggfjärden.

För att föra diskussionen geografiskt närmare *Båle* och *Bålock* kan *Bålsön*, namn på en ö med fiskeläge, vara av intresse. Ön, som tillhör Hudiksvalls stad, ligger strax nordöst om halvön Hornslandet. Namnet skrivs exempelvis: Balzö 1536 GFR 11 s. 183, Baltzönn 1544 Almquist 3 s. 168, Balzöö, Bolzöön 1588 PSS 3 s. 639 f., Bålssön 1591 PSS 3 s. 724 och Bålsön 1602 PSS 4 s. 286. Mitt år 1987 iakttaga uttal av namnet, ['bo:ljœn], överensstämmer med den tveklöst enda dialektala av E. Burmans två uttalsangivelser 1932; jfr här också Holmström (1938 s. 97).

⁶ Bergsjömålets *bård* f. (uttalat *bål* med kakuminalt *l*) 'list på halsduk o.d.' (Nordlinder 1902 s. 31), vars genus femininum brevlades 7.3.2022 har bekräftats av Björn Wannberg, torde vara identiskt med standardspråkets ord, till vilket exempelvis *borda/bårda* f. finns som äldre variant. Både detta och *bård* har antagits vara inlånade från lågtyskan; se t.ex. *bård* i SAOB (B 4708) och Hellquist (1980 s. 119).

»bô:'sjön», vilket stöds av skrivningen *Börsjön* 1790–91 hos Bringéus (1961 s. 219 punkt 14). Det kan påpekas att en äldre skrivning visserligen är *Bålsjön* LSA 1766 V 44–3:2 (b. 1), men den utesluter knappast ett dåtida *ô*-uttal. Lindberg har en poäng i att om ett bål vid oväder har tänts som ledfyr av folk bosatta inne i Arnösundet, så kan det inte gärna ha stått på Bålsön 1 kilometer ut i havet – såsom Holmström tänker sig – utan materialet till bålet måste i så fall ha varit hopdraget vid stranden av Hornslandet. Det verkar alltså inte sannolikt att Bålsön vid namnets tillkomst har hyst ett bål. Av ljudhistoriska skäl kan heller inte Lindbergs förslag till tolkning av *Bålsön* utifrån sjönamnet *Bålsjön* godtas.

Mansnamnet *Bård* vore formellt tänkbart som förled i *Bålsön*, men då saklig bakgrund saknas är det tolkningsförslaget ingen framkomlig väg. Jag vill i stället föreslå att Hornslandets rätt så raka östra 5 kilometer långa strandlinje söder om fiskeläget Kuggören i äldre tid har kallats **Bardh*. Redan under yngre järnålder torde havsstranden här ha varit ganska brant med 10–15 meters höjd och kunnat uppfattas som en långsträckt kant, tydligt avtecknad för sjöfarande som befann sig ett stycke ut från land. Bålsön ligger visserligen inte i jämnhöjd med sträckningen utan något norr om, men som ett vägens namn skulle *Bålsön*, fsv. **Bardhsø*, kunna tolkas 'ön nära **Bardh*, dvs. nära (den långa) kanten av Hornslandet'.

Norra stranden av den udde i Bergsjö som hyser gården Bälle sträcker sig från landsidan omkring 350 meter österut mot Kyrksjöns stora yta, medan den mycket längre stranden söderut från uddens spets, sedd utifrån sjön, kanske snarare uppfattas ingå i landområdet därintill (fig. 2 och 3). Udden höjer sig inte mycket över sjöytan, inom ett avstånd av 10 meter stiger marken till 3 meter efter norra stranden och lika mycket inom 100–150 meter efter den östra. Strandlinjerna närmast spetsen på udden tycks löpa ganska rakt och har kanske därför framträtt som en kant mot sjön.

Strax nordöst om Bälle, som ligger nära norra stranden, påträffas en stensättning och en hög. Möjligen har de hört samman med en föregångare till den nutida gården. Huruvida detta också gäller de sju stensättningarna och fyra högarna 300–500 meter i sydväst är osäkert. Har Bälles nuvarande gårdsplats hyst en bebyggelse under järnåldern eller medeltiden, kan den ha fått namn efter läget vid strandkanten.

Den språkliga utgångspunkten i fallet *Bälle* kan inte gärna vara fsv. **bardhe* m., då svaga maskuliner i Bergsjösmål och andra östhälsingska dialekter numera uppträder i oblik form i appellativer med inanimat syftning. Liksom *Bålsön* bör *Båle* vara bildat till varianten fsv. *bardh* n. Namnet återgår på dativformen **Bardhe* av fsv. **Bardh* '(den skarpt avtecknade) strandkanten', kanske redan från början brukat som gårdsnamn.

De äldre beläggens *Bålock* kan utifrån fsv. **Bardhvik* tolkas som 'viken vid (den skarpt avtecknade) strandkanten' med syftning på Bålleviken. **Bardhvik* är bildat med stamkomposition, men i senare tillkomna sammansättningar har i stället det genitiviska *Båls-* inträtt, med dagens dialektuttal [bo:f-], vilket dock snarare är att återföra på gårdsnamnet *Båle* än på appellativet **bardh*. I nyare tid har det i skrift ofta ersatts av *Bålle-*; jfr *Bålsholmen*, en holme i Kyrksjön, *Bålsudden*, udden nordöst om gården (på ek 16H 4d [1960] *Bålleholmen*, *Bålleudden*) och *Bålsvallen*, bebyggelse ca 5 kilometer sydväst om Bålle, namnens förleder skrivna *Bålls-* i E. Burmans uppteckningar. (Se här också avsnitt 3.1.2 slutet.)

Sammanfattningsvis konstateras att det från 1500-talet som gårdsnamn betygade men nu försvunna *Bålock* 'viken vid (den skarpt avtecknade) strandkanten' i kameralt material har ersatts ett stycke in på 1600-talet av *Båle*, vilket i officiella sammanhang under 1700-talets förra del byttes ut mot *Bålle*.⁷

3.2. Hudik ['hʉ:dɪk] ['hʉ:dɪk] ['hød:ɪk]

Namnet avser en nu försvunnen by i Hälsingtuna socken men brukas numera framför allt, också i svenskt allmänspråk, som binamn på Hudiksvalls stad.

Uttalsformerna är mina egna iakttagelser under årens lopp; se härom också *Hudik* och *Hudiksvall* i OAU och t.ex. Hagåsen (2014 s. 29, 34 f.). För äldre belägg, se a.a. (s. 29 stadsbinamnet, 35 bynamnet).

Vid sidan av det helt överväldigande antalet *ick*-former med varianter bland de äldre beläggen, där också *-vik* med växlande stavning förekommer, finns endast en *uck*-form. Den hänför sig till bynamnet och uppträder som i *Hwdhuc* 1391 11/11 u.o. i en avskrift i vidimation från 1667 jämte skrivningarna *Hudich*

⁷ En gård på Storsjöns norra strand inom byn Trösten heter *Bålarna* ['bò:ɾan] och en vik därin-till *Bålsviken* ['bò:f.vi:ka] (se fig. 1). (Uttalsformerna har meddelats mig 1986 av Björn Wannberg; gårdsnamnets uttal överensstämmer i allt väsentligt med E. Burmans uppteckning 1933 med uppslagsform *Bållarna*.) Att döma av uppgifter hos Katrina (2006 s. 13) heter det Trösten tillhöriga området på Storsjöns västra sida vid Sundet *Bålslandet* (»Bäsch-lanne»). Namnet syftar på ett par åkrar och en badplats och knyts (a.st.) till *Bålarna*; enligt ek 16H 4d (1960) har gården och dessa åkrar samma blocknummer i sina fastighetsbeteckningar. I J. Wannbergs anteckningar (s. 8) kallas gården *Båle*, vilket väl här förklarar ortnamnsförleden *Båls-* och dess enligt Björn Wannberg (brev 9.5.2023) funktion som personbinamnselement i namnen på gårdsfolket, t.ex. det nutida *Båls-Jan*. Inte minst intressant är hans uppgift, hämtad från husförhörslängder, att en landbonde år 1864 flyttade från Bålle till Trösten sub 3, dvs. *Bålarna* (brev 16–17.3.2022). Se också Burmans uppteckning 1933 och J. Wannbergs anteckningar (s. 8). Troligen blev gården anlagd i det sammanhanget. Gårdsnamnet *Bålarna* förefaller vara en som ortnamn brukad inbyggarenämning i bestämd form pluralis eller möjligen singularis, i så fall tveklöst en bildning med *-are*, dvs. **Bålar(e)n*. Jfr beträffande uttalet att dentalt i stället för supradentalt *n* uppträder i mina uppteckningar av de likaledes nordösthälsingska inbyggarenämningarna *Brickarn* (Hög), *Kropparn* (Hälsingtuna), *Lockarn* (Norrbo) och *Suråkarn* (Idenor); se också Hagåsen (1995 s. 40 f. med n. 5 och 7, 2021 s. 67 n. 6).

och *Hudick* i två andra avskrifter av detta dokument. Dessa tre är de äldsta beläggen för *Hudik*. Den omständigheten att det bara finns en enda konstaterad *uck*-form av namnet och att denna förekommer i en sen avskrift sätter otvivelaktigt ned beläggets värde.

Jag knyter namnet till en sedan länge upplandad vik av insjön Lillfjärden, som, då viken fanns, var en inre del av havsfjärden Storfjärden (Hudiksvallsfjärden). Se här och nedan Hagåsen (2014 s. 35 ff.). Kring år 500 e.Kr. torde vikens inre ha legat ca 500 meter väster om byn Hudiks läge. Det *huvud* som av forskare har förmodats ingå i förleden avser enligt min mening Galgbergets västra avrundade ände invid den forna viken. Se fig. 5. Carl Lindbergs tanke att förutom *huvud* också *hud* vore möjligt som förled har inte fått genomslag. *Hudik*, runsv. **Hǫvǫðvík*, är därmed att tolka som 'viken vid (den huvudliknande) bergsänden'.

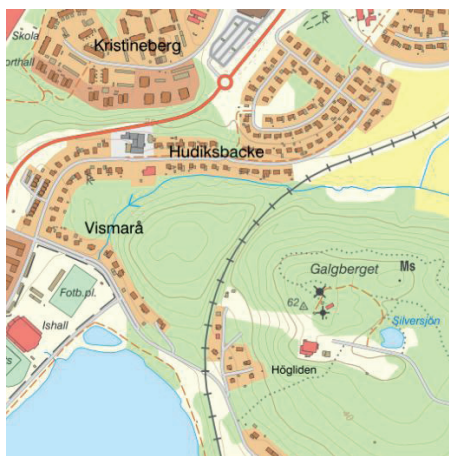

Fig. 5. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: 1 km. Lillfjärdens norra del och Galgbergets »huvud» vid kartans *Vismarå*. Den forna viken markeras av en bäck och gata vid vilken *Hudiksbacke* är utsatt. Det av villagator omringade grönområdet omedelbart nordöst om detta namn hyste byn Hudik. © Lantmäteriet. Hämtat 17.3.2023.

3.3. Håcksåck

Detta nu försvunna namn avsåg ägomark i Rogsta socken. Området kallas idag *Häckse*.

Håkså 1700-talets första hälft Broman 1 s. 391, Håcksåck Rödn. 1770 LMA 21-rog-5 (b. 74), Håcksåck 1799 LSA V 44–1:2 (b. 2), 1891 LSA V 44–23:1 (b. 12, 13, 44 m.fl.).

3.3.1. Håcksåck och Häckse – deras läge

Då Norstafjärdens vatten stod ca 10 meter högre än idag, kanske kring år 600 e.Kr., sköt en liten vik in omkring 500 meter i sydvästlig riktning från den nuvarande stranden vid fjärdens sydände (se fig. 6). En förkrympt rest

Fig. 6. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: 4 km. Norstafjärdens södra del med Helgön och Norsta väster därom och i sydväst Häckse, Skottsjön och Talgen samt Drevisfjärdens norra ände. Gamla landsvägen löper mellan Skottsjo och Patan i sydöst; därintill Häckstavikens nordände och Häcksta. © Lantmäteriet. Hämtat 14.3.2023.

av viken torde av kartans 5-meterskurva att döma ha funnits kvar en god bit in i medeltiden. Det framgår av äldre kartor att *Håcksäck* har avsett ägomark alldeles därintill. Vid det äldsta kända omnämnandet av namnet i Olof Broman's Glysisvallur (a.st.) upplyses endast att en namngiven dräng vid juletid 1723 halkade och »slog [...] sig til döds på Isen i Håksäck». Broman, för vilken platsen säkerligen var mycket välbekant, avslöjar varken dess läge eller beskaffenhet. Denna ägomark Håcksäck motsvaras i stort av det område som idag kallas *Häckse*. Båda namnen är otolkade. (Att namnen betraktas åtskilda, se ovan avsnitt 3.)

3.3.2. Tolkning av Häckse

Häckse uttalas ['hɛksə]. Inga äldre belägg för namnet har påträffats. (Uttalsformer för *Häckse* och dess sammansättningar liksom olika sakuppgifter om området har vid skilda tillfällen meddelats mig av Lennart Dehlin, Gävle, född 1959 och uppvuxen nära Häckse; se också härom dens. 1997 s. 23 f.). Namnet är numera knutet inte bara till ägomark utan också till en gård som anlades där vid förra sekelskiftet. Vill man skilja mellan gården och ägora kan man tala om *Häcksegården* ['hɛksəˌgoːn] och *Häcksetäkterna* ['hɛksəˌtɛktənə]. Omedelbart söder om Häckse finns på gamla landsvägen backen Häcksebacka [ˌhɛksəˈbækːa] strax vid berget Häckseberg [ˌhɛksəˈbɛrj] (Häckseberget ek 16H Of [1959]).⁸

⁸ Om *Häckse* och *Häcksebacka*, se också Berglund ([1928] 1989 s. 145) och, med skrivningarna »Höxe», »Höxebacka», Aronsson (1998 s. 14). I »Häcksebackarna, dialektalt Höxebacke [-el]» i registret till Berglund (s. 185) torde ö-skrivningen återge ett ö-uttal. Det enkla *Häckse* är inte upptecknat av E. Burman 1932, däremot dess sammansättningar med efterlederna *-backa*, *-berget* och *-täckerna*, samtliga med angivande av kort *ä*-ljud i förleden. Detta uppenbart icke-genuina dialektuttal är säkert föranlett av Burmans uppfattning att namnen sammanhänger med det inte långt från Häckse uppträdande bynamnet *Häcksta* som uttalas med kort *ä*-ljud men ety-

Fig. 7. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: 2 km. Håckse och Maghög mellan Skottsjön och Norstafjärden. © Lantmäteriet. Hämtat 10.3.2023.

Omkring 500 meter väster om Håckseägornas mittre del finns en fornlämnning, kallad *Maghög* ['mɑ:g,hø:g], som i arkeologiska sammanhang räknas som storhög; se fig. 7. (Dehlins uttalsuppgift överensstämmer med E. Burmans 1932.) Namnets två äldsta kända belägg är *Magehog* 1684 (Rannsakningar 1 s. 202) och *Mag-Hög* 1700-talets första hälft (Broman 2 s. 280); utöver dessa redovisas ett par senare belägg hos Lundell (2001 s. 41, 44). Ett äldre **hog*, vittnande om ett ljudförlopp *au > o*, är visserligen känt från flera ortnamn i Hudiksvallstrakten (Hagåsen 2014 s. 179), men i belägget 1684 är det nog fråga om uteglömda diakriter vid avskrift; jfr från samma textavsnitt om Rogsta och Ilsbo socknar (Rannsakningar 1 s. 202 f.) »hogdt», »hogre» för *högt*, *högre*, säkert sammanfallande med »Rijshogerne» för *Reshögarna*, namn på ett gravfält i Rogsta, såvida här inte föreligger ett äldre **hog*. *Maghög* har inte getts någon seriös tolkning, men Broman (a.st.) beskrivning av högen som »en stor rund upkastad Jordhög» låter ana att den kan ha påmint om en rundad mage. På 1800-talet uppgavs enligt Lundell (a.a. s. 44) som förklaring till namnet att en man under gravplundring hade fått sin mage bortriven av ett svin som rusade upp ur högen.

Arkeologen Lars Liedgren (1992 s. 33 f. med fig. 3:22) nämner Maghögs nutida mått, 28 meter i diameter, och uppger att den under järnåldern låg på en udde »vid delningen av det sund som i dag markeras av Norstafjärden». Delningen åstadkoms av att fjärdens södra ände under yngre romersk järnålder vid 15 meter högre vattenstånd hade förbindelse dels åt sydväst över dagens sjöar Skottsjön och Talgen mot Drevisfjärden, dels åt sydöst till Håckstaviken. I sitt arbete om Hälsinglands storhögar finner Jan Lundell (2001 s. 21, 87) det inte troligt att Maghög med tanke på dess läge skulle vara från äldre järnålder. Här kan numera förtydligas att högen enligt Lantmäteriets digitala söktjänst Min karta ligger minst 14–15 meter över havet, varför platsen torde ha varit

mologiskt inte hör hit. Burmans uppslagsformer är därför skrivna som *Håckstabacka* osv. Med *Håckstaberget* avser Burman för övrigt hela bergsträckningen från Håcksta till Norstafjärdens södra ände. På OAU:s namnkalk till ek 16H 0f (1959) anmärks att inget samband finns mellan *Håckse* och *Håcksta*. Om *Håcksta*, se senast Hagåsen (2014 s. 260 f.).

tillgänglig för uppförande av en stor gravhög i vart fall under folkvandringstid. Högen har vid den tiden legat mycket nära den dåvarande Norstafjärdens strand. Utöver Maghøgs nutida höjd- och diametermått på 3,3 resp. 28 meter (s. 24 f.) uppger Lundell (s. 41 ff. med hänv. till äldre källor) att högen på 1820-talet hade uppmätts till 4,8 meter i höjd och 38,4 meter i diameter men att den redan då var hårt åtgången genom grustäkt; om olika uppmätningar av högen, se a.a. (s. 67 ff., 72 f., 80 ff.). Maghög ligger vid den gamla landsvägen mellan Rogstas kyrkbygd och byarna längre österut mot havet. Vägen kan i forntiden ha föregåtts av en gång- och ridstig.

Vad gäller högens placering är därutöver några andra sakuppgifter värda uppmärksamhet. (Se fig. 6.) Ägoområdet närmast norrut heter *Norsta*, känt som ägonamn sedan början av 1700-talet och från 1800-talets slut också bebyggelsenamn. Om tiden dessförinnan finns endast en oklar uppgift om att en namn-given man bodde där i början av 1400-talet. Se här Hagåsen (2014 s. 269 ff.), också gällande *Skeppbacka* nedan. *Norsta* förs a.st. tillbaka på antingen runsv. **Nōr(s)staðir* 'gården eller markområdet vid noret' eller runsv. **Nōr(s)stað* 'båtlänningen vid/i noret'. Möjligen har ett i äldre tid förefintligt smalt vattendrag väster om skogshöjden Helgön, en forntida ö, varit det nor som framskymtar i *Norsta*. Av intresse är förstås namnet *Helgön*. Den »helighet» som ådagaläggs genom namnet knyts lämpligen till ett fredat område, kanske en ledungshamn eller en samlingsplats för handel, rättskipning m.m. Det kan inte uteslutas att kollektiva yttringar i form av kulthandlingar, offerriter eller andra religiösa inslag har förekommit på Helgön, men namnet i sig avslöjar inget sådant. Sannolikt har marken och vattnen kring Helgön och Maghög varit välkända inte bara för boende i den närmaste trakten utan också för folk från längre bort liggande järnåldersbygder. Se vidare om *Helgö(n)* Hagåsen (a.st.) och inte minst Calissendorff (1964 s. 147 ff.) om namnet i Rogsta och Vikstrand (2001 s. 236 ff.) om namnet i stort; jfr t.ex. SOL (s. 125 *Helgö*).

Omkring 900 meter väster om Maghög finns en stensättning, ett gravfält, ett röse och två terrasseringsrättningar på en höjdsträckning norr om landsvägen (Fornsök). Fornlämningarna har inte kunnat knytas till någon känd bebyggelse. Sydsluttningen strax söder om vägen kallas *Skeppbacka*, och därifrån kunde man ännu i medeltidens början båtledes över Talgen och Drevisfjärden ta sig till Hudiksvallsfjärden längre söderut. Dock kan namnformen *Skeppbacka* inte utan vidare tolkas som vittnesbörd om en forntida tilläggsplats för skepp med tanke på att ordet *skepp* i äldre språk och nutida dialekter också avser mindre farkoster, t.ex. roddbåtar. Om *skepp* ingår i förleden, är det tillrådligt att inskränka tolkningen till 'den höjd eller sluttning där man lägger till med (och förvarar) sina båtar'. Ännu en tolkningsmöjlighet föreligger. Då det på platsen finns sank och vattensjuk mark skulle *Skeppbacka* kunna återgå på ett **Skett-*

backa 'den lortiga höjden, den lortiga sluttningen'. (Båda tolkningsalternativen också i Hagåsen 2014 s. 273.)

Efter att det under äldre järnålder vid Maghög ännu har funnits en öppen förbindelse mellan Norstafjärden i norr och Skottsjön-Talgen-Drevisfjärden i söder – dock oklart om högen var rest redan vid den här tiden – kom landhöjningen att sluta till farleden i skiftet mellan äldre och yngre järnålder.⁹ Detta medförde att man vid förflyttning mellan Norstafjärden och Skottsjön omedelbart söder om (platsen för) högen blev tvungen att på en sträcka av ca 250 meter ta sig fram till fots, möjligen med buren eller dragen farkost. Min tanke är att detta ed kallades runsv. **Haugsaði* eller **Haugsaði* 'edet, gångsträckan vid (stor)högen (Maghög)', senare utvecklat till *Häckse*. Det förefaller mindre sannolikt att namnet med efterleden *ed* i dess äldre betydelse 'väg' skulle ha syftat på den ovan berörda förmodade stigen, vare sig i dess helhet eller med inskränkning till sträckan förbi Maghög.

Efterledens försvagning till -ə i ['heksə] har kanske gynnats av bruket av accent 1, men att samma utveckling också kan uppträda vid accent 2-uttal av namn på -*ed(e)* visar bynamnet *Mikje* (Myckädhe 1535, vidare t.ex. Mickede 1546) i närbelägna Forsa socken (-ə vid sidan av obetonat »rent» -e Lars Larsson 1933, -ə Lennart Hagåsen 1975). (*Mikje* diskuteras i Hagåsen 2014 s. 85 ff.)

Ovan berördes appellativet **hog* m. 'hög'. Runsvenskt *au* har i hälsingemålen också kunnat utvecklas till *ô* (IPA:s [e]), vilket skulle kunna förklara **Haugsaði(i)* > *Häckse* ['heksə]. Bland de ganska få hälsingska beläggen i OSDs för appellativet *hög* finns ett med *ô*-uttal från Ljusdals socken. Därutöver kan man från landskapets nordöstra del uppmärksamma åtminstone två hithörande ortnamn, båda otolkade. Det ena är *Hågarna*, namn på en udde i Hånicksviken i Harmångers socken (se fig. 8), det andra hemmansnamnet *Mörhög* i Gnarps socken. Vid telefonkontakt 16.1.2023 med Aina Hansson, Harmånger, född 1942 och uppvuxen i Hånick, uppgav hon att *Hågarna* uttalades ['hè:gan]. Vid återkallandet av barndomsminnen från udden kunde hon emellertid inte frammana bilden av någon kullrig mark, möjligen en något knölig terräng. Här kan tilläggas att udden utgör båtplats och haft dithörande smärre byggnader, vilket kanske har påverkat markbeskaffenhetsen. Jag tvekar inte att uppfatta namnet som en bestämd pluralform av *hög*.¹⁰ Uttalet av *Mörhög* kan grovt återges som »Môrhôg», alltså med [e:] i både för- och efterled (uppteck-

⁹ I Hagåsen (2014 s. 270 fig. 42) inramar 10-meterskurvan Skottsjön, som i själva verket ligger 12 meter över havet. Kurvan i figuren borde i stället ha löpt i nordväst-sydöstlig riktning tvärs över sjöns forntida inlopp i norr. Vad gäller sjönamnet (och namnet på en närliggande gård) uppgav Lennart Dehlin på telefon 26.2.2023 uttalet ['skèt: fjo:]; jfr E. Burmans härifrån avvikande uttalsuppgifter 1932 om *Skottsjö* (gård) och *Skottsjön* (sjö).

¹⁰ De i OAU upptecknade uttalsformerna är (här grovt återgivna) »Hågan» (E. Burman 1933) och »Hôgana» (Gunilla Bäcklund 1965), i det senare fallet med uppgiften att namnet avsåg fiskebodas och uthus.

Fig. 8. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Min karta). Avstånd öst–väst: ca 3 km. Storsjöns sydligaste parti med Hånicksviken. Hånick och udden Hågarna på vikens norra sida och Lågdudden på dess västra. © Lantmäteriet. Hämtat 20.3.2023.

ning av Lars Larsson 1933, uppslagsform *Mörhog*). Namnet skrivs: *Mÿrehögh* 1535 ghj Brink 1994 s. 83, 105, *Mårhugh* 1648 LSA V 13–1:2 (b. 1), *Måår Hugh*, *Måårhugh* 1640-talet ÄGK V 3 (b. 5 resp. b. 8, 20), *Morhof* 1700-talets första hälft Broman 1 s. 195. *Mörhögh* tycks från början ha syftat på en plats kännetecknad av en – får man förmoda – blickfångande myrstack. Jfr hälsingskt *môr* (och *mor*) 'myra', motsvarande västnordiskt *maur* 'ds', och dialektordet *myr(e)högh* 'myrstack' från Nordingrå socken i Ångermanland, Sunds och Västra Ryds socknar i Östergötland, Veinge socken i Halland samt Glimåkra och Osby socknar i Skåne.

3.3.3. Tolkning av Håcksåck

Lennart Dehlin uppgav i telefonsamtal 28.5.2021 att han visserligen hade hört sin far tala om ['høksøk] men också att han var säker på att det var ett läsuttal förmedlat från en äldre karta av en namngiven tredje person; se härom också dens. (1997 s. 23 f.). Namnet är inte upptecknat i OAU, men det troligaste är att det har haft samma *ō*-vokalism i förleden som *Håckse*. Om *Håcksåck* fanns som namn under järnålderns slutskede eller i medeltidens inledning, kan det ha lytt runsv. **Haugsvīk* med betydelsen 'viken vid (stor)högen (dvs. Maghög)'. Det avsåg antingen Norstafjärdens södra del eller, mera inskränkt, den därifrån inskjutande tidigare nämnda viken.

3.4. Hånick ['hø:nɪk] ['hø:n:ɪk]

By i Harmångers socken.

Honooek 1535 ghj (Brink 1994 s. 85, 105), Honok 1542 jb (b. 112), Honock 1543 jb (b. 141), 1544 jb (b. 59), 1545 jb (b. 67), 1546 jb (b. 110), (i) Hånocke 1546 Sstb

1544–1548 s. 189, Honock 1547 jb (b. 83), Honuck 1548 jb (b. 78), Honock 1549 jb (b. 98), Hånåker 1569 jb, Honåcher 1590 jb, Hånåcher 1610 jb, Honock 1623 jb, Honech, Honoch 1642 ml, Hånick 1650-talet LSA V 4–1:1 (b. 1; datering, se n. 3), Hånåck 1683 jb, Hanck 1715 jb, Hånick, Hånnik 1736 LSA V 17–7:1 (b. 1), Hånick 1700-talets första hälft Broman 1 s. 185, 204, 1761 jb, Håniks (gen.) 1765 LSA V 17–7:2 (b. 1), Hånicks, Håniks (gen.) 1767 LMA 21-har-6 (b. 1), Honik (1688) 1782 Stenklyft-Delin, Hånick 1825 jb, 1880 jb.

Hånickssköllen

Ett äldre skattedistrikt.

(Med samma bildhänvisningar som ovan.) Honokx skiöllen 1542 jb, Honokx skiöl 1543 jb, Honockx skööll 1544 jb, Honok skiöllen 1545 jb, Honokx skiölle 1546 jb, Honock skiöllen 1547 jb, Honuk skiöll 1548 jb, Honock skiöll 1549 jb, Hånåker s. 1569 jb, Honåcher sköllen 1590 jb, Hånåker s. 1610 jb.¹¹

Uttalsformen ['hø:nɪk] har meddelats mig av de tidigare nämnda Aina Hansson från Hånick (2023) och Björn Wannberg från Bergsjö socken (1986) och överensstämmer med uppteckningar av E. Burman 1933 och Gunilla Bäcklund 1965. Formen ['høn:ɪk] är av mig överförd till IPA efter ännu en uttalsangivelse av Burman och efter min egen från Ilsbo socken 1971 av inbygggaröknamnet *Hånicksbrusar*. Från denna uttalsform utgår ['høn:ɪk], det enligt Aina Hansson vanliga uttalet i yngre språkbruk.

3.4.1. *Tidigare diskussion av efterleden i Hånick*

Byn Hånick är belägen vid Hånicksviken, en tydligt markerad vik av Storsjön (se fig. 1 och 8). Dess namn är inte tolkat i sin helhet. Endast efterleden har berörts av forskare. August Schagerström (1934 s. 129) samt mera ytligt Folke Hedblom (1958 s. 181) och Lars Hellberg (1984 s. 13) vill här se efterleden -vik. Med åberopande av skrivningen -ok i äldre belägg ifrågasätter Carl Lindberg (1960 s. 42 n. 13) -vik som efterled i *Hånick*. Lennart Moberg (1990 s. 10 f.) uppmärksammar byns läge och finner att efterleden -vik visserligen skulle passa sakligt men vara språkligt tveksam. Han bedömer det därför som rimligast att ta fasta på de äldsta beläggens skrivningar och därmed ansätta ett *åker* i efterleden (se vidare avsnitt 2). Utbytet i *Hånick* av -åck mot -ick, vilket såsom framgår av beläggserien ovan är äldst påvisat på 1650-talet, kan enligt Moberg (s. 11) bero på inflytande från andra hälsingska namn där -ick återgår på -vik, varvid *Hudik* lyfts fram – också *Ungrick*, skrivet med -ik på 1540-talet, vid samma sjö som *Hånick* har säkert påverkat. I Hagåsen (2013 s. 85) har ingen avgjord ställning tagits för någondera tolkningen av efterleden i *Hånick*.

¹¹ I Skb (s. 83) har jordeboksbelägget 1542 för *Hånick* lästs som *Hanok*. I OAUjb har i skölnamnet bynamnets genitivform 1542, 1543 och 1546 lästs med *es* eller *s* som alternativ till *x*.

3.4.2. *Ingår Hun- i Hånick?*

I Nyström & Strandberg (2019 s. 48) framförs åsikten att förekomsten av ett ortnamnselement *hun* (med långt *u*) i betydelsen 'bergklump, knalle, kulle' inte är påfallande eller förvånande, detta mot bakgrund av att ett sådant appellativ med grundbetydelsen 'kloss, klamp, kubbe osv.' är känt från nordiskt språk. För mer ingående upplysningar om olika semantiska utvecklingar av *hun* och många exempel på ortnamn där detta ord har föreslagits ingå, se a.a. (s. 48 ff. med flera litteraturhänvisningar). Bland ortnamnsexemplen förekommer flera *Hånö(n)* som önamn. I materialet märks två sörmländska *Hånö* med uttalet (här grovt återgivet) »Hône», och övergången från långt (ortografiskt) *u* > *ô* vill författarna tillskriva ordlängdsbalans (s. 51 med hänv. till Sahlgren 1930 s. 71 ff.). Öarna med detta namn liknas vid »ur vattnet uppstigande bergknallar med branta sidor» (a.st.); jfr också Nyström (1985 s. 27 ff.).

Om *Hånick* som viknamn skulle ha avsett inte bara själva Hånicksviken utan också den anslutande stora utbuktningen av Storsjön, vore den däri belägna lilla Borgön en tänkbar »hun» med sin i öns norra del, där en fornborg finns, enligt Fornsök i det närmaste lodräta bergsida vid stranden i väster och sydväst; öns läge, se fig. 1. Berget stiger här uppskattningsvis 18 meter från den numera reglerade sjöytan. En mycket lös tanke är att ön i äldre tid har benämnts t.ex. fsv. **Hunø* 'ön med klumpen' och tillsammans med **Hunøvik* (eller reducerat **Hunvik*) som namn på hela sjöområdet har genomgått samma ljudutveckling som de ovannämnda båda sörmländska *Hånö*-namnen. Emellertid tycks det mig i högsta grad osäkert om *Hånick* någonsin har haft denna vidare syftning, varför en tolkning där *hun* knyts till Borgön eller för den delen alternativt till någon bergknöl vid denna del av Storsjön framstår som mindre trolig. I stället är det skäl att endast ta Hånicksviken som utgångspunkt för det etymologiska resonemanget.

Storsjön är överlag omgiven av strandnära bergsterräng, men marken vid den inre delen av Hånicksviken är förhållandevis låglänt utom i öster där terrängen inom 500 meter når en höjd av ca 40 meter över sjöytan (se fig. 1 och 8). Med kartbilden som underlag är det svårt att bedöma huruvida denna rätt så jämna stigning kan ha uppfattats som en »hun». Av höjdangivelserna att döma skulle detta ord bättre ha kunnat känneteckna det mer uppstickande bergsmassivet i sydöst, innefattande bland annat det minst 100 meter höga Hälleberget, men, som jag ser det, försvagas här ett postulerat etymologiskt samband mellan viken och bergstoppen av att det kortaste avståndet dem emellan är minst 1 kilometer.

Ännu en hypotes utifrån *hun* skall nämnas. Alldeles i slutet av avsnitt 3.3.2 nämndes den lilla udden Hågarna vid Hånicksviken (se fig. 8). De upphöjningar som måste utgöra bakgrund för uddens namn kan inte gärna genom

sin storlek ha varit tillräckligt blickfångande för att ge namn åt viken, men om platsen i äldre tid hade haft en särskild funktion exempelvis som båtlaning, kunde ett sekundärnamn fsv. **Hunavik* 'vikens vid klumparna (där man lägger till med och förvarar sina båtar)' tyckas vara en möjlighet. Av en karta i Liedgren (1992 s. 30 fig. 3:18) framgår att det område norr om Hånicksvikens inre del som hyser Hånicks från historisk tid kända bykära saknar järnålderslämningar, vilket tyder på att byn kanske etablerades först under medeltiden. Namnet *Hånick* som namn på Hånicksviken bör ha funnits redan då och kan ha bildats under järnåldern. Ett resonemang som förutsätter att udden Hågarna har haft viss betydelse före bebyggelsens tillkomst blir emellertid därigenom alltför osäkert för att bygga en tolkning på.

3.4.3. *Ingår Horn- i Hånick?*

Om *horn* med syftning på udden Lägdudden i Hånicksviken skulle ingå i *Hånick*, fsv. **Hornvik*, tyder uttalet med [e] på att den väntade vokalförlängningen i fornsvenskan av ⟨o⟩ [o] framför *rn*, enligt Wessén (1968 s. 56) fullbordad under senare delen av 1300-talet, här har uteblivit. Ett exempel på sådan vokalism i en förled, bildad till *horn*, erbjuder det småländska bebyggelsenamnet *Hornaryd* i Värnamo socken (Fridell 1992 s. 88). Uttalet berörs inte i Fridells tolkningsförslag. Då emellertid andra hälsingska *Horn*-namn uttalas med standardsvenskans långa *o* såsom *Hornberget* i Ramsjö, *Hornslandet* i Rogsta, *Hornån* i Hög, Hälsingtuna och Hudiksvall, *Horne* i Forsa och *Hornsjön* i Nianfors och Enånger, är det föga skäl att i fallet *Hånick* utgå från ett **Hornvik* med [o] > [e].

3.4.4. *Ingår Hörn- i Hånick?*

I stället skall först prövas om man som förled i *Hånick* kan ansätta något av de till *horn* bildade appellativerna *hörne* n. (fsv. *hyrne*), en *ia*-stam, eller *hörna* f. (fsv. *hyrna*), en *iön*-stam; *hörne* förekommer numera bara i dialekter. Nusv. *hörn* n. (fsv. *hyrn*) är en yngre bildning (Hellquist 1980 s. 396), och dess förekomst i fornsvensk tid har enligt Bertil Ejder (1950 s. 26) varit knapp. Se också Sdw 2 (s. 544) och Sdw Suppl. (s. 327); jfr Pellijeff (1951 s. 56). Ordet tycks enligt Bjorvand & Lindeman (2019 s. 521 *hjørne*) höra hemma enbart i svenskan. Det påträffas bland annat med uttalet [hœ:n] i olika hälsingemål (Bergsjö, Enånger, Forsa, Gnarp, Hanebo, Rogsta, sistnämnda muntligt meddelat av Lennart Dehlin).

I *Hörneudden*, namn på en udde i Rogsta socken vid Bottenhavet 2,7 mil sydöst om Hånick, ingår *hörn(-a, -e)*. (Se fig. 4.) Jag kommer därför att uppehålla mig en stund vid det namnet, innan jag återgår till *Hånick*. *Hörneudden* är upptecknat av E. Burman 1932 med långt ø, betecknande ett ljud mellan

ø (IPA:s [ø]) och ø (IPA:s [œ]); om dessa landsmålstecken, se Eriksson (1961 s. 59, 110 f.).¹²

De äldre beläggen för uddens namn ger ett oenhetligt intryck: Hornsudd u.å. LSA Y 4 (b. 1), Horneudd 1689 LSA V 10 (b. 1), 1698 LSA V 12 (b. 1), Hornsud 1714 LSA V 3 (b. 2), Hörnskatan (1688) 1782 Stenklyft-Delin, Hörne- udden 1959 ek 15H 9g. Denna splittrade bild förstärks av att *Hornsudde* på sjökort 111 (1921) syftar på Hornslandsudden 13 kilometer sydöst om Hörne- udden och att samma namn på ek 15H 7h (1958) betecknar en triangelpunkt vid Hornslandsudden. Det skall nämnas att Hörneudden saknar namn på det nyssnämnda sjökortet och att *Hornsudde* inte finns upptecknat med uttal. Dessutom kan påpekas att på den odaterade kartan LSA Y 4 och kartorna med årtalen 1689 och 1714, alla med *Horn*-namn på Hörneudden, markeras Horns- landsudden med sitt nutida namn, skrivet på olika sätt.¹³

**Horn* som namn på den höga Hornslandsudden i de för sjöfarten farliga vatten kring Hornslandet är förmodligen mycket gammalt. Se om namnet Brink (1981 s. 119 f., 1984 s. 140) och SOL (s. 133 *Hornslandet*). Det kan inte utan vidare avvisas att den närbelägna Hörneudden kan ha burit samma namn, såsom de äldsta namnbeläggen låter antyda, men det är också troligt att *Horn*- formerna i det fallet beror antingen på att en felskrivning av bokstaven ö har fortplantats mellan kartorna eller på att Hörneudden på flera äldre kartor av misstag har påförts det till Hornslandsudden knutna *Hornsudde*. Att förleden *Horn*- i ortsbornas språkbruk skulle ha bytts ut mot *Hörn(e)*- förefaller osan- nolikt. De olika problemen med de anförda namnformerna kan inte lösas här.

Den något trubbiga Hörneudden torde i äldre tid vid högre vattenstånd ha uppfattats som mer utskjutande än idag, och dess nordliga utsprång mot havet bör ha varit färdigbildat under sen vikingatid eller tidig medeltid. Udden med sitt läge vid nordänden av Arnövikens fordom betydelsefulla farled har rundats av sjöfarande på väg in i eller ut ur viken och har då uppfattats som ett utstick- ande hörn. I en bok om Hornslandet av Björn Blomberg (1988 s. 32) nämns *Hörne* som namn på en fiskeplats, varvid framgår av en kartbild (s. 99) att namnet avser Hörneudden. Namnet återkommer i *Ytterhörne* och *Innerhörne*; de två fiskeplatsernas läge i Arnövikens är utprickade på en karta (a.a. s. 102 f.).

¹² E. Burmans upptecknade dialektala uttalsformer är av växlande kvalitet, i flera fall uppen- barligen felaktiga, vare sig detta skall tillskrivas återgivning av icke-genuint dialektuttal hos meddelare eller bristande återgivning av meddelarnas uttal. Det i *Hörneudden* aktuella ö-ljudet har Burman använt då *r* följer. Då han i samma fonologiska ställning brukar olika ö-symboler ur landsmålsalfabetet, frågar man sig om här verkligen har förelegat uttalsskiftningar. Ett ö [e] kan inte gärna ha avsetts, för det återges av Burman på annat sätt. Som nämnt uttalas *hörn* [hø:n] på Rogstamål.

¹³ Belägget *Horneudd* 1689 har lästs från ett digitalt tydligaregjort utsnitt av berörda karta i Historiska kartors forskarsal, mig tillsänt av Lennart Dehlin, Lantmäteriet. Kartan från 1698 är skadad och saknar därför det parti där Hornslandsudden skulle ha varit utritad.

Till dessa namn ansluter belägget *Hörnskatan* (1688) 1782 liksom bland annat dagens *Hörneudden*. *Hörne* kan återgå på fsv. **Hyrne* eller fsv. **Hyrno*, oblik form av **Hyrna*. Mindre troligt är att namnet är en dativform av yngre fsv. *hyrn*. I alla tre fallen fås tolkningen 'udden som utgör ett (utstickande) hörn'.

Vi återvänder nu till bynamnet *Hånick*. Hånicksviken är såsom framgår av fig. 1 och 8 en sydöstligt gående vik av ett större vattenområde i södra Storsjön. Viken är 1 kilometer lång och växlar i bredd från ett par hundra meter i sin yttre del till 500 meter längst in vid byn där den böjer av åt söder. Därvid bildas den tidigare nämnda udden, Lägdudden, på vikens västra sida (ek 16H 3d [1960]). Emellertid känns det inte lockande att på samma sätt som med Hörneudden i Rogsta betrakta den varken höglänta, branta eller särskilt utskjutande Lägdudden som tillräckligt hörnlik för att ge namn åt Hånicksviken.

Vill man ändå hålla fast vid tanken att förleden i *Hånick* kan syfta på ett hörn av något slag, erbjuder sig ett par rekonstruktionsmöjligheter. Namnet skulle kunna återföras på fsv. **Hyrnevik* vid stamkomposition med *hyrne* n. eller *hyrna* f. i förleden eller på fsv. **Hyrnovik* vid kasuskomposition med förleden *hyrna* f. Utvecklingen $y > \bar{o}$ framför r + konsonant, som enligt Wessén (1968 s. 55 f.) äger rum före 1350, har i hälsingskan kunnat gå vidare till [ɛ], vilket alltså återspeglas i [hɛ:n] 'hörn' och t.ex. [fɛʃt] 'först', [mɛʃk] 'mörk', [mɛʃt] 'mört', medan utvecklingen $rn > n$ i hälsingedialekterna åtminstone i en del fall tycks ha inträtt redan under senmedeltiden (Hagåsen 1995 s. 40 f. n. 5, 7).

Storsjön har ett rätt spretande utseende. Sjöns östra del är långsträckt och avsmalnande i nordöstlig riktning, dess norra sida kännetecknas av en bred, djupt inåtkupad vik, där Ungrick är beläget, och den södra visar upp två breda utbuktningar, en mindre i öster med Harmångersåns inlopp och en vidsträcktare i väster, från vilken Hånicksviken är en utlöpare. Möjligen skulle detta västliga vattenområde ha kunnat uppfattas som ett »hörn» av Storsjön, kännetecknat av ett utskott i form av en vik. I så fall är *Hånick* att tolka som 'viken som skjuter in från ett hörn (av sjön), viken som ligger längst in i ett hörn (av sjön)'.

Slutligen skall ännu ett förslag läggas fram, det jag åtminstone för närvarande finner mest trovärdigt. En lämplig utgångspunkt är här Lars Hellbergs (1973a) utredning av bynamnet *Hörn* i Aspö socken, Sörmland, med konstaterandet (s. 38 ff.) att namnet ursprungligen har avsett en numera landfast ö och att det med formen **Hurniō-* (nominativ *Hurnī*) är avlett av urgermanskt och äldre urnordiskt **hurna* 'horn' medelst »tillhörighetssuffixet *-iō-* (nom. *-ī*)» (s. 39). Namnets äldre fornsvenska paradigm tecknar Hellberg, som hänför tre 1200-talsbelägg för ett *Hyrn* till Hörn i Aspö, enligt följande: »nom. *Hyrn*, gen. **Hyrna(r)*, dat. och ack. **Hyrni* (**Hyrne*)»; om böjningen, se t.ex. Wessén

(1968 s. 100 f.). En framträdande udde utpekas av Hellberg (s. 38) som hornet i *Hörn*.

Hånicksvikens krökning längst in är visserligen inte spetsig men kan likafullt ha fått forntida betraktare att likna (en del av) viken vid ett böjt horn och därför omtala den som urn. **Hurniō* > fsv. **Hyrrn* f. eller **Hurniōn* > fsv. **Hyrrna* f. 'viken som är försedd med eller liknar ett horn'. Genom epexegetiskt tillägg av *-vik* och genitivkomposition har sedan bildats fsv. **Hyrrna(r)vik* > **Hørnevik* eller **Hyrrnovik* > **Hørnevik*, i vilketdera fallet senare yngre fsv. **Hørn(e)vik* > **Hørnuk*/**Hørnok* med senmedeltida vidareutvecklingar *ø* > *ô* och *rn* > *n*.

Beviskraften i både denna och de tidigare *Hörn*-förklaringarna sänks väl i viss mån av att förbindelsen <rn> inte kan påvisas i något av de äldsta beläggen för *Hånick*.

Den vid sidan av ['hɛ:nɪk] förekommande uttalsvarianten ['hɛ:nɪk] vill jag förklara som verkan av en oetymologisk men fonologiskt betingad stavelseuppdelning i *Hå-* + *-nick* med den ibland uppträdande förkortningen av utljudande förledsvokal i äldre och dialektalt språk (Noreen 1904 s. 229 f., Wessén 1968 s. 58).

3.5. Ungrick ['òŋ:ɾɪk:]

By i Bergsjö socken.

j wngrvk [rv osäkert läst], j vngeok 1490 6/6 u.o. sen avskrift M 10:11 f. 161, Wngrwk 1535 ghj (Brink 1994 s. 79, 104), Wngruk 1542 jb (b. 106), 1543 jb (b. 137), Wngrik 1544 jb (b. 56), Vngrik 1545 jb (b. 63), Vngruk 1546 jb (b. 107), 1547 jb (b. 80), Vngrud 1548 jb (b. 75), Wngroth 1549 jb (b. 95), Vngeruck 1569 jb, Vngrech 1590 jb, Vngrud 1610 jb, Vngrik 1650-talet LSA V 4–1:1 (b. 1; kartans datering, se n. 3), Ognrik 1700-talets första hälft Broman 1 s. 197, 204, Ongrik (1688) 1782 Stenklyft-Delin, Ungrick 1880 jb.¹⁴

Det av Björn Wannberg år 1986 meddelade uttalet överensstämmer med den form av två angivna som av E. Burman 1933 uppges vara den äldre.

3.5.1. Kort forskningshistorik

Byn Ungrick ligger längst in i en bred, djupt inåtkupad nordlig vik av Storsjön. Med största sannolikhet har namnet först varit fäst vid denna vik, vars nutida namn är *Ungricksviken* eller – eftersom byn Bredåker också ligger där – *Bredåkersviken*.¹⁵ (Se fig. 1.)

¹⁴ I Skb (s. 80) läses belägget 1542 *Wngriik*.

¹⁵ Uttalet av *Ungricksviken*, ['òŋ:æɣ.vi:ka] (Björn Wannberg 1986), uppvisar en kraftig omstöping av förleden liknande den i inbyggarbenämningen *Ungersbor* (uppteckning av E. Burman 1933). Utvecklingen torde i grova drag ha varit *Ungricks-/Ungrucks* > *Ungres-* > *Ungers-*; jfr

Ungrick är otolkat i sin helhet. Carl Lindberg (1960 s. 42) ser i namnet ordet *vik*, en möjlighet som hålls öppen i Hagåsen (2013 s. 85).¹⁶ Förleden däremot har inte fått någon förklaring och inte heller här kommer något namnsemantiskt tillfredsställande tolkningsförslag att kunna framläggas. Dock skall två hypotetiska ordsemantiska resonemang tas upp.

3.5.2. *Kan ugn ingå?*

Av kartbilden att döma skulle Ungricksviken med sin inåtkupning kunna påminna om en ugn, Bergsjömålets »ong(n)» med *o*-ljud, men eftersom, såvitt bekant, genitiv singularis av *ugn* också i äldre tid har bildats med *-s*, blir slutsatsen att *-r-* i *Ungrick* inte kan ha utgått från den fornsvenska genitivändelsen *-ar*. I stället finns möjligheten att *-r-* vore återstoden av en efterled i en sammansättning där *ugn* bildar förled. Såsom formell mellanled i ett sammansatt ortnamn skulle denna i så fall kraftigt ha slitits ned redan i slutet av medeltiden med den följd att den idag svårligen kan identifieras. Förleden i *Ungrick* behöver inte ha hänfört sig till själva viken utan kan ha avsett en längs stränderna belägen formation som har förknippats med en ugn.

3.5.3. *Kan fsv. *oghn ingå?*

I den andra hypotesen skulle förleden i *Ungrick* ytterst kunna återgå på en motsvarighet till fvn. *ógn* f. 'skräck, rädsla, respekt', isl. bl.a. 'skräck, fasa', plur. 'hotelser'. Till detta ord anses älvnamnet *Ljungan*, fsv. **Oghn*, vara bildat. Se bl.a. Hellquist (1980 s. 582 *Ljungan*), Edlund (1996 s. 54 f. med hänv.), SOL (s. 204 *Ljungan*), Nyman (2017 s. 172 med hänv.); jfr Brink (2004 s. 15 f.) med ännu ett par enligt honom möjliga tolkningsförslag. Namnet uppträder år 1412 som genitivisk förled i *Oghnaroos*, avseende ett fiske i Ljungans utlopp ur sjön Medingen i Haverö socken, Medelpad (Edlund a.st.). Ett något äldre belägg från 1410, *Aghnahal* (så!), har nyligen presenterats av Olof Holm (2022 s. 26 med n. 1) med tolkningsförslaget 'den vid Ljungan (fsv. **Oghn*) belägna byn eller gården *Hallen*'. Byn, nu kallad *Stor-Hallen*, ligger i Åsarne socken, Jämtland.

De två norska älvnamnen *Ogna*, det ena också socken- och gårdsnamn, har tolkats som 'den skrämmande', kanske med syftning på stark ström, omåttlig islossning, översvämningsfara eller liknande. Fvn. *ógn* ingår också i andra norska namn, t.ex. *Ognøy*, ett önamn på två håll, och *Ognilla*, namn på en sjö med »stygt lende kring sjøen». Se t.ex. NSL (s. 342 *Ogna*, *Ognilla*, *Ognøy*) och

t.ex. personnamnet *Andres* > *Anders* (bl.a. Noreen 1904 s. 266 f., Wessén 1968 s. 65, 69). Samma metates uppträder i fäbodvallsnamnet *Ytersvallen* (*Yttrevallen*) till bynamnet *Ytre* (*Yttre*), också i Bergsjö, och från närliggande socknar *Åkers-* till *Åkre*.

¹⁶ Sitt jordeboksbelägg från 1542 har Lindberg (a.a. s. 41 n. 12, s. 42) hämtat från Skb (s. 80); se ovan n. 14.

Særheim (2017 s. 91) med kommentaren: »truleg med bakgrunn i straum og sog i sjøen ved øya» (om det ena av de båda önamnen).

Vad gäller Ljungan i Medelpad, kan forsarna i dess nedre del ha framstått som »besvärliga» (SOL a.st.; se också Edlund 1996 s. 55). Som uttalsformer av älvnamnet påträffas i OAU bland annat »Jå'ngna» och »Jo'ngna» (här grovt återgivna). Namnets begynnelse-*j* har enligt Hellquist (a.st.) tillkommit vid förbindelse med prepositionen *i*, och *Lj*-stavningen är kanske införd i anslutning till *ljung* eller möjligen *ljungeld* (Edlund a.st.). Vad förhållandet mellan stavning och uttal beträffar, upplyser Hellbom (1973 s. 23) i en uppsats, där namnet *Ljungan* berörs, att t.ex. *tung*, *ung* och *lugn* uttalas »tong», »ong» och »longn» i medelpadska mål, något som kommer igen i det fortsatta resonemanget om *Ungrick*.

Ungrick ligger fyra mil söder om Ljungan. Ett fsv. **oghn* med genitivformen **oghnar* (< runsv. **ōgnar*) vore därför rent språkgeografiskt inte orimligt som förled i *Ungrick*. Utgående från en tänkt fas med redan fullbordad förskjutning bakåt av *i* i *-vik*, skulle ortnamnets ljudutveckling kanske kunna skissas som följer: ['ò:ɲnar,wuk:] eller ['ò:ɲna,ruk:] > ['òɲna,ruk:] > ['òɲna,ruk:] > ['òɲnə,ruk:] > ['òɲ:ruk:], varvid förutsätts att *ghn* > *ngn* redan var ett faktum i det skissade förloppets första fas och att *r*, innan det sammanföll med *r*, antingen hade kvarstått som utljud i förled framför efterled som börjar på halvvokalen *w* eller att *w*-bortfallet i efterleden hade skett så tidigt att *r* kom att kvarstå framför efterledsvokalen före sammanfallet med *r*. Ett liknande fall med kvarstående utljuds-*r* i förled framför efterleden *-vik* tycks bynamnet *Ärt-rik* i Helgums socken, Ångermanland, utgöra, enligt Torsten Bucht (1944 s. 31) »säkerligen av ett **Älft(a)r-vik*, till fno. *ælp̃tr* 'svan'; jfr dens. (1967 s. 27). I den tänkta ljudutvecklingen för *Ungrick* har den i fornsvenskan säkert ovanliga ljudföljden [oɲ], där *å*-ljudet är halvslutet, ersatts med det närliggande, oftare förekommande [oɲ] med slutet *o*-ljud; jfr här de nyssnämnda uttalen av *Ljungan*.

Likt förhållandena i medelpadskan har hälsingskans, också Bergsjömålets, äldre *o*-ljud, [o], dvs. skriftens *u*, i ställning framför äng-ljud kvarstått och inte skjutits framåt till ett centralt *u*-ljud, [u]. Detta påminner starkt om förhållandena i den södra delen av det norska Östlandet, där ingen förskjutning till [u] har skett i t.ex. fno. *ungr* adj. och *bukkr* m., »søraustlandsk /uɲ/, /buk/». »Her ser det ut til at det er dei etterfølgjande dorsale konsonantane /ɲ/ og /k/ som hindrar forskyvinga» (Arne Torp i Norsk språkhistorie 1, 2016, s. 161). I fallet *Ungrick* torde ortnamnet, om utgångspunkten är fsv. **Oghnar*- (> **Ungr*-), fonologiskt ha anslutits till ord av typen *ung* [oɲ:], kanske i första hand till detta adjektiv, och därmed kommit att skrivas *Wngrwk* o.d.

3.5.4. *Slutsats rörande Ungrick*

Björn Wannberg, uppvuxen vid Ungricksviken, har vid hörande av mina båda ordsemantiska hypoteser inte kunnat föreslå något vare sig ugnsliknande eller hotfullt (undervattensgrund, strömmar, utsatthet för hård blåst e.d.) i den enligt honom »beskedliga» viken och ej heller något motsvarande på dess stränder. Jag konstaterar därmed att förleden i *Ungrick* ännu inte har fått någon tillfredsställande tolkning.¹⁷

4. Slutord

Syftet med min uppsats har varit att visa att en ortnamnsefterled som på ett par skilda håll i landet har skrivits -aak, -ok, -uk o.d. återgår på -vik. Dit hör flertalet av de vid Sörmlandskusten påträffade *Käveråker*, *Liåker*, *Lännåker*, *Skälåker*, *Svinåker* och *Vinåker*, där efterledens uttalsform -äck har lett till skrivningar med -åker, samt de fem nordösthälsingska *Hudik*, *Hånick* och *Ungrick*, enbart belagda med uttalet -ick, och de nu försvunna *Bålock* och *Håcksåck*, för vilka det inte föreligger några kända uttalsformer. Alla de nämnda namnen finns vid nutida eller förutvarande vikar.

Tyngdpunkten har lagts på de hälsingska namnen, där jag också har försökt att lämna en tolkning av förlederna. *Hudik* har ursprungligen burits av en nu upplandad vik vid ett bergshuvud, och *Hånick* föreslås äldst ha syftat på en vik som utgör en avstickare från ett av sjöns »hörn» eller – snarare – har liknats (helt eller delvis) vid ett horn. Förleden i *Ungrick* är dunkel och de två högst osäkra ordsemantiska förklaringar som har lämnats, antingen en sammansättning med *ugn* eller simplex fsv. **oghn* f. 'skräck, rädsla, respekt', har inte kunnat påvisas sakligt. *Bålock* kan ha varit namn på en vik vid en markerad strandkant, och *Håcksåck* torde äldst ha åsyftat en vik i närheten av en stor gravhög.

¹⁷ Storön i Storsjön skall vara »ett af den beryktade 'bergsjöormens' tillhåll» (Nordlinder 1902 s. 285), och vid omnämnande år 1979 av detta väsen i Bergsjö-Bygden hänvisas till tidningen Helsingens uppgifter 1861 om en »nyligen» gjord iakttagelse av »en högst ovanlig och förvånande stor orm» i Storsjön, »tjock som en sågstock och till längden jämförlig med ett mastträd» (Storsjöodjuret s. 15; se också härom Håkansson 2006 s. 3 ff.). Det är förstås ogörligt att förbinda denna föreställning om Bergsjöormen med ett icke påvisat olycksvarslande eller skräckinjagande inslag i forntida övertro knutet till Ungricksviken i Storsjön. Jag vill ändå uppmärksamma detta senare tiders uttryck för folks varseblivningar från sjön.

Källor, litteratur och förkortningar

- Aasen, Ivar, 1873: Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Omarbeidet og forøget Udg. af en ældre „Ordbog over det norske Folkesprog“. Christiania.
- 2000: Ordbog over det norske Folkesprog 2. Ny utg. ved Kristoffer Kruken og Terje Aarset. Oslo.
- Almquist 3 = Almquist, Joh. Ax., 1917–22: Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen 3. Tabeller och bilagor. Stockholm. (Meddelanden från Svenska riksarkivet. Ny följd 2:6.)
- Aronsson, Yngve, 1998: En resa genom byarna vid Norstafjärden. I: Rogsta-Bladet 5. S. 13–17.
- b. = bild.
- Berglund, Tryggve, [1928] 1989: Nova Rogstada illustrata eller anteckningar om Rogsta socken i Norra Hälsingland. Red.: Claes-Göran Forsberg. Hudiksvall.
- Bergsjö = Bergsjö – en hembygdsbok. Bidrag av Erik Högström, P. J. Pettersson & Signe Widholm. 1974. Malung.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.)
- Blomberg, Björn, 1988: Hornslandet. En historia om kustfolkets vardagsliv. Hudiksvall.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1961: Sockenbeskrivningar från Hälsingland 1790–1791 tillkomna på anmodan av landshövdingen F. A. U. Cronstedt. Med efterskrift och register. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 37.)
- Brink, Stefan, 1981: Namnet Hälsingland. I: NoB 69. S. 115–151.
- 1984: Ortnamn i Hälsingland. Stockholm.
- 1994: Hälsinglands äldsta skattelängd. Hjälpsskattelängden »Gärder och hjälper» från år 1535. Med inledning och kommentarer. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie C. Källskrifter 2.)
- 2004: Rekonstruerade ånamn. I: Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 44.) S. 15–21.
- Broman = Broman, Olof Joh., [1700-talets första hälft] 1911–54: Glysisvallur och öfriga skrifter rörande Helsingland 1–3. Utg. af Gestrike-Helsing nation i Upsala genom Karl A. Hægemark (†) & Anders Grape. Uppsala.
- Brun, Sven, 1937: Några uppgifter om vårdkasar i Hälsingland och deras skötsel. I: GHK. S. 7–11.
- Brylla, Eva, 1989: Bolsta och Bålsta. I: OUN 8. 10.10.1989–9.10.1990. S. 9. (Omtryckt i UNS. S. 88 f.)
- Bucht, Torsten, 1944: Till frågan om vin-namn i Ångermanland. I: NoB 32. S. 14–49. — 1967 = SOVn 3.
- Calissendorff, Karin, 1964: Helgö. I: NoB 52. S. 105–152.
- 1987: *Vård-* och *Vett*-namn vid norrlandskusten. I: Klassiska problem inom finlandssvensk ortnamnsforskning. Svenska litteratursällskapets jubileumssymposium på Hanaholmen 4–6 oktober 1985. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 539. SNF 67.) S. 169–176.

- Cleasby, Richard, 1957: An Icelandic–English dictionary. Initiated by Richard Cleasby, subsequently revised, enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson, M.A. Second edition with a supplement by Sir William A. Craigie, containing many additional words and references. Oxford.
- Dehlin, Lennart, 1997: Amerika, Smörbäck och Dånan. Ägonamnsstudier i byarna Lönnånger och Norsta i Rogsta socken, Hälsingland. (Uppsats i nordiska språk C vid Uppsala universitet vårterminen 1997.) [Förvaras i Isof Uppsala.]
- Edlund, Lars-Erik, 1996: Gamla ortnamn i Medelpad. I: Sundsvalls historia 1. Red.: Lars-Göran Tedebrand. Sundsvall. S. 45–63 med noter s. 302–315.
- Ejder, Bertil, 1950: Något om namnen på våra slott och herrgårdar. I: OUÅ. S. 19–34.
- Eriksson, Manne, 1961: Svensk ljudskrift 1878–1960. En översikt över det svenska landsmålsalfabetets utveckling och användning huvudsakligen i tidskriften Svenska landsmål. Stockholm. (SvLm B. 62.)
- Fornsök. RAÄ. <https://app.raa.se/open/fornsok>
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på -ryd i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- 2006: Ortnamn i stilistisk variation. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 95.)
- 2017: *Finnveden, Lerike och Replösa*. Tre småländska ortnamnsstudier. I: OUÅ. S. 23–39.
- Fritzner, Johan, 1886: Ordbog over det gamle norske Sprog 1. Omarbeidet, forøget og forbedret Udg. Kristiania.
- ghj = Gärder och hjälper. Hjälpskattelängd från 1535 för stora delar av Sverige och Finland, KA.
- GHK = Gammal hälsingekultur. Meddelanden från Hälsinglands fornminnessällskap. 1931–56, 1996–2002. Hudiksvall.
- Hagåsen, Lennart, 1995: *Bjuråker* – ett sockennamn och en tradition. I: NoB 83. S. 39–51.
- 2013: Ortnamnsefterlederna -nor och -vik längs svenska Bottenhavskusten. Fonologiska och morfologiska särutvecklingar. I: Nøvn i strandamentanini. Navne i kystkulturen. Forelæsninger fra det 41. NORNA-symposium i Tórshavn 2. – 4. juni 2011. Red.: Tina K. Jakobsen m.fl. Uppsala. (NORNA-rapporter 89.) S. 76–97.
- 2014 = SOHä 2:2.
- 2021: *Dagön* i dager och *Daglö* i skugga. I: NoB 109. S. 59–69.
- Handbook IPA = Handbook of the International Phonetic Association. A guide to the use of the International Phonetic Alphabet. 1999. New York.
- Hedblom, Folke, 1945: De svenska ortnamnen på säter. En namngeografisk undersökning. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 13. Studier till en svensk ortnamnsatlas 2.)
- 1958: Gästriklands äldre bebyggelsenamn. En förberedande undersökning. Gävle. (Särtryck ur: Från Gästrikland 1957–58.)
- Hellberg, Lars, 1973a: Ortnamn i Selebo härad. I: OUÅ. S. 27–46.
- 1973b: Skänninge och Skenaån. En ortnamnskombination i ljudhistorisk belysning. I: Svenska studier från runtill till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle på 60-årsdagen den 27 juni 1973. Stockholm. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 48.) S. 37–52.
- 1984: Bynamnet Norrskedika. I: OUN 2. 12.10.1983–25.9.1984. S. 13. (Omtryckt i UNS. S. 26 f.)

- Hellbom, Algot, 1973: Indalsälvens gamla namn. I: OUÅ. S. 19–26.
- Hellquist, Elof, 1980: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl., 4 tr. Lund.
- Historiska kartor. Lantmäteriet. <https://www.lantmateriet.se/historiskakartor>
- Holm, Olof, 2022: *Dalåsen* i Berg och alternativnamnet *Dalarna* om Härjedalen. I: OUÅ. S. 25–30.
- Holmström, Stina, 1938 [accessionsår]: Hudiksvalls stads ortnamn. [Proseminarieuppsats i nordiska språk vid Uppsala universitet.] [Förvaras i Isof Uppsala.]
- Håkansson, Karl, 2006: Den stora Ormen i Bergsjö. I: Bergsjö-Bygden 62. S. 3–5.
- Högström, Erik, 1974: Bergsjö sockens historia. [Omtryck av utg. från 1921.] I: Bergsjö [se detta]. S. 1–113.
- Isof Uppsala = Isofs avdelningar och samlingar i Uppsala.
- J. Wannbergs anteckningar = H[elge] N[ilsson]: Bygdens historia. Anteckningar om Tröstens by i Bergsjö av framlidne Jonke Wannberg. 1977. I: Bergsjö-Bygden 33. S. 8 f.
- Katrina, 2006: Om »Bäsch-lanne». I: Bergsjö-Bygden 62. S. 13.
- Liedgren, Lars, 1992: Hus och gård i Hälsingland. En studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland Kr. f.–600 e. Kr. Umeå. (Studia archaeologica Universitatis Umensis 2.)
- Lindberg, Carl, 1953: Namnparet Bålsön–Bålssjön som vittne om gamla tiders fyrväsen. I: Hudiksvalls Nyheter 13.10.1953.
- 1960: Stadsnamnet Hudiksvall. Ett senmedeltida namn på en forntida hamn Hudvik. I: OUÅ. S. 35–52.
- Lundahl, Ivar, 1956: Rickomberga. I: OUÅ. S. 34–40.
- Lundell, Jan, 2001: Storhögar i Hälsingland. Ett första försök att finna en forntida indelning. (GHK 2001:3–4.)
- M 10 = Nils Reinhold Brocmans avskriftssamling, KB.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. 2. prentun með leiðréttingum. Reykjavík.
- Moberg, Lennart, 1990: Skärgårdsnamnen i Strindbergs Hemsöborna – dikt och verklighet. I: OUÅ. S. 5–24.
- Modéer, Ivar, 1937: Namn- och ordgeografiska studier. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1937:12.)
- Nordlinder, Erik Olof, 1902: Ordbok öfver Bergsjöområdet. [DFU, acc.nr ULMA 19705.]
- 1909: Bärgsjösmål. Anteckningar från Bärgsjö socken i Hälsingland på socknens mål (1870-talet). I: SvLm. S. 38–77.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- 1923: Altländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen. 4. vollständig umgearbeitete aufl. Halle (Saale). (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 4. Altnordische grammatik 1.)
- NorrO = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik, 2008: *Norrøn ordbok*. 5. utg. av Gamalnorsk ordbok ved Heggstad og Torp. Oslo.
- Norsk språkhistorie 1. Mønster. Red.: Helge Sandøy. Redaksjonssekretærer: Sine Halkjelsvik Bjordal & Stig Rognes. 2016. Oslo.

- Nyman, Eva, 2017: Ortnamn som källor till de nordiska språkens äldre historia. Några exempel. I: Namn som kjelder. Rapport frå Den sekstande nordiske namneforskar-kongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.–11. juni 2016. Red. av Tom Schmidt & Inge Særheim. Uppsala. (NORNA-rapporter 96.) S. 169–179.
- Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok. 4. utg. Utarbeidd av Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Språkrådet. Red.: Marit Hovdenak m.fl. 2006. Oslo.
- Nyström, Staffan, 1985: Önamn i Båven. En studie över önamnsskicket i en sörmländsk insjö. Uppsala. (Folklivsskildringar och bygdestudier utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 11.)
- 1990: Ortnamn i Haninge. Redaktionskommitté: Birgitta Carlberg m.fl. [Haninge.] (Haningebygden. Haninge hembygds-gilles skriftserie 25.)
- 1996: Ortnamnen i Ornö socken. Redigering och layout: Cecilia Granström. Ornö. (Bygdemuseet Ornö sockenstugas skriftserie 6.)
- Nyström, Staffan & Strandberg, Svante, 2019: Hundsgren – Graneberg. I: OUÅ. S. 45–57.
- OÖD = Ordbok över folkmålen i övre Dalarna 1–46. 1961–2022. Uppsala. ([Numera:] Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Serie D 1.)
- Pellijeff, Gunnar, 1951: Trehörningen. I: OUÅ. S. 55–61.
- Pettersson, P. J., 1974: Gamla minnen från Bergsjö. Samlade och utgivna. [Omtryck av utg. från 1924.] I: Bergsjö [se detta]. S. 289–369.
- PSS = Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer 1–6. 1927–85. Stockholm. (Stadshistoriska institutet.)
- Rannsakningar 1 = Rannsakningar efter antikviteter. På Akademiens uppdrag utg. under red. av Carl Ivar Ståhle 1. Uppland, Västmanland, Dalarna, Norrland, Finland 1. Text. Utg. av Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre & Carl Ivar Ståhle. 1960. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.)
- Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. Malmö m.fl.
- Sahlgren, Jöran, 1930: Ordlängdsbalansen i svenskan. I: NoB 18. S. 61–86.
- Schagerström, August, 1934: Gästre och Gästrikland. I: NoB 22. S. 121–135.
- Schönning, Jörgen, 2019: Hälsinglands första kartografer och den äldsta landskapskartan. I: Hälsingerunor. S. 34–46.
- Skb = Skatteboken av Hälsingland för år 1542. I: GHK 1933. S. 7–113.
- SRA1h = landskapshandlingar i SRA. <https://sok.riksarkivet.se/landskapshandlingar>
- Sstb 1544–1548 = Stockholms stads tänkeböcker 1544–1548. Utg. af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad och samfundet Sankt Erik genom Joh. Ax. Almquist. 1936. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. 2 serien. Tänkeböcker. Ny följd 1.)
- Stahre, Nils-Gustaf, 1986: Ortnamn i Stockholms skärgård. Stockholm.
- Stenklyft-Delin = Tabula Geographica Helsingiæ, Exhibens Omnes Parochias, singulatim cum suis Limitibus pariter ac Vicis, Pagis & Lacubus, Amnibus et qvæ alia notatu digna annotari potuere A:o 1688. Concepta a Christophero Steenklyft & renovata A:o MDCCLXXXII ab Erico Delin, Helsing: h:t: Geodeta Halland:. [I Gästrike-Hälsinge nations, Uppsala, ägo.]
- Storsjöödjuret. I: Bergsjö-Bygden 35 (1979). S. 15.
- Strandberg, Svante, 2008: *Bärle* i Vingåker. I: NoB 96. S. 89–93.
- 2018: *Båsenberga* i Vingåker. I: OUÅ. S. 91–98.

- Strid, Jan Paul, 1984: Yxsmeshult och Skeppeberg. Om ett eftertraktat trädslag och några av dess reflexer i ortnamn. I: OUÅ. S. 49–67.
- Ståhl, Harry, 1950: Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'åmöte, ågren' o. dyl. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 20. Studier till en svensk ortnamnsatlas 5.)
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Sundin, Ulla, 1984: Bolle gård. I: Bergsjö-Bygden 40. S. 5–10.
- Særheim, Inge, 2017: *Sprette, Sprötta og Springaren*. Individualitet i skjergardsnamn. I: NoB 105. S. 91–108.
- UNS = Uppländska namnstudier. Valda namnspalter ur Upsala Nya Tidning 1982–2002. Red. av Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Utg. av Ort-namnsällskapet i Uppsala. 2011. Uppsala.
- Wessén, Elias, 1966: Isländsk grammatik. 2 uppl. Stockholm.
- 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- Widmark karta = Karta öfver Bergsjö Tingslag uti Norra Helsingland och Gefleborgs Län sammandragen År 1848 af P. H. Widmark.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalska-pen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- Vikstrand, Per & Zachrisson, Torun, 2006: Lerslätterna och -*sta(d)*-namnen. Om relationen mellan äldre järnålderns lerslättsboplatser och -*sta(d)*-namn i Mälardalen. I: Busetnadsnamn på -*staðir*. Rapport frå NORNAs 33. symposium på Utstein kloster 7.–9. mai 2004. Uppsala. Red. av Inge Særheim, Per Henning Uppstad & Åse Kari Hansen Wagner. (NORNA-rapporter 81.) S. 173–211.
- ÄGK V3 = Riksarkivet, Projekt Äldre geometriska kartor, Lantmäteriet, SE/RA/81003/1/V3. <https://riksarkivet.se/visa-kartsamlingar>

Summary

Hälsingland place-names in -*äck*, -*uck* with Södermanland parallels

By Lennart Hagåsen

There are six settlements along the coast of the Södermanland province with names containing the final element of -*åker* (*åker* 'arable land'), although, unexpectedly, this is pronounced [-øk]. In the majority of cases, this phonetic form is supported by the oldest documentation from the 15th century. Five of these names have previously been discussed in toponymical literature. In the 1990s, an onomastician proposed that, as all of the names can be found close to bays and inlets – although some have now dried up owing to land uplift – their final element could be traced back to the appellative *vik* 'bay, inlet, cove'. However he found the phonetic development from *vik* into [-øk] very

complex or even impossible to explain. The same onomastician proposed interpretations for the first elements of five of the relevant names.

In the north east of the province of Hälsingland there are five place-names that, judging mostly from 14th–16th-century records and one case from the 18th century, appear to have ended in [-øk], [-ok] or [-øk]. In the living settlement names *Hånick*, *Hudik* and *Ungrick*, the final element has long been pronounced [-ik], a toponymical element that occurs in several names in the same region and also goes back to the appellative *vik*. The final elements of the two remaining cases, the lost names *Bålock*, denoting a farm, and the late attested *Håcksåck*, a field name, were apparently also pronounced [-øk]. As with the Södermanland names, those in Hälsingland appear close to existing or dried up bays or inlets.

The author outlines a possible phonetic development for *vik* > [-øk] with the support of similar phonetic features found in some other words, personal names and place-names. Moreover, he gives detailed proposals for how to interpret the first elements of the Hälsingland names, viz. *bård* '[here:] edge of the water' (*Bålock*), *hög* (genitive *högs*) 'barrow' (*Håcksåck*), *hörne* or *hörna* 'corner ([here:] of a lake)' or, perhaps more likely, a place-name derived from Old Scandinavian **hurna* 'horn' referring to the form of an inlet (*Hånick*), *huvud* 'head, [here:] end of a mountain' (*Hudik*), and without a distinct reference, however, Old Swedish **oghn* 'fear, respect' or a compound with *ugn* 'oven, kiln' (*Ungrick*).

Lox(h)am revisited

By John Insley

Namn och bygd 111 (2023), 125–136.

John Insley, Anglistisches Seminar, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Germany:
Lox(h)am revisited.

Abstract

Starting from the lost Lancashire place-name *Lox(h)am* < OE **Loxhūsum* or Anglo-Scandinavian **Loxhúsum*, a compound of a British river-name *Lox* and the dative plural of OE *hūs*, ON *hús* n. ‘house’ with the meaning ‘at the houses associated with a stream called Lox’, the present article goes on to discuss place-names in Lancashire containing the dative plural *-um*. Although such names can be formally Old English or Old Scandinavian, their currency in Lancashire must have been reinforced by Scandinavian usage. *Lox(h)am* was probably located in Penwortham parish in Leyland Hundred and further evidence for Scandinavian settlement in this region is provided by the presence of Scandinavian personal names, such as *Gamall*, *Hrafnkell*, *Ormr*, *Steinólfr*, *Sveinn* and *Úlfkell*, in medieval records, these names being examined in the concluding part of the article.

Keywords: Place-names in the dative plural, Scandinavians in Lancashire, Scandinavian personal names in Lancashire.

The recent *Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland* has an entry relating to a surname *Lox(h)am* (Hanks, Coates, & McClure 2016:3, p. 1633, *s.v.* *Loxham*). The editors of this work point out that the main location of this surname in the census of 1881 was in Lancashire and they take it to be a locative surname deriving from a lost place-name called *Loxum* “probably in Lancs (perhaps near Leyland or Penwortham)”. The earliest forms are as follows:

[Roberto de] *Loxhusum* (witness, document concerning property in Farington) early 13th century Lancashire Archives, Preston, DDF/2389.

[Roberto de] *Loxhesum* (witness, document concerning property in Farington) early 13th century Lancashire Archives, Preston, DDF/485.

[Roberto de] *Loxosum* (witness, document concerning property in Farington) *ca.* 1225–1240 Lancashire Archives, Preston, DDF/487.

[Roberto de] *Loxisum* (witness, document concerning property in Farington) *ca.* 1230 Lancashire Archives, Preston, DDF/488.

[Robert de] *Loxusum* 1251 LancesInquests, p. 186.

[Roberto de] *Loxohum* (witness, document concerning property in Hutton) 1216–1250 (copy, 1268) Cockersand, p. 428.

[Roberto de] *Loxham* (witness, document concerning property in Longton) 1242–1260 (copy, *ca.* 1395) Burscough, p. 139.

[ex prati Roberti de] *Loxum* (in Hutton) 1268–1279 Cockersand, p. 447.

[terram Galfridi de] *Loxum* (in Hutton) 1240–1256 (copy, 1268) Cockersand, p. 427.

[Willelmus de] *Loxum* (grantor of land in Longton) *ca.* 1302 Lancashire Archives, Preston, DDSc 43a/42.

Subsequent examples include [Robert de] *Loxum* 1326, [Thomas de] *Loxhum* (Longton and Hutton, Lancashire), and the surname *Lox(h)am* is attested in the Early Modern period (sixteenth–eighteenth centuries) in Croston, Penwortham Leyland and Blackburn (Hanks, Coates, & McClure 2016:3, p. 1633). With the exception of Blackburn, all these places are situated in the Hundred of Leyland south of the Ribble. Farington (Grid reference: SD549232), Hutton (Grid reference: SD494267) and Longton (Grid reference: SD482258) are townships in Penwortham parish and it would seem reasonable to locate the lost *Lox(h)am* here as well. The first edition of the Ordnance Survey 1:10, 560 map, Sheet Lincs 68 published in 1848 and surveyed in 1844–5, has a *Loxams* (Grid reference: SD48302594) in Longton.¹ It would be tempting to identify this place in Longton with the medieval *Lox(h)am*, but it is unfortunately the case that its name could rather derive from the family name *Lox(h)am*. This is indicated by final -s which can only have had a genitival function. We would then be concerned with an elliptical formation, ‘Lox(h)am’s (homestead, farm, cottage, row, etc.)’, and we can point to parallel examples of the type family name + generic in Longton from the same source, namely, *Parkers Row* and *Taylor’s Cottage*.

When I examined *Lox(h)am* in 2017, I had not yet discovered the form in DDF/2389, so that my interpretation was based on phonological conclusions arrived at within the context of the weakening of medial syllables in Middle English (Insley 2017). The etymology is now clearer than it was in 2017. The

¹ I am grateful to Mrs Jackie Crosby of the Lancashire Archives in Preston for drawing my attention to this form and to Peter Iles for providing me with access to his gazetteer of the first edition of the Ordnance Survey maps for Lancashire.

first element is clearly paralleled by two Somerset river names. The first is the *Lox Yeo*, running from near Wincombe past Loxton to the Axe, south-east of Bleadon Hill:

[on, & lang] *Loxan*, [into] *Locxs*, [of] *Loxs* 1068 [copy, 15th century], cf. also *Loxwood* [*Loxan puda* 956 (copy, mid 12th century) S 606, *Loxanwode warztreen* 975 (forgery, 12th-, 14th-, 15th-century copies) S 804, and *Loxton* [*Lochestone* 1086] [Ekwall 1928, p. 267].

The second is the *Lox*, the old name of the stream running from near Priston to the Avon at Newton St Loe:

[innan, andlang] *Loxan* 931 [copy, second half of the 12th century] S 414, [into, of, be] *loxan* 946 [copy, second half of the 12th century] S 508 [Ekwall 1928, p. 267].

Ekwall (1928, pp. 267–268) suggests that the stream-name *Lox* belongs to a British **loscā* < Celtic **losko-* (< **loksko-*) with the sense ‘the winding stream’ (cf. also Jackson 1953, p. 536). Final *-um* is a dative plural ending and formally this can be either Old English or Old Scandinavian (see Smith 1956:2, pp. 224–226, Fellows-Jensen 1985, pp. 326–327). Mawer (1929, pp. 11–14) noted that the English examples of the type are confined to Anglian and are especially frequent in the Northumbrian dialect area. I would argue that in northern England the type was reinforced by Scandinavian influence. The form in DDF/2389 shows that the second element of the place-name *Lox(h)am* is the dative plural of OE *hūs*, ON *hús* n. ‘house’. The reconstructed base is then **Loxhūsum*, *-hūsum* ‘at the houses associated with a stream called *Lox*’. On account of its unstressed position, [h] is lost (cf. Jordan 1968, pp. 174–175 [§ 195]). For the same reason, [u:] in medial *-(h)ūs-* in *Loxhūsum* is shortened to [u] (or [ʊ]) which is then reduced to [ə] (cf. Jordan 1968, pp. 132–134 [§ 142]). The graphemic realization of this [ə] presented considerable difficulties for medieval scribes and hence we find it represented by ⟨u⟩, ⟨o⟩, ⟨i⟩ and ⟨e⟩ in the thirteenth-century Lancashire records cited above. Subsequently, the medial [ə] disappears, this final stage being represented by the spellings *Loxum*, *Lox(h)am*. Final *-ham* is the result of substitution of the English element *-hām* ‘village, homestead’ for the grammatically opaque dative plural ending *-um*.

I have noted (Insley 2020) a process of phonological erosion involving the reduction of medial syllables similar to that found in *Lox(h)am* in the early spellings for *Wormald* in Barkisland (West Riding of Yorkshire) and the lost *Ollerpoole* (Cheshire), both of which have as first element an unrecorded OE **wulfrān*, ME **wolfrōn* ‘boundary strip frequented by wolves’.

There is also the case of *Tothby* Lincolnshire (South Riding of the division of Lindsey, Calceworth Wapentake), representative early forms of which are:

Touedebi 1086, *Toudebi* 1153–1162 (copy, 1409), *Touthebi* 1198, 1199, early 13th century, *Toutheby* 1226 (Coates 2009, p. 83). Coates (2009, p. 84) suggests that the base is a Scandinavian **Tōfuðā(r) bȳ* < **Tōfuhofuðā(r) bȳ* ‘farm of a man called Foxhead’, containing a cognate of Icelandic *tōfa* ‘fox’, possibly denoting a red-haired person or a person with fox-like features. The 1086 form would however suggest that we are concerned with OE *hēafod* rather than the cognate ON *hōfuð*. The genitive singular of ON *hōfuð* n. is *hōfuðs*, not **hōfuðā(r)*, while that of OE *hēafod* is *hēafdes*. In view of this and on the basis of the form of 1086, I would suggest that we are concerned here with an Anglo-Scandinavian **Tofuhēafodbȳ* in which the uninflected personal name has an associative function. The *-e-* preceding the generic *bȳ* in the 1086 form is probably best interpreted as a svarabhakti vowel. In the context of (original) bynames belonging to animal attributes, it should be remarked that Henrik Williams (2021) has recently emended the hitherto obscure runic **skatnik** (on a rune stone from Lund in Björklinge parish, Uppland) to **skatnif**, the accusative form of an (original) byname form, Runic Swedish **Skatnæf̋* ‘man with a nose resembling a magpie’s beak’.

Lancashire examples of the type *hūsum/húsum* are: *Aynesom* (Grid reference: SD384397) in Cartmel parish in Lonsdale Hundred North of the Sands (*Aynsom* 1491, *Ayneson* 1537, *Aynsam* 1592 < ON **einhúsum* ‘at the single houses’ (Ekwall 1922, p. 198, Fellows-Jensen 1985, pp. 55, 327). Fellows-Jensen (1985, p. 55) includes the possibility that the second element of *Aynesom* can be either the English *hūs* or the Scandinavian *hús*, but since the first element of the present compound is clearly Scandinavian, it would seem more appropriate to take the second element to be a reflex of ON *hús*. She translates *Aynesom* as ‘at the lonely houses’, but it would seem more apposite to interpret the name as referring to a group of houses, each of which was a separate entity; *Newsham* (Grid reference: SJ376917) in Walton parish in West Derby Hundred (*Neuhusum* 1212–1217) and *Newsham* (Grid reference: SD512363) in Preston parish in Amounderness Hundred (*Neuhuse* 1086, *Newesum*, *Neusum* 1246) < OE *æt þæm nēowan hūsum* ‘at the new houses’ (Ekwall 1922, pp. 116, 148, Wrander 1983, pp. 67–68); *Wesham* (Grid reference: SD417328) in Kirkham parish in Amounderness Hundred (*West(h)usum* 1189, *Westhusam* 1194), whose first element is OE *west*, ON *vestr* ‘western’ (Ekwall 1922, p. 153, Fellows-Jensen 1985, p. 60).

As indicated above, the dative plural form in *-um* can be formally Old English or Old Scandinavian. However, the dative plural *húsum* is a well attested place-name element in Scandinavia and Hald has shown that it is especially frequent in Jutland and North Frisia (see Hald 1942, pp. 114–115). Other Lancashire dative plural names formed from Scandinavian elements are *Arkholme* (Grid reference: SD566726) in Melling parish in Lonsdale Hundred South of

the Sands, a reflex of **érgjum*, dative plural of ON *érgi* ‘shieling’, a colonial Norse loan of Gaelic *áirge* (Ekwall 1922, p. 180, Fellows-Jensen 1985, pp. 49, 52, 61, 327) and *Lathom* (Grid reference: SD457065) in Ormskirk parish in West Derby Hundred derived from **hlaðum*, dative plural of ON *hlaða* f. ‘barn’ (Ekwall 1922, p. 122, Fellows-Jensen 1985, pp. 52, 58, 327). *Lytham* (parish and township) (Grid reference: SD327294) in Amounderness Hundred is formed from the dative plural of either OE *hlið* n. ‘slope, incline’ or ON *hlið* f. ‘hillside’ (Ekwall 1922, p. 155; Fellows-Jensen 1985, pp. 359 [map 20], 360 takes *Lytham* to be an English formation).

It should be noted that Scandinavian personal names are also attested in the Farington-Hutton region. Examples are:

ON *Gamall*. [*Ricardo filio*] *Gamell*’ (Farington) early 13th century Lancashire Archives, Preston, DDF/485.

ON *Hrafnkell*. *Ramkellecroft*, *Ramkelcroft* (field name in Hutton) 1236–1242 Lancashire Archives, Preston, DDF/526, cf. [*Johannes filius*] *Ramkelli* [*de Hoton* (Hutton)] 1200–1220 Cockersand, p. 453.

ON *Ormr*. *Ormo de Hoton* (Hutton) [witness in a charter disposing of property in Eccleston] 1184–1199 (copy 1268) Cockersand, p. 497.

Anglo-Scandinavian **Purzi(e)fu* fem. [*de terra Swani filii*] *Thurieue* (land in Farington) ca. 1225–1240 Lancashire Archives, Preston, DDF/487.

The latinized genitive form *Swani* probably reflects OE **Swān* rather than an anglicized form of ON *Sveinn*. OE **Swān* forms the first element of *Swannington* in Norfolk, a genuine genitive plural formation in *-ingatūn* (Watts 2004, p. 593). It may also occur in the *-ingtūn* name *Swannington* in Leicestershire, though both Watts (2004, p. 593) and Cox (2016, p. 210) regard this name as containing an OE personal name with short vowel, **Swan*. Cox interprets this personal name as either a byname (cf. OE *swan* m. ‘swan’) or “a shortened form of such OE names as *Swanbeald*, *Swanbeorht* and *Swanwulf*”. The problem is that these compounds are not genuine Old English names, but are normalized pseudo-West Saxon forms constructed by W.G. Searle (1897, pp. 434–435) from the Old High German names that he had found in Piper’s edition of 1884 of the Confraternity Books of St Gall, Reichenau and Pfäfers (Piper 1884, pp. 510–511, s.vv. *Suanabold*, *Suanolf*, *Suonbertus*, etc.). There are no phonological difficulties in interpreting *Swannington* in Leicestershire as containing OE **Swān*, since we have to reckon with the shortening of OE [a:] in the trisyllabic formation **Swāninztūn* (see Jordan 1968, pp. 43–44 [§ 24]). OE **Swān* is an original byname belonging to the appellative OE *swān* m. ‘herdsman, swine-herd; peasant; young man, man; warrior’, cf. the cognate ON *Sveinn*

belonging to ON *sveinn* m. 'young man; servant'. Other instances of personal names derived from *Personenbezeichnungen* in Old English are *Ċeorl* < OE *ċeorl* m. 'a peasant freeman' and *Esne* < OE *esne* m. 'a hired labourer; a worker; a slave', but the type would appear to have been more frequent in Scandinavia, cf. Runic Swedish *Bōandi*, *Bōi*, *Drængr*, *Smidr*, *Pegn/Diagn* (see Jansson 1963, p. 114).

ON *Úlfkell*. [ad terram *Willelmi filii*] *Vlfkel* (land in Farington) *ca.* 1225–1240 Lancashire Archives, Preston, DDF/487.

This evidence for Scandinavian influence is reinforced by similar material from other local documents from this region. Exemplary for this is a record dating from *ca.* 1160 from the De Hoghton collection of deeds and papers, Lancashire Archives, Preston, DDHo F 286 (Lumby 1936: frontispiece [facsimile of the deed], pp. 1–3 [Latin text, notes and English translation]), and granting in fee eight carucates of land at Elswick, Clayton-le-Woods, Whittle-le-Woods, Wheelton, Withnell, Hoghton and Roddlesworth. Farrer (1902, pp. 375–376) identified four and a half of these eight carucates (namely, the townships of Hoghton, Withnell, Wheelton and Whittle-le-Woods) with the territory known as GUNNOLF'S MOORS, a compound of the Scandinavian personal name *Gunnúlfr* and OE *mōr*, ON *mór* m. 'marsh; barren upland' (see Ekwall 1922, pp. 131–132). The witness clause of this document contains the following Scandinavian personal names: ODan *Auti*: [*Siwardo filio*] *Avti*. [7 *Ricardo fratre suo*]; ON *Hrafnkell*: [*Rogero filio*] *Rauechili*. [*Ricardo filio suo*]; ON *Magnús*: [*Ormo filio*] *Magni*; ON *Ormr*: *Ormo* [*filio Magni*], *Ormo* [*filio Sueni*]; ODan *Sighwarth*: *Siwardo* [*filio Avti*. 7 *Ricardo fratre suo*]; ON *Steinólfr*: [*Waltero filio*] *Stenulfi*; ON *Sveinn*: [*Ormo filio*] *Sueni*, *Sveno* [*socro Willelmi filii Alani*]; ON *Úlfr*: *Vlfo* [*de Walatona*] (Ulmes Walton [Grid reference: SD517181], township in Croston parish, Leyland Hundred). These personal names are linguistic relics of the period of Scandinavian settlement in this region in the tenth century. As linguistic artefacts, they reinforce the evidence provided by the Scandinavian elements noted in Middle English field names (for Scandinavian elements in medieval field names in Hutton and Penwortham, etc., see Wainwright 1945, p. 93).

These personal names also indicate the survival of sections of the local Anglo-Scandinavian elites in the post-Conquest period. Here we can cite the example of one of the witnesses of DDHo F 286, Richard, son of Roger, son of Ravenkil, who founded a Benedictine priory at Lytham as a dependency of Durham Cathedral Priory towards the end of the twelfth century (see Farrer 1902, p. 376). Another witness, Siward, son of Auti, appears elsewhere. In the Inquest of 1212, it is recorded that Robert *de Mulinas* had granted two carucates in Cuerden (in Leyland parish and hundred [Grid reference: SD561238])

with his daughter (in marriage) to Siward, son of Outi (*Siwardo filio Outi*) and that Siward's son Henry held these properties *per servicium militare* at the time of the Inquest of 1212 (Fees I, p. 208; see also Farrer 1902, p. 410). Robert *de Mulinas* belonged to a notable family of local gentry of Anglo-Norman origin, that of Molyneux of Sefton. The Inquest of 1212 states that at that time Richard *de Mulinas*, Robert's son, held ten and a half ploughlands *de dono Rogeri Pictaviensis* for the service of half a knight's fee (Fees I, p. 208). The phrase *de dono Rogeri Pictaviensis*, 'of the grant of Roger le Poitevin' indicates that the fee of Molyneux of Sefton must have been granted to this family around 1100. Roger le Poitevin (*ca.* 1065–before 1140) was the third son of Roger de Montgomery, the first earl of Shrewsbury, and acquired the byname *le Poitevin* because of his marriage to Almodis, sister of Count Boso III of La Marche in Poitou (Mason 2004). At various times in the period before 1102, he held extensive properties in the later county of Lancaster, building a castle at Penwortham and founding a priory with monks from Sées at Lancaster (Mason 2004). Through his marriage to Mabel, the heiress of the *seigneurs* of Bellême, Roger de Montgomery had acquired control of the castles of Bellême, Alençon, Domfront and Sées as well as of other territories in southern Normandy, Maine and the kingdom of France (see White 1940, p. 67). He also founded (or refounded) religious houses at Troarn, Sées and Almenêches (see Mason 1963, p. 2). With the exception of Troarn, which is in the *département* Calvados, these castles and religious houses are situated in the area which became the modern *département* Orne. Given the early association of the family of Molyneux with Roger le Poitevin, it would seem logical to assume that their ancestral seat was in this region and I would suggest that it was probably at Moulins-la-Marche (canton Tourouvre au Perche, arrondissement Mortagne-au-Perche, *dép.* Orne) rather than, as was suggested by Farrer & Brownbill (1906–1914:3, p. 67 n. 7), at Mouligneaux (canton Elbeuf, arrondissement Rouen, *dép.* Seine-Maritime).

In Richard Bussel's grant of the church of Leyland to the abbey of Evesham, which dates from 1153–1160 (Lancashire Archives, Preston, DDF/2387), a certain Suein child appears in the witness list. One sense of OE *čild* is 'youth of noble birth' and Suein's byname, ME *chīld*, probably denotes a youth of noble birth who was an aspirant to knighthood (see MED, *s.v.* *chīld* [6]). The grantor of DDHo F 286 and DDF/2387 was a Norman, Richard Bussel, son of the first holder of the Barony of Penwortham, Warin Bussel (see Farrer 1906, pp. 335–336). The byname of this family belongs to ME *buyscel*, *busshel*, *bysshell* 'bushel' < OFr *boissell*, *buissiel* (Hanks, Coates, & McClure 2016:1, p. 397, *s.v.* *Bushell*).

The orthography of the name forms in DDHo F 286 shows some traces of the influence of the Latino-French system of post-Carolingian Neustria. So, *Rauechili* (genitive) < ON *Hrafnkell* has <ch> for [k] in accordance with early

AN usage (see Feilitzen 1937, p. 107 [§ 113]), while in *Sueni* (genitive), *Sueno* (ablative) < ON *Sveinn*, we are unlikely to be concerned with the East Scandinavian monophthongization of the diphthong [æi] (< Germanic [ai]) > [e:], but rather with Anglo-Norman scribal practices in which ⟨e⟩ is used to render the unfamiliar Scandinavian diphthong [æi] (see Fellows Jensen 1969, pp. 67–71).

It should be noted that in DDF/2387, the Scandinavian diphthong [æi], represented by ⟨ei⟩, is retained in the reflexes of ON *Sveinn*, cf. the names of the witnesses *Suein child*, *Vchtréd filius Suein*, [*Ormus filius*]² *Suuein*, *Suuein de Penuerdham* (Penwortham, parish and head of a barony, Leyland Hundred [Grid reference: SD517283]). Retention of Scandinavian [æi] represented by ⟨ai⟩ occurs in the field name *Laidolfyshalke* (in Chorley wood, Leyland Hundred), a compound of the Old West Scandinavian personal name *Leiðúlfr* and ME *halk(e)* ‘a nook, a corner’, which has been noted in a deed of ca. 1220 (Lancashire Archives, Preston, DDTa/46). Cf. also [super] *assartum Stainulfi* (in Hothersall, Ribchester parish, Amounderness Hundred), a genitival formation containing the Old Norse personal name *Steinólfr*, which occurs in Lancashire Archives, Preston, DDHo G 348, an undated deed drawn up before 1257.

Another indication of Scandinavian influence in DDF/2387 is provided by the name of the witness *Lidulfus presbyter de Crostuna*. *Lidulfus* stands for ON **Lið-Úlfr*, initial **Lið-* having the function of a prefixed byname, here attached to the common Scandinavian personal name *Úlfr*. **Lið-* belongs to the substantive ON *lið* n. ‘troop, band of followers’ and **Lið-Úlfr* has an exact typological parallel in Runic Swedish *Lið-Bōfi*, a name attested as **liþbufa** (accusative) on a rune stone at the church at Kaga in Östergötland (Ög 103, NRL, p. 158). The priest Lidulf of Croston was not the only bearer of this name in English sources, for it is also attested in two field names in the West Riding of Yorkshire and independently in the form *Lidulfo sacerdote de Breirwell* in a Yorkshire record of ca. 1160–1175 (Fellows Jensen 1968, p. 187). Since there is more than one attestation of *Lidulfus* in England, we can assume that in an Anglo-Scandinavian context a unique prefixed byname formation **Lið-Úlfr* was reinterpreted as a semantically empty dithematic personal name **Liðúlfr* through analogy with such names as ON *Ingólfr*, *Sǫndúlfr*, *Þórólfr*, etc., and, as a consequence, entered the general anthroponymic lexicon of northern England. The sporadically attested late mediaeval Danish *Lidulf*, *Lithulf*, etc. does not belong here, but represents a loan of German *Liudolf* (see DGP, sp. 850 s.v. *Liutolf*). The first element of *Croston* (Grid reference: SD488186) is ON *kross* ‘a cross as a religious symbol, cross at a place of worship’, a Norse colonial loan of Old Irish *cros* (Ekwall 1922, p. 136, Fellows-Jensen 1985, pp. 186, 391).

² The manuscript is here illegible and the text has been supplied from Farrer 1902: 326.

A further conservative feature occurs in the name of the witness *Osbernus filius Eadmundi*. Initial <ea> for the Old English diphthong [æa] < North-West Germanic [au] in the Old English personal name *Ēadmund* is a fossilized spelling here. The Early Middle English reflex of this diphthong is [ɛ:], represented by <e> (see Jordan 1968, p. 97 [§ 81]), and this is found in the name of the same witness in DDHo F 286, where we find the *casus obliquus* form *Osberto filio Edmundi*. Both *Osbern* < Anglo-Scandinavian *Ōsbe(o)rn* < ON *Ásbiörn*, ODan *Æsbiorn* and *Osbert* < North Sea Germanic *Ōsberht* are well attested in Normandy, but in a Romance environment they would have been semantically opaque compounds in which the second elements were interchangeable due to AN loss of final [n] after [r] and of final post-consonantal [t] (see Feilitzen 1937, pp. 86, 95 [§§ 78, 100]).

It should also be noted that there was an increasing tendency in Lancashire in the twelfth century for native English and Anglo-Scandinavian families to relinquish their traditional stock of personal names in favour of the Continental Germanic and Biblical names introduced by the Normans and their northern French compatriots. For example, in the witness list of DDF/2387, Orm, son of Magnus, is followed by a son with the north Norman-Picard (Continental Germanic) personal name *Warin* and Swein of Penwortham by a brother with the Biblical name *Adam*.

I would argue that the place-names formed with the dative plural *-um* are a further indicator of Scandinavian influence in this region. Ultimately, it would be necessary to fit this evidence into a general picture using place-name evidence and the lexical material provided by dialect research.

References and abbreviations

- AN = Anglo-Norman.
 Burscough = Webb, A[rthur] N[eville] (ed.), 1970: An Edition of the Cartulary of Burscough Priory. Manchester. (Chetham Society. Third Series 18.)
 Coates, Richard, 2009: Reflections on some major Lincolnshire Place-Names 2: Ness wapentake to Yarborough. In: Journal of the English Place-Name Society 41. Pp. 57–102.
 Cockersand = Farrer, William (ed.), 1898–1909: The Chartulary of Cockersand Abbey of the Premonstratensian Order. Printed from the Original in the Possession of Thomas Brooke, Bart., F.S.A., of Armitage Bridge, near Huddersfield. Manchester. (Chetham Society. New Series 38–40, 43, 56–57, 64.)
 Cox, Barrie, 2016: The Place-Names of Leicestershire 7: West Goscote Hundred and the Leicestershire parishes of Repton and Gresley Hundred. Nottingham. (English Place-Name Society 91.)
 DDF = Farington of Worden muniments now deposited at the Lancashire Archives, Preston.

- DDHo = De Hoghton of Hoghton deeds and papers now deposited at the Lancashire Archives, Preston.
- DDSc = Scarisbrick muniments now deposited at the Lancashire Archives, Preston.
- DDTa = Tatton of Cuerden muniments now deposited at the Lancashire Archives, Preston.
- Ekwall, Eilert, 1922: *The Place-Names of Lancashire*. Manchester. (Publications of the University of Manchester. English Series 11; Chetham Society. New Series 81.)
- 1928: *English River-Names*. Oxford.
- Farrer, William (ed.), 1902: *The Lancashire Pipe Rolls of 31 Henry I., A.D. 1130, and of the Reigns of Henry II., A.D. 1155–1189; Richard I., A.D. 1189–1199; and King John, A.D. 1199–1216*. Also early Lancashire Charters of the Period from the Reign of William Rufus to that of King John. Liverpool.
- 1906: Feudal Baronage. In: Farrer, William & Brownbill, J[ohn] (eds.): *The Victoria History of the County of Lancaster 1*. London. Pp. 291–375.
- Farrer, William & Brownbill, J[ohn] (eds.), 1906–1914: *The Victoria History of the County of Lancaster 1–8*. London.
- Fees = [Maxwell Lyte, H. C. (ed.), 1920–1931]: *Liber Feodorum*. The Book of Fees commonly called Testa de Nevill. Reformed from the earliest Mss. by The Deputy Keeper of the Records 1–3. London.
- Feilitzen, Olof von, 1937: *The Pre-Conquest Personal Names of Domesday Book*. Uppsala. (Nomina Germanica 3.)
- Fellows(-)Jensen, Gillian, 1968: *Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire*. Copenhagen. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 7.)
- 1969: The scribe of the Lindsey Survey. In: NoB 57. Pp. 58–74.
- 1985: *Scandinavian Settlement Names in the North-West*. Copenhagen. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 25.)
- Hald, Kristian, 1942: *De danske Stednavne paa -um*. Copenhagen. (Universitets-Jubilæets danske Samfund 333.)
- Hanks, Patrick, Coates, Richard, & McClure, Peter, 2016: *The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland 1–4*. Oxford.
- Insley, John, 2017: A lost Lancashire Place-Name: *Loxham*. In: *Namenkundliche Informationen* 109/110. Pp. 352–357.
- 2020: The wolverine again. In: *Journal of the English Place-Name Society* 52. Pp. 97–102.
- Jackson, Kenneth [Hurlstone], 1953: *Language and History in early Britain: a chronological survey of the Brittonic languages 1st to 12th c. A.D.* Edinburgh.
- Jansson, Sven B. F., 1963: A newly discovered rune-stone in Törnevalla church, Östergötland. In: Brown, Arthur & Foote, Peter (eds.): *Early English and Norse Studies*. Presented to Hugh Smith in honour of his sixtieth Birthday. London. Pp. 110–119.
- Jordan, Richard, 1968: *Handbuch der mittenglischen Grammatik 1: Lautlehre*. 3. Aufl. Heidelberg.
- LancsInquests = Farrer, William (ed.), 1903: *Lancashire Inquests, Extents, and Feudal Aids. 1: A.D. 1205–A.D. 1307*. (The Record Society for the Publication of Original Documents relating to Lancashire and Cheshire 48.)
- Lumby, J[ohn] H[enry], 1936: *A Calendar of the Deeds and Papers in the Possession of Sir James De Hoghton, Bart., of Hoghton Tower Lancashire* (The Record Society for the Publication of Original Documents relating to Lancashire and Cheshire 88.)

- Mason, J. F. A., 1963: Roger de Montgomery and his Sons (1067–1102). In: Transactions of the Royal Historical Society. Fifth Series 13. Pp. 1–28.
- 2004: Montgomery, Roger de, first earl of Shrewsbury (d. 1094), soldier and magnate. In: Oxford Dictionary of National Biography online (<https://www.oxforddnb.com>; last accessed 25.02.2023).
- Mawer, Allen, 1929: Problems of Place-Name Study. Being a Course of Three Lectures delivered at King's College under the Auspices of the University of London. Cambridge.
- ME = Middle English.
- MED = Lewis, Robert E., & al. (eds.), 1952–2001: Middle English Dictionary. Ann Arbor. Online Edition in Middle English Compendium. Ed. by McSparran, Frances, & al., 2000–2018. Ann Arbor. (<https://quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary>; last accessed 01.01.2023).
- ODan = Old Danish.
- OE = Old English.
- OFr = Old French.
- ON = Old Norse.
- Piper, Paulus (ed.), 1884: Libri confraternitatum Sancti Galli Augiensis Fabariensis. Berlin. (Monumenta Germaniae Historica.)
- S = Sawyer, P[eter] H[ayes], 1968: Anglo-Saxon Charters. An Annotated List and Bibliography. London. (Royal Historical Society. Guides and Handbooks 8.) (The Electronic Sawyer: <http://www.esawyer.org.uk/searchfiles/index.html>).
- Searle, William George, 1897: Onomasticon Anglo-Saxonicum. A List of Anglo-Saxon Proper Names from the Time of Beda to that of King John. Cambridge.
- Smith, A[lbert] H[ugh], 1956: English Place-Name Elements 1–2. Cambridge. (English Place-Name Society 25–26.)
- Wainwright, Frederick Threlfall, 1945: The Scandinavians in Lancashire. In: Transactions of the Lancashire and Cheshire Antiquarian Society 58. Pp. 71–116.
- Watts, Victor, 2004: The Cambridge Dictionary of English Place-Names. Based on the Collections of the English Place-Name Society. Cambridge.
- White, Geoffrey H., 1940: The First House of Bellême. In: Transactions of the Royal Historical Society. Fourth Series 22. Pp. 67–99.
- Williams, Henrik, 2021: Ett otolkat mansnamn på runstenen vid Lund, Björklinge socken (U 1054) och ett ordbildningsproblem. In: OUA. Pp. 71–76.
- Wrander, Nils, 1983: English Place-Names in the Dative Plural. Lund. (Lund Studies in English 65.)

Summary

Lox(h)am revisited

John Insley

The lost Lancashire place-name *Lox(h)am*, *Loxum*, which was probably situated in Penwortham parish in Leyland Hundred, an administrative unit south of the lower Ribble, is attested in the thirteenth and fourteenth centuries and gave rise to the mod-

ern surname *Lox(h)am*. The ultimate source of *Lox(h)am* is found in the form [Roberto de] *Loxhusum* which occurs in the witness list of an unpublished early-thirteenth-century deed. The name is a compound of a British stream-name *Lox* < British **losko-* (< **loksko-*) ‘crooked, oblique’ and the dative plural of OE *hūs* or ON *hús* ‘house’. Dative plural place-names in *-um* are especially common in Northumbrian, and in northern England English usage would have been reinforced by Scandinavian practices, and we can compare the numerous instances of the Scandinavian *húsum* in Jutland and North Frisia. The development of **Loxhúsum* > *Loxum* > *Lox(h)am* shows Middle English reduction of the medial syllable to [ə] as a result of weak stress, the various spellings reflecting the difficulties experienced by mediaeval scribes in the graphemic realization of [ə].

Other examples of the type *húsum/húsum* in Lancashire are *Aynesom* in Lonsdale Hundred North of the Sands, *Newsham* in West Derby Hundred, and *Newsham* and *Wesham* in Amounderness Hundred. The dative plural type in Lancashire is also represented by *Arkholme*, containing Hiberno-Norse *cérgi* ‘shieling’, *Lathom*, containing ON *hlaða* ‘barn’, and *Lytham*, containing either OE *hlið* ‘slope, incline’ or ON *hlíð* ‘hillside’.

A Scandinavian presence in Leyland Hundred is also indicated by the occurrence of Scandinavian personal names in mediaeval records. For example, thirteenth-century deeds from the Farington of Worden muniments now deposited in the Lancashire Archives in Preston contain examples of ON *Gamall*, ON *Hrafnkell*, ON *Úlfkell* and Anglo-Scandinavian **Purzi(e)fu* (fem.). A deed of ca. 1160 from the De Hoghton collection of deeds and papers has examples of ODan *Auti*, ON *Hrafnkell*, ON *Magnús*, ON *Ormr*, ODan *Sighwarth*, ON *Steinólfr*, ON *Sveinn* and ON *Úlfr*. The appearance of such names in the witness lists of private charters in Lancashire is evidence for the survival of local Anglo-Scandinavian elites into the twelfth century beside Norman feudatories such as the Bussel barons of Penwortham or the family of Molyneux of Sefton. Already in the twelfth century, however, there was a tendency for native English and Anglo-Scandinavian families to relinquish their traditional stock of names in favour of the Continental Germanic and Biblical names brought by the Normans and their northern French compatriots. Thus, in the witness list of a deed of 1153–1160 by which the Anglo-Norman baron Richard Bussel granted the church of Leyland to the abbey of Evesham, the witness *Orm*, son of *Magnus*, is followed by a son with the north Norman-Picard (Continental Germanic) personal name *Warin* and the witness *Swein* of Penwortham by a brother with the Biblical name *Adam*.

Kolonial og postkolonial brug af danske stednavne i Grønland

Med et komparativt udsyn til stednavnepraksis i de øvrige dansk-norske kolonier

Af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen & Ivalu Kristine Lidsmoes

Namn och bygd 111 (2023), 137–162.

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, Department of Nordic Studies and Linguistics, University of Copenhagen, & Ivalu Kristine Lidsmoes, Copenhagen: Colonial and postcolonial use of Danish place-names in Greenland: With comparative views to place-name practice in the other Dano-Norwegian colonies.

Abstract

The article offers an introduction to the topic of Danish place-names, place-name policy and place-name practice in Greenland in the colonial period of 1721–1979, where Dutch, English, Danish and Greenlandic names were used in various forms and combinations. It is suggested that the extensive use of Greenlandic place-names in the Danish colonial administration could be seen to reflect an *anti-conquest* motivation on behalf of the Danes. The article goes on to present the postcolonial discourse on the use of Danish vs. Greenlandic place-names in Greenland and Denmark since Home Rule was introduced in Greenland in 1979. The observations from Greenland are compared with the practices observed in the contemporary tropical colonies of Denmark-Norway, i.e. Danish East Indies, Danish Guinea and Danish West Indies.

Keywords: place-names, Danish colonial history, Greenland, place-name policies, place-name practices, postcolonial place-name debate.

Indledning

Gennem mere end 300 år har dansk været det officielle administrationssprog i fjerne dele af verdenen: de dansk-norske kolonier.¹ Befæstede handelsstationer anlagdes i Indien og Vestafrika i løbet af 1600-tallet, og den første egentlige dansk-norske koloni kom i form af den caribiske ø Sankt Thomas i 1672, der

¹ Dobbeltmonarkiet Danmark-Norge udgjorde en samlet kolonimagt frem til Norges overdragelse til Sverige i 1814. Indtil da spillede Norge og nordmænd en ganske betydelig rolle i kolonivældets administration, ikke mindst hvad angår Grønland. Sproget i koloniadministrationen var imidlertid vedvarende dansk, og betegnelsen »dansk-norsk« om kolonistyret vil i det efterfølgende ofte være reduceret til »dansk« for ikke at gøre læsningen unødigt tung.

senere fik selskab af Sankt Jan og Sankt Croix under fællesnavnet Dansk Vestindien. I 1721 blev det dansk-norske kolonivælde udvidet mod nord med genkoloniseringen af Grønland.

Med 100-årsjubilæet i 2017 for salget af Dansk Vestindien til USA, 400-årsjubilæet i 2020 for erhvervelsen af Danmarks første tropekoloni i Trankebar, og 300-årsjubilæet i 2021 for Hans Egedes ankomst til Grønland har der i de senere år været en bølge af fornyet både offentlig og akademisk interesse for Danmarks (og Danmark-Norges) kolonihistoriske fortid. I denne strøm har kolonivældets sproglige aspekter generelt fyldt meget lidt, ikke mindst når det handler om hvordan den stedlige navngivning har været praktiseret: Hvilke navne blev givet og anvendt på steder i de danske kolonier – og på hvilke sprog?

Spørgsmålet er langt fra så enkelt, som man måske kunne tro. Praktisk talt alle europæiske kolonier uden for Europa var multi-lingvistiske. Dette skyldtes først og fremmest forskellig sproglig baggrund hos selve kolonimagten og den koloniserede befolkning (i det omfang en sådan eksisterede, hvilket f.eks. ikke var tilfældet i Dansk Vestindien). Men dertil kunne sproget hos betydningsfulde nabomagter (både eksisterende lokale riger og andre kolonimagter) spille en væsentlig rolle, ligesom små kolonimagter som Danmark ofte gjorde brug af koloniale nybyggere og administratorer af en anden sproglig baggrund end dansk (især skotter, englændere og hollændere, samt tyske missionærer). I kolonier med indførsel af slaver skal slavernes oprindelige sprog selvfølgelig tælles med, men også den kreolske sprogblending, som typisk anvendtes i kolonimagtens relation til slaverne. Besøgende handelsrejsendes sprog var det også praktisk at tage hensyn til, og mange naturnavne på maritime lokaliteter langs kysterne var ofte primært af betydning for søfolk af fremmed nationalitet. Endelig kunne det spille ind, at kolonien var blevet overtaget fra en anden kolonimagt, der allerede havde sat sine toponomastiske spor på stedet. Dertil kan så lægges det postkoloniale spørgsmål om, hvordan hele det koloniale mix af stednavne er blevet håndteret efter kolonitidens afslutning. Kolonial og postkolonial stednavnepraksis er således et både kompliceret og interessant emne.

Stednavnestudier har spillet en betydelig rolle hvad angår vikingetidens kolonisering af områder på De Britiske Øer og i Normandiet, såvel specifikt med katalogisering af helt eller delvist skandinaviske (reelt danske, norske eller 'angloskandinaviske') navne som generelt i vurderingen af *Scandinavian impact* på demografi, sprog og kultur i de koloniserede egne. En tilsvarende onomastisk opmærksomhed afventer fortsat for den dansk-norske kolonitid fra 1600-tallet og fremefter, i hvilken stednavne, stednavnepraksis og stednavnepolitik indtil videre er et temmelig uberørt forskningsfelt. Det samme kan siges om stednavnenes rolle i de tidligere dansk-norske kolonier i en postkolonial sammenhæng, både hvad angår de gamle 'koloniale navnes' videre brug eller

udfasning, dennes sammenhæng med de pågældende landes opbygning af en moderne, postkolonial identitet, og i forholdet mellem disse lande og Danmark.

Man kan egentlig godt undre sig over, hvorfor det ganske anseelige danske stednavnekorpus uden for Danmark-Norges grænser ikke i større grad har tiltrukket sig forskernes interesse. En medvirkende årsag hertil er formentlig, at dansk stednavneforskning traditionelt har haft sit fokus på navnenes alder og de enkelte navneleds etymologiske betydning. Til besvarelse af især aldersspørgsmålet tjener stednavnene i vikingetidens Danelaw England et oplagt formål, hvorimod man kan sige, at danske stednavne i det 17.–19. århundredes Grønland og tropekolonier ved første øjekast måske fremstår mindre spændende. De yngre koloninavne er imidlertid uhyre interessante i forhold til mange af de spørgsmål, der har præget de senere årtiers onomastiske forskning af eksempelvis motivationen bag navngivning, navnes identitetsbærende funktion, stednavneejerskab og stednavnepraksis i en multi-lingvistisk kontekst. De rummer også en komparativ forskningsværdi i forhold til tilsvarende 'hjemlandske' stednavne, hvor navngivning af eksempelvis forter, byer og plantager ude i kolonierne med udbytte kan sættes op imod samtidig navngivning af slotte, købstæder og herregårde hjemme i Danmark og Norge.

På Arkiv for Navneforskning, Københavns Universitet, har vi nu gennem flere år forsøgt at lande et eksternt finansieret forskningsprojekt om stednavne og den dertil knyttede praksis og politik i de dansk-norske kolonier, såvel i troperne som i Nordatlanten. Idéen har været at bygge videre på den nyligt etablerede skole af *New Nordic Socio-Onomastics* og integrere 'den dansk-norske case' i de senere års internationale diskurs inden for *Colonial Toponomastics* og *Colonial Linguistics* generelt, med metoder og diskurser fra bl.a. *Critical Toponymy*. Desværre har forsøgene med at etablere et sådan projekt om »Danish Colonial Onomastics« hidtil været uden held, men efterhånden har vi ikke desto mindre fået så meget indsigt i emnet gennem forberedelse til ansøgningerne, at det alligevel er muligt at opstille et indblik i nogle af problemstillingerne. I nærværende artikel vil vi gerne præsentere lidt fra disse forarbejder for vores kollegaer og andre interesserede med særlig fokus på Grønland, både hvad angår den dansk-norske stednavnepraksis og mulige -politik i kolonitiden og stednavnenes ganske betydelige rolle i opbygningen af den grønlandske identitet efter Hjemmestyrets indførelse i 1979. Heri indgår også stednavnespørgsmålet (danske vs. grønlandske navne) i de senere års dansk-grønlandske forhold, samt hvordan dette relaterer sig til UNGEGNs anbefalinger vedrørende eksonym-/endonym-forhold og sproglige mindretals rettigheder.

De generelt omdiskuterede termer 'kolonial' og 'postkolonial' vil i nærværende stednavnesammenhæng blive anvendt således, at 'koloniale stednavne' og '-stednavnepraksis/politik' vil referere til stednavne indført eller indlånt og anvendt af den dansk(-norske) koloniadministration i Grønland i perioden

1721–1979, mens ‘postkolonial’ vil referere til tiden i Grønland efter 1979, både med henblik på praksis og politik implementeret af Hjemmestyret og den heraf afledte effekt i forholdet til Danmark og de danske stednavne. Hvad angår de senere års diskurs om hvor vidt Grønland overhovedet kan betragtes som en tidligere koloni eller ej, mener vi klart, at Grønland *var* en koloni og at stednavneforholdene fuldt og helt kan studeres, analyseres og forklares inden for rammerne af Colonial Toponomastics.

Historiografisk overblik

Kolonisationen af Grønland er efterhånden blevet undersøgt ud fra en del forskellige aspekter (f.eks. Bobé 1936, Sveistrup & Dalgaard 1945, Gad 1967–76, Lidegaard 1991, Bro 1993). I forbindelse med Danmarks ovenstående kolonihistoriske jubilæer blev der i 2017 udgivet et nyt stort fembindsværk om Danmarks Kolonihistorie, der i modsætning til tidligere udgivelser om emnet også har et særskilt bind om Grønland (Gulløv 2017). I tillæg hertil er i de senere år udgivet en række monografier om forskellige mere specifikke sider af dansk-norsk kolonihistorie, hvilket også gælder for Grønlands vedkommende, f.eks. om selve koloniforholdet (Rud 2017) og om missions- og skolevæsen (Frandsen 2019). Et emne med særlig relevans for stednavneforskningen er Grønlands kartografiske historie, der dels har fået et kapitel i Kortlægningen af Danmark (Dam 2019 s. 323–342) og siden sin helt egen uddybende behandling (Dupont 2022).

Det lingvistiske aspekt i den dansk-norske kolonimagt har længe ligget relativt uberørt hen og har først i nyere tid begyndt at tiltrække sig forskningens opmærksomhed. For Dansk Vestindiens vedkommende har fokus især været rettet på dansk vs. hollandsk eller engelsk som administrationssprog (Liebst 1996, Kühl & Aastrup 2020) og det kreolske sprog anvendt af og til slaverne (Bakker 2003, Sebro 2010, Sabino 2012, Bøegh 2018). Andre studier har undersøgt sprogets rolle i 1800-tallets danske kolonistyre af Grønland (Maniche 2002, 2003) og det generelle forhold imellem grønlandsk og dansk sprog i Grønland (Meilandt 2002). Endelig er emnet nyligt blevet behørigt behandlet i bind 5 af Dansk Sproghistorie, hvor sproget i Grønland (Jakobsen 2021) og tropekolonierne (Bakker & Bøegh 2021) har fået hvert deres kapitel.

I Arkiv for Navneforsknings fagbibliotek er det ældste værk om Grønland en lille afhandling om grønlandske personnavngivningsmønstre i perioden 1799–1915 (Bertelsen 1918). Ud over dette handler de relativt få udgivelser alle om stednavne. I 1985 kom en kort, men yderst værdifuld introduktion til stednavne og stednavnepraksis og -politik i Grønland generelt, både under og efter kolonitiden (Petersen 1985). Dette er siden blevet fulgt af opdaterende,

men stadig ganske korte redegørelser (Kruse 2012, Lidsmoes 2017) heraf et par stykker specifikt om den politiske diskurs om danske vs. grønlandske stednavne i den postkoloniale administration af Grønland (Kleivan 1977, 1985).

Middelalderens norrøne stednavne i Grønland er blevet behandlet af Jónsson (1899) og Andersen (1982). Den efter-middelalderlige europæiske indflydelse på Grønlands stednavne er blevet præsenteret af Kleivan (1996), mens Schuster (2019) har undersøgt varierende strukturer og mulige motiver bag forskellige europæiske magters brug af stednavne i tiden før 1721. Den særlige toponomastiske situation i Nordøstgrønland, hvor der indtil for nylig næsten kun har eksisteret ikke-grønlandske stednavne, er blevet beskrevet af Dan Laursen (1972), Anthony K. Higgins (2010) og Susanne Schuster (2018). Endelig har navne på gletschere og problemet med vedvarende at kunne identificere de pågældende, navngivne ismasser været nærmere behandlet i forbindelse med lanceringen af en ny online database om gletschere (Bjørk & al. 2015).

Nærværende artikels forfattere har også ved nu flere lejligheder udgivet om emnet. Lidsmoes har på baggrund af sit arbejde med en samling af ældre grønlandske stednavne (der omtales nærmere senere i artiklen) både præsenteret denne samling og de ældste navngivningsmønstre i Grønland frem til kolonisationens første årtier (Lidsmoes 2017), hvilket senere er blevet udbygget med en redegørelse for 1700-tallets danske navngivninger omkring de første kolonier (Lidsmoes 2021). Jakobsen har givet introducerende præsentationer af danske stednavngivningsmønstre i Vestindien (Jakobsen 2017) og Trankebar (Jakobsen 2020b), samt en nærmere redegørelse for den postkoloniale diskurs om danske gadenavne samme steder (Jakobsen 2020a), om danske fornavne i tropekolonierne (Jakobsen 2023), de forskellige nationalsproglige benævnelser for klippeøen Hans Ø/Tartupaluk (Jakobsen 2022b) og om selve navnet *Grønland* (Jakobsen 2022a). Sammen har vi skrevet en samlet og mere uddybende introduktion til »Danish Colonial Toponomastics« som et kapitel til bind 14 af *Koloniale und Postkoloniale Linguistik* (Jakobsen & Lidsmoes 2020). Nærværende artikel bygger i vidt omfang på redegørelser, observationer og konklusioner gjort i eller i forbindelse med ovennævnte studier.

Den historiske baggrund

Den første nordiske kolonisation og stednavngivning i Grønland fandt sted i vikingetiden og middelalderen. I perioden ca. 1000–1400 bosatte nordboere fra især Island og Norge sig i to områder på henholdsvis sydspidsen af Grønland (Østerbygd) og i et fjordland i det sydvestlige Grønland (Vesterbygd). Optegnelser fra disse norrøne bosættelser har overleveret omkring 115

stednavne, såvel gårdnavne som naturnavne, hvoraf nogle – men langt fra alle – kan stedfæstes. Den sidste melding om en fortsat eksisterende nordisk bosættelse i Grønland er fra 1408, hvorefter kolonierne uddøde af aldrig helt klarlagte årsager. Selvom den middelalderlige forhistorie fyldte rigtig meget i de dansk-norske initiativer til at genkolonisere Grønland i de følgende århundreder, endte så godt som ingen af de gamle norrøne stednavne med at blive genanvendt, da skandinaverne ankom igen i 1721 – lige bortset fra selve navnet *Grønland* (Jónsson 1899, Andersen 1982, Kleivan 1996 s. 128).

Fra dansk side havde der allerede siden middelalderens slutning været gentagne planer om at genkolonisere den store nordatlantiske ø, men i praksis blev dette først for alvor sat i værk i 1721, da en kombineret handels- og missions-ekspedition under anførsel af den norske præst Hans Egede etablerede sig i det senere Nuuk-område på den grønlandske sydvestkyst. Herfra sendtes flere ekspeditioner op langs både vestkysten og den nærmest ubeboelige østkyst. Håbet om at finde efterkommere af middelalderens nordboere viste sig snart forgæves. Mens den sydlige del af Grønland havde ligget tomt hen da de første nordboere ankom i slutningen af vikingetiden, havde forskellige inuitiske befolkningsgrupper med oprindelse i Canada i løbet af middelalderen spredt sig ned langs vestkysten, og disse fandtes ved skandinavernes anden ankomst i 1700-tallet ved snart sagt samtlige beboelige kystområder (Gulløv 2017).

Udover missionærernes ønske om at omvende eventuelle kristne efterkommere i Grønland til 1700-tallets lutherske evangelisme, var den nordiske tilbagevenden til Grønland i vidt omfang drevet af en økonomisk stræben efter at finde den såkaldte *Nordvestpassage*, en sørute fra Europa vest om Grønland og nord om Nordamerika til Stillehavet og Asien. I deres jagt på denne gik det imidlertid allerede i 1500- og 1600-tallet op for især britiske og hollandske handelsfolk, at der ved kysterne omkring Grønland også i sig selv var store profiler til at hente fra hvalfangst (især hvalolie og spæk) og handel med inuit (især hvalroselben og pelsværk). I praksis var det ikke mindst de danske myndigheders ønske om at kontrollere denne lukrative fangst og handel, der medførte, at Grønland blev underlagt det allerede etablerede dansk-norske kolonivælde – og at den grønlandske inuit-befolkning blev koloniseret og kristnet (Lidsmoes 2017).

Selvom der i sagens natur måtte være en del forskelle mellem forholdene i de dansk-norske tropekolonier og i Nordatlanten, så blev Grønland ikke desto mindre i vidt omfang udnyttet og koloniseret akkurat som rigsfællesskabets øvrige kolonier. På samme måde blev grønlænderne behandlet som et koloniseret folk. Faktisk varede den officielle status som 'koloni' helt frem til 1953, hvorefter Grønland blev administrativt integreret i Danmark som et ordinært 'amt'. Dette varede til 1979, hvor Grønland fik tildelt hjemmestyre som en delvist selvstændig region inden for kongeriget Danmark. Siden da er Grønlands

politiske selvstændighed blevet gradvist udvidet af flere omgange, og i dag er det en beslutning helt og aldeles op til grønlænderne selv, om/hvornår de ønsker fuld løsrivelse fra Danmark. Et tilbud i 2019 fra USA om at købe Grønland blev i fællesskab afvist fra dansk og grønlandsk side.

Dansk brug af engelske og hollandske stednavne i Grønland

Da den dansk-norske kolonisering af Grønland begyndte i 1721, havde mange steder – blandt andet landet selv – allerede navn. Det var navne som Hans Egede og ekspeditionen enten allerede kendte eller snart ville komme til at kende. Ekspeditionen havde medbragt kort og beskrivelser, som var lavet af andre europæere, der tidligere havde sejlet langs den grønlandske vestkyst, og som indeholdt mange navngivne steder. Formålet med ekspeditionen var for Hans Egede missionering blandt landets indbyggere. Egede havde et vedvarende ønske om at finde efterkommerne af de forsvundne nordboere, men vidste godt inden afrejsen fra København, at han ville møde et andet folk, nemlig inuit. Inuitisk sprog er meget anderledes end de nordiske og Egede fandt da heller ingen overensstemmelser mellem kendte norrøne stednavne og dem inuit brugte. Som det senere vil blive beskrevet, resulterede den tætte interaktion med de lokale snart i at mange stednavne af grønlandsk oprindelse blev taget i brug af koloniadministrationen.

Navnet *Grønland* blev givet til landet af nordboerne, der kom til øen i slutningen af 900-tallet (Jakobsen 2022a). Nordboerne i Grønland, fra hvem det sidst kendte skriftlige levn er fra 1408, har efterladt sig omkring 115 stednavne. Alle er de beskrevet i håndskrifter – især *Landnámabók*, *Flatølisten* og *Grønlandsbeskrivelsen* (se Andersen 1982) – men uden tilhørende kort, og deres præcise placeringer kunne sjældent fastslås af den nye koloniale administration, der derfor ikke genanvendte de gamle norrøne stednavne (Kleivan 1996 s. 128). Erfaringen fra tidligere ekspeditioner var, at de middelalderlige optegnelser ikke længere var stort bevendt, og i stedet baserede de nye kolonisatorer deres navigation rundt i landet på nyere (især nederlandske) kort (Lidsmoes 2017, Jakobsen & Lidsmoes 2020 s. 197–199), på deres egne opdagelser og i høj grad på de stedkendte lokale. De tidligst registrerede stednavne, udover dem af norrøn oprindelse, var resultatet af en voksende europæisk interesse for at finde Nordvestpassagen. I anden halvdel af 1500-tallet sejlede adskillige britiske opdagelsesrejsende nordpå langs Grønlands vestkyst og beskrev, og til en vis grad kortlagde, hvad de så. Stednavne som *Frobisher Strait*, *Davis Strait* og *Cape Farewell* var et resultat af disse tidlige britiske ekspeditioner. I

løbet af 1500-tallet havde næsten alle dansk-norske konger vist en eller anden form for interesse i at sende ekspeditioner til Grønland. Dette hovedsageligt for at genskabe forbindelsen til deres tabte grønlandske undersåtter i form af middelalderens nordboere (Gad 1 [1967] s. 223–263). Alle disse planer forblev dog uindfrie, indtil andre europæere, blandt andre briterne, havde demonstreret deres voksende interesse for at finde Nordvestpassagen, og den danske konge investerede omsider i ekspeditioner dertil. På den tidligste danske ekspedition i 1606, ledet af den erfarne engelske sømand James Hall, blev stednavne for fjorde og forbjerge opkaldt efter royale familiemedlemmer (*Cape Christian*, opkaldt efter den danske konge; *Queene Anne's Cape* og *Queene Sophia's Cape* opkaldt henholdsvis efter dronningen og dronningemoderen) eller højt placerede embedsmænd (*Mount Cunningham*, efter skibets kaptajn James Cunningham) (Kabell 1990 s. 297–298). Bortset fra *Kap Christian* var ingen af navnene fra disse tidlige danske ekspeditioner i brug ved Hans Egedes ankomst til Grønland eller siden (Kleivan 1996 s. 138).

Efter tre ekspeditioner i den danske konges tjeneste lykkedes det James Hall at skaffe penge til endnu en ekspedition, dog denne gang på britisk initiativ. Det mest bemærkelsesværdige stednavn fra denne ekspedition er *Bal's River* opkaldt efter Richard Ball, en af de købmænd, der havde bidraget økonomisk til ekspeditionen. Det særlige ved netop dette stednavn er, at det optræder på mange senere kort og faktisk blev brugt af den danske koloniadministration i Grønland så sent som i 1809 (Ostermann 1935 s. 204), dog i mange forskellige staveversioner (*Baals-Revier*, *Bals-Revier*, *Baalsrevier*), men det var ikke usædvanligt, at der ikke var konsensus om stavemåder.

Ikke længe efter den sidste af Halls ekspeditioner i 1612 tog hollænderen Joris Carolus til Grønlands vestkyst, og indledte derved en periode hvor mange hollandske handelsmænd og hvalfangere rejste langs vestkysten. Intensiteten af hollandsk hvalfangst og handel voksede i løbet af 1600-tallet og nåede et højdepunkt i begyndelsen af 1700-tallet (Gad 1984 s. 145). Fordelagtige jagt- og fiskeripladser, gode handelssteder, havne og særligt farlige steder blev navngivet af hollænderne. De tidligste af disse navne omfatter *Statenhoek*, *Brielsche haven* og *Delfsche haven*. Af disse tidlige hollandske navne blev *Statenhoek*, som er givet til ære for det hollandske Staten-Generaal, hyppigt brugt af 1700-tallets danske administration. *Statenhoek* var navnet på den sydligste del af Grønland, et sted alle skibe, der sejlede fra Europa til Grønlands vestkyst passerede og også det første møde med landet, som alle rejsende fra Europa til Grønland havde. Andre hollandske stednavne omfatter *Roo bay*, *Honde Eylande*, *Zyud Bay* og *Rommel Pot*. En af de vigtigste hollandske sømænd og kartografer, der rejste til Grønland i begyndelsen af 1700-tallet, var Laurens Feykes Haan, som lavede flere detaljerede kort over den del af Vestgrønland, som hollænderne ofte besøgte. I 1720 udgav Feykes Haan en beskrivelse af den

grønlandske vestkyst. Denne udgivelse var formentlig væsentlig for den danske mission i 1721 i forhold til navigation og til at finde det bedst egnede sted at lægge til langs kysten (Bobé 1914 s. 3, Lidsmoes 2017).

Fra begyndelsen af den danske tilstedeværelse i Grønland er det de hollandske og engelske navne som kendes fra kilderne, om end ofte i en fordansket form. Dette skete ikke mindst med hensyn til de hollandske navne, der f.eks. blev til *Sydbay* (*Zuyd Bay*), *Skansen* (*De Schans*), *Sukkertoppen* (*Zuikerbrood*), *Hunde Ejland* (*Honde Eyland*) og *Ubekendte Ejland* (*Onbekande Eyland*), men også enkelte engelske, f.eks. *Kap Farvel* (*Cape Farewell*) (Petersen 1985, Lidsmoes 2017, Schuster 2018).

En tilsvarende fordansket eller dansk tilpasset brug af eksisterende stednavne på andre europæiske sprog kendes også fra Danmark-Norges samtidige tropekolonier. Navnet på dobbeltmonarkiets første koloni *Trankebar* på sydøstkysten af Indien bygger på en fælles-europæiseret form af byens tamilske navn *Tharangambadi*, dog således at den danske form sandsynligvis er dannet efter det franske *Tranquebar* og/eller det hollandske *Trankenbar* (Jakobsen 2020b). I Dansk Vestindien blev de oprindeligt spansk navngivne øer *San Tomas* og *San Juan* fordansket til *Sankt Thomas* og *Sankt Jan* (sidstnævnte formentlig fra hollandsk, om end den engelske form *Saint John* også hyppigt anvendtes i dansk sammenhæng), mens den fra Frankrig i 1733 tilkøbte ø *Saint Croix* som sådan bevarede sin franske stavemåde, *Sankt Croix*, men med en dansk-hollandsk udtale [krøj's] (Jakobsen 2017). Nogen konsekvent udført eller end-sige planlagt politik om fordanskning af eksisterende stednavne i kolonierne, beslægtet med hvad f.eks. Alexandra Petrulovich (2022) har vist planlagt (men ikke implementeret) for Svensk Pommern i perioden 1628–1709, bl.a. med karteringen af Pommern sidst i perioden (jf. svea-pommern.de), kan derimod ikke påvises hos den dansk-norske administration i hverken tropekolonierne eller Nordatlanten.

Danske stednavne i Grønland

Efterhånden som de dansk-norske bosættere og myndigheder tog Grønland under deres besiddelse, indførtes også en række rent danske stednavne, dog primært på de større, centrale bebyggelser og på større naturlokaliteter. De danske stednavne er så godt som altid sammensat af to led, og meget ofte med et personnavn som forled/beskriverled, som vist med de følgende eksempler, her gengivet med de nutidige grønlandske navne i parentes: *Christianshåb* (Qasigiannnguit), *Egedesminde* (Aasiaat), *Frederikshåb* (Paamiut), *Frederiksdal* (Narsarmijit), *Gyldenløves Fjord* (Umiiviip Kangertiva), *Holsteinsborg*

(Sisimiut), *Jakobshavn* (Ilulissat), *Julianehåb* (Qaqortoq) og *Lindenows Fjord* (Kangerlussuatsiaq). Personerne, som de grønlandske steder er opkaldt efter, er i vidt omfang kongelige personer og indflydelsesrige adelige ved hoffet, samt i enkelte tilfælde personer med reel tilknytning til koloniseringen af Grønland (som her Hans Egede, købmand Jacob Severin og admiral Hans Lindenov). En tilsvarende opkaldelse af især forter, byer og plantager efter samtidige kongelige hjemme i Danmark er også særdeles velkendt i de dansk-norske tropekolonier, med f.eks. forterne *Christiansborg* og *Augustaborg* i Dansk Guinea, samt byerne *Charlotte Amalie*, *Christiansted* og *Frederiksted* i Dansk Vestindien. I tropekolonierne er det derimod mere sjældent set, at adelige ved hoffet eller lokale kolonimyndighedspersoner fik steder opkaldt efter sig. At navngive byer, slotte og herregårde efter kongelige og adelige personer var selvsagt også uhyre udbredt i samtidens Danmark og Norge, men hvor sådanne navne i hjemlandet typisk refererede til ejerskab eller bygherreskab, så synes brugen i kolonierne i højere grad at afspejle en form for hæder af de pågældende personer, muligvis med henblik på at tiltrække sig deres fortsatte politiske og økonomiske støtte (Jakobsen 2023).

Ganske mange danske stednavne i Grønland kan siges at være poetiske sammensætninger med enten et adjektiv, substantiv eller verbum som forled, f.eks.: *Evighedsfjord* (Kangerlussuatsiaq), *Godhavn* (Qeqertarsuaq), *Godthåb* (Nuuk), *Grædefjord* (Kangerluarsussuaq) og *Sydprøven* (Alluitsup Paa). Til samme type af navne kan tælles det oprindeligt engelske *Kap Farvel* (Cape Farewell, Uummannarsuaq). I tropekolonierne ses denne type navne især anvendt om mange plantager (f.eks. *Forsynet* og *Frydenlund* i Dansk Guinea, *Enighed*, *Bethlehem*, *Mount Welcome* og *Zufriedenheit* i Dansk Vestindien), ligesom den i det dansk-norske hjemland på samme måde primært knytter sig til slotte og herregårde (f.eks. *Frydendal*), samt senere enkeltgårde og huse. Sådanne supplerende følelsesmæssige og ideologiske motiver i navngivningen (fx jf. Andersson 1994) er et fænomen, der kunne være særdeles interessant at undersøge nærmere i en kolonial-toponomastisk sammenhæng, f.eks. ud fra en tese om at poetiske og melankolske stednavne måske især dannes på steder langt fra hjemlandets sikkerhed og med ekstraordinært svære livsbetingelser (fx jf. Kostanski 2014 s. 279–282)? Her er det selvsagt vigtigt at skelne imellem hvad en nutidig betragter kan læse ind i denne type navne og hvad navngiverne selv har villet med dem.

Endelig er der en gruppe af navne med en mere praktisk eller naturrelateret betydning: *Fiskefjord* (Niaqunngunaq), *Fiskernæs* (Qeqertarsuatsiaat), *Søndre Strømfjord* (Kangerlussuaq), samt *Diskobugt* (Qeqertarsuup Tunua, opkaldt efter øen Disko). Denne type navne kunne i princippet også tænkes dannet i samtidens Danmark, og de refererer kun meget sjældent til noget særligt kendetegnende ved lokaliteten eller kolonien som helhed. Imidlertid kan der for de

danske stednavne i Grønland kun i få tilfælde findes samtidige identiske navne hjemme i Danmark. Et af de sjældne eksempler herpå er *Frederiksdal*, der også kendes som navn på flere danske herregårde, uden at der i øvrigt er grund til at tro, at den i Grønland er opkaldt efter de danske eller omvendt. Det kan afslutningsvis også konstateres, at de danske stednavne i Grønland så godt som aldrig har nogen betydningsmæssig ækvivalens med de grønlandske navne på samme lokaliteter. Der er således næsten aldrig tale om oversættelser fra grønlandsk til dansk eller omvendt, selvom det tidligere ofte var antaget blandt grønlænderne, at de danske stednavne var af samme etymologiske betydning som de grønlandske navne (Petersen 1985 s. 228–229, Kleivan 1985 s. 141).

Håbets Ø og andre danske stednavne på *-håb* i Grønland

Da Hans Egede, hans familie og resten af den dansk-norske ekspedition den 3. juli 1721 ankom til deres bestemmelsessted på Grønlands vestkyst, søgte de efter et egnet sted at bosætte sig. Valget faldt på en ø yderst i Nuup Kangerlua, et sted som europæerne kendte som *Baals Revier*, og som senere blev kaldt *Godthåb/Nuuk Fjordkompleks* – eller bare *Godthåb/Nuuk Fjord*. Hans Egede og hans ledsagere valgte imidlertid at kalde øen for *Haabets Ø*. Motivationen for valget af navnet er ikke helt præciseret i de samtidige kilder, men som udgangspunkt er det oplagt at se navnet som en i hvert fald delvis opkaldelse efter skibet *Haabet*, som sammen med det andet skib *Anne Christine* havde bragt ekspeditionen frem. Med til historien hører også, at skibene pludselig befandt sig i en alvorlig situation efter at de havde rundet Statenshoek (Nunap Isua/Kap Farvel), og at besætningen og hele Egede-familien frygtede for livet. Der forelå derfor muligvis en mere følelsesladet taknemmelighed over at være nået frem til bestemmelsesstedet i god behold, og måske har Egede tænkt, at det symbolladede navn til den første koloni kunne sikre ham og de første kolonister en god start på missions- og handelsarbejdet. Om ikke andet havde de altid håbet! (Lidsmoes 2021).

»De første kolonisatorer har åbenbart haft brug for håb«, skrev Robert Petersen i 1985, med hvilket han henviste til de dansk-norske kolonisatorers tendens til at navngive nyoprettede kolonier langs Grønlands vestkyst med suffikset *-håb*. Hans Egede skabte nemlig en form for præcedens, da han valgte at kalde sin første grønlandske hjemstavn for *Håbets Ø* og den tilknyttede koloni for *Håbets Koloni*. I fire ud af de første seks anlagte kolonier indgår således substantivet *håb* i navnet: *Håbets Koloni* (1721), *Godthåb* (1728), *Christianshåb* (1734) og *Frederikshåb* (1742). Senere, i 1774, kom også *Julianehåb* med til navnegruppen. Hverken i de øvrige kolonier eller hjemme i Danmark er

navnetypen ellers videre udbredt, og en håndfuld danske bebyggelser med navnet *Godthåb* synes opkaldt efter den grønlandske kolonihovedstad.

Dansk brug af grønlandske stednavne

Den dansk-norske koloniadministration nøjedes imidlertid ikke med at inkorporere hollandske og engelske navne eller selv finde på nye danske navne på de grønlandske steder, som man havde brug for at benævne. Straks fra koloniseringens begyndelse indledte ikke mindst Hans Egede selv en omfattende indsamling og registrering af inuits stednavne. På et kort tegnet af Egede over Baals Revier-området i 1724–25 indgår der adskillige navngivne fjordarme, men kun én af disse – *Præstefjorden* – er indtegnet med et dansk navn. Også *Håbets Ø* optræder med navn på kortet, men ud over nogle topografiske anmærkninger på dansk, inklusive henvisning til hollandske anløbspladser langs kysten, er de resterende stednavne på kortet grønlandske, f.eks. på fjordene *Ujaracksuak* og *Pesickfiarbame* (Lidsmoes 2021).

Det er ligeledes bemærkelsesværdigt, at allerede den anden dansk-norske kolonibase i Grønland anlagt i 1724, ca. 300 km nord for Håbets Ø (nær Sisi-miut), fik det grønlandske navn *Nepisene*, hvilket i nutiden er blevet ændret til *Nipisat*. Kolonien blev anlagt som hvalfangerstation og handelsplads, men planen var at der også herfra skulle drives missionsvirksomhed. Kolonien fik sit navn efter øen, som den var anlagt på, men det kan undre, at kolonisterne ikke i stedet valgte at cementere kongens og den dansk-norske tilstedeværelse ved f.eks. at opkalde stedet efter kongen, som det allerede da var meget udbredt i tropekolonierne og senere også blev i Grønland. Navnet kommer i øvrigt af den grønlandske betegnelse *nipisak* for den fiskeart, der på dansk kaldes *stenbider*. Det oprindelige navn *Nepisene* er egentlig en ældre lokativ præpositionsform i bestemt pluralis ‘henne ved stenbiderne’, der med nutidens retskrivning ville hedde *nipisani*, mens *Nipisat* er det samme ord i en præpositionsløs bestemt pluralisform, ‘stenbiderne’ (Den grønlandske lods 2012, Bobé 1921 s. 91).

Valget om at anvende et allerede eksisterende grønlandsk stednavn i den dansk-norske koloniadministration for *Nepisene*/*Nipisat* blev på ingen måde et særtilfælde. Efterfølgende blev der også givet grønlandske navne til yderligere fire kolonibaser i Nuusuaq (1758), Amerloq (1759), Umanak (1761, nu Uummannaq), Upernavik (1772) og Nanortalik (1797). Derudover bibeholdt den dansk-norske mission og handelsadministration en lang række grønlandske navne på fjorde og bopladser. Om noget ser det faktisk ud til, at flere og flere grønlandske stednavne med tiden blev integreret i kolonimagtens stednavne-

administration, efterhånden som stadig større områder kom under myndighedernes kontrol.

Dette fremgår bl.a. af en nyligt indskannet seddelsamling på Arkiv for Navneforskning ved Københavns Universitet, bestående af omkring 2500 sedler med ligeså mange historiske navneformer for stednavne i Grønland excerperet i 1934 fra diverse historiske kilder under den danske koloniadministration af Grønland fra perioden 1734–1850 (Stednavne Grønland). Af denne fremgår det, at mens det allerældste lag af daterede stednavnebelæg overvejende omfatter danske eller hollandske stednavne, så begynder der snart at indkomme stadig flere stednavneformer på grønlandsk. De ældste sådanne er *Amaralik* og *Nepiset-Sundet* belagt i 1735 (Lidsmoes 2017). Sidstnævnte tilhører en særlig kategori af nationalsproglige hybridnavne, der også har sit eksempel på Hans Egedes ovenfor omtalte kort fra 1724–25 i form af *Amaralich Fiord*. Fænomenet med at sammensætte et grønlandsk beskriverled (her *Nepiset* og *Amaralik*) med et dansk hovedled (her *Sundet* og *Fjord*) har været særdeles udbredt i koloniadministrationens stednavnepraksis (Petersen 1985 s. 229), dog især anvendt på den måde, at et egentligt grønlandsk stednavn er blevet tilføjet en dansk landskabstypebetegnelse som samlet benævnelse på typisk et farvand, en ø eller et bjerg beliggende nær den til primærnavnet knyttede lokalitet. I det hele taget findes der adskillige dansk-grønlandske hybridord, som *kamiutstok* (stok til at blødgøre kamikker med), *dansemik* (forsamling med dans) og *kaffemik* (forsamling med kaffe) (Jacobsen 2021 s. 71–72); hybridord, der dog kun bruges på dansk.

En sammenligning med forholdene i Dansk Ostindien og Dansk Guinea viser tilsvarende tegn på, at den dansk-norske kolonimagt ikke helt sjældent integrerede lokale stednavne på lokaliteter under koloniens fulde administration, selvom man kunne have indført sine egne navne. Det gælder f.eks. den ostindiske koloni *Serampore*, der ved sin dansk-norske underlæggelse i 1755 egentlig fik det officielle danske hybridnavn *Frederiksnagore*, men meget snart – også i kolonialadministrativ sammenhæng – videreførte en europæisk tilpasset form af sit oprindelige indiske navn. I Dansk Guinea lå landsbyen *Osu* (nu en bydel i Accra, Ghana) under fortet Christiansborgs fulde administration, men her fandt myndighederne det tilsyneladende aldrig nødvendigt med noget mere danskklingende navn til bebyggelsen. Dertil bar flere af den afrikanske kolonis dansk anlagte plantager rene afrikanske navne, som *Abokobi*, *Bibiase*, *Ojadufa* og *Pompo*. Hybridnavne kendes også i de dansk-norske tropekolonier, men da som regel i den omvendte konstellation med et dansk beskriverled foran et lokalt- eller tredjesprogligt hovedled, f.eks. ovennævnte *Frederiksnagore* i Ostindien og *Kalkun Cay* i Vestindien (Jakobsen & Lidsmoes 2020).

Dansk brug af grønlandske stednavne som tegn på pragmatisme eller »Anti-Conquest«?

Nok handlede koloniseringen af Grønland også om suverænitet i Nordatlanten og den dansk-norske konges krav og eneret på handel og særligt hvalfangst i området, men på grund af landets relative ufremkommelighed kom koloniseringen også og måske ikke mindst til at handle om grønlænderne selv. De var årsagen til, at Egede havde en mission i landet, og de var altafgørende for at handelskompagnerne havde succes, for det var dem, der havde ekspertisen når det kom til fangst af de eftertragtede handelsprodukter. Kolonimagtens brug af grønlandske stednavne kan ses i lyset af dette. Kommunikation med lokalbefolkningen var altafgørende for succes både inden for mission og handel, og ikke mindst når det gjaldt at finde rundt i det store land med de mange fjorde. Den udbredte brug af grønlandske stednavne straks fra begyndelsen af koloniseringen af Grønland kan dermed tolkes som en anerkendelse af den afhængighed kolonisatorerne indså at de havde i forhold til den lokale befolkning. Hermed ikke sagt, at det skal læses som en hyldelse til grønlænderne og det grønlandske sprog, men nærmere en pragmatisk måde at tilgå landet og befolkningen på (Lidsmoes 2021).

Det skal også erindres, at det for missionsdelen af det grønlandske koloniprojekt i de første århundreder ikke var en prioritet at herske over befolkningen ved hjælp af det danske sprog, tværtimod. Først og fremmest var det en del af den lutherske missions principper at missionere på modersmålet, så det var Hans Egede og hans efterfølgere magtpåliggende at lære sig det grønlandske sprog (Lidsmoes 2021).

For til fulde at forstå den toponomastiske og generelle sproglige situation i kolonitidens Grønland, er det således væsentligt at erindre sig, at så godt som al kommunikation imellem kolonimagten (både administrativt og religiøst) og grønlænderne foregik på grønlandsk. Grønlandsk eller rettere Kalaallisut, som er den dominerende vestgrønlandske dialekt, er et polysyntetisk sprog, der er meget forskelligt fra noget europæisk sprog. Sproget har derfor også vedvarende voldt europæerne en del kvaler at overhovedet lære og i endnu højere grad at beherske til fulde. Som påpeget af Manniche (2002 s. 1) har sprogbarrieren derfor udgjort en konstant udfordring, for hvordan kan man herske over et folk, som man ikke kan kommunikere med? Mange udsendte dansk-norske myndighedspersoner gjorde sig imidlertid ihærdige anstrengelser for i tilstrækkelig grad at lære sig grønlandsk, nok ikke mindst ud fra den lutherske filosofi om at kunne forkynde Guds ord på modersmålet. Dog skal man nok heller ikke overvurdere dybden af de tillærte grønlandskkunders generelt hos koloniadministrationen (Jacobsen 2021 s. 72). Selvom enkelte i administrationen fra tid til anden foreslog at man jo også kunne lære grønlænderne dansk,

så blev danskundervisning ikke for alvor taget op i grønlandske skoler før i 1925 (Manniche 2002 s. 50, 55, Jacobsen 2021 s. 61–65).

Faktisk foreslår Manniche under inspiration af den amerikanske antropolog Bernard S. Cohn, at man kan se den dansk-norske sprogpolitik i Grønland om at kolonimagten lærte sig de koloniseredes sprog som et bevidst valg for styrke kolonimagtens kontrol (Manniche 2002 s. 49). Den dansk-norske koloniadministrations ønske om at registrere og integrere så stort et antal af de grønlandske stednavne som tilfældet blev, kan meget vel have været en del af denne politik. Geografen Douglas Herman (2009) har forsket i brugen af stednavne på Hawaii, og har her fundet tegn på et tilsvarende fænomen, som han har betegnet »anti-conquest«, et begreb der oprindeligt blev lanceret af Mary Louise Pratt (1992). Når en herskende kolonimagt (her USA) gør de koloniseredes sprog (her hawaiiansk) til sit eget, kan det der ved første øjesyn fremstår som anerkendelse og hyldest af de koloniserede i virkeligheden samtidig være med til afholde disse fra muligheden for at opnå nogen reel magt (Herman 2009 s. 103). Man kan argumentere for, at noget tilsvarende skete i Grønland, hvor den danske administration især op gennem 1800-tallet prøvede at fastholde »den autentiske grønlænder« i befolkningens oprindelige situation, bl.a. ud fra danske handelsøkonomiske interesser i at bevare den grønlandske know-how i polarområdet jagt og fiskeri (Rud 2010, Seiding 2012). Ved at afholde grønlænderne fra at lære sig dansk (eller andre fremmedsprog, for den sags skyld), fastholdt man dem også i de oprindelige erhverv, uden reel mulighed for at avancere socialt op i eksempelvis koloniadministrationen. På samme måde sikrede administrationen sig imod en lettere sproglig kontakt imellem grønlænderne og andre europæiske handelsmagter. Brugen af grønlandske stednavne i den danske koloniadministration bærer adskillige tegn på i det mindste til dels også at kunne være motiveret ud fra sådanne »anti-conquest«-overvejelser (Jakobsen & Lidsmoes 2020 s. 207–208).

Danske og grønlandske stednavne i Grønland i en postkolonial kontekst

Administrationssproget i Grønland var i perioden 1721–1979 vedvarende dansk, men dog med den væsentlige nuance, at så godt som alt i den indbyrdes dansk-grønlandske relation som allerede omtalt ovenfor foregik på grønlandsk frem til omkring midten af 1900-tallet, ikke mindst fordi grønlænderne indtil da reelt ingen mulighed havde for at lære dansk (Manniche 2002, Gulløv 2017, Frandsen 2019). I de første tredive år af hjemmestyret, dvs. 1979–2009, var dansk og grønlandsk sidestillet som officielle sprog. Siden 2009 har (vest-)

grønlandsk været Grønlands eneste officielle administrationssprog, men nu med det omvendte forbehold, at dansk fortsat indgår som et væsentlig minoritetssprog også i landets indre anliggender, hvor det lovformeligt kan anvendes i offentlige anliggender og sagsbehandling. Det gælder dels i forhold til tilflyttede borgere af dansk oprindelse, hvor sådannes ophold i Grønland nu typisk er så kort, at de ikke når at lære sproget. Samlet gælder, at 10–20 % af Grønlands befolkning – herunder et ikke-ubetydeligt antal grønlandskfødte grønlandere – ikke har vestgrønlandsk som modersmål, og ganske mange af disse kan faktisk ikke vestgrønlandsk i tilstrækkeligt omfang (Jakobsen 2021, Wikipedia: Greenland).

I stednavneadministrativ sammenhæng har man frem til 1979 kørt med danske (eller andre europæiske) navne på større bebyggelser og naturlokaliteter, og med grønlandske navne på mindre lokaliteter, ligesom grønlandske navne på større lokaliteter var noteret sideløbende som en slags parallelnavne af sekundær status, altså f.eks. *Godthåb* (*Nuuk*). I 1934 udskiltes fra det danske Stednavneudvalg et selvstændigt Stednavneudvalg for Grønland med base i København. Dette betød i praksis, at alle eksisterende grønlandske stednavne blev autoriseret (i hvilken sammenhæng ovennævnte stednavnesamling hos Arkiv for Navneforskning skal ses), mens alle nye stednavne fremover skulle godkendes. Da Grønland gik fra kolonistatus til amtsstatus i 1953, blev det muligt for grønlandske folketingsmedlemmer at indtræde i udvalget, der først i 1971 fik fast tilknyttet et grønlandsk fagkyndigt medlem. I 1973 gennemførtes en generel grønlandsk retskrivningsreform, der også satte sig spor i stednavneortografien, idet f.eks. *K'akortok* blev til *Qaqortoq* (Kleivan 1985 s. 141–142).

I 1984 overgik det grønlandske stednavneudvalg til det grønlandske hjemmestyre, som i 1989 lod det afløse af et nyt Grønlands Stednavnenævn – Nunat Aqqinik Aalajangiisartut. På vegne af nævnets forarbejde kunne Hjemmestyret i 1990 vedtage en bekendtgørelse om stednavne, der for det sproglige forhold fastslog, at i alle tilfælde af parallelnavne (dvs. både et grønlandsk og et udenlandsk, typisk dansk navn) skulle fremover kun det grønlandske navn være autoriseret; ordningen blev endeligt vedtaget i 1996. Udenlandske navne kunne kun autoriseres, hvis der ikke eksisterede et grønlandsk navn (Kruse 2012 s. 154–155). Det betyder således, at siden da har historisk benævnte steder som *Godthåb*, *Holsteinsborg* og *Julianehåb* officielt kun heddet *Nuuk*, *Sisimiut* og *Qaqortoq*. Siden dannelsen af Grønlands Stednavnenævn i 1980'erne har nævnet i øvrigt indsamlet, registreret og autoriseret mere end 33.000 stednavne, der i 2018 blev offentlig tilgængeliggjort i form af en online-database, hvor alle navnene er digitalt geolokaliseret (Sommer 2018).

Den grønlandske modstand imod de danske parallelnavne kan føres helt tilbage til 1950'erne og er kun blevet stærkere med tiden. Her, som så mange andre steder, er det grønlandske sprog blevet tillagt stadig større kulturhisto-

risk værdi som national identitetsfaktor, hvilket også manifesterer sig i stednavnene. En officiel anerkendelse og senere autoritativ ophøjelse af de grønlandske stednavne med forrang frem for de især danske navne kan ses som et klassisk, naturligt trin i grønlændernes egen identitetsskabelse som nation og som et postkoloniale opgør med fortidens kolonistyre. Som argumenter imod fjernelsen af parallelnavne er det især blevet fremført, at det kan være svært for danskere at lære (endsige udtale) de grønlandske stednavne, samt især tidligere også hensyntagen til den fortsatte grønlandske afhængighed af økonomisk støtte fra Danmark. Dertil er i mindre omfang også nævnt generel sproglig hensyntagen til det danske mindretal og ikke-grønlandsktalende grønlændere, samt det kulturhistoriske hensyn (Kleivan 1985 s. 143–150, 156–159).

Med reformen i 1996 blev i første omgang alle parallelnavnene fjernet fra autorisationslisten, men siden er fokus også med jævne mellemrum blevet rettet imod de resterende lokaliteter, hvor danske og andre udenlandske navne fortsat anvendes i mangel af oprindelige grønlandske alternativer. Dette gælder primært navne på naturområder fjernt fra eksisterende bebyggelse, ikke mindst i Nordøstgrønland. I 2011 fremførte det grønlandske landstyremedlem Karl Lyberth (Siumut) forslag om, at en række sådanne navne i Grønland – f.eks. *Fynske Alper*, *Køge Bugt*, *Kap Prins Knud*, *Liverpool Land*, *Academy Gletscher*, *Carlsberg Fjord*, *Lille Hellefiske Banke* og *Bildsøe Nunatakker* – burde erstattes af nye og mere grønlandsk klingende navne. Diskussionen blev som sådan bifaldet af den grønlandske stednavneekspert Lisathe Møller Kruse, der igennem en årrække har været sekretær og konsulent for Stednavnenævnet, men hun påpegede, at de modforslag, som Lyberth havde opstillet, videreførte den europæisk-kolonialistiske navngivningstradition med opkaldelse efter kendte personer. Hellere skulle man, mente hun, følge den gamle inuitiske tradition med navngivning efter stedets fysiske beskaffenhed (herunder udseendemæssig lighed med andre ting) eller særlige begivenheder knyttet til stedet (Mølgaard 2011, Kruse 2012). Selvom der således nok kan findes enighed blandt et flertal af grønlændere om en præference for grønlandske stednavne, så er der ikke nødvendigvis enighed om hvordan sådanne skal dannes.

I Danmarks tropekolonier har stednavnenes postkoloniale efterliv været knapt så omstridt. Kolonierne i Indien og Afrika blev solgt til Storbritannien i henholdsvis 1845 og 1850, og her blev de relativt få danske stednavne gennemgående hurtigt udskiftet med engelske navne eller de tilknyttede lokaliteters bebyggelser (forter og plantager) blev revet ned. Så da briterne i løbet af 1900-tallet forlod de respektive områder, var der reelt ikke nogen dansk stednavnearv at forholde sig til for de indiske og ghanesiske myndigheder. Anderledes forholder det sig med Dansk Vestindien, som blev solgt til USA i 1917. Uden at amerikanerne formelt set synes at have forpligtet sig til at bevare noget af navnemassen, er først og fremmest et betydeligt antal gadenavne i byerne

Charlotte Amalie (St. Thomas), Christiansted og Frederiksted (St. Croix), foruden bynavnene selv, blevet videreført helt frem til i dag i deres danske form. Dette til trods for at der især i Charlotte Amalie har været flere forsøg på at reformere gadenavnene til engelske former, hvilket i praksis har ledt til en pragmatisk parallelnavnepraksis med sidestillede danske og engelske navne på mange af gaderne (Jakobsen 2017). Den fremførte bevæggrund for at bevare de koloniale gadenavne har været kulturarvshensyn, hvortil kommer, at navnene har vist sig at have en turistøkonomisk værdi især for oversøiske turister fra Skandinavien (Jakobsen 2020a).

Debat om dansk-grønlandske stednavne i Danmark

Spørgsmålet om brug af danske eller grønlandske stednavne for lokaliteter i Grønland er imidlertid ikke kun et anliggende for grønlænderne. Ifølge Lov om Grønlands hjemmestyre fra 1979 med diverse senere tilføjelser har Grønlands Stednavnenævn ikke blot fuld overmyndighed angående spørgsmålet om grønlandske stednavne i Grønland, men også i resten af rigsfællesskabet. Så når Stednavnenævnet f.eks. har besluttet, at *Søndre Strømfjord*, *Diskobugt* og *Hans Ø* rettelig hedder *Kangerlussuaq*, *Qeqertarsuup Tunua* og *Tartupaluk*, så gælder denne autorisation faktisk også i Danmark (Jakobsen 2022b). Præcis som alle danske offentlige myndigheder og institutioner er lovmæssigt forpligtet til kun at benytte autoriserede stednavneformer på danske lokaliteter (hvis sådanne former da ellers findes), så er de lige så lovmæssigt forpligtet til kun at anvende de autoriserede grønlandske stednavneformer på lokaliteter i Grønland (Elkjær 2017, Rasmussen 2017).

Den gradvise udfasning af danske stednavne for lokaliteter i Grønland har med jævne mellemrum udløst debat i Danmark, hvor bl.a. folketingsmedlem Søren Espersen (tidl. Dansk Folkeparti, nu Danmarksdemokraterne) flere gange har ment det nødvendigt at forsvare retten til brug af de gamle danske stednavne i Grønland – hvilket imidlertid hver gang er blevet afvist af skiftende regeringer med henvisning til det utvetydige lovgrundlag om spørgsmålet (Thykier 2017). Dette synes imidlertid ikke at have afsluttet debatten, og tværtimod er navnespørgsmålet også blevet inddraget af politikere og andre debattører i en nylig diskurs om hvorvidt Grønland overhovedet kan betragtes som en dansk koloni, bl.a. ud fra synspunktet »vi var der jo først!« (Jørgensen & Stampe 2019, Holm 2019).

Det postkoloniale aspekt i UNGEGN-perspektiv

Indtil videre har ingen af parterne forsøgt at inddrage muligt skyts fra eksempelvis FN's rådgivende organ på den slags spørgsmål, UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names). Der ville da givetvis heller ikke være noget entydigt svar at hente. UNGEGN ville fuldt ud anerkende det grønlandske hjemmestyres ret til at anvende de navne som man måtte ønske, men FN's medlemslande har faktisk også underskrevet en erklæring om i stednavnemæssig sammenhæng at tage hensyn til sproglige mindretal og disses eventuelle eksisterende navnebrug (Jordan 2021, Winkler 2021). Nu er sagen her yderligere speget ved, at Grønland i FN-mæssig sammenhæng er repræsenteret gennem rigsfællesskabet med Danmark, så indtil videre kan man sige, at hensynserklæringen primært må være rettet på Danmark, der i sin lovgivning på området skal tage hensyn til grønlænderne, hvilket man så også kan sige er opfyldt her. Men i det øjeblik Grønland måtte blive selvstændigt medlem af FN, flytter mindretalshensynet sig i princippet over på de dansktalende i Grønland, hvis stednavnepraksis de grønlandske myndigheder – i erklæringens yderste konsekvens – da formelt set burde genindføre som parallelnavne ligestillede med de grønlandske.

I en ren dansk sammenhæng kan de danske stednavne i Grønland nu betegnes som historiske eksonymer, noget som der i UNGEGN aktuelt er meget splittede holdninger til værdien af. Mens én fraktion generelt ønsker eksonymerne afskaffet som et ubehageligt levn fra kolonialismen og imperialismens tidsalder, peger en anden fraktion på eksonymernes kulturhistoriske værdi (Woodman 2012, Jordan & Woodman 2016). FN's ekspertpanel på området kan således heller ikke give noget klart svar på, om vi i Danmark burde genoverveje at åbne op for brugen af danske stednavne i Grønland eller ej. Et sådan træk ville da uden tvivl også blive opfattet særdeles negativt i Grønland og kun være med til at forværre den i forvejen til tider noget belastede politiske relation imellem Grønland og Danmark. Det skal derfor bestemt heller ikke være anbefalingen fra nærværende forfattere, hvor der i stedet blot opfordres til en systematisk videnskabelig indsamling og registrering af de danske stednavne i Grønland med henblik på deres sikring for eftertiden som en væsentlig del af den fælles dansk-grønlandske kulturarv.

Afrunding

I det ovenstående har vi forsøgt at give en introduktion til stednavnesituationen i Grønland generelt, med særlig fokus på de stednavne, der blev indført eller indlånt og anvendt af den dansk-norske administration i kolonitiden fra 1721

og frem til indførelsen af det grønlandske hjemmestyre i 1979. Selvom (gen-)koloniseringen af Grønland i vidt omfang fandt sin motivation i et ønske om at finde efterkommerne af middelalderens grønlandske nordboere, så synes det aldrig påtænkt at genintroducere nogle af de over hundrede overleverede norrøne stednavne, som man kendte fra de skriftlige kilder; kun det norrøne navn *Grønland* blev videreført. Den tidlige dansk-norske stednavngivning bar i stedet tydeligt præg af, at den i høj grad baserede sig på engelsk og nederlandsk kortlægning af de grønlandske kyster, og mange navne blev indlånt enten direkte fra disse sprog eller i en tilpasset fordansket form. Den dansk-norske administration indførte også selv en anseelig mængde stednavne, primært på de bebyggelser, hvor koloniadministrationen havde permanent ophold. Men dertil gjorde kolonisatorerne sig fra et tidligt tidspunkt også bekendte med de inuitiske stednavne, som i vidt omfang blev indlånt og anvendt i administrationen, hvilket især gælder navne på mindre bebyggelser og på naturlokaliteter. Indimellem skete dette i hybride sammensætninger, typisk bestående af et grønlandsk stednavn tilknyttet et dansk efterled. En væsentlig faktor i forståelsen af den koloniale stednavnepraksis i Grønland er, at man først i 1900-tallet for alvor forsøgte at lære grønlænderne dansk sprog, hvorfor kendskab til (og anvendelse af) grønlandske stednavne reelt var en nødvendig præmis for kolonimagten for overhovedet at kunne administrere det store og vanskeligt farbare land. Vi har dertil foreslået, at denne praksis også kan anskues i en 'anti-conquest'-sammenhæng, hvor kolonimagten ved at tilegne sig og tage ejerskab på de koloniseredes sprog og navne også fik lettere ved at fastholde de koloniserede i et for kolonimagten ønsket stadium (her som fangere og fiskere) uden reel mulighed for at udvikle sig i andre retninger.

Artiklen har endvidere gjort rede for stednavneudviklingen siden Hjemmestyrets indførelse i 1979, herunder det forvaltningsmæssige aspekt (fra det danske stednavneudvalg til nutidens grønlandske stednavnenævn) og tiltagene for at udfase alle ikke-grønlandske stednavne i den grønlandske administrations- og befolkningsbrug. Denne udvikling synes at afspejle et bevidst valg hos myndighederne om at bruge sproget og herunder navne som et centralt element i opbygningen af en grønlandsk nationalidentitet, ligesom fravalget af især danske stednavne kan ses som et ønske om mental og kulturel frigørelse fra tidligere tiders magtforhold i en postkolonial kontekst. Eftersom også danske myndigheder er lovmæssigt forpligtet til at følge Hjemmestyrets bestemmelser, har det den afledte effekt, at vi heller ikke i Danmark formelt længere må anvende kolonitidens danske stednavne på lokaliteter i Grønland. Udover at dette har provokeret især visse dele af det danske politiske spektrum, så udløser det også en interessant onomastisk-politisk problematik i UNGEGN-regi, både i den efterhånden mangeårige diskurs om brugen af eksonymer vs. endo-

nymer og med hensyn til beskyttelsen af sproglige mindretals ret til at bruge deres egne stednavne.

Der er således masser af spændende forskningsspørgsmål at tage fat på med udgangspunkt i det danske stednavnemateriale i Grønland. Det er vort håb, at denne artikel kan være med til at fremme inddragelsen af Grønland i dansk og skandinavisk stednavneforskning fremover.

Kilder og litteratur

- Andersen, Erik Langer, 1982: De norrøne stednavne i Østerbygden. I: *Tidsskriftet Grønland* 30. S. 163–176.
- Andersson, Thorsten, 1994: Ortnamnens existentiella villkor. I: *Ortnamn värda att värda. Föredrag från Riksantikvarieämbetets symposium Ortnamnskultur*. Red.: Göran Ulfspärre. Stockholm. S. 7–21.
- Bakker, Peter, 2003: Scandinavians and their creoles. I: *Acta linguistica Hafniensia* 35. S. 95–114.
- Bakker, Peter & Bøegh, Kristoffer Friis, 2021: Kolonierne. I: *Dansk Sproghistorie* 5. Dansk i samspil. Red.: Ebba Hjorth. København. S. 121–134.
- Bertelsen, Alfred, 1918: Navnegivning i Grønland. København.
- Bjørk, Anders Anker, Kruse, Lisathe Møller & Michaelsen, Peter B., 2015: Brief communication. Getting Greenland's glaciers right – a new data set of all official Greenlandic glacier names. I: *The Cryosphere* 9. S. 2215–2218.
- Bobé, Louis, 1914: Beskrivelse af Straat Davids tilligemed sammes Indvaaneres Sæder, Skikkelse og Vaner, som ogsaa deres Fiskefangst og andre Handler, af Lourens Feykes Haan. Særtryk af Det grønlandske Selskabs Aarskrift. S. 1–26.
- 1921: Beskrivelse af Distrikterne i Sydgrønland. Holsteinborg Distrikt. Historie. I: *Meddelelser om Grønland* 61. S. 87–94.
- 1936: Den grønlandske Handels og Kolonisations Historie indtil 1870. København.
- Bro, Henning, 1993: Grønland. Kilder til en dansk kolonihistorie. København.
- Bøegh, Kristoffer Friis, 2018: Spor fra dansk i De Amerikanske Jomfruøers engelsk-kreolsk. I: *Mål og Mæle* 39:2. S. 24–29.
- Dam, Peder, 2019: Kortlægningen af Danmark. Op til midten af 1800-tallet. København.
- Danmark og Kolonierne 1–5. 2017. København.
- Dupont, Henrik, 2022: Kortlægningen af Grønland. København.
- Elkjær, Kenneth, 2017: Fogh Rasmussen afviste danske stednavne for 12 år siden. I: *Kalaallit Nunaata Radioa* 02-05-2017. <https://knr.gl/da/nyheder/fogh-rasmussen-afviste-danske-stednavne-12-%C3%A5r-siden>
- Frandsen, Niels H., 2019: Kilder til Grønlands missionshistorie fra Hans Egedes kaldsbrev 1721 til Lov om Kirke- og Skolevæsen i Grønland 1905. København.
- Gad, Finn, 1967–1976: Grønlands historie 1–3. København.
- 1984: Grønland. København.
- Den grønlandske Lods – Forklaringer til stednavne. Udg. af Geodatastyrelsen. 2012. København.

- Gulløv 2017 = Grønland. Den arktiske koloni. Red.: Hans Christian Gulløv. 2017. København. (Danmark og Kolonierne 2.)
- Herman, Douglas, 2009: The Aloha State. Place names and the anti-conquest of Hawai'i. I: *Critical Toponymies. The Contested Politics of Place Naming*. Eds.: Lawrence D. Berg & Jani Vuolteenaho. Farnham. S. 101–135.
- Higgins, Anthony K., 2010: Exploration history and place-names of northern East Greenland. København.
- Holm, Katrine Winkel, 2019: Hold nu op med at kalde Grønland en koloni. I: *Jyllands-Posten* 26-08-2019. <https://jyllands-posten.dk/debat/blogs/katrineholm/ECE11573534/hold-nu-op-med-at-kalde-groenland-en-koloni/>
- Jacobsen, Birgitte, 2021: Grønland. I: *Dansk Sproghistorie 5. Dansk i samspil*. Red.: Ebba Hjorth. København. S. 61–74.
- Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig, 2017: Dansk Vestindien – kolonial stednavngivning på de tidligere Dansk-Vestindiske Øer. I: *Månedens navn* 31-03-2017. Københavns Universitet. https://navn.ku.dk/maanedens_navn/dansk-vestindien/
- 2020a: Danish postcolonial microtoponymy and the 'threat' of sustainable tourism – The cases of Tranquebar and the Danish West Indies. I: *UNGEEN Bulletin* 59 (2020:2). S. 19–20. https://unstats.un.org/unsd/ungegn/pubs/Bulletin/UNGEEN_bulletin_no.59.pdf
- 2020b: Tranquebar – Danmarks første tropekoloni og dens navne. I: *Månedens navn* 01-10-2020. Københavns Universitet. https://navn.ku.dk/maanedens_navn/tranquebar/
- 2022a: Stednavnets betydning: Grønland. I: *Trap Grønland*. Chefred.: Niels Elers Koch. Hørsholm. (Trap Danmark 6. udg. 36.) S. 13.
- 2022b: Tartupaluk – også kendt som Hans Ø. I: *Månedens navn* 01-08-2022. Københavns Universitet. https://navn.ku.dk/maanedens_navn/tartupaluk/
- 2023: Fortnavne i de dansk-norske tropekolonier (Trankebar, Guineakysten og Vestindien). I: *Namn och gränser. Rapport från den sjuttonde nordiska namnforskarkongressen den 8–11 juni 2021*. Red. av Väinö Syrjälä, Terhi Ainiala & Pamela Gustavsson. Uppsala. (NORNA-rapporter 100.) S. 145–166. [NORNA100.pdf](https://norna100.pdf)
- Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig & Lidsmoes, Ivalu Kristine, 2020: Danish colonial toponomastics. I: *Advances in Comparative Colonial Toponomastics*. Ed.: Nataliya Levkovych. Berlin & Boston. (Koloniale und Postkoloniale Linguistik 14.) S. 187–217.
- Jónsson, Finnur, 1899: Grønlands gamle Topografi efter Kilderne. Østerbygden og Vesterbygden. København.
- Jordan, Peter, 2021: The importance for minorities of seeing their place names in public space. I: *UNGEEN Bulletin* 61. S. 8–9. https://unstats.un.org/unsd/ungegn/pubs/Bulletin/UNGEEN_bulletin_no.61.pdf
- Jordan & Woodman 2016 = *Criteria for the Use of Exonyms. Proceedings of the 17th UNGEEN Working Group on Exonyms Meeting, Zagreb, 14–16 May 2015*. Eds.: Peter Jordan & Paul Woodman. Hamburg. (Name & Place 6.)
- Jørgensen, Villads Leer & Stampe, Camilla, 2019: Detektor: Grønland var altså en dansk koloni, Rasmus Jarlov. I: *DR Nyheder* 24-08-2019. <https://www.dr.dk/nyheder/detektor/detektor-groenland-var-altsaa-en-dansk-koloni-rasmus-jarlov>
- Kabell, Inge, 1990: Træk af James Halls ekspeditioner til Grønland. I: *Tidsskriftet Grønland* 10. S. 295–308.

- Kleivan, Inge, 1977: Place names in Greenland. Cultural imperialism and cultural identity. I: Proceedings of the 8th conference on Nordic ethnographers/anthropologists. Helsinki. S. 197–215.
- 1985: Debat og sprogbrug i forbindelse med dobbelte (danske og grønlandske) stednavne i Grønland. I: Stednavne i brug. Festskrift udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 75 års jubilæum. Red.: Bent Jørgensen. København. (Navnestudier 26.) S. 140–161.
- 1996: European contacts with Greenland as reflected in place-names. I: Language contact across the North Atlantic. Eds.: P. Sture Ureland & Iain Clarkson. Berlin & New York. S. 125–152.
- Kostanski, Laura, 2014: Duel-Names. How toponyms (placenames) can represent hegemonic histories and alternative narratives. I: Indigenous and Minority Place-names. Australian and International Perspectives. Eds.: Ian D. Clark, Luise Hercus & Laura Kostanski. Canberra. S. 273–292.
- Kruse, Lisathe Møller, 2012: Stednavne i Grønland. I: Tidsskriftet Grønland 2012:2. S. 147–156.
- Kühl, Karoline & Aastrup, Iben Holmegaard, 2020: How Danish were the Danish West Indies? Language use in written sources in a multilingual colonial society. I: Advances in Comparative Colonial Toponomastics. Ed.: Nataliya Levkovych. Berlin & Boston. (Koloniale und Postkoloniale Linguistik 14.) S. 219–242.
- Laursen, Dan, 1972: The place-names of North Greenland. København.
- Lidegaard, Mads, 1991: Grønlands historie. København.
- Lidsmoes, Ivalu Kristine, 2017: Grønland på udenlandsk. I: Månedens Navn 01-08-2017. Københavns Universitet. https://navn.ku.dk/maanedens_navn/groenland-paa-udenlandsk/
- 2021: Haabetz Colonie – den første koloni i Grønland. I: Månedens Navn 01-07-2021. Københavns Universitet. https://navn.ku.dk/maanedens_navn/haabetz-colonie/
- Liebst, Jette, 1996: Peoples and languages in the Danish West Indies in the 18th century. Was there a Danish language policy? I: Language and cultural hegemony. Ed.: Ernst-Ullrich Pinkert. Aalborg. S. 111–128.
- Manniche, Jens Christian, 2002: Sprogbeherskelse og herskersprog. Om sprog og kolonialisme i Grønland i 1800-tallet. Aarhus.
- 2003: Sprogbeherskelse og herskersprog. Om sprog og kolonialisme i 1800-tallet. I: Historie 2003:2. S. 241–298.
- Meilandt, Mette, 2002: Sprog til debat. En antropologisk analyse af den grønlandske sprogsituation med det formål at vise, hvilke roller det grønlandske og det danske sprog spiller i Grønland. Specialeafhandling, Aarhus Universitet. Moesgård.
- Mølgaard, Noah, 2011: Forslag følger ikke tradition. I: Kalaallit Nunaata Radioa 02-12-2011. <https://knr.gl/da/nyheder/forslag-f%C3%B8lger-ikke-tradition>
- Ostermann, Hother, 1935: Dagbøger av nordmenn på Grønland før 1814. Oslo.
- Petersen, Robert, 1985: Danske stednavne i Grønland. I: Stednavne i brug. Festskrift udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 75 års jubilæum. Red.: Bent Jørgensen. København. (Navnestudier 26.) S. 228–238.
- Petrulevich, Alexandra, 2022: Ortnamnspolitiken i svenska Pommern. En diskursanalytisk och kontaktonomastisk studie. I: NoB 110. S. 95–130.
- Pratt, Mary Louise, 1992: Imperial eyes, travel writing and transculturation. London & New York.

- Rasmussen, Lars Løkke, 2017: Statsministerens svar af spørgsmål nr. 43 [...] stillet efter ønske af Søren Espersen (DF). Statsministeriet 02-05-2017. <https://www.ft.dk/samling/20161/almDEL/gru/spm/43/svar/1402982/1750877/index.htm>
- Rud, Søren, 2010: Subjektiveringsprocesser i metropol og koloni. København og Grønland i 1800-tallet. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet. København.
- 2017: Colonialism in Greenland. Tradition, Governance and Legacy. Cham. (Cambridge Imperial and Post-Colonial Studies Series.)
- Sabino, Robin, 2012: Language contact in the Danish West Indies. Giving Jack his jacket. Leiden.
- Schuster, Susanne, 2018: Europäische Ortsnamen als Zeugen kolonialer Raumaneignung. Grönlands Nordosten. I: Vergleichende Kolonialtoponomastik. Strukturen und Funktionen kolonialer Ortsbenennung. Red.: Thomas Stolz & Ingo H. Warnke. Berlin & Boston. (Koloniale und Postkoloniale Linguistik 12.) S. 161–187.
- 2019: The making of Greenland. Early European place names in Kalaallit Nunaat. I: The linguistic heritage of colonial practice. Ed.: Brigitte Weber. Berlin & Boston. (Koloniale und Postkoloniale Linguistik 13.) S. 43–73.
- Sebro, Louise, 2010: Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770. Lund.
- Seiding, Inge Høst, 2012: “Married to the daughters of the country”. Inter-marriage and intimacy in Northwest Greenland ca. 1750 to 1850. PhD-dissertation, University of Greenland. Nuuk.
- Sommer, Karsten, 2018: Autoriserede stednavne er nu tilgængelige på hjemmeside. I: Kalaallit Nunaata Radioa 16-08-2018. <https://knr.gl/kl/node/212338>
- Stednavne Grønland. Arkiv for Navneforskning, Københavns Universitet. <https://sprogsamlinger.ku.dk/q.php?p=ds/hjem/mapper/56479>
- Sveistrup, Poul Peter & Dalgaard, Sune, 1945: Det danske Styre af Grønland 1825–1850. København.
- Thykier, Michael, 2017: Søren Espersen efterlyser danske stednavne i Grønland. I: Jyllands-Posten 30-07-2017. <https://jyllands-posten.dk/politik/ECE9541213/soeren-espersen-efterlyser-danske-stednavne-i-groenland/>
- Wikipedia: Greenland = Wikipedia: Greenland. Languages. <https://en.wikipedia.org/wiki/Greenland#Population> (besøgt 21-02-2023.)
- Winkler, Morten, 2021: Registration of German geographical names in Southern Denmark in 2020. I: UNGEGN Bulletin 61. S. 15–17. https://unstats.un.org/unsd/ungegn/pubs/Bulletin/UNGEGN_bulletin_no.61.pdf
- Woodman 2012 = The Great Toponymic Divide. Reflections on the definition and usage of endonyms and exonyms. Ed.: Paul Woodman. Warszawa.

Summary

Colonial and postcolonial use of Danish place-names in Greenland With comparative views to place-name practice in the other Dano-Norwegian colonies

By Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen & Ivalu Kristine Lidsmoes

The article presents the collective outcome of a series of preparatory studies conducted for smaller articles and research project applications regarding place-names in the colonies of Denmark-Norway, with a specific focus on Greenland. It also includes comparative views on the conditions in the tropical colonies of the empire. The article first offers a historiographical introduction to former studies in colonial linguistics and colonial toponomastics in a Danish context. It continues with three chapters each devoted to different national-linguistic groups of place-names used by the Danish colonial administration. When the Dano-Norwegian colonisers arrived in 1721, they encountered a substantial number of Dutch and English place-names that explorers and merchants gave important coastal features around Greenland in the preceding centuries. To some degree, these names were incorporated by the Danes, with some remaining to this day, particularly in the north-eastern part of Greenland. Some of the Dutch names were Danicised or even translated, such as the famous hill name *Sukkertoppen*, deriving from the Dutch *Zuikerbrood*. The Danish administration itself introduced a great number of place-names in Danish as well, mainly for larger settlements, administrative areas and important natural features. The bulk of these names bears very little etymological reference to the localities in question, as they are often named after important figures from the homeland (e.g. royalty and politicians), while others are quite poetic and even melancholic, a phenomenon also noted in e.g. Danish Guinea and Danish West Indies. A particularly popular generic in Danish place-names in Greenland is *håb* 'hope', which in comparison was used only rarely in contemporary Denmark. Right from the beginning, the Danish colonial administration in Greenland recorded and incorporated a huge amount of Greenlandic place-names in its use. Minor settlements and natural features were often left with a Greenlandic name only, while locations with Danish (or other European) names were recorded with a 'dual name' in both Danish and Greenlandic. While Danish was the official administrative language of the colonial administration, virtually all communication with the Greenlandic (Inuit) population took place in the Greenlandic language(s), which the colonisers thus were obliged to learn to an adequate level. The Greenlanders were not encouraged or even allowed to learn Danish until 1925. There may be several reasons for this policy, among which the authors suggest an *anti-conquest*-motivation, as launched by Douglas Herman for the historical American language policy in Hawaii, where – by incorporating the language of the colonised people – the colonising power provides itself with a powerful way to keep the colonised nation from social development. When Home Rule was introduced to Greenland in 1979, the official language of the country gradually changed from Danish to Greenlandic, and since 1996 virtually only Greenlandic place-names hold authoritative status. This does not just apply to Greenland but also to Denmark, as the Greenland Place Names Committee is the top authority on the matter of Greenland's place-names in the entire Danish Realm (including Greenland

and The Faroe Islands). This means that in all cases of former dual names (e.g. *Nuuk* and *Godthåb*), only the Greenlandic names are to be used by public administration and institutions in Greenland and Denmark. The article introduces the postcolonial discourse on this matter in both Greenland and Denmark, outlining how the question relates to the recommended policies by the United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN).

Smärre bidrag

Lenhovda och ånamnet **Lina*

Lenhovda är namnet på en by och socken i Uppvidinge härad i Varend och Småland. Kyrkbyn har på vanligt sätt gett namn till socknen. Medeltida belägg är följande (med belägg för by och socken blandade):

in Linhofd 1266 16/10 u.o. SRAp (SD 1 s. 437), parochia Leenhoffdhä 1352 9/7 Växjö B 15 f. 155r avskr. (SD 6 s. 367), Datum Lenhoffdhä 1356 6/8 Lenhovda B 15 f. 191r avskr. (SD 7 s. 86), Scriptum Lenhedha 1362 30/4 Lenhovda B 15 f. 114r avskr. (SD 8 s. 184), parochiæ Linhoffthä 1364 24/3 u.o. B 15 f. 134r avskr. (SD 8 s. 481), a Lindhofda tinget 1408 25/1 Lenhovda B 14 s. 33 avskr. (SDns 2 s. 8), J linhofda sokn [3 ggr] 1424 8/3 Kalmar SRAp, i Linhoffdhe 1441 28/1 Växjö B 15 f. 251v avskr., j lynhoffdum [2 ggr], j lynhoffdum 1451 30/1 Lenhovda Krap, j linhoffdom 1470-talet C 4 f. 40 r, i lenhoffwet, Lenhoffde sogn 1473 C 8 f. 9v, j leenhaffde, Lenehaffwede sokn 1482 C 23 f. 11r, j limhoffde 1488 C 24 f. 14r, j lenhoffde 1489 C 24 f. 28r, i lenhowed 1490 C 24 f. 52v, Leenholfdhe sokn 1492 12/10 Växjö B 15 f. 237r avskr.

Namnet är säkerligen ett ursprungligt sjönamn med syftning på Lenhovdasjön, sammansatt av ett ånamn som har antagits vara **Lina* eller **Lin-ā* och efterleden *hofdhe* 'huvud' i betydelsen 'källsjö' (Elgqvist 1927 s. 100 f., 1931 s. 47, Hallberg 1983 s. 115, Strandberg 1991 s. 162, Jönsson 1994 s. 126 f., Fridell 1997b s. 30, 34, SOL s. 198). Den å som avses är mycket lång och egentligen sammansatt av flera vattendrag. Om man startar i den alldeles invid den gamla byn Lenhovda liggande Lenhovdasjön är Bykeäckens gamla utlopp ur sjön numera bortdikad, men kan ses på gamla kartor (t.ex. LSA F 40-13:1 från 1696). Bykeäcken byter namn till *Bostorpaån* som mynnar i Linnebjörkesjön. Därifrån rinner Linnebjörkeån till Skärsjön vars utloppså är den långa Kårestadån. Efter att ha runnit genom Årydsjön, Tegnabysjön och Torsjön byter vattendraget namn till *Skyeån* för att slutligen via den lilla Lidhemssjön som *Aggaån* falla ut i Åsnen. Avståndet fågelvägen mellan åns ytterändar är närmare 48 km.

Ånamnets form och betydelse har varit oklar. Viktiga språkliga ledtrådar är – förutom själva namnet *Lenhovda* – bynamnen *Linnebjörke*, Dädesjö socken (vid Linnebjörkesjön), och *Line* (numera: *Lidhem*), Väckelsångs socken (vid Lidhemssjön).

Linnebjörke har endast ett medeltida belägg: Datum Leenbörkke 1481 23/2 Linnebjörke B 15 f. 23r avskr. Namnet skrivs sedan *linbirke*, *lindbiorke* i äldsta skattelängden 1538 (Smålands handlingar 1538:1). Linnebjörkesjön kallas på de äldsta kartorna *Lindesiö* 1689 (LSA F 24), *Lindsiö* 1600-talets slut (LSA F 7).

Line har däremot som gammal sätesgård flera gamla belägg:

Datum linæ 1414 26/10 Line UUBp (SDns 2 s. 859), Datum et actum lijnō 1415 20/12 Line B 15 f. 167r avskr. (SDns 3 s. 93), i Linä 1427 24/2 Jät B 16 f. 38v

avskr., Datum line 1432 14/2 Line SRap, myn sæthegardh line 1474 12/9 Tofta i odat. vid. SRApp I, j line 1487 29/10 u.o. X 240 avskr.

Lidhemssjöns tidigaste skrivningar är *Liijnen* 1663 (LSA F 13), *Lijnesjö* 1600-talets slut (LSA F 3). Byn Line låg vid sjön, snarare än vid ån och det stämmer också språkligt med de äldsta beläggen både för byn och sjön som pekar mot ett svagt maskulint sjönamn *Line* (Fridell 1997b s. 34). Detta liksom det upptecknade dialektuttalet *Line* (Elgqvist 1927 s. 100, Erik Johannesson 1935 OAU) visar vidare att det måste röra sig om ett namn med fornspråkligt långt *i*. Man kan jämföra med de i fornsvenskan kortstaviga orden *fina* > *fena* och *sina* > *sena*.

Lenhovda skrivs tidigast med *i* (Linhofd 1266), men redan vid 1300-talets mitt dyker skrivningar med *e* upp. Det är visserligen tidigast avskriftsbelägg från 1600-talet (Leenhoffdhä 1352 etc.), men de är så många att de inte källkritiskt kan bortses från. Detta tyder på en övergång av kort *i* till långt *e* (jfr dubbelskriven vokal i *Leenhoffdhä* 1352, *leenhaffde* 1482, *Leenholfdhe* 1492). Sedan varierar stavningen mellan *i* och *e* under hela medeltiden. Man kan snarast se *i*-skrivningarna som hyperkorrekta skriftformer. Det lokala uttalet torde ha varit med *e* ända sedan 1300-talets senare del. I nutid upptecknat dialektuttal *Lennhåvda* (Erik Kruuse 1922, Fritz Andersson 1935 OAU) beror på en senare dialektal kvantitetsförskjutning typisk för småländska (jfr uttal som *blåbbär* och *synnål*).

Förleden i *Lenhovda* borde vara ett ånamn i genitiv. Eric Elgqvist (1927 s. 100) anför ett kartbelägg från 1686 (LSA 07-Jät-05) där åns utlopp i Lidhemssjön enligt honom kallas *Linneroos*. Jag läser emellertid nu *Linneoo*s på kartan och det stämmer också med den skriftliga kommentaren till samma karta där samma namn skrivs *Lyneoo*s (< **Linuo*s) (jfr Fridell 1997b s. 34). Alltså rör det sig sannolikt om ett svagt feminint **Lina*, eftersom ett starkt **Lin* borde ha genitiv **Linar*. Genitivändelsen *-ar* tenderar att bevaras åtminstone under medeltid framför vokal, så t.ex. i namnet *Sjösås* (sioarsaas 1322 26/11 Växjö SRap < **Sioaras* eller **Sioarosas*) på en by och socken i Uppvidinge härad (Fridell 1997a).

Utvecklingen av namnet *Lenhovda* bör ha varit **Linuhofdhe* > **Linofdhe* → *Linhofdhe*, dvs. med *h*-bortfall, hiatussynkope och analogisk restitution av efterledens *h* (Fridell 1997b s. 30 ff.). Men för att förena vad som ovan framkommit om namnet *Line* med *Lenhovda* måste man anta ett ursprungligt ånamn med långt *i*, som förkortats i förleden i ett sammansatt namn (sammansättningsreduktion). Detta är också fullt rimligt och väntat. Efter vokalförkortningen får man sedan *Linhofdhe* > *Lenhofdhe*.

Linnebjörke ligger vid Linnebjörkesjön snarare än vid ån **Lina* (jfr Sahlgren 1927 s. 182) och det är därmed troligt att förleden i bynamnet är ett sjönamn **Line*, homonymt med Lidhemssjöns gamla namn. *Linnebjörke* borde därmed vara ett fsv. **Lina-birke*. Man förväntar sig en utveckling **Linabirke* > **Lenabirke*, men belägget *Leenbörkke* 1481 liksom det nutida dialektuttalet *Lennbjörke* (Erik Kruuse 1922 OAU), *Lenberke* (Elgqvist 1927 s. 100) talar för en analogisk vidare förändring **Lenabirke* → **Lenbirke* troligen under påverkan av by- och sockennamnet *Lenhovda*. Avståndet mellan byarna är endast 8 km. Linnebjörkesjöns 1600-talsbelägg *Lind(e)siö* är sekundärt bildade till sena former av bynamnet (jfr *lindbiorke* Smålands handlingar 1538:1).

De två homonyma sjönamnen *Line* (Lidhemssjön) och **Line* (Linnebjörkesjön) får därmed antas vara dehydronymiska avledningar till ånamnet **Lina*, som utgör förled i *Lenhovda*.

De tre bebyggelsenamn som diskuterats här – *Lenhovda*, *Linnebjörke* och *Line* – är alltså med denna analys direkt eller indirekt bildade till tre sjönamn – **Linuhofdhe*, **Line* och *Line* – vilka i sin tur är sekundärt bildade som sammansättning resp. avledningar till ånamnet **Lina*. Ånamnet måste alltså vara äldre än de tre bebyggelsenamnen. Lenhovda var en stor by och omfattade 1545 6 gårdar. Vid byn finns ett stort gravfält av sen järnålderstyp. Även vid grannbyn Nöbbele, som sannolikt är en utbrytning eller utflyttning från Lenhovda, finns ett gravfält av sannolik sen järnålderstyp (Larsson 1981 s. 368, 405, 408). Byn Linnebjörke var ännu större och bestod 1545 av hela 8 gårdar. Även här finns ett gravfält med sannolik datering till sen järnålder (Larsson 1981 s. 368, 390). Vid byn Line saknas gravfält, men den var också en relativt stor by med 5 gårdar 1545, vilket får Lars-Olof Larsson att bedöma den som en bebyggelse-enhet som sannolikt existerat omkring år 1000 (Larsson 1980 s. 214, 250). Ånamnet **Lina* är med andra ord utan tvekan åtminstone vikingatida som namnbildning och sannolikt ännu äldre.

Elgqvist (1927 s. 100) föreslår: »Första sammansättningsleden i [...] ånamnet *Lina* är måhända fsv. *len*, *lin* 'mild' osv.». Han menar alltså att det är en sammansättning **Lin-a*. Adjektivet *len* är dock som kortstavigt inte ett alternativ i namnet oavsett bildningssätt. Fridolf Jönsson (1994 s. 127) skriver om betydelsen av ånamnet: »man kan gissa på 'ljum' eller möjligen 'ljus'» utan närmare specificering. Själv vill jag – med tanke på att det måste röra sig om en gammal namnbildning – föreslå en *n*-avledning till den germanska rot **li-/lī-* 'böja, röra (sig)' som finns representerad i orden *led* 'kroppsdela', *lem* samt förmodligen även *aln* och *len* (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 39 ff., 708 f., 720 f., 738). Stadiet med lång vokal finns representerat i *aln* och fvn. *limi* 'risknippe, sopkvast', fsv. *lime* 'ris, spö'. Den del av ån **Lina* som nu heter *Skyeån* är mellan Torsjön och Lidhemssjön extremt vindlande och bildar otaliga meandrar i den flacka lerslätten. Det skulle passa som grund för ett urnordiskt ånamn **Lī-n-ōn* 'den böjande, den som böjer sig'.

Källor och litteratur

- B 14–16 = Lars Eriksson Sparres kopieböcker, SRA.
 Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3 utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.)
 C 4, 8, 23, 24 = medeltida jordeböcker, SRA.
 Elgqvist, Eric, 1927: Några bidrag till Värends kulturhistoria. I: Hylltén Cavalliusföreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok. S. 98–129.
 — 1931: Studier i Södra Smålands bebyggelsehistoria. Anmärkningar till en karta över Värends järnåldersbebyggelse. Växjö. (Hylltén Cavalliusföreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1931.)
 Fridell, Staffan, 1997a: Sockennamnen *Sjösås* och *Aringsås*. I: NoB 85. S. 23–30.
 — 1997b: Två blekingska hydronympar. I: SOÅ. S. 29–38.
 Hallberg, Göran, 1983: Ortnamn i Småland. Stockholm.
 Jönsson, Fridolf, 1994: Ortnamn i Kronobergs län. 3 uppl. Växjö.
 Krap = pergamentsbrev i Krappertups gårdsarkiv.

- Larsson, Lars-Olof, 1980: Småländsk bebyggelsehistoria 1. Från vikingatid till Vasatid 1:3. Konga härad. Växjö. (Acta Wexionensia. Serie 1. History & geography 1:3.)
- 1981: Småländsk bebyggelsehistoria 1. Från vikingatid till Vasatid 1:4. Norrvidinge och Uppvidinge härad. Växjö. (Acta Wexionensia. Serie 1. History & geography 1:4.)
- Sahlgren, Jöran, 1927: Anmälan av bl.a. Elgqvist 1927. I: NoB 15. S. 180–182. Smålands handlingar, KA.
- Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden 8.)
- X 240 = jordebok över Erik och Jon Trolles möderne, UUB.

Staffan Fridell

Æiwisl och Roðwisl

Mansnamnet *Æiwisl* är endast belagt på två tidigvikingatida runstenar: Sparlösastenen (Vg 119) och Kälvestensstenen (Ög 8). På den förstnämnda finns tre skrivningar av namnet: **a:iuls** (nominativ), **aiuis** och **ajuiſl** (båda ackusativ), medan den östgötska ristningen har **aiuisli** (dativ). Det råder enighet om att efterleden i namnet är runnordiska *-gisl* < urnordiska *-gīslar*, men det finns två uppfattningar om förleden: å ena sidan **Aiwa-* 'alltid' (von Friesen 1940 s. 38) eller **Aiwi-* 'evighet' (Grønvik 2001 s. 238), å andra sidan **Aina-* räkneordet 'en' (Williams 1994 s. 7 ff., NRL s. 263).

Henrik Williams (1994 s. 10) argumenterar för att **Aiwa-* inte kan utgöra förled i *Æiwisl* eftersom »**aiwa-* borde utvecklas till *Øy-* och skrivas **au**, inte **ai**». Han avser därmed ett *w*-omljud på diftongen *æi* < *ai*. Men detta omljud verkas inte av kvarstående *w* före vokal (von Friesen 1901–06 1 s. 30, Noreen 1904 § 70.2, § 80.I.3, Wessén 1968 s. 33), som t.ex. i fornvästnordiska *ævi*, fornsvenska *æve* < urnordiska **aiwīn-* 'evighet'. Därför är **Aiwaġslar* eller **Aiwiġslar* möjliga utgångsformer för *Æiwisl* och jag menar till och med att det är endast så man kan förklara namnet.

Man bör kunna räkna med en tidig övergång från klusilt *g* till frikativt *ɟ*, i enlighet med en regel formulerad av Bengt Hesselman (1948–53 2 s. 364):

De tonande explosivorna *b*, *d*, *g* existerade enligt äldre samnordisk och förliterär fonetik normalt endast i uddljudet [...]. I andra ställningar korrespondera med *b* etc. motsvarande tonande frikativor [...] I konsekvens härmed substitueras begynnande **b*, **g* i efterlederna av *v*, *ɣ* efter vok[al], *r* och *l*; **d* av *ð* efter vok[al] och *r* [...]

Detta är en regel som torde gälla såväl urnordiska som fornnordiska, dock endast fakultativt så att det har kunnat finnas en variation mellan uttal med klusil och frikativ. Skrivningen **þurhils Þorzils** (U 144) är ett exempel på regelns verkan under vikingatid (Fridell 2020 s. 202). Försvagningen *g* > *ɟ* är ett första steg mot och en förutsättning för det bortfall av konsonanten som verkar ha varit relativt vanligt att döma av vikingatida runbelägg: **apisl** U 35, DR 221, IM MM130, **op[is]la** Sö 274, **...rnils** DR EM85;343, **aurnisl** Sö 274, **ernisl** U 828, **asl** Nä 12, **osl** Vs 9, **usl** Sö 190, **...upils** U Fv1968;279, **...ls** DR 120, **hoislar** Ög 136, **ropuisl** G 134, G 181, **rupuisl** G 280, **ropisl** Sö 240, **purils** DR 229, DR 370, Vg 79 (NRL s. 16, 26, 31, 35, 79, 119, 231, 305). Man kan lägga märke till att såväl Pilgårdsstenen (G 280) från 900-talets slut som Rökstenen (Ög 136) från 800-talet finns representerade, vilket talar för att bortfallet kunnat vara tidigt.

För *Æiwisl* tänker sig von Friesen (1940 s. 38) utvecklingen: »**aiwa-gīslar* > **aiu-īslr* > samno. **æiwīsl*». Om man i stället utgår från **Aiwiġslar* bör utvecklingen ha varit: **Aiwiġīslr* > **Aiwisl*. Det är alltså *w* från förledens urnordiska form som är bevarat i *-wisl*.

Ytterligare nordiska personnamn som följer samma mönster är: *Bṛðvildr* < **Baðwaheldir* (Noreen 1923 § 83, Blöndal Magnússon 1989 s. 100), *Bṛðvarr* < **Baðwa-harjar* (Harðarson 2004 s. 552, NRL s. 53), *Hávarr* < **Hauha-gairar* (Harðarson 2004 s. 553), *Sævarr* < **Saiwi-harjar* (Peterson 2010 s. 187 ff.; **seuar** Öl 21), *Ævarr* < **Aiwa-/Aiwi-harjar* (Harðarson 2004 s. 559) och *Óvarr/Ávarr* < **Anu-gairar* (Brøndum-Nielsen 1950 s. 194, Harðarson 2004 s. 559, NRL s. 38; **ouair** DR 190, **ouair** DR 192). Namnen torde ha utvecklats på följande sätt: **Baðwaheldir* > **Baðuhildir* > **Baðuhildr* > **Bṛðwildr* > *Bṛðvildr* (Noreen 1923 § 83, 134a), **Baðwaharjar* > **Baðuharir* > **Bṛðwarr* > *Bṛðvarr* (Noreen 1923 § 134a, Blöndal Magnússon 1989 s. 100), **Hau-*

hagairar > **Hāwazairar* (jfr Widmark 1991 s. 145, Elmevik 2000 s. 166) > **Hāwairr* > **Hāwæirr* > *Hávarr*, **Saiwiharjar* > **Saiwiharir* > **Sæiwarr* > *Sævarr*, **Aiwaharjar* > **Aiwarir* > **Æiwarr* > *Ævarr*, **Aiwiharjar* > **Aiwiharir* > **Æiwarr* > *Ævarr*, **Anu-gairar* > **Anuzairr* > **Anwæirr* > *Awæirr* > *Ávarr/Óvarr* (om ljudutvecklingen i detta sistnämnda namn, se Brøndum-Nielsen 1950 s. 194). *Ávarr/Óvarr* är de västnordiska formerna. På östnordiskt område har diftongen i efterleden i detta namn i stället utvecklats *æi* > *e* (**auer** DRM 26, fda., fsv. *Aver*; NRL s. 38).

Att det har funnits ett *u* eller *w* i förleden i den urnordiska ursprungsformen är sålunda en nödvändig förutsättning för att namnet ska kunna utvecklas till *Æiwisl*. En viktig implikation av detta är att **Ainagīslar* inte kan bli *Æiwisl*.

Williams (1994 s. 8) antar i stället att i namnen på -*gīslar* »g/ [...] har kunnat reduceras till /w/», vilket det finns svagt ljudhistoriskt stöd för. Noreen (1904 s. 218) nämner endast *ǰ* > *w* som en dialektal utveckling från o. 1350 i fornsvenskan och då endast efter *a*, *o* och *u*. Och den minsta gemensamma nämnaren för alla personnamnen ovan är ju inte heller att efterleden börjar på *g* > *ǰ* utan att det finns ett *u* eller *w* i förleden som bevaras genom ljudutvecklingen samt en lättflyktig konsonant i efterledens början (*ǰ* eller *h*) som har fallit intervokalistiskt.

Elias Wessén (1968 s. 33) sammanfattar utvecklingen av triftongen *aiw* i den här aktuella kontexten som **aiw* > **æiw* > **æw* > *æv* (enligt von Friesen 1901–06 passim; annorlunda: **aiw* > **aw* > **æw* [genom *i*-omljud] Noreen 1904 § 80.I.3; jfr Noreen 1923 § 97:3 där han anslutit sig till von Friesen). Wessén skriver också: »man [måste] förutsätta, att triftongen *aiu*, *æiu* i urnordiskan har förvandlats till *æw*». Otto von Friesen (1901–06 1 s. 44, 70) förefaller benägen att tidfästa ljudövergången till relativt sent under synkopetiden. Jag har ovan argumenterat för att namnet *Æiwisl* i Sparlösa- och Kälvestensristningarna endast kan förstås som utgående från **Aiwagīslar* eller **Aiwigīslar*. Om det är korrekt innebär det att triftongen *æiw* kunnat kvarstå i Götaland på 800-talet liksom på Jylland vid samma tid (Maltstenens *aiuinrunār æiwinrunar* 'evighetsrunor'). Ett möjligt motexempel är **sawilagar** på den i Skåne funna Lindholmsamuletten från 500-talet, vilket har tolkats som ett personnamn med förleden **Sæwi*- < **Saiwi*-, men där det även finns andra förslag (se Elmevik 1999, LUP s. 15). En så relativt tidig utveckling **aiw* > **æw* skulle vara oväntad. Man kan också notera skrivningen **hateka** i samma inskrift som väl rimligen måste stå för *haiteka* 'heter jag'.

*

För de gotländska beläggen på namnet *Rodwisl* räknar Otto von Friesen (1940 s. 38) med motsvarande förlopp genom att »g bortfallit före synkopen av *u* i *hrōpu*-» och att namnet utvecklats »**hrōpu-gīslar* > *hrōpu-īslar* > fgutn. [...] **hrupuisl**». Förleden i *Rodwisl* och de många andra nordiska forntida namnen på *Hroð*- sammanhänger med fvn. *hróðr*, gen. *hróðrs*, *hróðrar* m. 'berömmelse, gott anseende', men detta kommer – liksom fornengelska *hrōðor* – av ett **hrōþrar* (Hellquist 1948 s. 845, Kroonen 2013 s. 249, Bjorvand & Lindeman 2019 s. 974) och kan därför inte utgöra förled i de aktuella personnamnen. Därför har man antagit att det i stället ingår en motsvarighet till fornengelska *hreoð* m. 'seger, ära' < **hrōþiz* och rekonstruerat **hrōþigīslar* osv. (de Vries 1962 s. 258 ff., 264, Blöndal Magnússon 1989 s. 376, LUP s. 12, 29, 39). Det är emellertid troligt att detta **hrōþiz* är bildat till ett verb **hrōþijan* > fornengelska *hrēðan* 'jubla, glädja sig' vilket – liksom adjektivet fvn. *hróðigr* 'berömd', gotiska *hropeigs* 'segerrik' och fornengelska *hrēdig* 'segerrik' – torde vara bildat till ett substantiv med annan stavvokal, som

utgör förled i personnamnen (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 974) – och sannolikt även i fvn. *hródmogr* 'berömd son' i skaldespråket. Detta substantiv har föreslagits vara en *a*-stam **hrōþar* (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 974). Namnet *Rodwisl* är dock ett tungt argument för att von Friesens rekonstruktion med **Hrōþu-* i stället är den korrekta (jfr *Rolf* < **Hrōþuwulfar* hos Noreen 1923 § 228 och Hellquist 1948 s. 842), eftersom det är det enda sättet att förklara efterleden *-wisl* i namnet.

Suffixet *-þu-* har som vanlig funktion att bilda maskulina abstrakta nomina actionis till rötter eller verbalstammar (Olson 1916 s. 483 ff.), vilket stämmer på **hrōþur*, eftersom den germanska roten **hrō-* allmänt antas ha en verbal grundbetydelse 'berömma' (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 975; jfr betydelsen 'lovkväde' för fvn. *hróðr*). Samma rot ingår med *m*-suffix i verbet *berömma* (inlånat från lågtyskan) och med oklar bildning i verbet *rosa* 'prisa, ära' (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 974 f.). Fvn. *hróðr* < **hrōþrar* bör vara en sekundär ombildning av **hróðr* < **hrōþur*, en inte ovanlig förändringstyp som ytterst beror på mönsterpåverkan från *-þra*-bildningar, som ju också kan bilda maskulina abstrakta nomina actionis-avledningar till rötter eller verbalstammar (Olson 1916 s. 549 ff.). Denna semantiska likhet tillsammans med sammanfallet av formen i nominativ singularis bildar grund för ombildningen. Sven Ekbo (1958 s. 188 ff.) har övertygande förklarat fvn. *róðr*, gen. *róðrs*, *róðrar*, 'rodd' – i kontrast till fsv. *rodher*, gen. *rodhar* (yngre *rodhs-*) – på motsvarande sätt.

Litteratur

- Barnes, Michael, 2019: Runic inscriptions of the Isle of Man. London. (Runrön 22.)
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.)
- Blöndal Magnússon, Ásgeir, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Brøndum-Nielsen, Johannes, 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1. Indledning. Tekstkildernes lydbetegnelse. Vokalisme. 2. Udg. København.
- DR EM85;343 = Runsten från Øster Larsker, Bornholm. Publicerad i Moltke 1985.
- Ekbo, Sven, 1958: Om ortnamnet Roden och därmed sammanhängande problem. En översikt från nordisk synpunkt. I: ANF 73. S. 187–199.
- Elmevik, Lennart, 1999: Sockennamnet *Villberga* och Lindholmsamulettens **sawilagar**. I: SaoS. S. 137–146.
- 2000: Till diskussionen om den urgerm. *au*-difftongens utveckling på nordiskt område, särskilt i förbindelsen *auh*. I: Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia, Umeå 20–22 november 1997. Umeå. (Studier i svensk språkhistoria 5; Nordsvenska 11.) S. 163–174.
- Fridell, Staffan, 2020: *Adis*. I: SAS 35. S. 201–203.
- Friesen, Otto von, 1901–06: Till den nordiska språkhistorien. Bidrag 1–2. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala 7:2, 9:6.)
- 1940: Sparlösastenen. Runstenen vid Salems kyrka, Sparlösa socken, Västergötland. Läst och tydd av Otto v. Friesen. Med ett tillägg om den arkeologiska datering av Bertil Almgren. Stockholm. (Kungl. Vitterhets, historie och antikvitets akademins handlingar 46:3.)

G + nummer = inskrift i GR eller GR 3.

Grønvik, Ottar, 2001: Die Runeninschrift auf dem Stein von Sparlösa – Versuch einer Deutung. I: Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte. Festschrift für Anders Hultgård zu seinem 65. Geburtstag am 23.12.2001. In Verbindung mit Olof Sundqvist & Astrid van Nahl hrsg. von Michael Stausberg. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum RGA 31.) S. 236–262.

Harðarson, Jón Axel, 2004: Nordische Personennamen vom Typ *Einarr*, *Hróarr* und *Steinarr*. I: Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum RGA 44.) S. 545–564.

Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.

Hesselman, Bengt, 1948–53: Huvudlinjer i nordisk språkhistoria 1–3. Uppsala–Stockholm–Oslo–København. (NK 3–4.)

IM MM + nr = inskrift i Barnes 2019.

Kroonen, Guus, 2013: Etymological dictionary of Proto-Germanic. Leiden–Boston. (Leiden Indo-European dictionary series 11.)

Moltke, Erik, 1985: Runes and their origin. Denmark and elsewhere. Copenhagen.

Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)

— 1923: Altländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen. 4. Aufl. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 4. Altnordische grammatik 1.)

Nä + nummer = inskrift i När.

Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.

Peterson, Lena, 2010: Reconstructing lost words from old personal names – and the meaning of the place-name element *-lev*. I: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von Lennart Elmevik & Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112.) S. 185–193.

Svärdström, Elisabeth, 1968: Runfynd 1967. I: Fv 63. S. 275–288.

Sö + nummer = inskrift i SöR.

U + nummer = inskrift i UR.

U Fv1968;279 = Runsten från kyrkoruinen Flasta mur, Skoklosters sn, Uppland. Publicerad i Svärdström 1968.

Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm.

Vg + nummer = inskrift i VgR.

Widmark, Gun, 1991: Fornvästnordiska förleder i omljudsperspektiv. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 19.)

Williams, Henrik, 1994: Runsvenska namnproblem 2. Det runsvenska mansnamnet *Øysl* (?) och det fornsvenska *Asle*. I: SAS 12. S. 5–31.

Vries, Jan de, 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. 2. Aufl. Leiden.

Vs + nummer = inskrift i VsR.

Ög + nummer = inskrift i ÖgR.

Öl + nummer = inskrift i ÖlR.

Jultorp i Larv

Marginalanteckningar till *Hjul-* i svenska ortnamn

En by i västgötaskocknen Larv bär namnet *Jultorp*.¹ Detta behandlas av Ivar Lundahl i SOSk 9 (s. 9 f.). Han anför därvid äldre skrivningar som *Hiultörp* 1550, *Hiultorp* 1567, *Hiuletorp* 1577 och *Hiulettorpp* 1582. Lundahl håller för troligt att bynamnets förled innehåller antingen ordet *hjul* i betydelsen '(vatten)kvarn' (jfr Lindqvist 1926 s. 133 ff.) eller genitiv av ett fornsvenskt mansnamn **Hiule* som man tänkt sig i vissa ortnamn och som möjligen ursprungligen kunde vara ett binamn med innebörden 'den hjulbente'. Han omtalar att byn ligger vid ett vattendrag, »men någon kvarn finnes åtminstone numera icke», tillägger han.

För *-ryd*-namnet *Julared* (äldre *Hiula-*) vid en å i Habo socken, Västergötland, överväger Lundahl (i SOSk 13 s. 102 f.) likaledes alternativen *hjul* '(vatten)kvarn' och ett mansnamn **Hiule*, men han kan också tänka sig yrkesbeteckningen *hjulare* 'hjulmakare' i förleden. Ett äldre **Hiularathorp* kan väl genom bortfall av den obetonade tredje vokalen och dissimilatoriskt *r*-bortfall ha utvecklats till *Hiuletorp* i Larv.

Vid tolkningen av bebyggelsenamnet *Jula* i det västgötska Utby nämner Lundahl (i SOSk 11:1 s. 139 med belägget *in villa Hiulum* 1349) möjligheten att något kretsformigt i terrängen ligger bakom användningen av ordet *hjul* i detta fall.

Med ett anført östgötskt *Hiwlabekx mala* 1370 som utgångspunkt har Natan Lindqvist (1926 s. 129 ff.) genomfört och redovisat en undersökning av svenska ortnamn som efter hans mening innehåller eller kan innehålla ordet *hjul* med syftning på en eller flera kvarnar. Det kan vara fråga om skvaltkvarnar. Han beskriver (s. 130) hur *hjul* genom pars pro toto-tänkande kunnat bli en beteckning för sådana kvarnar,

möjligen af samma typ som de västgötska s. k. 'efotakvarnarna', som endast bestå af ett vågrätt liggande skofvelhjul, fästadt vid en ståndare, som öfverst uppbär den öfre kvarnstenen, medan den undre stenen hvilar på sidostöd. Hos dessa primitiva kvarnar var hjulet det mest framträdande. I bäckar med mindre forsar kan understundom en hel rad sådana små 'hjul' förekomma.

I NoB 74 publicerade Lena Peterson (1986 s. 159 ff.) ett bidrag med titeln *Jularbo*, mansnamnet **Hiule* och något om ortnamn på (*H*)*jul-*. Att beakta i fallet *Jultorp* är särskilt hennes slutsatser rörande det antagna mansnamnet **Hiule*. Hon anser (s. 161 f.) att man inte helt kan utesluta möjligheten av ett mansnamn **Hiule* som ortnamnsförled, »men i de allra flesta fall skall man nog först söka andra förklaringar till ortnamnen på (*H*)*jul-*». Peterson nämner alternativet att *Hjul-* i ortnamn åsyftar vattenkvarnar och erinrar också om tanken att ortnamnselementet *Hjul-* ibland kan åsyfta täkt av hjulvirke.

Vid behandlingen av slottsnamnet *Hjularöd* nära Vombsjön i Skåne är Göran Hallberg (i SkO 4 s. 131 f.) benägen att se *Hjula-* som genitiv av *hjul* 'kvarnhjul' med syftning på en förutvarande kvarn. **Hiule* omtalar han som »detta ofta åberopade men aldrig styrkta mansnamn».

Av forskningshistoriskt intresse är behandlingen år 1914 – före Lindqvists utredning om *Hjul-* i ortnamn – i SOÅ 8 (s. 144 ff.) av bynamnet *Hjultorp* i västgötaskock-

¹ Byn Jultorp är utgångspunkten för den stora varuhusedjan Jula.

nen Kullings-Skövde (*Hiwletorpp* 1540 Skjb s. 132). »Från 1566 upptages i j b en kronokvarn (kyrko), den s. k. *Prästkvaren*, som 1805 sammanbyggdes med den j b 1691 införda *Mätte (Måtta) kvarn* i Hjultorp», meddelar man; icke dess mindre förklaras namnet utan förbehåll som sammansatt med ett mansnamn *Hiule*. Se om detta *Hjultorp* Lindqvist 1926 s. 133 ff. (130 ff.).

Namnet *Jultorp* i Larv kan sakligt tilltalande tolkas utifrån *hjul* 'kvarnhjul'. En karta med årtalet 1764 (LSA P 123–24:3) utvisar i denna by en *Sqvalte qvarn* (beskr.) i vattendraget på platsen. Hans Claeson (1978 s. 237) omtalar en liten kvarn på utmark i Jultorp (1688). Utan att bortse från andra möjligheter finner jag det naturligtast att anta att en eller flera vattenkvarnar har föranlett bruket av *hjul* i detta fall. *Jultorp* kan betyda 'nybygget med vattenkvarnar'. Sådana kvarnar kan ha tillkommit mer eller mindre samtidigt med nybygget eller ha brukats ännu tidigare av någon äldre intilliggande bebyggelse. Tänkbart är också att förleden i *Jultorp* innehåller ett medeltida namn på platsens vattendrag, ett **Hiulā* eller **Hiula* f. 'Hjulån, ån med vattenkvarn(ar)' eller ett **Hiulabækker* som i bebyggelsenamnet genom reduktion blivit **Hiula*-. Jfr t.ex. Lindqvist 1926 s. 131 f. om *Hjulån* i Ödenäs sn, Västergötland, SAOB (H 999) om appellativet *hjulbäck* 'bäck i vilken vattenhjul är uppsatt' – som med Erik Olof Bergfors tolkning i SOD 7 (s. 138 ff.) ingår i namnet *Hjulbäck*, Siljansnäs socken, Dalarna – och även DSÅ 3 s. 96 f. om en mängd namn, *Hjulbæk*, *Hjulebæk*, *Hjulbäck* och andra (»Subst. h j u l, sigtende til møllehjul»).

Litteratur

- Claeson, Hans, 1978: Herrgårdar, byar och bondgårdar. I: Larv, Långjum, Tråvad – en hembygdsbok. Under redaktion av Erik L. Johansson. Larv. S. 195–360.
- Lindqvist, Natan, 1926: Bjärka-Säby ortnamn I. Stockholm. (Bjärka-Säby i monografier.)
- Peterson, Lena, 1986: *Jularbo*, mansnamnet **Hiule* och något om ortnamn på (*H*)jul-. I: NoB 74. S. 159–168.
- Skjb = Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540. 1899–1902. Skara. (Bihang till Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 2.)

Svante Strandberg

Bygdenamnet *Julabygda*

Bygdenamnet *Julabygda*, lokalt uttala *Julabygdå*, omfattar 10 matrikkelgardar i den sørvestre delen av Sandnes kommune (tidlegare Høyland herad) i Sør-Rogaland: Folkvor, Assheim, Todnheim, Raugstad, Lea, Malmheim, Heigre, Jutland, Killingland og Årsvoll. Ein finn dette namnet i skriftlege dokument frå ca. 1900, t.d. i eit skriv frå Høyland sparebank frå 1907, der det er nemnt *Julebygdens Landbruksforening*. Det er uvisst kor gammalt dette bygdenamnet er, men truleg er det tale om eit relativt ung namn.

Etterleddet i namnet *Julabygda* er ordet *bygd* f. i den vanlege tydinga ‘bygd, bygdelag’. I tidlegare Høyland herad finst det også eit anna bygdenamn med dette etterleddet, nemleg *Fjellbygda*, også omtala som *Høyland fjellbygd* (nemnt av Boye Strøm 1888 s. 246 ff.: *fjeldbygd, fjeldbygden*), som omfattar den indre delen av heradet.

Kva som er språkleg og real bakgrunn for føreleddet i namnet *Julabygda*, er det ulike meiningar om. På folkemunne blir namneleddet *Jula-* gjerne sett i samband med høgtida *jul*, t.d. brukt bileteleg om ei grøderik bygd med så mykje velstand at ein kunne feira jul heile året. Ein tenkjer seg gjerne jamføring med namnet og området *Fjellbygda*, altså med den austre, meir tungdrivne – og i areal mykje større – delen av tidlegare Høyland herad. Ein variant av denne forklaringa er at folk i *Julabygda* var så velståande at dei kunne brenna lys slik dei gjorde ved juletider, heile året. Det har også vore føreslått at folk her hadde så god råd at dei kunne starta julefeiringa tidlegare enn andre folk, med mange lys og mykje stas, og at dei kunne halda på lenger med feiringa. Ingen av desse forklaringane er rimelege. Namnet har knapt samband med ordet *jul* f. – men dette ordet er kjent frå nokre andre stadnamn, t.d. *Julågeren* på Mjåland i Gjesdal, ein åker der ein brygde øl til jul av kornet, og *Julerøsa*, brukt om ein bratt stad rett opp frå husa på garden Guddal i Sirdal der det har gått jord-, stein- og snøras ved juletider.

Ei forklaring som bør vurderast, er om føreleddet kan ha samband med plantenemnet *jol* (*jul*) eller *geitjol* (*geitjul*), brukt om ‘sløkje’ (*Angelica silvestris*), ein plante som tidlegare vart nytta i medisinen (Særheim 2007 s. 117 f.). Ein plante som er i slekt, er *kvann* eller *kvannjol* (*Angelica archangelica*). Heller ikkje dette tolkingsframlegget synest stå særleg sterkt, for det er ikkje kjent at denne planten har vore mykje utbreidd eller utnytta og slik sett vore særmerkt for dette området. Det er heller ikkje kjent at ordforma *jul* har vorte brukt om vedkomande planteslag i sandnesdialekten (NO 5 sp. 1487).

I folkelege forklaringar er det elles framlegg om samansetjing med ordet *hjul* n., t.d. med bakgrunn i at bygda var forma som eit hjul med Malmheim i sentrum, eller i at folk her tidleg laga seg kjerrar med hjul under. Heller ikkje desse forklaringane er rimelege.

Ordet *hjul* n. synest likevel ikkje vera utelukka som føreledd i dette namnet. Som real bakgrunn for ordet *hjul* som føreledd i *Julabygda* bør ein vurderer mogleg samband med *vasshjul*. I bidraget sitt om namnet *Jultorp* i Larv i denne årgangen av NoB har Svante Strandberg på overtydande måte argumentert for at føreleddet i dette og fleire andre svenske stadnamn er ordet *hjul* n. som siktar til «(vatten)kvarn». Natan Lindqvist (1926 s. 129 ff.) har presentert og undersøkt ei rekkje svenske stadnamn på *Hjul-*, *Hjule-*, *Jul-*, *Jule-*, *Jula-* mfl. som synest kunna setjast i samband med ordet *hjul* n. med bakgrunn i vasskvarnar. I DSÅ 3 s. 96 ff. nemner elles Kousgård Sørensen mange danske bekenamn som inneheldt ordet *hjul* n. «sigtende til møllehjul, altså en

bæk, der driver en vandmølle»: *Hjulbæk, Hjulebæk, Julebæk* mfl. Han reknar med tilsvarende bakgrunn for føreleddet i innsjønamna *Hjulso* og *Julso*.

Språkleg er det råd å tolka føreleddet i namnet *Julabygda* som ordet *hjul* n. i samansetjingsforma **Hjula-*. Også realt synest det høva godt å setja dette namnet i samband med vasshjul. Det er kjent at det tidlegare fannst mange vasshjul i Julabygda, og dette kan seiast å ha vore eit særdrag for bygda. Det skal vera kjent nærare 20 vasshjul frå dette området (Todnem 2021 s. 61 ff.). Vasshjul var også mykje nytta i den indre delen av heradet, jf. Aareskjold (2021 s. 67 ff.). Arne Njø (2003 s. 51) peikar på at terrenget i Julabygda er låglendt og flatt, og at vatnet strøymmer seint i vassdraga; difor er det såkalla overfallshjulet den typen vasshjul som har blitt mest brukt her. Han peikar på at vasshjul i små vassdrag i dette området kunne brukast til drift av treskjeverk, kvernar, hakkemaskinar og andre maskinar. For at vasshjulet skulle få tilstrekkeleg fart vart det samla vatn i dammar, kalla *stem* m.; ein bygde altså demningar for å samla vatnet i basseng til seinare bruk. Slike stemmar fekk namn, t.d. *Heigrestemmen*, *Raugstadstemmen* og *Bedehusstemmen*. På ein naturleg stad nedanfor stemmen vart det plassert eitt eller fleire vasshjul som produserte kraft (Todnem 2021 s. 61).

Fig. 1. Hjulhus med vasshjul ved ein bekk på garden Nordland i Sandnes kommune. Bak huset finn ein veita der vatnet vart ført til hjulet. Foto: Ingrunn Vassbø Særheim.

I vestre delen av Julabygda, på gardane Heigre, Jutland, Killingland og Årsvoll, ligg det eit stort nedslagsfelt i skråninga ned mot Heigrevatnet (også kalla Skasvatnet), som no er tappa ut. På nokre stader samla vatnet seg i bekker der ein kunne plassera vasshjul. I det søre vassdraget på Heigre var det t.d. fire vasshjul, medan det på nordre

Heigre var to bruk som kunne nytta vasskraft (Njå 2003 s. 51). Etter at det kom elektrisk straum til Julabygda i 1918–1919, tok elektromotoren over arbeidet etter vasshjulet og treskjemotoren. Med det var ein fleire hundre år lang epoke for vasshjulet over.

Også i nokre andre norske stadnamn med føreledd som *Jul-*, *Jule-* o.l. bør det vurderast om føreleddet kan sikta til vasshjul og hjulhus. Ofte blir slike føreledd (i område med tjukk *l* av gno. *rð*) sette i samband med eit personnamn, t.d. *Jul* (eldre *Gjurd*), jf. tolkinga av busetnadsnamn som *Julehuset* frå Råde og Glemmen og *Julehytta* frå Varteig (BØ 14 s. 272). Det kan her nemnast at NO (5 sp. 503) fører opp ordet *hjulhus* med tydingar som «hus over vasshjul (til kvern, sag, treskjeverk)» og «kasse over skovlhjul», jf. elles fig. 1 og Aareskjolds omtale av hjulhus med vasshjul frå garden Nordland i Sandnes (Aareskjold 2021 s. 69). Lindqvist (1926 s. 132) har med namn som *Hjulhus* og *Hjulhuset* i oversynet sitt over svenske namn med ordet *hjul*.

Samansetjing med eit personnamn *Jul* e.l. i eit bygdenamn som *Julabygda* synest ikkje rimeleg, korkje samansetjing med eit førenamn eller med eit etternamn. Mannsnamnet *Jul* av eldre *Gjurd* er ikkje aktuelt i og med at dette målområdet ikkje har tjukk *l* – gno. *rð* er her utvikla til /r/. Heller ikkje samband med høgtida *jul* eller med eit plantenemne *jol/jul* er overtydande. Det rimelegaste alternativet synest vera å tolka føreleddet som ordet *hjul* i tydinga ‘vasshjul’, med bakgrunn i at det tidlegare var svært mange vasshjul til å produsera kraft i dette bygdelaget (jf. Todnem 1921), noko som må kunna seiast å ha vore særmerkt for området. Ei slik tolking av namneleddet *Jul(a)* har elles gode parallellar i skandinavisk namnetilfang. Dersom denne tolkinga av bygdenamnet er rett, kan skrivemåten *Julebygden* frå 1907 tyda på at opphavet til namnet då ikkje lenger var kjent.

Finst det parallellar til at eit bygdenamn som inneheld ordet *bygd* har eit føreledd som har samband med tidlegare arbeidsliv og næringsverksemd? Det finst ikkje mange bygde- og områdenamn med dette ordet som etterledd i Rogaland. Nokre av dei har eit gammalt, i somme høve tapt, gardsnamn som føreledd, t.d. *Hellandsbygd* (Sauda), samansett med eit gardsnamn **Helland*, *Bjørheimsbygda* (Strand), samansett med gardsnamnet *Bjørheim*, og *Blikrabygda* (Vindafjord, tidlegare Vats), samansett med gardsnamnet *Blikra*. I det nemnde *Fjellbygda* (*Høyland fjellbygd*) frå Sandnes siktar føreleddet til topografien. I bygdenamnet *Kolabygda* (*Kollebøgd* 1723, NG 10 s. 220), som omfattar ca. 7 matrikkelgardar i tidlegare Forsand herad (no Strand kommune), finn ein ordet *kol* n. ‘(tre)kol’, som siktar til kolbrenning i området. Også dette bygdenamnet har med andre ord bakgrunn i tidlegare næringsverksemd og arbeidsliv. Det kan nemnast at nokre lokalnamn frå Kolabygda også siktar til kolbrenning, t.d. *Kola-holet* på garden Nordland, jf. elles namnet *Kolagropa*, som ein finn på gardane Assheim og Breivik i nabokommunen Hjelmeland.

Litteratur

- Lindqvist, Natan, 1926: Bjärka-Säby ortnamn 1. Stockholm.
 Njå, Arne, [2003]: Vasskraft. I: Julebygda [1]. Red. av Einar Brunes & al. S. 51–53.
 Strandberg, Svante, 2023: *Jultorp* i Larv. I: NoB 111. S. 171–172.
 Strøm, Boye, 1888: Norges Land og Folk 11. Stavanger Amt. Kristiania.
 Særheim, Inge, 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.

Todnem, Magne, 2021: Vann og vannfall i Julebygda – til nytte, besvær og lek. I: Sandnes historielag. Årbok 24. S. 57–66.

Aareskjold, Gunnleiv, 2021: Vassdrag frå Svihus til Sviland – og litt til. I: Sandnes historielag. Årbok 24. S. 67–88.

Inge Særheim

Recensioner

Richard A. V. Cox: Ainmean Tuineachaidh Leòdhais / The Settlement Names of Lewis. 1–2. 1086 pp. Ceann Drochaid: Clann Tuirc 2022. ISBN 978-0-9562490-1-2.

Readers with an interest in Hebridean place-names will no doubt be familiar with the work of Professor Richard Cox. Over the past 40 years, Richard has amassed a long list of publications in the field of contact onomastics, with a particular focus on the changes undergone by Old Norse place-name material on transfer to and preservation in a Scottish Gaelic linguistic environment. It was Richard who foregrounded the problems with the use of the term ‘hybrid’ in Hebridean name-studies (1988–89); highlighted the potential significance of syntax as a chronological marker (2004); and captured, classified and coded the Gaelic, Norse and other place-names of the Carloway Registry district in the west of Lewis (2002). In his latest opus, *Ainmean Tuineachaidh Leòdhais / The Settlement Names of Lewis* (2022), Professor Cox turns his attentions island-wide, with a survey and detailed linguistic analysis of 358 village-names.

First impressions are very good indeed. The scale of the endeavour is particularly striking, spanning around 1080 pages, spread over two handsome, hard-bound volumes. The text is, moreover, bilingual, with facing pages in English (Eng) and Scottish Gaelic (ScG, something which is both noteworthy in its own right and a welcome contribution to the development and popularisation of Scottish Gaelic as a language of modern academic discourse. Of these two volumes, the first outlines the concepts and theories that inform the author’s perspectives on place-name studies generally, along with his approach to onomastic field-work specifically, and the methodologies adopted for the categorisation, classification and coding of the surveyed material. It is furnished with 21 maps, which provide geographical context for the study, illustrate the distribution of the head names in each of the island’s ‘Local Areas’, and highlight some common Old Norse (ON) generics across the island as a whole. In addition to this, numerous charts, tables and lists provide a range of different angles on the structure, morphology, phonetics, vocabulary and chronology of the surveyed place-names. Volume I concludes with a list of sources and bibliography filling 54 pages bilingually, and a series of useful indices covering linguistic terms, generalities, individual words and personal names by source language, along with the place-names mentioned inside and outwith Lewis. Volume II is where we find the etymological analysis of the individual names, and a series of appendices exploring ‘Further settlement names’, a review of the etymology and evolution of the island-name *Leòdhas* (Eng *Lewis*), and tables of ‘Norse-Gaelic correspondences’ showing how key phonemes and clusters in the normalised ON writing system map onto modern ScG phonetics.

The significance of this material needs to be contextualised. The Isle of Lewis is the largest and most populous of Scotland’s Outer Hebrides. It is also the largest island in all of Scotland, and the third largest of the British and Irish Isles. Lying at the northern extreme of *An t-Eilean Fada* (ScG, ‘the long island’), its cultural heritage and traditions have long held a fascination for scholars of language, linguistics

and settlement history. Nowadays, Lewis represents the beating heart of the Scottish *Gàidhealtachd* (ScG, ‘Gaelic-speaking area’), and is home to the highest concentration of Gaelic speakers in any part of the country. Here as elsewhere, the relationship of local people to the landscape is framed by their understanding of local place-names, as illustrated recently in Rachel Barrowman’s edited volume, *History with Heart and Soul: The Place-names of North Lewis: Ness to Ballantrushal*.

In the last available census returns, from 2011, more than 60% of all residents over the age of three were claimed to speak Gaelic, rising to 72.8% for the civil parish of Barvas. In preceding centuries, the situation was even more pronounced. According to the Reverend Mr Donald MacDonald in his 1797 report to the *Statistical Account of Scotland* ‘[t]he common language of the parish is Gaelic’. This seems at odds with MacDonald’s subsequent observation that ‘[t]he names of the places are derived from the Norwegian language’ (*OSA*, Vol. XIX, p. 273). While it would seem reasonable to assume that this unusual juxtaposition had its origins in the activities of Viking-Age Scandinavians, the nature and scale of those activities remain matters of debate. There are no contemporary or near contemporary narrative sources for any kind of Viking activity in Lewis, let alone a Norse *landnám*. Instead, our understanding of these developments must be pieced together from a range of evidence. Archaeological, skeletal, and genetic sources are important here – including DNA from modern humans and house mice. So too is literary, linguistic and cultural material. By far the most accessible of these later sources are the local names of places. In 1876, Captain F. W. L. Thomas stressed the ON origins of Lewis settlement-names in his case for the Scandinavian ‘extirpation’ of the Isles. While modern scholars are more circumspect on the idea of blanket settlement in the West Highlands and Islands and accept the possibility of different degrees of ‘norsification’ in different parts of the region, trying to establish precisely what happened, where, remains a central theme in Scottish Viking Studies.

Cox himself has made numerous contributions to this debate based on linguistic analyses of place-name material. Perhaps the most famous of these is the observation that none of the Gaelic place-names in the Carloway Registry district of Lewis ‘can be shown without doubt to be pre-Norse’ (2002, p. 118). It may come as a surprise, therefore, that this is not a line of investigation that features at all prominently in *The Settlement Names of Lewis*. Yes, there is a historical introduction, but it is, to say the least, cursory – with anything approaching an explanatory model for the island’s Norse namespaces conspicuous by its absence. But that is not as problematic as it might seem. The book is presented in part as a more neutral onomastic resource, as which it will no doubt become invaluable. It can also be seen as an exercise in applied phonetics. In the century and a half since Thomas made his pronouncements on Lewis place-names, there have been numerous more detailed studies of varying subsets of that material. Cox acknowledges a debt here to the groundwork undertaken by a range of Scottish, German and Nordic scholars, of whom Henderson, MacBain, Fraser, Nicolaisen, Marstrand, Borgstrøm, Sommerfeldt, Pálsson, and Gammeltoft will be amongst the more familiar. However, the main inspiration, as outlined by the author himself, is his late mentor, friend, and fellow phonetician, Magne Oftedal. As much of a model of phonetic rigour as Oftedal may have been in his day, Cox concedes the need to update best-practice with regard to fieldwork, and to expand the scope of Oftedal’s 1954 study, *The Village Names of Lewis in the Outer Hebrides*. Indeed, Cox’ stated aim is to ‘open up

the subject further given the additional research and scholarship of the last 65 years' (2022, p. 19).¹

Does he achieve this? In short, yes. *The Settlement Names of Lewis* amounts to a masterclass in historical phonetics. Taking his cues from well-established linguistic principles, Cox negotiates the evidence systematically, nimbly assessing the relationship between the written forms of names, their Gaelic-language reconstructions, the local pronunciation, and the typological possibilities this presents in terms of ON pronunciation and the reconstruction of normalised ON forms. Scandinavian colleagues will be surprised to learn that the written forms used in this process are mostly very recent, with few being more than a couple of hundred years old. In fact, Cox actively eschews the use of older material – but with good reason. In Lewis, the bulk of this comes from Blaeu's 1654 *Atlas of Scotland*, which extrapolates on earlier work by the elusive Timothy Pont in ways which are known to have introduced mistakes in the form and (relative) location of the names, rendering them unreliable at best and misleading at worst (cf. pp. 41, 793).

Cox' phonetics-centred approach to etymology is helped by the shared first-syllable word stress of ON and ScG – the structures of the latter providing a resilient vehicle for the preservation of material from the former. He also takes numerous steps to mitigate the difficulties in longitudinal analysis. The key principles in play are the distinction between loan-words and loan-names, and the observation that place-names tend to be borrowed on an onomastic rather than lexical level. Detailed reference is also made to known and suspected developments in the languages at relevant points in their chronology. This includes taking careful account of Gaelic linguistic phenomena such as lenition, de-lenition, vowel alternation, the contraction of multi-syllabic loans, and other common phonological adaptations. Cox also allows for the influence of *dinnseanchas* (ScG 'place-lore' or 'folk etymology') and the resultant morphemic substitution, as seen, for example, in *Dùn Èistean*, where association of the specific **Èistean* with the ScG personal-name *Ùisdean*, masks an original ON **Eiðsstein*, in reference to a tidal island (pp. 683–687). The approach taken also allows for the phenomenon of transference, whereby name material can survive in association with locations removed from their original context; and the potential influence of English, as seen in *Achadh a' Phlasterstair* (Eng *Plasterfield*), where an earlier ScG **Achadh an Aoil*, 'field of the lime', appears to have been translated, first into English and then back into ScG (pp. 439–441). Beyond all of this, scope is left for an element of uncertainty (p. 37).

The etymological discussions are extensive, with quite a few filling four or five pages, and covering familiar interpretational dilemmas, e.g. *Siadar* (Eng *Shader*) in Sgìr a' Chaladaich, which addresses the difficulties in distinguishing ON *setr* from the ON *sætr* (pp. 877–887). In some cases, Cox' consideration of alternatives challenges the popular understanding of names, e.g. *Callanis* (Eng *Callanish*) in An Taobh Siar, where the **Kjalar-nis* (sic), of MacBain and Fraser, '(the) promontory of the keel', is eschewed in favour of Oftedal's **Kallaðarnes*, 'the promontory from which one used to call for a ferry boat' (pp. 581–583). With *Steòrnabhagh* (Eng *Stornoway*), Cox deviates from the assumed 'guiding or steerage bay' and opts instead for ON **Stjörnuvág*, meaning 'star bay', and pointing to the angular profile of the three promontories which frame the inner harbour (pp. 898–899). The longest discussion is reserved for the name *Leòdhas* itself (pp. 975–987), which is presented in its own appendix. While there is

¹ Page-numbers refer to the English-language text.

no real dispute that the island-name has passed through the ON *Ljóðhús* of medieval Icelandic sources, literal readings of the name as an opaque 'people house' or 'house of songs', point to origins in the adaptation of an earlier Celtic name. Cox makes a convincing case for that precursor on phonetic grounds, settling on Old Gaelic **Lebdus*, which would yield the same ScG *Leòdhas* as ON *Ljóðhús*. 'The meaning of this name? 'the long one', which can be directly compared to the more recent *An t-Eilean Fada*, meaning 'the long island', the Gaelic by-name used for the Western Isles as a whole, for Lewis and Harris combined, and occasionally for the Isle of Lewis on its own (Cox 2022, pp. 981–983) – *plus ça change!*

While Cox' etymological discussions are instructive in isolation, they have also been distilled into a series of discrete phonetic transformations. These illustrate in a thorough and nuanced way, how the spoken form of Lewis' ON place-names was adopted into the spoken form of ScG. As a resource, the tables improve substantially on those of Henderson (1910), who sometimes uses modern Icelandic instead of ON orthography, and will no doubt become a key tool in the analysis of suspected ON name material, and the review of established etymologies alike.

For all its positive qualities, the work is not without some minor controversies. There is a tendency towards the rigid adherence to strictly compartmentalised rules. Borrowings are traced to case-level, which often means it is impossible on the basis of form alone to distinguish between nominative and accusative. Yet the reality of place-name usage in oral tradition means that names are unlikely to have been used, heard or transmitted in the nominative form. It is also assumed that all names should be grammatically correct in accordance with later literary norms. The use of epenthetic vowels, for example, is acknowledged in ScG name-typology (p. 123), but not always considered for ON (e.g. p. 553). This seems unnecessarily prescriptive in a work which recognises the prominence of uncertainty.

Cox' consideration of chronological developments in ON builds on Einar Haugen's periodisation and terminology (p. 317). While Haugen himself stresses the potential for variation within these groupings, expressly describing them as language continua, Cox assumes a level of uniformity and regularity in Common Scandinavian (CSc), which ignores the possibility of dialectal variation in early medieval Norway – somewhat surprising given the distinction he goes on to note between the Hebridean dialects of Gaelic, with granular reference to those of West and East Lewis (pp. 473–475). The pronunciation of *Bràigh na h-Aoidhe* (Eng *Branahuie*), for example, may well align with a reconstructed CSc **aið*. Two alternatives worth considering is that the parent dialect in Norway had retained [ai] into the Old Norse period, or even saw it lowered from [ei] at a later stage. Following Stewart (2004) and Gammeltoft (2004), it might also be asked whether it is semantically appropriate to describe this kind of material as borrowed rather than retained vocabulary. But that is a discussion for another paper.

There are also places where the etymologies privilege the author's phonetic approach at the expense of tried and tested onomastic and settlement historical methodologies (see, for example, Christensen & Kousgård Sørensen 1972). The ambiguities in *Baile an Truiseil* (Eng *Ballantrushal*, pp. 477–489), *Barra Glom* (Eng *Barraglom*, pp. 505–509), *Beirgho* (pp. 523–525) and quite a few others would have been even more convincingly addressed with reference to better understood cognates from Norway and elsewhere in the Norse expansion zone. By the same token, there are places where the filtering of potential etymologies stops short of the final 'test against reality'

needed to assess their viability in the light of the name's geospatial and cultural context, *i.e.* does the name fit the landscape?

The range of etymological possibilities is often very wide. In most cases, that is simply the nature of the beast. There are, however, more than a few examples where the net that Cox casts is perhaps unnecessarily broad. It is clear from numerous studies that the range of vocabulary encountered in Scotland's ON place-names is especially limited compared to the standard lexicon. This may be a result of commemorative naming practices, colonists in a hurry to name their new environment, or both (see Nicolaisen 1979–80, 1987; Kruse 2007). Forcing his phonetic model leads Cox into the realm of unusual words, synonyms, and personal names. There is the abbreviated ON personal-name *Gregus*, for example, presented without comment on its possibly late date (p. 761); the village-name *Íslibhig* (Eng *Islivig*) is seen as deriving from the rarely attested ON adjective *illsligr* rather than the longstanding interpretation **Íslen-dingavík*, 'bay of the Icelanders' (pp. 773–775); *Miabhag* (Eng *Miavaig*) is taken as **Mævøk* 'the narrow opening', rather than a more straightforward *Mævágr* or *Mævík* (pp. 807–815). Further justification in the form of Norwegian cognates would have helped. There is also some interesting dictionary work. The specific in *Borraiseadar* is seen as ON **barri*, which is translated as 'ram' on the basis of Nynorsk *barre* (p. 547), when we might have expected the concept to be realised as ON *hrútr*; **Raisteal* in *Géarraidh Raisteal* is linked with *raptr* m., which is translated as 'tree-trunk' rather than the 'rafter' or 'beam' that we might expect (p. 733). One wonders whether this is due in part to the dictionary used – an update of the very compact Heggstad *et al.*: *Gamalnorsk ordbok*, which is almost completely lacking in the examples and source references provided in more extensive works such as Fritzner's *Ordbog*, and Cleasby, Vigfusson & Craigie's *Dictionary*.

There are only a few typos and errors. The Old Norse preposition *milli* governs the genitive and not the accusative case (p. 97); the noun *ørn* is masculine and not feminine (p. 295) – although the confusion here is likely to be with the corresponding ScG *iolaire* f. 'eagle'; the epithet of *Einarr Lygra* is not a surname but a by-name (p. 791). When the World Ash, *Yggdrasill*, is discussed in the context of horses, it would be better rendered 'steed of the terrifying one', than 'the tree of the universe' (p. 481); the specific in *Gleann Thormoid* is traced to *Pormund*, the 'accusative of ON *Pormóðr*', when this is more likely to be *Pormóð* (p. 971). Inconsistencies are minor. Discussion of the element **Croistean* in *Loch Croistean* (Eng *Lochcroistean*), hesitates to affirm derivation from ON **Kross-stein* as 'there is no sign or report of a cross-marked stone in the vicinity' (pp. 793–795). Yet it had already been established in the discussion of *Crosabost* (Eng *Crossbost*) that ON *kross* could be "used in the sense 'crossing-place, crossing, fork in a road'" (pp. 657–659). However, none of these detract from the value of the work.

In summary, *The Settlement Names of Lewis* is an impressive contribution to Scottish place-name studies. The approaches it demonstrates to the changes encountered in language contact between Old Norse and Gaelic are nothing short of thorough, as are the discussions it prompts of the etymologies of place-name material in Old Norse and Scottish Gaelic. Even in the few instances where the conclusions are not so strong, the process followed and possibilities raised will surely serve a guiding role in any future investigations. If your onomastic interests extend to Scotland's Viking Age, you should get a copy.

Works cited in the review above: Christensen, V. & Kousgård Sørensen, J., 1972: *Stednavneforskning 1: Afgrænsning, terminologi, metode, datering*. København. — Cleasby, R., Vigfusson, G. & Craigie, W. A., 1957: *An Icelandic-English dictionary*. 2nd ed. Oxford. — Cox, R. A. V., 1988–89: Questioning the value and validity of the term ‘hybrid’, in Hebridean place-name study. In: *Nomina* 12. — Cox, R. A. V., 2002: *The Gaelic Place-Names of Carloway, Lewis: Their Structure and Significance*. Dublin. — Cox, R. A. V., 2004: *The Norse Element in Scottish Place Names: Syntax as a chronological marker*. In: *Unity in Diversity: Studies in Irish and Scottish Gaelic Language, Literature and History*, Léann na Tríonóide / Trinity Irish Studies No. 1, eds.: C. G. Ó Háinle & D. E. Meek. Dublin. — Cox, R. A. V., 2022: *Ainmean Tui-neachaidh Leòdhais / The Settlement Names of Lewis*. Brig o’ Turk. — Fritzner, J., 1867: *Ordbog over det gamle norske sprog*. 1–3. Kristiania. — Gammeltoft, P., 2004: *Scandinavian-Gaelic contacts: Can place-names and place-name elements be used as a source for contact-linguistic research?* In: *Nowele* 44. — Heggstad, L., Hødnebo, F., & Simensen, E., 2015: *Norrøn ordbok*. 5th ed. Oslo. — Henderson, G., 1910: *The Norse Influence on Celtic Scotland*. Glasgow. — *History with Heart and Soul: The Place-names of North Lewis: Ness to Ballantrushal*, ed: R. Bannerman, 2002, Stornoway. — Kruse, A., 2007: *Fashion, Limitation and Nostalgia: Scandinavian Place-Names Abroad*. In: *Images and imaginations: perspectives on Britain and Scandinavia*, eds.: P. Graves & A. Kruse. Edinburgh. — Nicolaisen, W. F. H., 1979–80: *Early Scandinavian Naming in the Northern and Western Isles*. In: *Northern Scotland* 3.2. — Nicolaisen, W. F. H., 1987: *Imitation and Innovation in the Scandinavian Place-Names of the Northern Isles*. In: *Nomina* 11. — Oftedal, M., 1954: *The Village Names of Lewis in the Outer Hebrides*. In: *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 17. — OSA = *The Old Statistical Account of Scotland*. <https://stataccscot.edina.ac.uk/static/statacc/dist/home> (Accessed 24 Oct 2023). — Stewart, T., 2004: *Lexical Imposition: Old Norse vocabulary in Scottish Gaelic*. In: *Diachronica* 21:2. — Thomas, F. W. L., 1874–76: *Did the Norsemen Extirpate the Inhabitants of the Hebrides in the Ninth Century?* In: *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 11.

Alan Macniven

Danmarks Stednavne 100 år. Jubilæumsskrift i anledning af hundredåret for udgivelsen af bind 1: *Samsøs Stednavne*. Red. af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen under medvirken af Birgit Eggert. Udgivet af Arkiv for Navneforskning, Københavns Universitet. 275 s. København: Museum Tusculanums Forlag 2022. (Navnestudier udg. af Arkiv for Navneforskning 46.) ISBN: 978-87-635-4707-9.

År 2022 var det hundra år sedan det första bandet av *Danmarks Stednavne* (DS) publicerades. Med anledning av detta har Arkiv for Navneforskning vid Københavns Universitet gett ut en jubileumsskrift. Den består av 12 uppsatser samt en värdefull bibliografi, utarbetad av Birgit Eggert. Det första bandet av DS behandlade ortnamnen på Samsø, och många av uppsatserna berör ort- och personnamn på denna ö. Jag kommer här att koncentrera mig på några av ortnamnsuppsatserna.

Arbetet med verket DS fortgår alltså. Ungefär en tredjedel av Danmark återstår att behandla. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen ställer den kontrafaktiska frågan hur Samsø-bandet skulle sett ut om det utgavs idag. Detta ger honom anledning att diskutera förändringar av namnurval och redaktionella principer för DS genom tiderna. Särskilt när det gäller den tidsödande hanteringen av ägonamnen (*marknavne*) har praxis växlat – ibland har de tagits med, ibland inte. Här får vi emellertid klart besked inför framtiden: Jakobsen meddelar nämligen att »Under ønske om at Danmarks Stednavne skal kunne afsluttes inden endnu et århundrede er gået, vil redaktionen derfor fremover følge udgivelsesformen uden den ressourcekrævende behandling af hele marknavnematerialet...» (s. 45). Detta är klokt. Det omfattande och dynamiska ägonamns materialet lämpar sig dåligt för ortnamnsserierna.

Med anspelning på att *Samsø* också är namnet på en ost tar Bent Jørgensen upp brister i utgåvan under titeln *Huller i osten*. Men medan *Samsø* som ost är rundpipig och har många (om än ganska små) hål, tycks band 1 av DS vara mer kompakt. Han lyfter dock fram vad som förefaller vara ett borttappat sockennamn *Brotthrop*, belagt en gång på 1400-talet (*parrochiale ecclesiam in Brotthrop in Samso*, se s. 52 i boken för källa). Att efterleden är *-torp* står klart och förleden vill Jørgensen uppfatta som da. *bråde*, fda. *broti* m. 'dyngede fædede træer, forhugg', dvs. motsvarande sv. *bråte*. Han avfärdar därvid möjligheten av att mansnamnet *Broddi* ingår, som är svagt belagt i Danmark. Kanske ska denna möjlighet ändå hållas öppen. Namnet är bättre belagt i fornsvenskan och ingår sannolikt i två öländska ortnamn, det mot *Brotthrop* direkt svarande *Bröttorp* (j. *bruddathorpe* 1360) och troligen också i det endast sent belagda *Bruddestad* (SOKa 7 s. 122 f.).

Gillian Fellows-Jensen återvänder till namnet *Onsbjerg* på *Samsø* och *Roseberry Topping* i Yorkshire – två namn som, får vi veta, har intresserat henne en stor del av livet och som hon behandlat i åtminstone två tidigare uppsatser, från 1990 och 1992. Yorkshire-namnet skrivs *Othenesberg* 1199 och är uppenbarligen ett gammalt **Othinsbjerg*. Redan i de tidigare uppsatserna var hon benägen att betrakta det engelska namnet som överfört eller lånat från *Samsø* av danska nybyggare, och det är en uppfattning som hon nu – med en viss modifiering – vidhåller (»I am convinced that the Danes named the place after Odin but hardly that they associated it with heathen worship» s. 64). Uppsatsen ger intressanta forskningshistoriska inblickar och är som vanligt mycket underhållande skriven. Jag ska återkomma till namnet *Onsbjerg* nedan.

Birgit Eggert ger en pedagogisk översikt av de jyska önamnen bildade genom *-s*-avledning. Dit för hon, förutom *Als*, *Mors* och *Samsø* även *Læsø*, som enligt hennes tolkning är avlett av fda. **læ* n. 'lä', urn. **hlewa*-. I *Snekke*-navne en gang till återvänder Bente Holmberg till *snäck*-namnen och kompletterar den korpus av dylika namn som hon och Jan Skamby Madsen publicerade 1998. Hennes källkritiska diskussion av materialet är värdefull. Jag hoppas att hon som ett framtida projekt ger sig i kast också med det 30-tal *snekke*-namn från Skåne, Blekinge och Halland som nämns i texten. Peder Gammeltoft tar oss med på en upptäcktsfärd i databasernas värld, från XML över RDBMS till NoSQL. Vi får också stifta bekantskap med förkortningar som BESK, DASK och ENSK i en intressant historisk inledning. Samtidigt är det en pedagogisk snabbkurs i databashantering för namnforskare.

Med Sofie Laurine Albris och Anders Pihls bidrag förs handlingen över till en helt annan ö, nämligen Bornholm. I den stora och brett upplagda uppsatsen *Bornholms førkristne landskab og bebyggelse*. Nogle ekstralingvistiske perspektiver på Danmarks Stednavne 10 ger de en fyllig och uppdaterad beskrivning av Bornholms förhisto-

ria utifrån både ortnamn och arkeologi. Uppsatsen är således mycket mer än »nogle ekstralingvistiske perspektiver» på DS 10 och illustrerar på ett lysande sätt vikten av bebyggelsehistoriska perspektiv i namnforskningen. Här framträder också Bornholms särpräglade ortnamnsskick som skiljer sig dramatiskt från vad som är vanligt i Sydskandinavien och understryker öns särart. Mycket skulle förtjäna att lyftas fram och kommenteras i denna rika uppsats men jag får nöja mig med några nerslag. Ett första kan vara att *torp* i betydelsen »en (lille) høj og tør eng med ringe græsvækst» möjligen kan föreligga också på Öland – annars är likheterna mellan de båda öarna små vad gäller ortnamnen.

Stort intresse ägnas namnet *Gudhjem* som kontextualiseras både namnmässigt, landskapsmässigt och forskningshistoriskt. Det förefaller rimligt att namnet kan knytas till den rika fornlämningsmiljön vid Agerbygård. Albris & Pihl för också en intressant diskussion om relationen mellan *Gudhjem* och *Sort Muld*, den plats där så många guldgubbar påträffats, belägen ca 14 km åt sydöst. I sin forskningshistorik skriver de att de slutsatser om *Gudhem*-namnen som John Kousgård Sørensen drar i sin berömda uppsats från 1985 (i *Frühmittelalterliche Studien* 19) idag är »generelt accepterede i navneforskningen» (s. 218). Det är kanske sant, men kritiska synpunkter har funnits. Jag har själv påpekat att *-hem*-namnen ofta uppträder i etymologiskt enhetliga grupper – bara i Sverige finns t.ex. minst 12 *Grythem* och *Sähem*. De 11 *Gudhem*-namnen följer alltså snarast ett bekant mönster för namntypen. Frågan är om man verkligen i dessa fall ska räkna med bakomliggande, sammansatta appellativer? Argumentet att flera *Gudhem*-namn uppträder utanför *-hem*-namnens vanliga utbredningsområden stämmer egentligen bara för namnen på Bornholm och Fyn (se Vikstrand i NoB 105 [2017] s. 31 ff.). I diskussionen om en eventuell kultplats vid *Gudhjem* nämner Albris & Pihl att det är möjligt att »*Gudhēm*-navnene generelt også have haft områdebetegnende funktion og dækket større arealer med en række lokaliteter og aktiviteter, der blev opfattet som knyttet til religionen» (s. 219). Här hade de kunnat söka stöd i exemplet *Gudhem* i Västergötland, där den områdesbetecknande funktionen är mycket tydlig (a.a. s. 15 ff., 33).

Albris & Pihl lyfter fram två andra möjligen sakrala ortnamn på Bornholm, nämligen *Onsbæk* nära Rønne och *Onsbjerg* i Klemenskers socken. Båda är belagda från 1600-talet och kan säkert innehålla gudanamnet *Oden*. Det man dock bör vara uppmärksam på är att Odens namn aldrig verkar ha glömts bort i Skandinavien och att natur- och ägonamn där det uppträder kan vara från förhållandevis sen tid. Sådana yngre *Oden*-namn uppträder gärna i anslutning till iögonenfallande fornlämningar, vilka förknippats med hedendomen. För *Onsbæk* nämner Albris & Pihl att det längs bäckens norra lopp finns många fornlämningar, bland annat Källingehøj med en stor bautasten. Bättre förutsättningar att vara ett gammalt, sakralt namn har *Onsbjerg*. Det hör till en välbekant semantisk typ (*Odhin* + höjdbeteckning) med många paralleller inte bara i Skandinavien utan i hela det germanskspråkiga Europa – förutom *Onsbjerg* på Samsø och *Roseberry Topping* i Yorkshire (se ovan) kan nämnas *Odens kulle* i Västergötland, *Woensberg* i Nederländerna, **Wotansberg*, nu *Bad Godesberg*, i Rhendalen och *Woodnesborough* i Kent. Det är något med *Oden* och berg som vi inte riktigt förstår ännu.

Boken Danmarks Stednavne 100 år vittnar om en vital forskningsmiljö där det fortsatta arbetet med verket är ryggraden. Hur annorlunda är det inte i Sverige. Här är det den statliga myndigheten Institutet för språk och folkminnen som ansvarar för det motsvarande verket Sveriges ortnamn. Men det är ett underbemannat och underfi-

nansierat projekt. Och därtill undangömt. Man får leta sig långt ner i hierarkierna på myndighetens webbplats för att hitta någon information om det. Under fliken »Jag är intresserad av» kan man inte ens välja ortnamn, bara namn, och inte heller på den sida man då kommer till finns någon information om Sveriges ortnamn.

Per Vikstrand

Vidar Haslum: Stedsnavn i Birkenes. 792 s. Oslo: Novus forlag i samarbeid med Birkenes historielag 2022. ISBN 978-82-8390-096-5.

Vidar Haslum har skrive ei bok på heile 792 sider om stadnamn frå Birkenes kommune i Agder fylke. I hovudkapittelet (s. 49–707) presenterer han namnetilfang som han registrerte i 1980-åra, først og fremst i åra 1985–1987, visstnok nærare 7000 ein-skildnamn. Materialet er presentert etter matrikkelgardane som dei høyrer til. I eit innleiingskapittel (kap. 1, s. 17–46) gjer han greie for førebuinga av prosjektet, bl.a. for kjelder som er nytta og diverse metodiske spørsmål. I eit sluttkapittel, kalla «Etterarbeidet – sammenfattende oversikt» (kap. 3, s. 711–756), har han klassifisert grunnorda og underledda i materialet, og han omtalar kort nokre grammatiske særdrag, bl.a. bruk av ubestemt eller bestemt form, og spørsmål som gjeld namnebruk, alderen til namna m.m. Bak i boka finn ein nyttige register over stadnamn, grunnord og personar, med tilvising til sider i boka der ein finn nærare omtale.

I føreordet skriv Haslum at boka er skriven «for alle», ikkje berre for språkforskarar, namnegranskarar og lokalhistorikarar, men også for grunneigarar, turgåarar, andre arealbrukarar, arealplanleggjarar og kulturhistorisk interesserte. Han viser til den store allmenne interessa for stadnamn. Ikkje minst birkenesingane sjølve synest ha vore ei viktig mottakargruppe, truleg den viktigaste. Forfattaren har systematisert namne- og kulturtilfang som han har samla, og gjeve det attende til dei som han fekk opplysningane av. Han peikar på at nedarva stadnamn er viktige kulturminne som kan gå tapt; det er viktig å ta vare på dei. Innsamlinga av stadnamn i nedarva tradisjon skal både ha ein praktisk, kulturell, pedagogisk og vitenskapleg funksjon.

Haslum understrekar kor viktig eit godt samarbeid med kommunen og historielaget i bygda har vore for dette arbeidet. Når det gjeld heimelsfolka, har han stilt som krav at dei skal vera oppvaksne på staden og støe i bruken av den lokale dialekten. Den nedarva uttalen og nedarva forståing av referansen har vorte registrert. Lydopptak er tekne av lengre samtalar med informantane; det har vore eit siktemål å få ein god geografisk beskrivelse. Haslum har elles gått gjennom eldre skriftlege kjelder, bl.a. lensrekneskapar, tingbøker, pantebøker og jordskifteprotokollar. Også gamle kart er undersøkte. Den landsdekkjande stadnamninnsamlinga blant skuleborn i 1930-åra, som mange stader er ei rikholdig kjelde, har Haslum derimot hatt mindre nytte av, for tilfanget frå Birkenes er lite. Han understrekar (s. 43) at den primære oppgåva for han har vore å registrera namn i levande tradisjon; å leita etter eldre skriftformer har vore ei sekundær oppgåve.

Hovuddelen av boka (vel 650 sider) er ein presentasjon av innsamla stadnamn frå kvar av dei 91 matrikkelgardane, f.o.m. gardsnummer 1 Grødum t.o.m. gardsnummer 91 Tveide. Forfattaren understrekar kor viktig garden er for namngjevinga, med

tilvising til det som Magnus Olsen skriv i NK 5 (1939 s. 9) om garden som stabil sosial institusjon. For kvar einskild matrikkelgard gjev Haslum ein grundig omtale av grensene, der han nyttar mange stadnamn, og han gjer greie for bruksdeling og kulturminne på staden. Han skriv mykje om informantane og korleis innsamlinga har gått føre seg. Lesaren blir gjort kjend med nokre av syslene og gjeremåla til heimelsfolka, og om den tilknytninga dei har til vedkomande stad. Haslum legg ut om besøk og samalar, og om vandreturar med informantar og historielaget.

I omtalen av informantane tek forfattaren med opplysningar som vel må seiast å liggja noko på sida i denne samanhengen, t.d. på s. 160: «Ole Martin fulgte med i politikk, og også i sport og idrett. Den 16. februar 1936 skriver han for eksempel: 'Hørte i dag hopprennet ved de olympiske leker i Garmisch Partenkirchen og premieutdelingen sammesteds om kvelen'. Også i omtalen av stadene er det stundom teke med forteljingar som ikkje synest ha samband med tolkinga av vedkomande namn. Om *Heimtjønn* fortel t.d. Conrad (s. 92) at det der fanst iglar då han var gutunge: «Men så var der noen som fant på å sette ud aure i tjønna. Den vokste fort. Men da forsvant iglane, og dei kom aldri igjen». Slike forteljingar er med på å skapa ein lokal og folkeleg koloritt; dei er nok mest interessante for lokale lesarar. Strammare stil og språkføring i omtalen av somme møte med informantar kunne ha medverka til litt mindre volum på boka. Stemningsskapande er elles formuleringar som (s. 169): «Da kvelden nærmet seg, og han inntok godstolen i stua og tente pipa, kunne han ta seg all mulig tid til en god og lang prat om navn», jf. også (s. 169): «Det var alltid gildt å legge turen til...».

I sjølve namneomtalen skriv Haslum først om gardsnamnet, med opplysningar om nedervd lokal uttale, normert form, eldre skrivemåtar og tyding. Deretter følgjer presentasjon av dei einskilte lokale namna (smånamna) som er registrerte frå vedkomande matrikkelgard, med opplysningar om normert form og nedervd lokal uttale, og med omtale av kva det er namn på og kor stadene ligg. Nokre få av desse smånamna er tolka, for dei andre må ein slå opp i registeret bak i boka for å finna tilvising til ein tolkingsdel. Om dette skriv forfattaren (s. 43): «Hvis navnet har et ordinnhold som går igjen i mange navn, vil en ikke finne tolkninger i navnelistene, men i den sammenfattende delen bak som behandler navnene tematisk. De tolkningene som har fått plass i navnelistene, gjelder navn som ikke er av de vanligste». Han legg til at det av plassomsyn er valt ikkje å bruka plass på «tolkninger som må anses for heller spekulative», og han understrekar at drøfting av usikre tolkingsframlegg «ikke er gjort til noen primær målsetting her». I innleiingskapittelet understrekar han at boka skal vera lett å finna fram i og bruka.

Vala til forfattaren er for så vidt forståelege. Dersom alle namna skulle forklarast språkleg under presentasjonen, ville det, slik boka er lagd opp, sprengja alle rammer. På den andre sida vil ein lesar (også ein fagperson) oppleve det som noko tungvint å måtte slå opp i eit stort register bak i boka for å finna fram til side i boka der ein kan finna forklaring på eit namn. Ein fagperson ville elles hatt stor interesse av ei drøfting av usikre namnetolkingar.

Namneforklaringane i boka synest stort sett vera overtydande. Det nære samarbeidet som Haslum har hatt med heimelsfolka, må ha vore til stor hjelp i arbeidet med å tolka namna. Han har motteke framlegg til forklaring og har kunna diskutera moglege alternativ med folk med stor lokalkunnskap. Det finst mange artige namn og forklaringar. *Sunnhetsdalen* skal t.d. ha bakgrunn i at ein mann med namnet Torjus budde på denne staden ei tid. Han var adventist, las *Sunnhetsbladet* og var heile livet sitt oppteken av å leva sunt. *Trekongkleiva* inneheld ordet *trekonge*, med bakgrunn i eit tre

som ragar over dei andre trea på staden. Jordlappar med namn som *Essen* og *Teen* er jamførte med forma til dei nemnde bokstavane.

Til sist i presentasjonen av namna frå kvar matrikkelgard har forfattaren teke med opplysande kart som med tydeleg nummerering av kvart namn viser kor dei namngjevne stadene ligg i terrenget. Det er eitt kart for namn i innmarka, og eitt for namn i utmarka. Der namnetettleiken er særst stor, har forfattaren sjølv utarbeidd høvelege kartutsnitt der namna og stadene er avmerkte. Presentasjonen av namngjevne stader på dei mange karta i boka er gjort på ein eksemplarisk måte. Framstillinga er dessutan rikt illustrert med foto av namngjevne stader, bygningar og informantar, dei aller fleste tekne av forfattaren sjølv. For kvar namneartikkel er det elles teke med lister over kjelder til namnebelegg og tilvist litteratur.

I den siste oppsummerande delen av boka (vel 40 sider) er det oversyn over artsmarkerande ledd (grunnord) og underledd. Termen grunnord er definert som 'terrengord som opptre systematisk som hovudledd i stadnamn'. Grunnorda er ordna i typar (10 stk.) etter kva slags terrenglokalitet dei skildrar: 1. Kulturobjekt, 2. Fastmark, 3. Myr og grasmark, 4. Landformer etc. Ei slik semantisk basert inndeling er opplysande og nyttig, men kan også vera problematisk pga. overlapping og glidande overgangar mellom gruppene. Oversynet kan kanskje verka noko skjematisk, men systematisering og klassifisering må seiast å vera ein klar styrke ved dette arbeidet. Forfattaren reknar t.d. med og gjev døme på heile seks ulike bruksmåtar av grunnordet *hei* f. i materialet sitt (s. 718–719). Den språkinteresserte lesaren kunne nok ha ønskt seg meir omfattande omtale av nokre grunnord, t.d. av høgdenemnet *hov* og teignemnet *ste*, men også her har forfattaren venteleg måtta ta omsyn til plassmangel. Dei mest brukte usamansette namna er *Myra* (24 g.), *Dugane* (20), *Haugen* (18), *Steane* (16), *Døla* (16), *Flød(d)a* (15), *Fia* (13), *Monen* (13) og *Skådet* (13).

Underledda er inndelte i 20 grupper, også dei stort sett semantisk baserte, t.d. 3. Tall, 4. Godt eller vondt, pent eller stygt, 5. Egenskaper, 6. Vær, klima og miljø. Forfattaren skriv at inndelinga er basert på ordinnhaldet, ikkje på namngjevingsgrunnen. Dette oversynet er ei dømesamling. Opprekninga av namnedøme er nokså summarisk, med liten plass til kvart namn. Meir forklaring kunne vore ønskeleg, bl.a. om språkleg bakgrunn og utvikling, men plassmangel har vel gjort seg gjeldande også her. Heile 30 % av dei registrerte namna er sekundærnamn. Haslum skriv at dalar og myrar ofte har primærnamn, medan skrinne heiar og toppar ofte har sekundærnamn, noko som kan ha samband med at mange namn har bakgrunn i leitinga etter grøne strå, altså gras, til sommarbeite og vinterfôr – det fanst i større grad i dalar og på myrar enn på snaue heiar og toppar. Dei mest brukte samansetjingane er *Langemyr* (18 g.), *Bastauegra* (17), *Kart(e)myr(a)* (17), *Steinkleiv(a)* (15), *Kringlemyr* (14), *Rundemyr* (13) og *Svartetjønn* (13).

Å lesa korrektur på eit så stort bokverk må ha vore arbeidskrevjande. Det synest ikkje vera mykje å setja fingeren på. *Gjotheim* for *Grjotheim* (s. 713), *spør* for *spørre* (s. 739) og *får* for *for* (s. 35) må reknast som sjeldne unntak. Stundom har forfattaren i den forteljande teksten valt å nytta dialektneare ordformer og skrivemåtar som ikkje er innanfor rettskrivinga, t.d. *åbål* for *apal* (s. 743), *krettur* for *krøtter* (s. 36, 740), *kjelle* for *kjelde* (kilde) (s. 87), *ste* for *stede* (s. 52) og *tjønn* for *tjern* (720). Elles kan det nemnast at nokre namn ved lineskift er delte på ein unaturleg måte, t.d. *Stom-påsen* (s. 739), *Anton-skjerr* (s. 735) og *Kjerkee-gra* (s. 735).

Det er ein imponerende arbeidsinnsats som ligg bak boka til Haslum. Å registrera, systematisera og publisera eit så stort namnemateriale har vore svært tid- og arbeids-

krevjande. Dette har han gjennomført på ein framifrå og mønstergild måte. Boka om stadnamn frå Birkenes vil vera kjærkomen lesnad, først og fremst som oppslagsverk (katalog), for fleire brukarar, særleg for folk med spesiell tilknytning til Birkenes, men også for namneforskarar og andre mottakargrupper.

Inge Særheim

Sverker Johansson: Hur var namnet? Namntraditioner från alla tider och platser. 256 s. Stockholm: Natur & Kultur 2023. ISBN 978-91-27-17570-9.

Boken *Hur var namnet?* av Sverker Johansson är ett arbete om personnamn, som har ett mycket ambitiöst anslag – kanske alltför ambitiöst. Boken är indelad i 10 kapitel med underrubriker. Rubrikerna tycks vara den utgångspunkt, där författaren startar sina resonemang för att sedan, ofta, slutföra dem någon annanstans. I boken möts perspektiv och infallsvinklar från många olika ämnesdiscipliner, bland annat nordiska språk, allmän språkvetenskap, etnologi, antropologi, kulturgeografi och historia, något som synliggör författarens stora intresse för hela det humanistiska området.

Boken hör hemma i den populärvetenskapliga genren, men det förekommer även starka inslag av kåseri i den, vilket kan försvåra läsningen. Kåserandet leder stundtals till en »stream of consciousness», där läsaren får följa författarens tankar och skrivprocess i realtid, vilket leder in framställningen på en mängd mycket diversifierade områden. Enbart i kapitel 2 behandlas t.ex. ords betydelse och ursprung, djurs signalsystem, omtal och tilltal, mytologi, språkhistoria och språksläktskap, lånord samt barns språkutveckling. Detaljer, exempel och förklaringar hämtas från olika historiska tider och kulturer och från en mängd geografiska platser i världen. Här finns ett sådant överflöd av kuriosas att det förefaller som om de underhållande exemplen fått styra vilka generella drag som presenteras i boken. Det är helt enkelt svårt att se skogen för alla träd.

I många fall förekommer också resonemang som är så förenklade att de blir vilseledande och nästan är att betrakta som faktafel. Författaren menar t.ex. att den litterära karaktären Harry Potters fans blivit vuxna och skaffat barn, något som ökat populariteten hos namnet *Harry* (s. 78), men ingen närmare diskussion kring namnmodets rörelser i ungefärliga 100-årscykler förs. Ett annat exempel gäller frågan om namnmode och smak, som framförs på sådant sätt att bilden blir enögd och endast lyfter hur förnamn är innovationer, som inte är ekonomiskt betingade (s. 181 ff.). Social smak och skiftande anledningar till namnmodets växlingar berörs inte alls och därmed blir författarens förklaring bara delvis korrekt.

Mest intressanta är de kapitel där författaren använder sig av ett namnmateriäl från Wikipedia. De är inspirerande att läsa även om de inte är tillräckligt stringenta för att utgöra vetenskapliga bidrag. Digitaliserade material möjliggör, vilket Johansson visar, en global analys av såväl andra kulturers namn som av olika tidsepokers namngivning. Detta skulle med fördel kunna utvecklas vidare inom den vetenskapliga forskningen.

Sammanfattningsvis visar boken *Hur var namnet?* att det finns ett stort intresse hos allmänheten för personnamn och namnforskning, något som är mycket positivt. Boken har, som redan nämnts, ett brett anslag och spänner innehållsligt över hela världen,

över många kulturer och över olika tidsepoker, men det förekommer ingen särskilt fördjupande diskussion eller analys i den, varför den mer kan betraktas som underhållning än som folkbildning. Namnforskning är förvisso ett tvärvetenskapligt ämne, men i det här fallet leder detta faktum snarast till att boken saknar fokus. Det hade varit önskvärt med en bättre stringens och en tydligare riktning. Dock, för att avsluta positivt, det jag uppskattar mest är författarens frimodighet när det gäller bruket av kontroversiella forskningsmaterial. Trots de nämnda bristerna öppnar boken upp för den tänkvärda möjligheten att inom framtida personnamnsforskning i högre grad använda digitalt material och kanske även artificiell intelligens (AI).

Linnea Gustafsson

Names and Naming. Multicultural Aspects. Ed.: Oliviu Felecan & Alina Bugheșiu. 490 pp. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan. 2021. ISBN 978-3-030-73185-4. ISBN 978-3-030-73186-1 (eBook).

Antologin *Names and Naming. Multicultural Aspects* kom ut på det prestigefulla förlaget Palgrave Macmillan 2021. Utöver denna kvalitetsstämpel försågs boken med två s.k. *blurbar* (från eng. *blurb*), dvs. positiva citat om boken och dess innehåll underskrivna av två av den internationella onomastikens frontfigurer, Milan Harvalík och Peter Jordan. Läsaren kan därför förvänta sig att boken inkommer med en klaggörande och belysande framställning om det framväxande forskningsfältet multikulturalitet och namn.

Antologier tenderar att lida av viss spretighet. Det är begripligt att författarna till bokens trettio bidrag definierar eller positionerar sig olika i förhållande till begreppen multikulturalism, flerspråkighet, identitet osv. Det inledande kapitlets huvuduppgift brukar vara att skriva fram en ämnesmässig, teoretisk och metodisk syntes och visa ingångar in i den helhet som inte nödvändigtvis är alldeles uppenbar för läsaren. Redaktörerna Oliviu Felecan och Alina Bugheșiu förstår inledningens roll på ett annat sätt, eftersom en sådan syntes – eller för den delen en reflektion kring vilka läsare boken vänder sig till – saknas. Inledningen sätter antologin i relation till andra publicerade arbeten om multikulturalitet som dock i de flesta fallen enbart blir omnämnda utan att samspelet mellan nykomlingen och de redan befintliga texterna tydliggörs. Därtill listas många olika exempel på hur multikulturaliteten kan komma till uttryck inom onomastisk forskning – utan att dessa exempel relateras till antologins kapitel. Inte heller någon initial presentation av kapitlen får utrymme, vilket innebär att klargörandet av eventuella gemensamma nämnare gällande ämnesval, geografisk eller språklig hemvist eller teoretiska och metodologiska utgångspunkter uteblir. Inledningens och till en viss grad bokens egentliga ärende – utifrån *en* läsares horisont – att diskutera *onomastisk multikulturalism* (eng. *onomastic multiculturalism*, s. 4) som ett vetenskapligt forskningsämne – förblir till stor del outrättat, eftersom den grundläggande begreppsapparaten aldrig definieras eller problematiseras på ett övergripande, kapitelöverskridande plan. Visionen med boken förefaller med andra ord ha varit att visa upp mångfalden av tänkbara forskningsingångar utan att ge en sammanhängande och pedagogisk genomgång av forskningsinriktningen och dess kopplingar till andra

discipliner – som rimligen inte kan likställas med en lista på publikationer om multikulturalitet inom olika fält.

Antologins första del, *Naming policies, trends and practices in the context of multiculturalism*, samlar arton kapitel som i första hand ordnas enligt den geografiska region varifrån den empiriska datan härstammar, Amerika, Europa, Afrika eller Asien, samt i andra hand enligt vilka namntyper som studeras, dvs. personnamn, ortnamn eller övriga namn. De flesta kapitlen redogör helt eller delvis för nya empiriska studier (Nuessel, Sutton, Matsyuk, Golomidova, Goryaev & Olshvang, Tsepkova, Astori, Rieger, Tanabe & Jiang), medan åtta bidrag snarare kan karaktäriseras som handboks-kapitel där forskningsläget på ett specifikt område sammanfattas (Walkowiak, Schohenmaier, Felecan, Slíz, Bölskei, Nyström, Neethling, Abu Hatab). Väldigt få bidrag engagerar sig i att reda ut vetenskapliga premisser för sina framställningar utifrån bokens övergripande tema – exempelvis saknas i de flesta fallen nyanserade diskussioner av begreppet multikulturalitet eller samspelet mellan flerspråkighet, etnicitet och multikulturalitet. Istället tenderar det multikulturella komma fram indirekt genom att författarna skildrar ett lands eller en regions historia – inklusive den nyaste – av kulturella och språkliga möten. De kapitel som intresserar sig för hur multikulturella aspekter kan tänkas definieras och beforskas tar hjälp av tvärvetenskaplig forskningslitteratur och ordboksdefinitioner (Nuessel, Golomidova, Tsepkova, Rieger). Bidragen positionerar sig vidare olika vad gäller metodisk transparens, dvs. begripliga och kritiskt medvetna redogörelser för datakällor, urval av data, datans jämförbarhet, etiska överväganden, analysmetoder och deras eventuella brister. Fokus ligger istället på resultatredovisningen. Till exempel saknar fyra kapitel (Sutton, Walkowiak, Neethling, Abu Hatab samt tre kapitel i del 2, Alpatov, Nielsen & Nielsen, Smith) diskussion och avslutande sammanfattning.

Golomidova, Tsepkova, Slíz, Nyström och Rieger ger sammantaget starkast intryck. Golomidova erbjuder en teoretiskt förankrad diskussion av s.k. *gatuskap* (eng. *streetscapes*) i tre regionala huvudstäder i Ryssland, Kazan i Tatarstan, Ufa i Basjkortistan och Yakutsk i Sacha/Jakutien. Författaren använder sig av flera olika material som policydokument och insamlade gatunamn som analyseras och kontextualiseras inom ramen för nutida och till viss del historiska förhållanden. Metodiskt saknas redogörelse för dataurvalet, vilket försvårar bedömningen av bidraget. Det är vidare förvånande att de religiösa och koloniala aspekterna inte vägs in i diskussionen av de skillnader i materialen som framträder. Därtill är det olyckligt att till stor del enbart gatunamn på ryska används för exemplifiering där det framgår att både tatariska och basjkiriska namn står först i namnkedjor på skyltar. Tsepkova redogör för en studie av multikulturella binamn (eng. *nicknames*) i nutida ryskspråkiga sammanhang. Metodiskt sett är bidraget ett av volymens starkaste, eftersom författaren redogör för hur insamling och analyser har gått till – även om problematisering av självrapporterade data och kategoriseringarna till stor del uteblir. Några av de inkluderade binamns-exemplen kan ses som pejorativa, vilket väcker frågor om hur den etiska bedömningen – som författaren alltså tar upp – gått till. Slíz bjuder på en nyanserad syntes om multikulturella aspekter i ungerska för- och efternamn. Kapitlet är genomarbetat och inkluderar – utöver översiktsskildringen – nödvändiga detaljer av olika typer, t.ex. dateringar av medeltida belägg eller korta problematiseringar av de redovisade tolkningsförslagen. Läsaren uppmärksammas flera gånger på att till synes religiöst eller kulturellt kodade namn inte nödvändigtvis behöver signalera eller peka på bärarens eller föräldrarnas religion eller etniska bakgrund.

Nyström – och till viss del även Walkowiak – visar i sin genomgång av multikulturella ortnamn (eng. *multicultural toponymy*) i Norden på medvetenhet om kopplingar mellan språk- och namnpolitik, även om dessa inte utforskas eller kontextualiseras vidare via redogörelser för relevant forskningslitteratur. Bidraget bär en tydlig handboksprägel och syntetiserar alltså forskningsläget på området. Ytterligare en förtjänst är problematiseringen av huruvida engelskspråkiga element i nutida svenska namn kan ses som exempel på multikulturalitet. Idén är intressant och har konsekvenser för hur multikulturalitet inom namnforskningen kan definieras och förstås. Definitionen av multikulturalitet är en av antologins huvuduppgifter, men denna får dessvärre inte någon djupare behandling i kapitlet. Riegers genomgång av tanzaniska förnamn och gatunamn i Dar es Salaam visar på en namntypsöverskridande ingång i hur multikulturalitet i namn kan utforskas. Kapitlet utgör ytterligare en handboksframställning med vissa inslag av självständig undersökning då gatunamnsavsnittet bygger på egna analyser. Bidragets förtjänst är dess teoretiska medvetenhet och förmågan att kontextualisera resultaten av språkliga analyser, även om det finns exempel på tveksamma dataurval. Till exempel hämtas underlaget för förändringar i motiveringar vid namnval delvis från en nättidningsartikel om 75 unika tanzaniska förnamn som vänder sig till nyblivna föräldrar. Visserligen kan artikeln indirekt, dvs. genom sina rekommendationer, återspegla namngivningstrender, men den bygger inte på någon vetenskaplig studie, vilket borde ha problematiserats.

Ett exempel på ett kapitel som inte borde ha medtagits är Astori som behandlar multikulturella influenser i det nutida italienska personnamnsskicket. I bidraget får diagram och listor på förnamn med olika kulturella hemvister stå för resultatredovisningen (s. 215–219) utan så mycket mer av förklaring, diskussion eller ens metatext. Kapitlet avslutas med en exempelsökning på den italienska statistikmyndighetens webbsida (s. 222–224), där läsaren uppmanas att göra egna sökningar på vissa förnamn. Bidragets vetenskaplighet kan ifrågasättas av flera skäl då det inte finns några forskningsfrågor eller beskrivningar av metod eller teori, eller diskussioner av några begrepp. Den begränsade resultatdiskussionen och anknytningen till annan forskning på området i det sista avsnittet övertygar inte.

Tolv kapitel ingår i volymens andra del, Naming as a form of identity construction in multicultural societies. Kapitlen är i stort sett ordnade enligt samma principer som bidragen i bokens första del. Dock verkar variabeln namntyp ha trumfat över den geografiska regionen i det här fallet eftersom två litteräronomastiska bidrag, som behandlar namngivning i fem amerikanska romaner respektive Shakespeares pjäser (Nilsen & Nilsen, Smith), placeras sist. Återigen varvas synteser (Tort-Donada, Czopek-Kopciuch, Bergien, Felecan & Felecan, Alpatov, Odebode) och redogörelser för självständiga undersökningar (David & Klemensová, Cotticelli-Kurras, Bugheşiu, Mangena & Waliaula, Nilsen & Nilsen, Smith), även om flera bidrag innehåller både syntetiserande och redovisande drag. De övergripande metodologiska bekymmer som redan omnämnts gör sig gällande i kapitlen i olika grad, tydligast i synteser i handboksformat. Det enda bidraget som explicit positionerar sig i relation till antologins övergripande tema, multikulturalitet, är Czopek-Kopciuch. Vidare definieras inte den andra delens bärande begrepp, ”identitet”, i något av kapitlen trots att identitet och dess konstruerande utgör kapitlens gemensamma nämnare enligt bokdelens titel. Flera av bidragen använder sig inte av termen överhuvudtaget, medan resten talar om olika typer av identitet som lokal identitet (David & Klemensová), varumärkesidentitet (Bergien, Bugheşiu), europeisk eller latinsk identitet (Felecan & Felecan), etnisk iden-

titet (Mangena & Waliaula), vit identitet (Odebode). Vid ett tillfälle förefaller ordet *identitet* användas som synonym till (otvetydig) identifiering av ortnamn i flerspråkiga miljöer (Czopek-Kopciuch).

Tre bidrag (David & Klemensová, Czopek-Kopciuch, Bergien) bryter delvis ny mark och/eller utgör exempel på bra forskningshantverk. David & Klemensová behandlar den multifunktionella användningen av tyska ortnamn i olika kontexter i dagens Tjeckien. Återupplivandet av de tyska namnen handlar nästan aldrig om den eventuella tyskspråkiga minoritetens intressen utan förklaras istället av namnens handelsmässiga dragningskraft alternativt av namnens identitetsskapande funktion för lokal tjeckisktalande befolkning. Det samlade greppet om de olika självständiga analyserna där fler perspektiv på samma material möts utgör bidragets starkaste sida. Avsnittet om korpusstudien där bruket av de tyska namnen i texter av olika genrer jämförs fungerar mindre bra, eftersom de metodologiska aspekterna inte tas upp. Czopek-Kopciuch ger en välformulerad och balanserad syntes över ortnamn av olika språkliga ursprung i dagens Polen samt över den nutida ortnamnspolitiska situationen i landet. Kapitlet introducerar flera källkritiskt viktiga resonemang om dialektala gränser och de inlånade namnledningarnas produktivitet. Bergien skriver om multikulturella aspekter av varumärkesskapande i Tyskland och, mer specifikt, om varumärkens kulturella betydelser och/eller betydelsepotential vid exempelvis s.k. etnisk marknadsföring, dvs. marknadsföring som vänder sig till specifika etniska grupper i ett multikulturellt samhälle. Diskussionen av namnelement från andra språk, t.ex. engelskan i tyskspråkiga sammanhang (se även i Bugheşiu), fördjupar det problematiserande resonemang om engelskan och multikulturalitet som Nyström introducerar. Dessa främmande element spelar en viktig roll och bidrar till varumärkesskapandet genom att signalera prestige eller modernitet eller framgång. Till slut vill jag också uppmärksamma ett nyskapande teoretiskt och metodologiskt drag i Mangena & Waliaula som tar upp intersektionell hybriditet i sina analyser av multikulturell, flerspråkig för- och efternamnsgivning i Kenya och Zimbabwe.

Antologin inbjuder något oväntat till reflektion kring en lång rad politiska skeenden som präglar – eller snarare hemsöker – vår samtid, i detta fall Rysslands långvariga krig mot Ukraina som inleddes 2014 genom annektering av Krim och delar av Donetsk och Luhansk, samt deras otvetydiga inverkan på forskningens villkor. När forskarnas politiska åsikter och övertygelser utgör ett högst påtagligt lager i en vetenskaplig text krävs eftertanke, självvrannsakan och problematiserande – gärna i dialogformat. Alpatov bidrar i detta fall med en vetenskaplig text om multikulturalitet i »ryska toponymer» som exempelvis går ut på att Krim är en del av dagens Ryssland. Det är märkligt att kapitlet släppts genom utan att anledningar till varför Krim, som enligt internationell rätt är en del av den suveräna staten Ukraina, anses vara ryskt, återopas. Att förtiga det kontroversiella, dvs. att släppa genom texten helt oemotsagd, kan i detta fall likställas med att normalisera Rysslands ockupation av Ukraina. I mina ögon vittnar kapitlet om både författarens och redaktörernas dåliga omdöme.

Antologins redigering kunde ha varit bättre. Det förekommer figurtexter på andra språk än engelska (Astori och Cotticelli-Kurras), uppenbara felaktigheter, t.ex. *Russian* istället för *Prussian* vid etymologiska genomgångar i Czopek-Kopciuch, och flera idiosynkratiska tillämpningar av formatering och redovisningar av exempel och liknande i de olika kapitlen. Tanabe & Jiang är det enda bidraget som innehåller bilder i färg; resten innehåller svartvita bilder av oklar anledning. I fallet Tort-Donada fungerar flera av de svartvita bilderna inte, eftersom man knappt ser vad dessa föreställer. Fler bilder

lämpar sig tyvärr inte heller för tryck pga. dålig upplösning. Det förekommer inga korshänvisningar mellan de bidrag som ämnesmässigt hör ihop eller innehåller besläktade resonemang (t.ex. Schochenmaier, Felecan och Felecan & Felecan där rumänska material behandlas eller Slíz och Bölcskei som båda handlar om ungerska personnamn eller de många kapitel som behandlar namnpolitiska aspekter). Detta försvårar icke-linjära läsningar av antologin för de läsare som är intresserade av en viss aspekt som bidragens rubriker inte alltid avslöjar. Därtill vill jag också uppmärksamma att redaktörerna tillåter pejorativa benämningar som *zigenare* (eng. *Gypsy*) i Felecan där etnonymen dessutom anses visa bärarens hudfärg. Benämningen är olämplig och det vore önskvärt att byta ut den mot den neutrala *rom* eller *romer* (eng. *Roma*) som t.ex. Slíz använder. Nuessel refererar till den amerikanska ursprungsbefolkningen som immigranter, vilket är ett uppseendeväckande påstående. Sammantaget cementerar till slut kapitlet med personnamnsfokus tvåkönsnormen. Det är begripligt att befolkningen historiskt sett sorterades i kvinnor/flickor och män/pojkar, men det är beklagligt att antologin inte bjuder på några nyanserade resonemang om kön, könstillhörighet och köns mångfald, t.ex. åtminstone vad gäller nutida binamnsbruk.

Vad säger till slut antologin om multikulturalitet i namn och namngivning? Den säger att det finns många olika aspekter av multikulturalitet att ta i beaktande samt att de flesta aktiva namnforskare verkar förstå begreppen och premisserna för vetenskaplig forskning inom området på sitt eget sätt. Boken fungerar alltså snarare som en temperaturmätare på denna framväxande inriktning, än en regelrätt handbok som kan tänkas besvara komplexa frågeställningar om fältet och dess huvudsakliga intresseområden. Som helhet erbjuder volymen tyvärr inte några verbaliserade, nyanserade svar på vilka definitioner och uppfattningar om multikulturalitet, flerspråkighet, etnicitet och identitet samt om det intersektionella samspelet dem emellan hör till huvudfåran och vilka utgör möjliga sidospår. Bokens väsentliga svaghet är avsaknaden av en syntes, vilket endast till en viss grad kompenseras av några av de enskilda bidragen. De högt satta förväntningarna har med andra ord inte infriats.

Alexandra Petrulovich

Praktische Relevanz von Namenforschung und Namenkunde. Festschrift für Albrecht Greule zum 75. Geburtstag. Roswitha Fischer, Stefan Hackl, Sandra Reimann & Paul Rössl (Hrsg.). 282 S. Regensburg: Edition vulpes 2021. (Regensburger Studien zur Namenforschung 10.) ISBN 978-3-939112-09-9.

Med anledning av den tyska namnforskaren Albrecht Greules 75-årsdag genomfördes 2017 ett symposium i Regensburg som sedan resulterade i den här festskriften. Temat för volymen är »namnforskningens praktiska relevans» och den omfattar inte mindre än 12 bidrag från tyska namnforskarkollegor, som ger olika perspektiv på temat. Därutöver innehåller volymen också en redogörelse för Albrecht Greules forskargärning liksom en fullständig förteckning över hans publikationer 1963–2020, vilka behandlar allt från bebyggelsenamn och namn på vattendrag (enskilda namn, namngrupper och teoretiska perspektiv) till personnamn i ortnamn, namnlexikografi, namn på befolkningsgrupper, namn på gudar m.m. Volymen ger en mångfacetterad bild av

vad tillämpad onomastik kan innebära och visar tydligt den viktiga – och ofta alltför underskattade – roll som kunskapen om namn faktiskt har i vårt samtida samhälle.

Flera bidrag behandlar på olika sätt allmänhetens intresse för namn. Jürgen Udolph beskriver sina erfarenheter och reflektioner efter 20 års framträdanden i radio och tv och bidrar därigenom till viktig medieträning för framtida generationer av namnforskare. Wolfgang Janka diskuterar populärvetenskapligt skrivande om ortnamn och Roswitha Fischer beskriver arbetet med att besvara allmänhetens frågor om efternamns härkomst. Kathrin Dräger och Rita Heuser sammanfattar arbetet med att ta fram en digital bok om tyska efternamn och beskriver såväl tankar kring målgrupp och medium som arbetsprocessen, den konkreta uppbyggnaden av artiklar och vilken respons man fått från allmänheten. Peter Ernst analyserar diskursen kring namnbyte i det offentliga rummet, med utgångspunkt i en gata i Wien, som tidigare varit uppkallad efter en välkänd antisemitisk politiker men som 2012 bytte namn. Här får läsaren inblick i argumentationsstrukturer och semantiska perspektiv utifrån reaktioner på namnbytet bland politiker, föreningar och i allmänhetens kommentarer i pressen.

Namnens betydelse i specifika delar av samhället blir föremål för flera artiklar. Kathrin Simon skriver om namnforskning i skolan och pekar här på olika didaktiska möjligheter och lärandemål. Dieter Schwab diskuterar pseudonymer ur ett rättsligt perspektiv och tar bland annat upp utmaningar med människors namnbruk (såväl som anonymitet) i digital interaktion. Även Sascha Schmidt Kärst utgår från ett rättsligt perspektiv och beskriver vägen till ett patent och varumärkesnamn. Med utgångspunkt i ett marknadsföringsperspektiv ger Elke Ronneberger-Sibold en utförlig bild av bruket av ortnamn i varumärkesnamn. Anikó Szilágyi-Kósa tar upp hur tvåspråkiga ordböcker hanterar och i olika utsträckning översätter namn på personer och platser. Rüdiger Harnisch analyserar också hanteringen av ortnamn över språkgränser, men med fokus på variation i skapandet av invånarbeteckningar ur ett morfologiskt-typologiskt perspektiv. Ett inomvetenskapligt perspektiv finns slutligen också med i volymen genom Kerstin Richters bidrag om erfarenheter av att använda digitala datainsamling i ett så kallat »fältarbete online». Namnforskningens praktiska relevans framträder brett och tydligt i volymens olika delar och därigenom erbjuds givande och inspirerande läsning även för namnforskare utanför det tyskspråkiga området.

Emilia Aldrin

Stockholms gatunamn. [Av] Nils-Gustaf Stahre, Per Anders Fogelström, Nils Johan Ferenius & Gunnar Lundqvist under medverkan av Börje Westlund, Lars Wikström, Göran Sidenbladh, Lars Cleve och Carl Magnus Rosell. 4 uppl., utökad och reviderad av Staffan Nyström. 784 s. Stockholm: Stockholmia förlag 2022. (Monografier utg. av Stockholms stad 50.) ISBN 978-91-7031-336-3.

De tre tidigare upplagorna av Stockholms gatunamn, recenserade i NoB 72 (1984), NoB 81 (1993), respektive NoB 95 (2007), publicerades 1982, 1992 och 2005. I den fjärde, utökade och reviderade upplagan behandlas 5 454 namn i stadens 117 stadsdelar; sedan tredje upplagan har 741 nya namn tillkommit och 47 namn har utgått.

Namngivningen i Stockholm handhas av den kommunala Namnberedningen. Vid ett tillfälle har dock Namnberedningen blivit desavouerad. Den nya bebyggelse som tillkom under 2000-talets första decennier på det tidigare Norra Stationsområdet, norrut mot Karolinska sjukhuset och österut omkring Norrtull kallas numera allmänt *Hagastaden* genom en överenskommelse mellan Solna kommun och Stockholms stad på politisk nivå utan att Namnberedningen hörts. Vid namnsättningen av gator och kvarter i området valde kommunerna också oväntat att tillsätta en gemensam arbetsgrupp med tjänstemän och konsulter som tog över beslut om namngivningen. Staffan Nyström kommenterar: »Såvitt känt är detta första gången Namnberedningens förmoda att föreslå namn ansetts otillräcklig.»

Officiell namngivning i städer och samhällen väcker ofta stort intresse bland politiker och allmänheten. Efter Astrid Lindgrens död 2002 fördes en intensiv debatt om hur hennes gärning skulle ihågkommas, bl.a. föreslogs gatunamn. I linje med ett beslut i kommunfullmäktige 2004 hade Namnberedningen planerat att namnen i ett nyplanerat område i Mariehäll i möjligaste mån skulle namnges utifrån Astrid Lindgrens sagovärld. Författarinnans anhöriga motsatte sig dock detta, eftersom hon inte ensam borde sättas »på piedestal». De föreslog i stället att ett mer allmänt »barnboksområde» skulle skapas. Så blev det också, varvid t.ex. inte bara *Bullerbytorget* och *Pomperiposatorget* utan också *Krakel Spektakels Gata* och *Klas Klättermus Gata* tillkom. Astrid Lindgren själv ihågkomms i *Astrid Lindgrens Terrass*, som avser en avgränsad del av Vasaparken invid Dalagatan, där hon bodde under lång tid fram till sin bortgång. Namnet kunde fastställas efter en lång och intensiv debatt, där stadens politiker, press och allmänhet deltog. Gatunamn anses ofta särskilt lämpade för att ihågkomma kända personer, och sådana s.k. memorialnamn väcker ofta känslor.

En rad nya memorialnamn har tillkommit, många syftande på kvinnor, som i detta sammanhang ofta anses underrepresenterade. Namnkategorin »berömda svenska författare» i Stadshagen har sålunda utökats med *Birgitta Trotzigs Torg*, *Eyvind Johnsons Gata*, *Harry Martinsons Gata*, *Lenngrensgatan* (efter Anna Maria Lenngren), *Moa Martinsons Torg*, *Nelly Sachs Park*, *Pär Lagerkvists Gata*, *Tomas Tranströmers Gata* och *Victoria Benediktssons Park*. *Lenngrensgatan* fastställdes redan 1938 för en gata i Marieberg som dock aldrig kom till utförande. Namnet utgick 1979 och återinfördes i Stadshagen 2010. Bland andra nytillkomna memorialnamn kan nämnas *Alva Myrdals Gata* och *Barbro Alving Gata* i Fruängen samt *Jan Stenbecks Torg* i Kista och *Josef Franks Plats* på Ladugårdsgärdet.

Den nya upplagan innehåller inte bara artiklar över nytillkomna namn, många av de befintliga artiklarna har kompletterats med nytillkomna uppgifter och nya namntolkningar, vilka alla givetvis här inte kan uppmärksammas. Namnet *Stockholm* består liksom i tidigare upplagor en egen behandling. Det har senast (2017) ingående diskuterats av kulturgeografen Clas Tollin, som ansluter sig till en gammal tanke att *Stocksund* är ett äldre namn på Norrström, som han menar syftar på en gräns i sundet, kanske över ön Stockholm/Stadsholmen, och att *stock* syftar på ett rest gränsmärke, markerande stifts- och landskapsgränsen vid tiden för Stockholms etablering. Förklaringen får visst gillande av Staffan Nyström, som då tänker sig att ett *Stockholm* har gett upphov till **Stockholmssund* och så *Stocksund*. Vad *stock* syftar på kanske alltså inte, som antogs i tidigare upplagor, förblir en språklig gåta. Namnet *Tegelbacken* har blivit mer än 200 år äldre jämfört med tredje upplagan genom ett nyfunnet belägg från 1623 i en småländsk dombok.

Att revidera ett så omfattande verk som Stockholms gatunamn innebär också ett mödosamt arbete med faktakorrigeringar gällande t.ex. verksamhetsförändringar som har ägt rum sedan den föregående upplagan utkom. Staffan Nyström, som också reviderade och kompletterade den tredje upplagan, är att gratulera till denna nya upplaga, som genom de många illustrationerna och de rika historiska och kulturhistoriska uppgifterna gör den till ett värdefullt uppslagsverk om Stockholm och dess människor ur ett namnperspektiv.

Mats Wahlberg

Toponyme. Standortbestimmung und Perspektiven. Hrsg. von Kathrin Dräger, Rita Heuser & Michael Prinz. 270 S. Berlin & Boston: de Gruyter 2021. (Reihe Germanistische Linguistik 326.) ISBN 978-3-11-072113-3.

Den nu anmälda samlingsvolymen *Toponyme* är en mycket intressant bok som förmedlar viktig information om ortnamnsforskningens nuvarande ställning – med både problem och möjligheter – i det tyskspråkiga området. Utgåvan innehåller ett urval bidrag från en Mainzer Namentagung som ägde rum 2017.

Om någon till äventyrs inte hinner ägna *Toponyme* det mer ingående studium som verket utan tvivel förtjänar men i alla fall gärna vill bilda sig en uppfattning om dess syften, uppläggning och olika bidrag, kan vederbörande med fördel gå till utgivarnas från Freiburg, Mainz och Uppsala emanerande förord (s. V–VIII) och till Michael Prinz klagörande uppsats (s. 3–25) med titeln *Germanistische Toponomastik gestern und heute. Eine forschungsgeschichtliche Annäherung*.

I förordet (s. V) framhävs frågeställningar som är relevanta i det utgivna arbetet: En kritisk *Standortbestimmung* och en diskussion om på vilka framtida vägar ortnamnsforskningen kan gå och bör gå. Är det möjligt att för toponomastiken påvisa nya forskningsobjekt, frågeställningar, perspektiv och metoder, som meningsfullt kan komplettera det redan etablerade? Vilket stöd kan erhållas från granndiscipliner? Hur kan tänkbara innovationsfält på ett fruktbärande sätt förenas med traditionella frågeställningar? Utgivarna finner att bidragen i samlingsvolymen ger talrika svar på dessa frågor.

De olika bidragen redovisas i förordet med kortfattad information om deras inriktning. Redan uppsatstitlarna vittnar om tematisk bredd och låter ana en bestämd strävan mot nyorientering. Efter Prinz vägledande framställning följer Rüdiger Harnisch, *Von Knappenberg zu Knappetsberg oder: Auf dem Wege zu einem onymischen Affix? Das e(r)ts-Formativ als Ergebnis eines Verstärkerungsprozesses* (s. 29–42); Anne Rosar & Annika Semmler, *Appellativische Bestandteile in ausländischen Fluss- und Bergnamen* (s. 43–64); Verena Ebert, *Koloniale Mikrotoponomastik: Ein Modell für die Erforschung sekundärer Straßennamen?* (s. 67–86); Julian Jarosch & Lena Späth, *Toponyme einer nomadischen Gesellschaft – Orientierung in einer ariden Landschaft. Chancen und Möglichkeiten digitaler Toponomastik am Beispiel der Retrodigitalisierung mit Wikisource* (s. 87–108); Theresa Schweden, *Zwischen Toponym und Anthroponym. Ein toponomastischer Ansatz zur Analyse dörflicher Hausnamen als geographisches Referenzsystem* (s. 109–127); Inga Siegfried-Schupp, *Zur Erhe-*

bung inoffizieller Ortsnamn (s. 128–139); Irmtraut Heitmeier, Toponymie des Wandels – oder wie entsteht eine Namenlandschaft? Das frühmittelalterliche Bayern als Fallbeispiel (s. 140–176); Albrecht Greule, Polyonymie in der Toponymie (s. 179–188); Daniel Kroiß, Herbigopolensis, Prasinopolitanus, de Cornu cervino. Die Latinisierung und Gräzisierung deutscher Siedlungsnamen in den spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Matrikeln der Universität Heidelberg (s. 189–208); Holger Wochele, *Agram, Beograd und København*. Empirische Befunde aus einer Befragung zu Kenntnis und Verwendung von Exonymen (s. 209–222); Gerhard Rampl, Elisabeth Gruber-Tokić, Claudia Posch & Gerald Hiebel, Toponomastik und Korpuslinguistik. Bergnamen im (Kon-)Text (s. 225–248); Christian Zscheschang, Ortsnamenforschung im digitalen Zeitalter. Einige konzeptionelle Überlegungen (s. 249–265). Även bokens avslutande sakregister (s. 267–270) berättar om mångsidighet; man finner där ord och uttryck som lockar till studium av det bakomliggande innehållet.

Michael Prinz tecknar till en början en forskningshistorisk bild av toponymisk forskning i tyskspråkiga områden. Han konstaterar (s. 8 f.) att denna forskningsgren i hävdvunna former varit ytterst framgångsrik men också att toponomastiken i dagens läge på olika håll har svårt att behålla sina positioner i den akademiska världen. I ett avsnitt med underrubriken Eine toponomastische Renaissance (s. 9 ff.) framhåller han att toponomastiska frågeställningar under de senaste åren har upplevt en renässans i granniscipliner. »Verantwortlich waren dafür in erster Linie grundlegende kultur- und sozialwissenschaftliche Neuorientierungen wie der *Spatial Turn* und die *Critical Toponymies*.» (Se om Critical Toponymies s. 11 f.) Som nyare eller återupppblomstrande forskningsfält jämte andra sådana i den germanistiska toponomastiken nämner han (s. 13 ff.) »Inoffizielle Namen», »Mehrsprachigkeitsforschung» och »Erforschung der innerstädtischen Mikrotoponymie». Inte utan intresse från nordisk synpunkt är följande inslag (s. 15) i hans avslutande avsnitt: »Wie an einigen Beispielen gezeigt, wurden neue Impulse andernorts, etwa in den nordischen Ländern, deutlich früher rezipiert als in der deutschsprachigen Forschung.» Prinz bidrag är mycket belärande och läsvärt.

Bokens övriga bidrag erbjuder självfallet mycket som motiverar ett studium därav. Endast några nedslag: Ett aktuellt problem tangerar Albrecht Greule (s. 187) när han med omnämnande av boken *Namen und ihr Konfliktpotential in Europa* (2008) konstaterar att »die interlinguale Orts-Mehrnamigkeit in vielen Gegenden Europas eine Ursache für politische Konflikte ist und war». Theresa Schweden (s. 109) framhåller att husnamn i byar tidigare har behandlats som personnamn; med sitt bidrag vill hon visa att de synkront sett intar en hybridställning mellan toponymer och antroponymer. Frågeställningen kan leda tanken till den svenska diskussionen om dalska gårdsnamn (se beträffande dessa Harry Ståhl, *Ortnamn och ortnamnsforskning*, 2 uppl., 1976, s. 168). Om inofficiella ortnamn i stadsmiljöer heter det hos Inga Siegfried-Schupp (s. 130) att de framför allt förekommer i talspråket men »auch vielerorts auf Schildern oder als Graffiti». Som exempel på inofficiella talspråkliga kortformer av officiella namn anför hon (s. 131) bl.a. *Gundeli* för kvartersnamnet *Gundeldingen*. Bland motsvarigheter i Sverige finner vi ju t.ex. *Ackis* för *Akademiska sjukhuset* i Uppsala och *Kungsan* för *Kungsträdgården* i Stockholm.

Jag hoppas att det här har framgått att Toponymie innehåller mycket av värde och intresse och aktualiserar frågor av stor betydelse för dagens ortnamnsforskning.

Svante Strandberg

Per Vikstrand: Öländska ortnamn och öländsk landskapshistoria. 159 s. Borgholm: (Eget förlag) 2022. Distribution genom Bokbörsern (www.bokborsen.se) ISBN 978-91-527-3625-8.

Per Vikstrand, som tidigare behandlat bebyggelsenamnen i Mörbylånga kommun i serien Sveriges ortnamn, har nu skrivit en populärvetenskaplig framställning om öländska ortnamn i allmänhet. »I den här boken ska jag försöka visa hur ortnamnen på Öland kan förmedla kunskap om landskapet och om livet på ön ur en rad olika perspektiv», förutskickar han (s. 6).

Vikstrand berättar uppskattande om dem som i särskilt hög grad betytt något för ortnamnsforskningen på Öland – om de namntresserade lantmätnarna av släkten Reinius, om den engagerade upptecknaren Lage Nilsson, om den ivrige språkforskaren Hjalmar Lindroth och om den grundlärde kulturgeografen Sölve Göransson.

Efter att inledningsvis ha behandlat namnet *Öland* och landskapets språk, kommer Vikstrand in på några »skumma» ortnamn. För några, såsom *Ormöga* men även *Lerkaka* och *Gel*, leder hans resonemang till tolkningar som läsaren ganska lätt tar till sig, men svårare blir brottningen med *Byxelkrok* och framför allt *Kvinnsgröta*. Det är givetvis av stort värde att visa svårigheterna och det mödosamma arbetet vid tolkning av ortnamn, men i en populär framställning riskerar nog de långa utredningarna att bli läsaren övermäktiga.

Vikstrand övergår därefter till frågan vad de många namnen på *-berg* kan avse i det för turistens öga så berglösa landskapet. Han förklarar på ett intressant sätt varför människor tagit fasta på de små höjder som ändå finns och placerat sina bostäder där, något som förklarar att relativt många bynamn innehåller ett ord för något slags höjd.

När Vikstrand kommer in på ortnamnen på *-lund*, *-lunda* och den öländska lunden får vi möta hans djupa kunskaper om äldre kulturlandskap och om sakrala namn. Han kan konsternat att både värdera det rent materiella i ett äldre kulturlandskap och känna av de övertoner av helgd som de ännu kvarvarande trädbevuxna ängarna, lunderna, kan förmedla.

På det soliga Öland är det inte förvånande att källorna har uppmärksamats och föranlett ortnamn, som t.ex. *Källa* och *Brunnby*. Vikstrand kan berätta att vissa källor under förkristen tid tycks ha reserverats för religiösa ritualer. I Horsbrunnen, 'hästkällan', har märkekluvna hästben m.m. hittats, och namnet skulle kunna vara från hednisk tid. Medan kult av lunder förbjöds efter kristendomens seger, kunde källor kristnas genom att förknippas med helgon, något som troligen skett med Sankt Elofs källa.

Gudarna Frö och Tor är omvittrade i namn på *-lunda* och Ull i ett *Ullevi*, men Vikstrand tror däremot inte, att det kända fornlämningsnamnet *Odens flisor* har med guden Oden att göra. På Öland finns rika traditioner om en Oden och hans häst och om Odens jakt, men här torde enligt Vikstrand den demoniska Odengestalt uppträda, som levde kvar under kristen tid.

Från hednagudarnas Öland går skildringen över till kungarnas och drottningarnas Öland. Med namnens hjälp skisserar Vikstrand på ett fascinerande sätt öns tidiga öden – det rör sig till en början om dunkla skeden med inget eller glest historiskt källmaterial. Här får ortnamnen i kombination med arkeologins och kulturgeografins resultat en huvudroll. Trots att det är mycket litet som man vet, visar sig nog så mycket kunna rekonstrueras. Efter besöken i forntid och tidig medeltid får läsaren så följa med till de kungliga jaktparkerna och slutligen till drottning Victorias Solliden.

Boken avslutas med ett kapitel om ett av Ölands kändaste ortnamn, fyrnamnet *Långe Jan*. Detta namn förklarar Vikstrand övertygande, men strax dyker det upp ett nytt problem: Fyren har tidigare kallats *Långe Erik*. Men varför då?

Öländska ortnamn är en lärd och samtidigt underhållande bok som på ett lyckligt sätt populariserar namnforskningen. Namnen och försöken att tolka dem blir den röda tråd, kring vilken skildringen av ön, dess natur, traditioner m.m. är tvinnad. Vikstrand framhåller att tolkningarna inte är något absolut säkert, och han visar hur ett nyfunnet äldre belägg kan kullkasta en – som det tycktes – självklar tolkning.

Särskilt uppskattar jag avsnittet om Skede mosse. Som en liten detektivhistoria utvecklar sig utredningen om vad *Skede* ursprungligen avsett – allteftersom presenteras nya fakta och tolkningsmöjligheterna väger än åt ett håll, än åt ett annat. Detta måste vara rolig lektyr för den läsare som är det minsta intresserad av sökandet efter det sannolika och inte bara kräver en färdig lösning. Jag föreställer mig att en utredning som denna kan inspirera en blivande ortnamnsforskare.

Boken pryds av vackra och instruktiva foton och tydliga, välgjorda kartor. Jämfört med alla förtjänster väger skönhetsfläckar som ett antal uteglömda bokstäver och någon halsbrytande avstavning inte så mycket.

Öländska ortnamn kan rekommenderas till alla ortnamns- och Ölandsintresserade, fackmän liksom ortnamnsamatörer, sommargäster liksom fastboende. Och Vikstrand hoppas få tillfälle att skriva om än fler intressanta öländska ortnamn. Det är något att se fram emot.

Eva Nyman

Författarna i denna årgång

Emilia Aldrin, docent, universitetslektor, Akademin för lärande, humaniora och samhälle, Högskolan i Halmstad.

emilia.aldrin@hh.se

Staffan Fridell, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

staffrid@yahoo.com

Linnea Gustafsson, docent, universitetslektor, Akademin för lärande, humaniora och samhälle, Högskolan i Halmstad.

linnea.gustafsson@hh.se

Lennart Hagåsen, f.d. forskningsarkivarie vid förutvarande Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.

lennart.hagasen@gmail.com

Vidar Haslum, professor, Institutt for nordisk og mediefag, Universitetet i Agder.

vidar.haslum@uia.no

John Insley, apl. Professor Dr., Anglistisches Seminar, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg.

john.insley@as.uni-heidelberg.de

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, lektor, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns universitet.

jggj@hum.ku.dk

Ivalu Kristine Lidsmoes, København.

ivalu.lidsmoes@gmail.com

Alan Macniven, Senior Lecturer, Department of European Languages and Cultures, Scandinavian Studies, The University of Edinburgh.

alan.macniven@ed.ac.uk

Samuele Mascetti, stipendiat, Institutt for språk, litteratur, matematikk og tolking, Høgskulen på Vestlandet.

samuele.mascetti@hvl.no

Eva Nyman, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

eva.nyman@nordiska.uu.se

Staffan Nyström, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

staffan.nystrom@nordiska.uu.se

Petrulevich, Alexandra, docent, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

alexandra.petrulevich@nordiska.uu.se

Svante Strandberg, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

svante.strandberg@nordiska.uu.se

Inge Særheim, professor em., Institutt for kultur- og språkvitskap, Universitetet i Stavanger.

inge.særheim@uis.no

Mats Wahlberg, docent, forskare em., Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.

mats.wahlberg@isof.se

Per Vikstrand, docent, Kalmar.

vikstrandper@gmail.com

Översättaren Rhian Coggin, Ystad (rhiantranslates.com), har svarat för språkgranskning.

Förkortningar

ANF	= Arkiv för nordisk filologi	G	= Generalstabens karta över Sverige, södra delen
APhS	= Acta philologica Scandinavica	gd	= gård
AS	= Anthroponymica Suecana	GFR	= Konung Gustaf den förstes registratur
ATA	= Antikvarisk-topografiska arkivet, RAA	glk	= geologisk karta
bek	= beskrivning till ekonomisk karta	Gn	= Generalstabens karta över Sverige, norra delen
BK	= Bergens kalvskinn. Utg. av O.-J. Johannessen (2016)	GR	= Gotlands runinskrifter 1–2 (SRI 11–12)
BNF	= Beiträge zur Namenforschung	GR3	= Manuskript till Gotlands runinskrifter 3 samt supplement till GR. (https://www.raa.se/kulturarv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/)
BSH	= C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver	GsR	= Gästriklands runinskrifter (SRI 15:1)
BØ	= Bustadnavn i Østfold	hd	= härad
DAG	= Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg, samlingar, Isof	hgd	= herrgård
DAL	= Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, samlingar, Isof	Isof	= Institutet för språk och folkminnen
DAUM	= Dialekt, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, samlingar, Isof	jb	= jordebok
db	= dombok	JHD	= Jämtlands och Härjedalens diplomatarium
DD	= Diplomatarium Danicum	jr	= jordregister
DDal	= Diplomatarium Dalecarlicum	KA	= Kammararkivet (i SRA), Stockholm
DFU	= Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	kb	= kyrkbok
DGP	= Danmarks gamle Personnavne	KB	= Kungliga biblioteket, Stockholm
DI	= Diplomatarium Islandicum	KL	= Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
DMS	= Det medeltida Sverige	KrA	= Krigsarkivet (i SRA), Arninge (Täby)
DN	= Diplomatarium Norvegicum	l.	= län
DOR	= Digitala ortnamnsregistret, Isof (https://ortnamnsregistret.isof.se/place-names)	LB	= M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)
DR	= Danmarks Runeindskrifter	Lind	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden (1905–15)
DRA	= Rigsarkivet, København	Lind Bin.	= E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
DRap	= pergamentsbrev i DRA	Lind Suppl.	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn
DRApp	= pappersbrev i DRA		
DRB	= Danmarks Riges Breve		
DS	= Danmarks Stednavne		
DSt	= B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)		
DSÅ	= J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)		
ek	= ekonomisk karta		
FMU	= Finlands medeltidsurkunder		
FRA	= Riksarkivet, Helsingfors		
Fv	= Fornvännen		

	från medeltiden. Supplementband (1931)	OUN	= Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnspalten i UNT
LMA	= Lantmäterimyndigheternas arkiv (Landsarkivet, Härnösand)	OUÅ	= Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift
LSA	= Lantmäteristyrelsens arkiv (i SRA)	RAÄ	= Riksantikvarieämbetet, Stockholm/Visby
LSB	= Linköpings stadsbibliotek: Stifts-biblioteket	RB	= Biskop Eysteins Jordebog (Den röde Bog). Udg. ved H. J. Huitfeldt (1879)
LSBp	= pergamentsbrev i LSB	Rep	= Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
LUB	= Lunds universitetsbibliotek	RGa	= Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.
LUP	= L. Peterson, Lexikon över urnor-diska personnamn (http://www.isof.se) (2004)	SAOB	= Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien
Min karta	= Lantmäteriets e-karttjänst (minkarta.lantmateriet.se)	SaoS	= Saga och sed
ml	= mantalslängd	SAS	= Studia anthroponymica Scandinavica
MM	= Maal og minne	SD	= Svenskt diplomatarium, SRA
NAU	= Namnarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	SDa	= Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica
NE	= O. Rygh, Norske Elvenavne	SDHK	= Svenskt diplomatariums huvudkartotek, SRA
NEn	= Nationalencyklopedin	SDns	= Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401
NG	= O. Rygh, Norske Gaardnavne	Sdw	= K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)
NG Indl.	= O. Rygh, Norske Gaardnavne. Indledning	Sdw Suppl.	= K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)
NÍ	= G. Kvaran & S. Jónsson, Nöfn Íslendinga (1991)	skg	= skeppslag
NIYR	= Norges innskrifter med de yngre runer	SkO	= Skånes ortnamn
NIÆR	= Norges Indskrifter med de ældre runer	SMP	= Sveriges medeltida personnamn
NK	= Nordisk kultur	SMPs	= SMP, samlingar, Isof, Uppsala
NN	= Namn og nemne	SMR	= Svenska medeltidsregister 1434–1441
NO	= Norsk ordbok	SmR	= Smålands runinskrifter (SRI 4)
NoB	= Namn och bygd	sn	= socken
NPL	= K. Kruken & O. Stemshaug, Norsk personnamnleksikon (2. utg., 1995)	SNF	= Studier i nordisk filologi
NRA	= Riksarkivet, Oslo	SOB	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län
NRL	= L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (5 rev. utg., 2007)	SOD	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län
NSL	= Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)	SOH	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län
NäR	= Närkes runinskrifter (SRI 14:1)	SOHä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hälsingland
OAU	= Ortnamnsarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	SOJä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län
OAUjb	= excerpter i OAU ur kameralt material i SRA	SOJö	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län
ODS	= Ordbog over det danske Sprog		
OGB	= Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län		
or.	= original		
OSDs	= Ordbok över Sveriges dialekter, samlingar, Isof, Uppsala		

SOKa	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län	SöR	= Södermanlands runinskrifter (SRI 3)
SOKo	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län	T	= Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
SOL	= Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2 rev. uppl., 2016)	tg	= tingslag
SOSk	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län	tl	= tiondelängd
SOU	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län	u.d.	= utan datum
SOV	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län	ULMA	= Uppsala landsmålsarkiv, samlingar, Isof
SOVm	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län	u.o.	= utan ort
SOVn	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län	UR	= Upplands runinskrifter (SRI 6–9)
SOÅ	= Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift	UUB	= Uppsala universitetsbibliotek
SOÄ	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län	UUBp	= pergamentsbrev i UUB
SOÖg	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län	UUBpp	= pappersbrev i UUB
SRA	= Riksarkivet, Stockholm/Arninge (Täby)	u.å.	= utan år
SRAp	= pergamentsbrev i SRA	VgR	= Västergötlands runinskrifter (SRI 5)
SRApp	= pappersbrev i SRA	vid.	= vidimation
SRI	= Sveriges runinskrifter	VJb	= Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
SRP	= Svenska riks-arkivets pergamentsbref	VrR	= Värmlands runinskrifter (SRI 14:2)
SvLm	= Svenska landsmål och svenskt folkliv	VsR	= Västmanlands runinskrifter (SRI 13)
		ÖgR	= Östergötlands runinskrifter (SRI 2)
		ÖIR	= Ölands runinskrifter (SRI 1)
		ÖNON	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
		ÖNOV	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län

